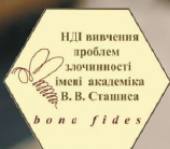

ПИТАННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Випуск 46

У цьому випуску:

#як працює гіпотеза у правовій науці?

#транспорт # філософія # злочинність

#діти в тенетах злочинців

#ШІ на службі закону

#засуджені ветерани війни - новий виклик часу

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ
імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

*До 30-річчя з дня створення
Національної академії правових наук України*

**Питання боротьби
зі злочинністю**

Issues of Crime Prevention

Збірник наукових праць

Виходить 2 рази на рік
Видається з грудня 1997 року

Випуск 46

Харків
«Право»
2023

*Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
(постанова № 10 від 28 листопада 2023 р.)*

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргареєва (голов. ред.) та ін. –
Харків : Право, 2023. – Вип. 46. – 200 с.

Засновники:

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Редакційна колегія:

В. С. Батиргареєва (*головний редактор*), Головкін Б. М. (*заст. головного редактора*),
П.-А. Альбрехт (Німеччина), Є. Ю. Бараш, Т. Бірмонтієне (Литва), В. І. Борисов, К. Віак (Польща),
Т. Б. Вільчик, М. Галашка (Польща), Н. В. Глинська, І. В. Гловюк, В. В. Голіна,
В. А. Журавель, С. Кайа (Латвія), В. Мамадов (Азербайджан), В. І. Маринів,
М. В. Троцька

*Recommended for publication by the Academic Council of the Academician Stashis Scientific
Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine
(Resolution No 10 of November 28, 2023)*

Issues of Crime Prevention : col. of sci. papers / editor. board: V. S. Batyrgareieva (ed. in chief) etc. –
Kharkiv : Pravo, 2023. – Issue 46. – 200 p.

Founders:

National Academy of Law Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudriy National Law University
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine

Editor board:

V. S. Batyrgareieva (*editor in chief*), B. M. Holovkin (*deputy editor in chief*),
P.-A. Albrecht (Germany), Ye. Yu. Barash, T. Birmontiene (Lithuania),
V. S. Borysov, . K. Wiak (Poland), T. B. Vilchyk, M. Galazka (Poland), N. V. Glynska,
I. V. Hloviuk, V. V. Golina, V. A. Zhuravel, S. Kaija (Latvia), V. Mamadov (Azerbaijan),
V. I. Maryniv, M. V. Trotska

Address of the editorial team: Academician Stashis Scientific
Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine 49, Pushkinska St., Kharkiv, 61002, Ukraine
Tel.: +38 (057) 706-02-91; +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@apynu.rol.net.ua
Website: <https://ivpz.kh.ua>

ЗМІСТ

Від головного редактора 8

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Батиргарєєва В. С., Нетеса Н. В.

Формування гіпотетичного знання про явище глорифікації збройної агресії РФ проти України: соціально-правовий вимір..... 11

Карчевський М. В., Куковинець Д. О.

Використання технологій штучного інтелекту правоохоронними та судовими органами: світовий досвід та напрями розвитку національного законодавства..... 21

Авдєєва Г. К.

Цифрові докази і системи штучного інтелекту у правозастосовній діяльності 32

Новікова К. А.

Питання караності кримінальних правопорушень проти інформаційної безпеки держави за кримінальним законодавством України..... 41

Глинська Н. В., Клепка Д. І.

Основні аспекти стратегії унормування інституту цифрових доказів у кримінальному процесуальному законодавстві..... 48

Батиргарєєва В. С.

Транспортна філософія та сучасна злочинність 67

Головкін Б. М.

Віктимна поведінка учасників дорожнього руху..... 78

Новіков О. В.

Регіональний розподіл адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху..... 88

Євтєєва Д. П.

Проблеми застосування ст. 304 КК України (втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність..... 96

Куковинець Д. О.

Кримінальна відповідальність за діяння, пов'язані з порнографією: міжнародні та національні стандарти..... 102

Пащенко О. О.

Кримінально-правова політика та політика поводження із засудженими..... 119

Пивоваров В. В., Ворожбіт-Горбатюк В. В., Яковець І. С.

Програми підтримки для засуджених ветеранів війни в Україні 126

Слободенюк І. В., Селивоненко Б. В.

Міжнародні стандарти та зарубіжний досвід спеціального судового провадження..... 136

Лапкін А. В.

Обчислення строків досудового розслідування з урахуванням дії КПК України у часі..... 142

Демура М. І.

Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення щодо злочинів, пов'язаних із домашнім насильством: аналіз практики притягнення винних осіб до відповідальності 148

Калініна А. В.

Hard skills та soft skills у кар'єрі молодого науковця (галузь знань «право 159

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА ТА АСПРАНТА

Вареник К. В.

Проблеми визначення родового та видового об'єктів злочину, передбаченого статтею 303 КК України..... 168

Полях Є. В.

Латентність порушень недоторканності приватного життя: її рівень та причини виникнення 174

Самойлов В. П.

Спеціальна конфіскація віртуальних активів: до питання достатності правових орієнтирів..... 182

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Глинська Н. В.

Рецензія на науково-практичний посібник «Інноваційні методи засоби та технології в криміналістиці та судовій експертизі» 189

Мисливий В. А.

Рецензія на монографію «Стратегія Vision Zero: уроки для України» завідувача відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Колодяжного Максима Геннадійовича..... 191

Яковець І. С.

Рецензія на колективну монографію «Вступ до проблеми цифровізації кримінального провадження» 198

CONTENS

<i>From the editor-in-chief</i>	8
---------------------------------------	---

SCIENTIFIC RESEARCH

Batyrgareieva V. S., Netesa N. V.

<i>Formation of hypothetical knowledge about the phenomenon of glorification of Russia's armed aggression against Ukraine: socio-legal dimension</i>	11
--	----

Karchevskiy M. V., Kukovynets D. O.

<i>The Use of Artificial Intelligence Technologies by Law Enforcement and Judicial Authorities: International Experience and Directions for the Development of National Legislation</i>	21
---	----

Avdeeva G. K.

<i>Digital evidence and artificial intelligence systems in legal activity</i>	32
---	----

Novikova K. A.

<i>Issues of punishment of criminal offenses against information security of the state under the criminal legislation of Ukraine</i>	41
--	----

Glynska N. V., Klepka D. I.

<i>Basic aspects of the normalization strategy institute of digital evidence in Criminal Procedure Law</i>	48
--	----

Batyrgareieva V. S.

<i>Transport philosophy and modern crime</i>	67
--	----

Holovkin B. N.

<i>Victim behavior of road users</i>	78
--	----

Novikov O. V.

<i>Regional distribution of administrative offenses in the field of road safety</i>	88
---	----

Yevtieieva D. P.

<i>Issues of application the Art. 304 of the Criminal Code of Ukraine (involvement of minors in illegal activities</i>	96
--	----

Kukovynets D. O.

<i>Criminal liability for acts related to pornography: international and national standards</i>	102
---	-----

Pashchenko O. O.

<i>Criminal law policy and the policy of treatment of convicts</i>	119
--	-----

Pyvovarov V., Iakovets I., Vorozhbit-Horbatyuk V.

<i>Support programs for convicted war veterans in Ukraine</i>	126
---	-----

Slobodenyuk I. V., Selivonenko B. V.

<i>International standards and foreign experience of special court proceedings</i>	136
--	-----

Lapkin A. V.

<i>Calculation of the terms of the pre-trial investigation taking into account the effect of the Criminal Procedure Code of Ukraine over time</i>	142
---	-----

Demura M. I.

<i>Criminal proceedings in the form of private prosecution for crimes related to domestic violence: an analysis of the practice of bringing guilty persons to justice</i>	148
---	-----

Kalinina A. V.

<i>Hard skills and soft skills in the career of a young scientist (field of study «Law</i>	159
--	-----

PH. D. STUDENTS' AND POSTGRADUATE STUDENTS' TRIBUNE SCIENTIFIC LIFE

Varenyk K. V.

<i>Problems of determining the generic and species objects of crime, under Article 303 of the Criminal Code of Ukraine</i>	168
--	-----

Poliakh Ye. V.

Latency of violations of the inviolability of private life: its level and causes of occurrence 174

Samoilov V. P.

Special confiscation of virtual assets: issues on sufficiency of legal provisions 182

SCIENTIFIC LIFE

Glynska N. V.

Review of the scientific and practical manual «Innovative methods, tools and technologies in criminalistics and forensic examination»..... 189

Myslivy V. A.

Review to the monograph «Vision Zero Strategy: Lessons for Ukraine» head of the criminological research department of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine, candidate of legal sciences, senior researcher Maksym Gennadiyovych Kolodyazhny..... 191

Iakovets I. S.

Review of the collective monograph «Introduction to the problem of digitalization of criminal proceedings»..... 198

ВІД ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Час, наче невидимий митець, малює свої картини на полотні нашого буття. Він використовує різні кольори, іноді ніжні, як світанок, а іноді чорні, щоб завжди нагадувати людині про трагічні події. У нашому бурхливому житті існує невичерпна кількість моментів, коли *Час Вибирає Саме Нас*. Й іноді час це робить чомусь у найнеочікуваніший момент. Здавалося б, все гаразд у житті, планів на майбутнє не злічити, перспективи блискучі. І ось, час вже несе справжні виклики, які змушують нас ставати сильнішими, ніж ми коли-небудь думали, що можемо бути, час вже призначає зустріч з долею, що корегує наше майбутнє. Одним словом, сьогодні час обрав саме нас, причому обрав у вихорах доленосних подій, коли ворог зазіхнув на цінності демократичного суспільства, намагаючись зламати його міцність, коли ситуація потребує від нас мобілізації усіх сил, щоб впоратися з подіями, які можуть перекреслити історію майбутніх поколінь.

Поряд зі злом, ім'я якому війна, на його тлі розквітла не менш огидна потвора – корупція, яка останніми тижнями в українському інфопросторі та в розмовах пересічних громадян стала найбільючішою темою. Якщо війна рано чи пізно завершиться нашою перемогою, то війну з цією потворою можна легко програти. Адже корупція – це потужний ворог, це злочин проти всього українського населення. Через корупцію в державі наше майбутнє та майбутнє всієї України ставиться під сумнів. Чому так? Тому що від корупційного «іміджу» України напряду залежить, у тому числі, й готовність прогресивних держав світу допомагати українському суспільству під час війни зброєю, фінансами, товарами гуманітарного призначення. Таким чином, корупція «корегує» навіть строки завершення війни і нашої перемоги в ній, змушуючи час працювати проти нас.

... Готуючи до видання черговий випуск збірника «Питань...», відома фраза про час, про те, що він когось обирає, чомусь не виходила з голови. «Чому так?» – вкотре задаюся я запитання. Напевно, через те, що час ускладнив буття науковця, час спресувався в окремі миті долі, пришвидшивши життєвий темп, час вплинув навіть на тематику публікацій наших авторів. Тому й не дивно, що виклики часу, головним серед яких є збройна

агресія проти України, визначили рух наукової думки багатьох із нас і задали вектори подальших творчих пошуків.

Разом із тим метафора про вибір часу має й інші проєкції. Сьогодні світло-темним фоном нашого життя є високі технології. Вони впливають на всі аспекти нашого життя, починаючи від комунікації та роботи, і закінчуючи домашнім господарством та розвагами. Високі технології дозволяють нам швидко отримувати інформацію, спрощувати завдання, покращувати продуктивність та зв'язуватися в лічені секунди з людьми по всьому світу. Вони також мають потенціал для революційних змін у медицині, економіці, науці та інших сферах діяльності, відкриваючи нові можливості та звужуючи одночасно сферу приватності життя людини. Але ж вкотре повторюся, ці технології несуть й велику небезпеку, змушуючи постійно тримати на увазі питання балансу корисності і ризиків. Звісно ж, всі ці моменти віднині є постійним предметом осмислення наших фахівців.

І ще про один момент, що визначає спрямованість пошуків наших авторів... Це «класика» кримінального світу – «традиційні» злочин як прояви насильства над нами в широкому сенсі слова, злочинці як одвічні «мікроби» соціального організму, запобіжні заходи як ліки проти злочинної отрути. І в цьому випуску виписано чимало «рецептів» і надано ще більше «ліків», аби знизити навантаження нашого суспільства криміналом, котрий, як неодноразово я писала, симбіотує із зовнішньою агресією.

Коли редагуєш матеріали збірника, замислюєшся над тим, а що ти знаєш про проблему, яка висвітлюється у статті? Яке знання несе та чи інша публікація? І ти нібито подумки переносишся в ту мить, коли знання конвертується для суспільства в користь. Таку філософію, без сумніву, містить публікація Олександра Пашенка під назвою «Кримінально-правова політика та політика поведження із засудженими». Талановитий учений впевнено доводить юридичній спільноті, що політика поведження із засудженими як діяльність держави та інших суб'єктів реалізації покарання має враховувати надбання теорії кримінального права, зважаючи на кореляційні зв'язки субординації, що існують між кримінально-правовою по-

літикою та політикою поведження із засудженими. Отже, операційні категорії та поняття наука кримінально-виконавчого права мають знаходитись у стані цілковитої несуперечливості з тими, що надаються саме наукою кримінального права. Саме подібна модель взаємин двох наук дає впевнений результат у практичній площині.

Продовжує галерею публікацій, в яких відбиваються деякі прийоми використання наукознавчого апарату, ще одна наукова стаття, розміщена в цьому випуску. Йдеться про публікацію «Формування гіпотетичного знання про явище глорифікації збройної агресії РФ проти України: соціально-правовий вимір». Цей матеріал мною був підголений разом із Наталією Нетесою. Чому звертається увага саме на цей матеріал? Поясню. Одним із завданням наук кримінально-правового циклу є своєчасне опрацювання рекомендацій для обмеження негативної дії соціальних явищ, що несуть великий кінетичний потенціал деструкції. Одним із таких явищ є прославлення та звеличення агресора. Оскільки це новий для нашої дійсності феномен, то на первісному етапі його вивчення дослідницька ситуація вимагає насамперед висунення гіпотез навколо певних його проєкцій, як-от: структурно-функціональна, генетична (причини походження) та перспективна (подальший розвиток). Причому з великої кількості гіпотез, що вимагають свого підтвердження, нами обрано лише найбільш значущі з них (гіпотези про екзистенційну сутність глорифікації, її ідеологічне підґрунтя та роль радянського формату життя; співвідношення із пропагандистськими нарративами «руського миру»; реверсійну природу та динамізм глорифікаційного руху; тощо).

І знов у збірнику чимало публікацій, присвячених цифровій трансформації суспільства та її темним сторінкам. У цьому плані особливо хотілося б відмітити роботу досвідченого вченого Миколи Карчевського у творчому тандемі із науковцем-початківцем Дар'єю Куковинець. Чимало проблем дискусійного характеру із приводу майбутньої візії буття людства в умовах невинного розвитку новітніх технологій підіймається зазначеними авторами у статті «Використання технологій штучного інтелекту правоохоронними та судовими органами: світовий досвід та напрями розвитку національного законодавства». До того ж й збройна агресія РФ проти України прискорила необхідність практичного впровадження високих технологій

штучного інтелекту в діяльність національних органів влади, правоохоронних і судових органів. Тому самий час розглянути питання стратегічного та тактичного рівня впровадження відповідних технологій у суспільну практику та перспектив правового регулювання у цій сфері.

У статті наших досвідчених колег – постійних авторів Наталії Глинської і Дар'ї Клепки («Основні аспекти стратегії унормування інституту цифрових доказів у кримінальному процесуальному законодавстві») піднімається проблема цифрових доказів як самостійного процесуального джерела. Слід погодитися, що визнання за цифровою інформацією статусу окремого різновиду доказів у кримінальному провадженні є нагальною необхідністю. Однак цей процес має супроводжуватися дотриманням балансу між входженням до орбіти кримінального процесу цифрових об'єктів як процесуальних доказів та непорушністю права особи на privacy.

Галина Авдєєва у царині цифрової трансформації кримінально-процесуальної діяльності йде ще далі, пропонуючи доповнити Кримінальний процесуальний кодекс України нормами, які б містили визначення понять «цифрові докази» та «електронні докази», а так само докладний порядок вилучення цифрової інформації, її огляду, фіксації і зберігання, алгоритм оцінки достовірності цифрового доказу за певними критеріями. Всі ці аспекти вчена висвітлила у спеціально підготовленій для збірника публікації «Цифрові докази і системи штучного інтелекту у правозастосовній діяльності».

Власне для мене вельми цікавою виявилася стаття нашого молодого колеги Вадима Самойлова під назвою «Спеціальна конфіскація віртуальних активів: до питання достатності правових орієнтирів». Над цією проблематикою я замислююсь вже деякий час. Тому цікаво було отримати відповіді за запитання, чи можна конфіскувати, а якщо «так», то в який спосіб, віртуальні активи, адже судова практика України тривалий час не визнавала такі активи предметом будь-яких правовідносин.

Дорожня безпека і рівень правопорушень у цій сфері – один із трендових аспектів дотримання стану правопорядку в українському суспільстві навіть під час війни. Невипадково, що кілька публікацій у збірнику присвячено цій актуальній темі. Наприклад, Олег Новіков обрав такий тема-

тичний ракурс, як географія адміністративних автотранспортних правопорушень. У статті «Регіональний розподіл адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» кримінологом на підставі відповідних розрахунків робиться висновок, що війна майже не вплинула на стан правопорядку. І це не дивлячись на той факт, що мільйони українських громадян залишили Україну, а автотранспортний парк та об'єкти критичної інфраструктури зазнали великих збитків.

У свою чергу, визнаний кримінолог Богдан Головкін поставив завдання – ще раз поглянути на проблему віктимної поведінки учасників дорожнього руху, адже, припустимо, у прифронтових регіонах рівень віктимної поведінки користувачів доріг в умовах війни лише зростає. Особливо важливим у цьому плані є з'ясування змісту індивідуальної віктимності користувачів доріг, адже віктимна поведінка створює аварійні ситуації, або сприяє потраплянню в них, в результаті чого потерпілі зазнають серйозних травм або гинуть.

Відголоски війни чути у публікації Володимира Пивоварова, Вікторії Ворожбіт-Горбатюк та Ірини Яковець. Адже стаття майстрів наукового слова «Програми підтримки для засуджених ветеранів війни в Україні» є рефлексією на проблему збільшення числа таких засуджених. Розробка зазначених програм є методологічним підґрунтям соціально-виховної роботи і психологічної реабілітації засуджених, про яких йдеться. У цьому контексті автори стверджують про доцільність вивчення досвіду українських і зарубіжних науковців, зокрема, щодо створення психобіографії засудженого ветерана війни та використання практик соціально-педагогічної корекції стереотипних моделей поведінки.

Здавалося б, що пов'язує кримінал та дітей? Однак діти інколи стають легкою мішенню злочинців. І тоді виникає необхідність дати точну й неупереджену кримінально-правову оцінку діям дорослих, які посприяли «залученню» малолітніх і підлітків до вкрай деструктивного способу життя. Питанням кваліфікації подібних дій якраз й присвячена стаття Дарини Євтеєвої «Щодо деяких проблем застосування ст. 304 КК України (втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність)».

Збірник, з яким ви знайомитеся, читач, містить ще багато матеріалу, котрий представляє не лише професіональний інтерес, а й надає цінні поради, як убезпечитися від злочинів, як правильно трактувати ті чи інші положення законодавства. Навіть про те, як побудувати успішну наукову кар'єру в юриспруденції, теж розповідається у нашому виданні (стаття Аліни Каліліної «Hard skills та soft skills у кар'єрі молодого науковця (галузь знань «право»)).

Щоб ознайомитися із творчим здобутком наших авторів, закумульованих у черговому випуску «Питань...», знов таки потрібен час.

... Напевно, сьогодні ми не маємо повного контролю над своєю долею, а ось час – доленосний і водночас безжалісний – навпаки, виявляється тією силою, яка продовжує впливати на нас. Однак, поки у нас є Час, ми маємо діяти! Саме в такі складні для суспільства і держави моменти нам доводиться стояти перед складним вибором та брати відповідальність за цей вибір, тримати удари долі, яку ми не обирали для себе та свого народу, та вигравати битву з ворогом і часом.

І наостанок про те, на що нас наштовхнули роздуми про час, коли ми працювали над візуалізацією обкладинки чергового випуску збірника «Питань...». Неоцінену допомогу із візуалізацією моїх роздумів про час, простір, виклики і нас самих у відповідних системах координат знов надала Дар'я Куковинець. Символ швидкоплинності часу – стародавній пісочний годинник, простору – місто, викликів – темнота... Але Дар'я прибрала темний колір із роздумів, тим самим змусивши годинник відкрити портал, що дозволить потрапити із темряви у світло.

Як бачите, майбутнє поки що не чітке. Але воно світле. Хтось побачить абрис рідного Харкова, а хтось намагатиметься знайти віддалену схожість із Києвом чи Дніпром. Так, це не про юриспруденцію, але ж все одно – до часу ми внесимо позитиву. І картина стає іншою. Правда, вишло чудово?

З побажанням Мира, Добра і Благополуччя
голова редакційної колегії
Владислава Батургарєєва

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

DOI: 10.31359/2079-6242-2022-46-11

УДК 343.3/7:343.9:316.324.8

В. С. Батургарєєва, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-3879-2237

Н. В. Нетеса, кандидат юридичних наук, вчений секретар Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-0567-4296

ФОРМУВАННЯ ГІПОТЕТИЧНОГО ЗНАННЯ ПРО ЯВИЩЕ ГЛОРИФІКАЦІЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР*

Постановка проблеми. Розвиток наукового знання про будь-яке явище або процес об'єктивної дійсності не уявляється можливим без використання евристичного потенціалу такої форми теоретичного мислення, як гіпотеза. Величезна, без перебільшення, роль гіпотези полягає в тому, що в ній знаходять свою специфічну матеріалізацію ідеї, які згодом перетворюються на концептуальне знання або навіть наукову теорію. Введення категорії «гіпотеза» у методологічний арсенал означає, що перед дослідником виникла одна з «типових» ситуацій пізнавальної невизначеності, через яку не уявляється можливим подальший прогрес в тій чи іншій царині діяльності людини як перетворюючого об'єктивну дійсність суб'єкта. Цією потребою, власне, й визначається подальший напрям руху наукової думки. При цьому типовість ситуацій, розв'язання яких відбувається через висунення гіпотез, полягає в тому, що: а) причини походження того чи іншого явища ще не з'ясовані, а тому виникає потреба це з'ясувати та пояснити; б) існуючі факти є дуже складними, а тому гіпотеза

може принести користь для їх відокремлення, розчленування, вичленування на даний момент часу і розвитку знання, і такий підхід стає першим кроком до пояснення складного за своєю природою і структурою явища; в) причини певних фактів відомі, його прояви є в цілому доступними для сприйняття, спостереження, проте наслідки цих фактів є малопрогнозованими і взагалі невідомими.

Роль і значення гіпотетичного знання стають предметом обговорення у представників різних галузей знань. Так, наприклад, вчені-медики пишуть, що «будучи за своєю суттю творчими елементами пізнання, різноманітні види і форми гіпотетичного знання у поєднанні з логікою суджень і тверджень, сумнівів і доказів пронизують всю науково-практичну і експериментальну діяльність лікаря, утворюючи живу, безперервну канву розвитку знання про сутність патології»². У свою чергу, у педагогічній зарубіжній науці зазначається, що одним із центральних завдань емпіричного дослідження є те, як вибрати дослідницькі про-

¹ *Примітка.* Статтю підготовлено на реалізацію грантового проєкту НФДУ під назвою «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії глорифікації збройної агресії рф в Україні».

² Черкасов С. В., Політанська Д. В. 'Гіпотетичні знання у процесі розпізнання хвороби. Методологічні питання' (2018) 22 (4) Вісник Вінницького національного медичного університету 707.

блеми та гіпотези¹². Юридичні науки останнім часом так само широко використовують конструкт «гіпотеза» під час прирощення нового наукового знання²³. Одним із таких підтверджень якраз і служить наше дослідження, що стало рефлексією на законодавчі зміни.

У березні 2022 року розділ XX Особливої частини КК України (Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку) був доповнений статей 436², в якій встановлено заборону виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікації її учасників. Через свій загрозливий характер, поширеність та негативну динаміку це явище одразу було ідентифіковано як один із серйозних викликів єдності нашого суспільства. Це, з одного боку. Із другого боку, внаслідок запровадження нового нормативного матеріалу, який містить чимало оціночних понять та категорій, раніше не властивих кримінальному праву, виникли складнощі у тлумаченні цього нормативного матеріалу. До того ж достатньо неоднозначна практика розгляду цієї категорії кримінальних проваджень підвела дослідників до думки про необхідність у стислі строки здійснити кримінологічно-правовий аналіз сутності цього явища та його причин, особи правопорушника, а так само розробити заходи запобігання цим правопорушенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Щоб побудувати гіпотези та здійснити первісне накопичення фактів, аби перевірити останні, слід зазначити про той теоретичний внесок, який вже зроблений зарубіжними і вітчизняними науковцями. Багатоаспектні проблеми глорифікації як явища у контекстуальному плані людського дискурсу достатньо повно розроблені у вітчизняній і зарубіжній літературі. У цьому плані неабиякий внесок

зробили: L. Adelman et al.³, J. Aguerri⁴, E. Bouwers⁵, A. Castaño⁶, P. Denis⁷, F. Guelton⁸, L. Kazrytski⁹, T. Kuzio¹⁰, B. Leidner¹¹, I. Leemans¹², D. Neutatz¹³, P. Persin¹⁴, L. Прилуцька¹⁵, M. Rugar et al.¹⁶, N. Schori-Eyal et al.¹⁷, В. Христюк та ін.¹⁸ тощо.

Що стосується українських учених-криміналістів та кримінологів, то історія їх наукових розвідок почалася від моменту криміналізації відповідних діянь на початку збройної агресії РФ проти України. У максимально стислі строки на теренах

³ Adelman L., McLamore Q., Leidner B. 'Challenges to traditional narratives of intractable conflict decrease ingroup glorification' (Dec 2019) 45 (12) *Personality and Social Psychology Bulletin* 1702–1716.

⁴ Aguerri J., Miro-Llinares F., Vila-Vinas D. 'When social media feeds classic punitivism on media: The coverage of the glorification of terrorism on XXI' (Oct 2022) *Criminology & Criminal Justice* <https://doi.org/10.1177/17488958221133467>.

⁵ Bouwers E. 'An example for the people? Hero glorification in Britain and Italy, 1792–1820' (Jun 2012) 25 (2) *Tijdschrift Voor Geschiedenis* 188.

⁶ Castaño A. 'Amenazas, Enaltecimiento del Terrorismo y Libertad de Expresión: El caso De Juana Chaos' (2007) 4 *InDret* 28 <<https://ssrn.com/abstract=1397035>>.

⁷ Denis P. 'The glorification of values and the bourgeois order in the television series «The Paradise» and «Mr Selfridge»' (2021) 154 (4) *Societes* 51–64.

⁸ Guelton F. 'Avoiding the pitfalls of glorification and the anathema' (Apr 2016) 832 *Historia* 20.

⁹ Kazrytski L. 'Latvian SS-Legion: past and present. Some issues regarding the modern glorification of nazism' (Sep 2016) 27 (3) *Criminal Law Forum* 361–385.

¹⁰ Kuzio T. 'Soviet and Russian anti-(Ukrainian) nationalism and re-Stalinization' (Mar 2016) 49 (1) *Communist and Post-communist Studies* 87–99.

¹¹ Leidner B., Castano E., (...) Giner-Sorolla R. 'Ingroup glorification, moral disengagement, and justice in the context of collective violence' (Aug 2010) 36 (8) *Personality and Social Psychology Bulletin* 1115–1129.

¹² Leemans I. 'The glorification of the past. Heroes, literature and nation in the nineteenth century' (2009) 122 (2) *Tijdschrift Voor Geschiedenis* 265–266.

¹³ Neutatz D. 'Putin's history politics machine the Russian military historical society' (2022) 72 (12) *Osteuropa* 143.

¹⁴ Persin P. 'Glorification of the Revolution' (Jan-Feb 1987) 34 (186) *Cimaise* 80–86.

¹⁵ Prylutska L. 'The «Memory studies» development and the historical memory dynamics in independent Ukraine from the view of the modern western historiography' (2020) 15 *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk-East European Historical Bulletin* 208–219.

¹⁶ Rugar M., Jamroz-Dolinska K., (...); Sekerdej M. 'Is patriotism helpful to fight the crisis? The role of constructive patriotism, conventional patriotism, and glorification amid the COVID-19 pandemi' (Oct. 2021) 51 (6) *European Journal of Social Psychology* 862–877.

¹⁷ Schori-Eyal N., Tagar M., Saguy T., Halperin E. 'The benefits of group-based pride: Pride can motivate guilt in intergroup conflicts among high glorifiers' (2015) 61 *Journal of Experimental Social Psychology* 79–83.

¹⁸ Hrytsiuk V., Lysenko O., Pyliavets R. 'The Carpathian autumn echoes of 1944: military-political events in Ukraine and historical memory (Nov-Dec. 2019) 6 *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal* 99–125.

¹ Thorleif L. 'Research problems and hypotheses in empirical research' (2022) 66 (7) *Scandinavian Journal of Educational Research* 1185.

² Докладніше див.: Батиргарєєва В. С. *Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія* (Право, 2009) 72–149; Усагова Т. І. *Кримінологічна характеристика та запобігання створенню або утриманню місць розпусу і звідництва в Україні* (дис. ... канд. юрид. наук, НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, 2018) 49, 103; Бойко В. В. *Кримінологічна характеристика та запобігання тяжкій насильницькій злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України* (дис. ... канд. юрид. наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, 2018) 73; та ін.

нашої держави почалися дослідження прикладного характеру, метою яких насамперед стало розв'язання завдання із забезпечення практики науковими рекомендаціями щодо правильного застосування відповідних положень ст. 436² КК України. Проте у процесі інтенсивного напрацювання імперичної бази часу на теоретичні роздуми щодо природи явища, його коренів і шляхів убезпечення суспільства від нього фактично не залишається. Цю прогалину здатні заповнити саме вчені.

Метою статті є: по-перше, експозиція евристичного потенціалу гіпотетичного знання як такого під час організації та проведення ґрунтового теоретичного дослідження; по-друге, визначення дослідницької ситуації, з якої починається рух пізнання раніше не достатньо дослідженого в Україні явища, актуальність якого з усією силою стала зрозумілою після повномасштабного вторгнення рф в Україну; по-третє, формування найбільш значущих гіпотез про соціально-правовий вимір явища глорифікації збройної агресії рф проти України у широкому смислі слова.

Виклад основного матеріалу. Якщо у дослідницький дискурс нами введено категорію «гіпотеза», то уявляється логічним насамперед пояснити завдання цієї форми наукового пізнання.

Гіпотеза (від гр. *hypothesis* – основа, припущення, від *hypo* – під, знизу та *thesis* – положення) – наукове припущення, висунуте для пояснення будь-яких явищ, процесів або причин, які зумовлюють даний наслідок, яке потрібно довести на практиці та обґрунтувати теоретично¹. Таким чином, завданням гіпотези є перевірка і доведення ймовірнісного знання про факт існування самого явища, його внутрішню будову та функції, причини походження та подальшого розвитку явища, його видозміни, зникнення тощо. При цьому істинність або помилковість такого знання ще достеменно не встановлені, а тому досліднику необхідно вжити певних заходів методологічного характеру щодо його доведення.

На початковому етапі проведення дослідження під назвою «Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії глорифікації збройної агресії рф в Україні» виникали певні ідеї, які набували форму гіпотез, що здебільшого засновувалися

на інтуїтивному поясненні явища глорифікації без проміжної аргументації, без усвідомлення її природи та сукупності зв'язків і відношень з іншими суспільними феноменами.

Явище глорифікації агресора образно можна уявити у вигляді айсберга, надводна частина якого всім і кожному є очевидною, адже ні у кого не виникає сумнівів щодо існування зазначеного явища в об'єктивній дійсності, констатацією чого є, припустимо, чисельні прояви глорифікації та її наслідки, істотна суспільна небезпечність цього явища, сам факт його криміналізації за українським законом, концентрація носіїв та реципієнтів відповідних ідей, думок, поглядів у певному соціумі тощо. Разом із тим, гіпотетичне знання фокусується навколо таких проєкцій явища, як структурно-функціональна, генетична (причини походження) та перспективна (подальший розвиток).

Розуміючи дослідницьку ситуацію і визначивши завдання, що потрібно розв'язати у зв'язку з усвідомленням природи, коренів та наслідків глорифікації, сформулюємо ті гіпотези, підтвердження або спростування яких очікує своєї черги. Але попередньо зауважимо, що у цілях кримінологічного аналізу, з методологічної точки зору, доцільно виділяти явище глорифікації у вузькому (або власному) смислі слова і відповідно у широкому. Глорифікацію у вузькому її розумінні достатньо точно відбиває переклад слова «*glorificatio*», а саме «прославлення, розхвалення, звеличення; захоплена похвала; спів дифірамбів, славослів'я». У такому (вузькому) розумінні позначається одна з форм діяння, передбаченого ч. 1 ст. 436² КК України. У широкому смислі слова цим поняття доцільно охопити й інші форми діянь, про які йдеться у зазначеній статті закону про кримінальну відповідальність. Тобто у цьому разі, як родове поняття, воно відбиває ставлення конкретної людини (правопорушника) до подій, що розпочалися у 2014 році в Україні з боку рф. Повторимося, що під час кримінально-правового аналізу глорифікація є однією із самостійних форм злочинних діянь, перелічених у законі про кримінальну відповідальність (вузьке розуміння), а для досягнення цілей пізнання природи, причин і розробки заходів запобігання діянням, про які йдеться у ст. 436² КК, із боку певного кола осіб логічнішим уявляється звести всі можливі форми до єдиної матриці «глорифікація як така», або глорифікація у широкому смислі слова.

¹ Сінчук О. М., Берідзе Т. М., Барановська М. Л., Данілін О. В., Кальмус Д. О. *Основи наукових досліджень: навчальний посібник* (ПП Щербатих О. В., 2022) 183.

Розкриваючи методологічний ракурс роботи з гіпотетичним знанням, так само наголосимо, що з формальної точки зору будь-яку гіпотезу можна сформулювати чи то як твердження, чи то як запитання, що потребує перевірки з метою спростування або підтвердження. Це не впливає на сутність гіпотези як такої та прийоми її підтвердження чи спростування, але такий підхід до форми формулювання гіпотез залежно від контекстної дослідницької проєкції є достатньо зручним операційним інструментарієм, що дозволяє описати таке складне соціально-правове явище, яким є глорифікація.

Ще одне методологічне зауваження полягає в тому, що чисельні гіпотези щодо явища глорифікації, звісно ж, за своєю вагомістю і спрямованістю є достатньо різними. Одні з них уявляються, так би мовити, сенсоутворюючими, інші – розкривають окремі грані явища, треті – працюють «на перспективу». Однак із мозаїчного знання вони, врешті-решт, перетворюються у цілісне полотно, яке дозволяє побачити всю небезпеку явища, свідками якого ми сьогодні є. Це, з одного боку. З другого боку, складність світоустрою та багатогранність суспільних явищ, що переломлюється крізь індивідуальні когнітивні здібності певного дослідника, зумовлюють неможливість представлення вичерпного гіпотетичного знання. Водночас, перебуваючи на первісному етапі узагальнення зібраного емпіричного матеріалу щодо явища глорифікації, спробуємо висунути основні гіпотези, верифікація яких у подальшому, маємо надію, дозволить скласти уявлення про сутність цього явища, його визначальні риси й ознаки, генезу та подальший розвиток.

Гіпотеза 1: *Чи володіє явище глорифікації як таке екзистенційною ознакою «абсолютного, або безумовного, добра» чи «абсолютного, або безумовного, зла»?*

Передумова. В історії людства від часів його перебування у цивілізаційній матриці, завжди існували випадки виділення у соціумі деяких його представників (справжніх або навіть уявних), життя, поступки, погляди тощо яких несли крайню користь для даного соціуму (у розумінні цієї групи), а тому вирізнялися поважним становищем, образи таких людей та історії про них звеличували та «тиражували» відомими на той час способами, на їх честь співали дифіраambi, створювали легенди та ін. Здавалося б, таке ставлення в цілому

не суперечить ідеї злагоди, єдності у тому чи іншому суспільстві. Можна прославляти й «чужорідні» соціуми, але такі, що перебувають у дружнім стосунках з тими соціумами, що прославляють.

Однак історія людства – це й історія суперечок, ворожнечі, будь-яких конфліктів, війн. І якщо відбувається прославлення, піднесення супротивника, зараження його ідеологією, то подібна глорифікація для консолідації конкретного соціуму стає небезпечною. Вкрай небезпечними слід визнати й приклади порушення соціальної єдності суспільства внаслідок прославлення будь-кого (людини, групи людей, образів, символіки, ідеології та ін.) за рахунок приниження (аж до фізичного знищення) інших представників одного й того самого суспільства. Мається на увазі паралельність подій «глорифікація» – «приниження».

Водночас в історичному континуумі на прикладі окремих спільнот інколи відбувається «ревізія» попереднього ставлення до об'єктів глорифікації (Німеччина за часів Третього рейху, СРСР та ін.). У таких випадках глорифікація визнається помилковою, шкідливою, небезпечною.

Таким чином, на підставі вивчення багатьох джерел інформації, аналізу самостійно сформованої емпіричної бази потрібно довести, що глорифікація подій збройної агресії в Україні проявляється у такому екзистенційному ракурсі, як «безумовне зло» для українського суспільства.

Гіпотеза 2: *Сутність глорифікації ґрунтується на ідеології державного патерналізму та патріотизму з апелюванням до минулого, за допомогою якого виправдовуються і легітимізуються події сьогодення.*

Передумова. Достатньо помітна частина українського населення впевнена, що радянська епоха була найкращим часом в історії єдиного колись геополітичного простору. Це відбувається насамперед тому, що, з одного боку, остаточно не було ліквідовано структуру та ідеологію радянської системи як такої, а з другого боку, не виникло потужної моральної основи для її засудження населенням, що, у свою чергу, посилюється інертністю соціальної свідомості середнього та літнього покоління, а також прорахунками державної інформаційної політики України в аспекті зволікання з ужиттям заходів до формування власної національно-державницької ідеології, яка б сприяла утвердженню української громадянської ідентич-

ності, про яку ідеться в Стратегії інформаційної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021¹. Збройна агресія у свідомості глорифікаторів виявилася своєрідним порталом до минулого, на користь якого працюють міфи про загальнодоступну безкоштовну медицину, освіту, житло з низькою вартістю комунальних послуг, гарантовану роботу, профспілкові путівки, пенсії, на які можна було жити. Тобто у підґрунті подібної «туги» знаходяться переважно вітальні соціальні потреби людини, хоча не можна скидати з рахунків й інші, так би мовити, ментальні тяжіння до минулих часів – колишні досягнення російської імперії та радянської влади (такий собі мікст, що сприймається тим не менш як єдина історична стрічка), воєнна доблесть, форсована індустріалізація та колективізація, демонстрація сили на політичній карті світу та ін. І люди нібито змушені апелювати до минулого як до ідеалу.

Таким чином, невдоволеність «мінімальним» набором соціальним благ, що надаються пересічній людині сьогодні, загострює тугу за «іншим колишнім життям», сприяючи реваншизму патернів минулого, що й потрібно довести або спростувати.

Гіпотеза 3: *Глорифікація подій збройного вторгнення рф в Україну є приватним (окремим) випадком поширення ідеології та відповідно пропагандою і комуністичного, і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, прийнятним позначенням для поєднання яких є слово – неологізм «рашизм».*

Передумова. Ознаки існуючого в рф недемократичного (авторитарного) політичного режиму відповідають всім ознакам ідеології фашизму, свого часу виділеним італійським філософом Умберто Еко в його есе «Il fascismo eterno»². Серед таких, як найбільш характерні, насамперед слід указати: неприйняття скептицизму (будь-який сумнів сприймається як зрада); ксенофобія та расизм; націоналізм та одержимість теоріями змови, культивация почуття перебування в облозі; розуміння життя як безперервної війни, а пацифізму – як співпраці з ворогом; культ героїзму та культ героїчної смерті; одночасне зображення ворога і як дуже потужного (щоб послідовники відчували

себе приниженими), і як досить слабкого (щоб його можна було подолати); «виборчий популізм» та ін.

Якщо перевести ці ознаки на контекстуальну мову рф в її теперішній конотації, то такими очевидними ознаками фашизації за Ю. В. Орловим є: націоналізм (шовінізм), дискримінація різних соціальних груп (сексуальних меншин, релігійних спільнот тощо), зневага до прав людини, міжнародних інституцій їх гарантування та захисту, мілітаризм й службізм, контроль над засобами масової інформації, відсутність реальної політичної опозиції, політичні переслідування, репресії, зв'язок політичного істеблішменту з релігією (релігійне фарисейство), корупція, корпоративна влада³.

Таким чином, слід довести той факт, що глорифікація як така вбирає в себе «мізми» фашистської ідеології.

Гіпотеза 4: *Явище глорифікації збройної агресії рф в Україні має реверсійну природу.*

Передумова. Ще задовго до повномасштабного вторгнення рф в Україну почався процес «переписання» певних історичних подій, засудження євроатлантичного курсу розвитку українського суспільства, а також формування ґрунту для насадження антиукраїнських ідей як своєрідної «протидії» нібито поширенню в Україні небезпечних ідей «махрового» націоналізму, нацизму та фашизму. Цей процес став складовою єдиного оперативного задуму, що мав на меті звинувачення всіх і вся у проблемах і негараздах «руської людини», зокрема, у несприйнятті всього «руського» та спробі зашкодити колишній годувальниці росії з боку «молодших» і «несвідомих» братерських народів. Така інформаційна кампанія, в якій неостанню роль відіграли саме представники російської науки, яким якраз і предстояло підвести переконливу базу для утвердження подібної філософії, активізувала в Україні реверсійні процеси, які проявилися в тому, що глорифікація у нашій країні стала таким собі контраргументом «глорифікації націоналізму», в якій звинувачувалася Україна, внаслідок чого частина українського населення встала на позицію прославлення ідеалів «руського миру», заперечуючи тим самим «глорифікацію по-українськи». Особливо наочно це проявилось

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: указ Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069> (дата звернення: 10.11.2023).

² Eco U. *Cinque scritti morali* (Bompiani, 1997) 112.

³ Орлов Ю. В. 'Концептно-дискурсивний фон сучасного російського фашизму: кримінологічний аналіз' *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри*: збірник тез доповідей науково-практичної конференції (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) 173–176.

після повномасштабного вторгнення рф в нашу державу, коли подібні випадки стали виявлятися небезпечними для українського соціуму, який веде жорстоку боротьбу за своє майбутнє.

Таким чином, слід довести, що явище глорифікації збройної агресії рф в Україні має реверсійну природу і становить суть єдиний ланцюг тієї інформаційної роботи з елементами присмаку науковості, що відбулася не без участі російських учених.

Гіпотеза 5: *Вектори та динаміка явища глорифікації вирізняються складним і суперечливим характером.*

Передумова. Глорифікація не є раз і назавжди застиглим явищем навіть у бутті конкретної особи або групи (спільностей) людей. Суперечливий характер цього явища пов'язується зі змінами настрів населення, зумовленими змінами у політичному курсі держави або держав, ситуацією у розстановці сил протиборчих сторін в цілому та оперативною обстановкою на фронті, зокрема, поверненням історичної пам'яті народу, регіональними характеристиками тієї чи іншої території, віковими особливостями людини та змінами в її житті тощо. Тому це явище може або стухати або набирати обертів з новою силою. Навіть може виступати як реакція на удавану або дійсну несправедливість з чийого боку. Більше того, людина може вдаватися з крайності до крайності, глорифікуючи почергово різні, як правило, протиборчі ідеали, цінності, погляди, ідеї, системи та ін. Так само можуть траплятися й рефрени якоїсь однієї ідеї після «випробування» себе у різних системах координат. Дуже важливим уявляється й той факт, що в історичній перспективі існує вірогідність перегляду (ревізії) ставлення до певних подій, процесів, персоналій з боку глорифікаторів та суспільства в цілому.

При цьому умови (обставини) добровільного перегляду (ревізії) або відмови від «глорифікаційних думок» можуть бути найрізноманітнішими. Це і міжнародний осуд, політична ізоляція та економічний занепад країни, ідеологія якої прославляється, і розуміння хибності власних думок, і ілюстрація (доведення) безвиході та фальші «руського миру», і зміни в особистому житті людини, і викриття суспільно небезпечних наслідків діяння особи та страх перед покаранням та багато іншого. Навести хоча б приблизний перелік таких умов навіть не уявляється можливим. Єдине, що можна

сказати про їх характер і відповідно силу впливу, так це те, що вони здійснюють руйнівний за своїм характером вплив на систему ідеології людини. Людина може: а) жалкувати про виникнення цих «перешкод» для її попередньої ідеології; б) з полегшенням для себе сприймати їх виникнення та руйнівний для власної ідеології вплив; в) сприймати як новий фундамент для чергової зміни вектору глорифікації (останній варіант спостерігається у суспільстві найчастіше). У підґрунті таких змін знаходиться феномен пристосування.

Таким чином, слід довести мінливий, а значить, у цілому нестійкий характер глорифікації у більшості глорифікаторів, а також підтвердити можливість подібних трансформацій у поглядах глорифікаторів та визначити базовий перелік і силу впливу таких умов, що виявлялися б корисними для оздоровлення українського суспільства.

Гіпотеза 6: *Схильність до глорифікації ворога відмічається насамперед у жителів суміжних із рф регіонів України.*

Передумова. Історичні факти кооперації господарського життя та особливості географічного розташування відповідних українських територій у поєднанні зі схожою ментальною матрицею у ставленні до свого спільного минулого у радянському форматі та у поглядах на деякі сучасні проблеми тривалий час зумовлювали бажання населення прикордонних регіонів зберегти уявний зв'язок із сусідньою державою у майбутньому. Тут задіяно багато чинників онтологічного характеру, які визначають цінності, погляди, ідеологію в цілому. Причому ці аспекти у часовому вимірі вирізняються значною тривалістю. Безперешкодне спілкування людей – представників різних держав – один з одним лише зміцнювало інтенсивність впливу наративів нібито спільності, схожості та інакшості порівняно, припустимо, з представниками інших регіонів Української держави.

Таким чином, предстоить довести, що рух у напрямку сприйняття проросійсько налаштованими громадянами України агресивної політики рф, що подається нібито під гаслами боротьби з націоналізмом, фашизмом і т.д., має достатньо сильну ідеологічну забарвленість, що вкрай важко піддаватиметься будь-якій ментальній корекції.

Гіпотеза 7: *Соціальною базою явища глорифікації збройної агресії рф проти України є українські громадяни похилого віку, серед яких чимало*

уродженців рф та інших республік (не України) колишнього СРСР.

Передумова. Саме категорії українських громадян похилого віку із власного досвіду зрозуміла, як їм здається, сутність російських наративів, що складають ідеологічне підґрунтя та на які робиться наголос у приверненні уваги та розширенні соціальної бази прихильників «руського миру». Пояснення цієї закономірності, як уявляється, криється в особливостях психіки людини похилого віку, що часто-густо ідеалізує минуле. Стратегія цілеспрямованої законсервованості свідомості частини українського населення дає майже ментальний результат, на що й розраховує агресор. І це небезпідставно, адже у випадку людей похилого віку спрацьовує потужний базовий патерн «молодість vs старість», де завжди пріоритет буде саме за молодістю, коли нібито «все було краще, більше, справедливіше тощо». Тут визначальними є такі чинники, які, на жаль, працюють не на користь українського суспільства: час – тривалий проміжок часу укорінення відповідних поглядів та фактично відсутність життєвого резерву на ментальну корекцію осіб похилого віку; зміст – корекційна програма має бути настільки потужною, щоб мати можливість у найкоротші терміни переконати людину в тому, що те, що вона вважає «білим», насправді є чорним. Це завдання із ряду надскладних.

Таким чином, треба перевірити цю думку та визначити ті наративи, що виявляються найбільш «благодатними» у сприйнятті українських громадян похилого віку.

Гіпотеза 8: *У теперішній час лише у КК України у розділі XX Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» міститься стаття, в якій встановлено кримінально-правову заборону низки діянь, що пов'язані із розхваленням, звеличенням, славослів'ям вторгнення на територію суверенної держави з боку рф. Подібний досвід кримінально-правової протидії у подальшому може виявитися своєрідним важелем колективного спротиву агресивній зовнішній політиці рф з боку колишніх республік СРСР та способом нормативної фіксації небезпечної впливу російської пропаганди на їх населення.*

Передумова. Україна стала першою державою, яка спромоглася дати гідну відсіч країні-агресору. У той самий час єдина колись геополітична матри-

ця призводить до існування всередині України помітної частини населення, що схвально ставиться до вторгнення рф на територію нашої країни. Така ситуація не виключена й під час спроб реалізації імперських зазіхань рф щодо інших колишніх республік СРСР, а зараз незалежних держав. Уявляється, що потенційна загроза, що нависає над цими країнами, призведе до «тиражування» українського досвіду протидії подібним загрозам й в інших державах. А тому наш власний досвід в цьому питанні дедалі ставатиме цінним підґрунтям для розробки завчасних заходів протидії сприйняттю місцевим населенням російської агресії як такої.

Таким чином, потребує підтвердження, що власний досвід України у кримінально-правовій протидії явищу глорифікації вартий того, щоб його широко висвітлювати, аби своєчасно забезпечити інші держави – потенційні жертви від наслідків агресивної політики з боку рф та позитивного сприйняття такої політики місцевим населенням цих країн.

Гіпотеза 9: *Норма про кримінальну відповідальність за глорифікацію збройної агресії рф проти України є темпоральною за своїм характером.*

Передумова. Серед усього різноманіття темпоральних норм особливу роль відіграють норми, існування яких зумовлено появою та існуванням протягом певного часу відповідних обставин. Як було зазначено, явище восхваляння певних подій, режимів, персоналій, ідеологій тощо за рівних умов їх проявів може набувати як позитивної соціальної оцінки, так і визнаватися негативною (навіть суспільно небезпечною) суспільною практикою залежно від того, як змінюються історичні та геополітичні обставини в країні, як сприймається явище світовою і міжнародною спільнотою, як власне формується підґрунтя національно-державницької ідеології тощо. Цілком очевидно, що такі обставини, як війна, збройні конфлікти, геноцид та інші прояви агресії одних країн проти інших як такі завжди залишатимуться фактами, що обумовлюватимуть негативну суспільну оцінку пов'язаних з ними явищ. Проте передбачувано, що залежно від розвитку подій – зокрема, від тривалості конфлікту, того, як він буде завершений, яку позицію в цьому аспекті займе міжнародне співтовариство, а також по мірі віддаленості у часі від точки відліку, що закономірно супроводжуватиметься зміною поколінь, трансформаціями

у державній владі, змінами суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації (причому як у країні, яка зазнала агресії, так і в державі-агресорі), наступництвом або ж зміною курсу державної політики в частині заборони пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії РФ, символики воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну та ін., ймовірніше за все, зі спливом певного часу поширеність явища глорифікації збройної агресії РФ проти України буде зменшуватися (поступово або стрибкоподібно), і така форма протиправної поведінки вже не матиме ознаки типовості. Крім того, ймовірно, змінюватиметься й соціальна оцінка характеру та розміру шкоди від цього діяння в умовах мирного часу, що згодом поставить питання про належність її до категорії істотної і, як результат, про достатність ступеня суспільної небезпечності діяння для того, щоб воно визнавалося таким, що вимагатиме необхідності боротися з аналізованим явищем саме кримінально-правовими засобами як найбільш репресивними.

Таким чином, треба довести (або спростувати), що норма, передбачена ст. 436² КК, є темпоральною за своїм характером, термін дії якої обмежений часом тривання збройної агресії РФ проти України та ще певним проміжком часу (поки що важко прогнозованим) після її завершення.

Висновки. Експозиція явища глорифікації збройної агресії РФ проти України у форматі побудови гіпотетичного знання про соціально-правовий вимір цієї проблеми дає підстави зробити такі висновки.

По-перше, аналіз дослідницької ситуації на первісному етапі вивчення зазначеного явища

дозволив констатувати, що гіпотетичне знання має насамперед фокусуватися навколо таких проєкцій цього явища, як структурно-функціональна, генетична (причини походження) та перспективна (подальший розвиток).

По-друге, гіпотези щодо явища глорифікації, які із формального (зовнішнього) боку можуть бути сформульовані чи то як твердження, чи то як запитання, що потребує подальшої перевірки з метою спростування або підтвердження, за своєю вагомністю і спрямованістю є достатньо різними. Адже одні з них є сенсоутворюючими, інші – розкривають окремі грані явища, а треті – працюють у прогностичній проєкції. Проте вони всі разом, перетворюючись з гіпотетичної форми знання на форму істини, дозволять побачити всю небезпеку явища глорифікації збройної агресії РФ проти України, «оголивши» сутність цього явища, його визначальні риси й ознаки, генезу та подальший розвиток.

По-третє, із великої кількості гіпотез на початковому етапі дослідження відібрані лише найбільш значущі з них. Вони стосуються екзистенційної сутності глорифікації, її ідеологічного підґрунтя та ролі минулих часів життя людини «у форматі» СРСР у цій ідеологічній фантазмагорії, співвідношення із пропагандистськими наративами «руського миру», реверсійної природи та шкали динамізму глорифікаційного руху, територіальної концентрації шанувальників «руського миру» та соціальної бази, з якої переважно складається «штурмова група» ворожого наративу, реакції кримінально-правового нормативу на подальший розвиток геополітичної ситуації, перспектив досвіду України у боротьбі із глорифікацією тощо.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 roku «Pro Stratehiuu informatsiinoi bezpeky»: ukaz Prezydenta Ukrainy vid 28 hrudnia 2021 r. № 685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

2. Batoryhareieva V. S. *Retsydyvna zlochyinnist v Ukraini: sotsialno-pravovi ta kryminolohichni problemy: monohrafiia* [Recidivism in Ukraine: socio-legal and criminological problems: monograph] (Pravo, 2009) 576 (in Ukrainian)
3. Eco U. *Cinque scritti morali* [Five moral writings] (Bompiani, 1997) 112 (in Italian)
4. Sinchuk O. M., Beridze T. M., Baranovska M. L., Danilin O. V., Kalmus D. O. *Osnovy naukovykh doslidzhen: navchalnyi posibnyk* [Fundamentals of scientific research: a textbook] (PP Shcherbatykh O. V., 2022) 196 (in Ukrainian)

Journal articles

5. Adelman L., McLamore Q., Leidner B. 'Challenges to traditional narratives of intractable conflict decrease ingroup glorification' (Dec 2019) 45 (12) *Personality and Social Psychology Bulletin* 1702–1716 (in English)
6. Aguerri J., Miro-Llinares F., Vila-Vinas D. 'When social media feeds classic punitivism on media: The coverage of the glorification of terrorism on XXI' (Oct 2022) *Criminology & Criminal Justice* <https://doi.org/10.1177/17488958221133467> (in English)
7. Bouwers E. 'An example for the people? Hero glorification in Britain and Italy 1792–1820' (Jun 2012) 25 (2) *Tijdschrift Voor Geschiedenis* 188 (in English)
8. Castaño A. 'Amenazas, Enaltecimiento del Terrorismo y Libertad de Expresión: El caso De Juana Chaos' [Threats, glorification of terrorism and freedom of expression – the case De Juana Chaos]. (2007) 4 *InDret* 28 <<https://ssrn.com/abstract=1397035>> (in Spain)
9. Denis P. 'The glorification of values and the bourgeois order in the television series «The Paradise» and «Mr Selfridge»' (2021) 154 (4) *Societes* 51–64 (in English)
10. Guelton F. 'Avoiding the pitfalls of glorification and the anathema' (Apr 2016) 832 *Historia* 20 (in English)
11. Hrytsiuk V., Lysenko O., Pyliavets R. 'The Carpathian autumn echoes of 1944: military-political events in Ukraine and historical memory (Nov-Dec. 2019) 6 *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal* 99–125 (in English)
12. Kazyrytski L. 'Latvian SS-Legion: past and present. Some issues regarding the modern glorification of nazism' (Sep 2016) 27 (3) *Criminal Law Forum* 361–385 (in English)
13. Kuzio T. 'Soviet and Russian anti-(Ukrainian) nationalism and re-Stalinization' (Mar 2016) 49 (1) *Communist and Post-communist Studies* 87–99 (in English)
14. Leemans I. 'The glorification of the past. Heroes, literature and nation in the nineteenth century' (2009) 122 (2) *Tijdschrift Voor Geschiedenis* 265–266 (in English)
15. Leidner B., Castano E., (...) Giner-Sorolla R. 'Ingroup glorification, moral disengagement, and justice in the context of collective violence' (Aug 2010) 36 (8) *Personality and Social Psychology Bulletin* 1115–1129 (in English)
16. Neutatz D. 'Putin's history politics machine the Russian military historical society' (2022) 72 (12) *Osteuropa* 143 (in English).
17. Persin P. 'Glorification of the Revolution' (Jan-Feb 1987) 34 (186) *Cimaise* 80–86 (in English)
18. Prylutska L. 'The «Memory studies» development and the historical memory dynamics in independent Ukraine from the view of the modern western historiography' (2020) 15 *Skhidnoevropeiskyi Istorychnyi Visnyk-East European Historical Bulletin* 208–219 (in English)
19. Rugar M., Jamroz-Dolinska K., (...); Sekerdej M. 'Is patriotism helpful to fight the crisis? The role of constructive patriotism, conventional patriotism, and glorification amid the COVID-19 pandemi' (Oct. 2021) 51 (6) *European Journal of Social Psychology* 862–877 (in English)
20. Schori-Eyal N., Tagar M., Saguy T., Halperin E. 'The benefits of group-based pride: Pride can motivate guilt in intergroup conflicts among high glorifiers' (2015) 61 *Journal of Experimental Social Psychology* 79–83 (in English)
21. Thorleif L. 'Research problems and hypotheses in empirical research' (2022) 66 (7) *Scandinavian Journal of Educational Research* 1183–1193 (in English)
22. Cherkasov S. V., Politanska D. V. 'Hipotetychni znannia u protsesi rozpiznannia khvoroby. Metodolohichni pytannia' [Hypothetical knowledge in the process of disease recognition. Methodological Issues] (2018) 22 (4) *Visnyk Vinnytskoho natsionalnoho medychnoho universytetu – Bulletin of Vinnytsia National Medical University* 707–713 (in Ukrainian)

Thesis

23. Usatova T. I. *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia stvorenniu abo utrymanniu mistv rozpusty i zvidnystv v Ukraini* [Criminological characterization and prevention of the establishment or maintenance of brothels and pimping in Ukraine] (dys. ... kand. yuryd. nauk. NDI VPZ imeni akademika V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy, 2018) 330 (in Ukrainian)
24. Boiko V. V. *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia tiazhkii nasylnytskii zlochynnosti proty zhyttia ta zdorovia osoby v osoblyvo velykykh mistakh Ukrainy* [Criminological characterization and prevention of serious violent crime against human life and health in particularly large cities of Ukraine] (dys. ... kand. yuryd. nauk. Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho, NDI VPZ imeni akademika V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy, 2018) 280 (in Ukrainian)

Conference paper

25. Orlov Yu. V. 'Kontseptno-dyskursyvnyi fon suchasnoho rosiiskoho fashyzmu: kryminolohichnyi analiz' [Conceptual and discursive background of modern russian fascism: criminological analysis] Zlochynnist i protydiaa yii v umovakh viiny: hlobalnyi, rehionalnyi ta natsionalnyi vymiry: zbirnyk tez dopovidei naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Vinnytsia, 12 kvitnia 2023 r.) 173–176 (in Ukrainian)

Батиргареєва В. С., Нетеса Н. В. Формування гіпотетичного знання про явище глорифікації збройної агресії рф проти України: соціально-правовий вимір

Підготовлену статтю авторами присвячено формулюванню первинного уявлення про феномен глорифікації збройної агресії рф проти України у форматі побудови гіпотетичного знання. Такий формат дає можливість якомога краще дослідити соціально-правову природу зазначеного явища. Зроблено висновок, що гіпотези про явище глорифікації у плані зовнішньої своєї форми можуть бути сформульовані чи то як твердження, чи то як запитання, що потребує подальшої перевірки з метою спростування або підтвердження первісного уявлення про розглядуваний феномен. При цьому гіпотези за своєю вагомістю і спрямованістю є достатньо різноманітними. Одні з них є сенсоутворюючими, інші гіпотези розкривають окремі ознаки й властивості глорифікації, треті гіпотези надають уявлення щодо існування цього явища у перспективі. Проте всі разом вони, перетворюючись з гіпотетичної форми знання на істинне знання, дозволять побачити всю небезпеку явища глорифікації збройної агресії рф проти України, розкривши її сутність, визначальні риси й ознаки, генезу та подальший розвиток.

Для досягнення цілей пізнання природи, причин і розробки заходів запобігання діям, передбаченим ст. 436² Кримінального кодексу України, авторами статті пропонується всі можливі форми цих протиправних діянь називати глорифікацією у широкому смислі слова.

Так само авторами робиться висновок, що на початковому етапі дослідження явища глорифікації найбільш значущими є ті з них, що стосуються природи глорифікації, її ідеологічного підґрунтя, співвідношення із російською пропагандою, ознак реверсійності та динамізму, територіальної концентрації та інших ознак соціальної бази, тенденцій у перавозастосовній практиці та ін.

Ключові слова: *гіпотеза, глорифікація, правопорушення, пропаганда, наративи, російська агресія, соціально-правовий вимір.*

Batyrgareieva V. S., Netesa N. V. Formation of hypothetical knowledge about the phenomenon of glorification of Russia's armed aggression against Ukraine: socio-legal dimension

The article prepared by the authors is devoted to the formulation of a false idea about the phenomenon of glorification of the Russia's armed aggression against Ukraine in the format of constructing hypothetical knowledge. This format makes it possible to investigate the socio-legal nature of the mentioned phenomenon as best as possible. It was concluded that hypotheses about the phenomenon of glorification in terms of its external form can be formulated either as a statement or as a question that needs further verification in order to refute or confirm the initial idea about the phenomenon under consideration. At the same time, the hypotheses are quite diverse in terms of their importance and orientation. Some of them are meaningful, other hypotheses reveal individual signs and properties of glorification, and third hypotheses provide insight into the existence of this phenomenon in perspective. However, all together, they, transforming from a hypothetical form of knowledge to true knowledge, will allow us to see all the dangers of the phenomenon of glorification of Russia's armed aggression against Ukraine, revealing its essence, defining features and signs, genesis and further development.

In order to achieve the goals of knowledge of the nature, causes and development of measures to prevent the actions provided for in Art. 436² of the Criminal Code of Ukraine, the authors of the article suggest that all possible forms of these illegal acts be called glorification in the broadest sense of the word.

The authors also conclude that at the initial stage of the study of the phenomenon of glorification, the most significant are those related to the nature of glorification, its ideological basis, the relationship with Russian propaganda, signs of reversion and dynamism, territorial concentration and other signs of the social base, trends in practice, etc.

Key words: *hypothesis, glorification, crime, propaganda, narratives, Russian aggression, socio-legal dimension.*

Стаття надійшла до редакції: 15.10.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

М. В. Карчевський, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України; професор кафедри кримінального права і кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ

Д. О. Куковинець, молодша наукова співробітниця відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРАВООХОРОННИМИ ТА СУДОВИМИ ОРГАНАМИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА*

Постановка проблеми. За останні двадцять років штучний інтелект пройшов шлях від наукової абстракції та концептуальних моделей до практичних задач та повсякденного використання. Системи штучного інтелекту використовуються практично в усіх сферах діяльності людини. Відбулися зміни у науковій рефлексії та правовому регулюванні соціалізації штучного інтелекту.

Збройна агресія РФ прискорила практичне впровадження технологій штучного інтелекту в роботу національних правоохоронних органів. Розслідування воєнних злочинів, діяльності колаборантів, пропаганди на користь агресора вимагають оперативного опрацювання значних масивів даних. Правоохоронці активно використовують системи розпізнавання обличчя, відеоаналітику, транскрибування відео- та аудіозаписів. Водночас *використання штучного інтелекту правоохоронними органами без належного правового регулювання та комплексу організаційно-технічних заходів із дотримання нормативних приписів може при-*

вести до системних порушень прав людини та, як наслідок, ускладнити євроінтеграційні процеси, діалог із міжнародними партнерами України. Тому дослідження цієї теми вбачається вкрай актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове підґрунтя дослідження склали праці, присвячені вивченню та розробленню актуальних проблем застосування технологій штучного інтелекту таких вітчизняних науковців, як: О. А. Баранов, Т. Г. Каткова, Ю. В. Кривицький, В. А. Мисливий, О. В. Плахотнік, О. Е. Радутний, В. А. Рекун, Н. А. Савінова, О. А. Теличко, К. С. Токарева, В. М. Шевчук та ін. Висвітленню цих питань присвячені і розробки деяких зарубіжних дослідників, серед яких Вільям Айзек (William Isaac), Фредерік Зюйдервін Борхес (Frederik Zuiderveen Borgesius), Майкл Віл (Michael Veale), Ганнес Вестерманн (Hannes Westermann), Тор Грепел (Thore Graepel), Майкл Джойс (Michael Joyce), Бенуа Дюпон (Benoît Dupont), Андреас Енгель (Andreas Engel), Мауріц Коп (Mauritz Kop), Міхал Косінські (Michał Kosinski), Крістіан Лум (Kristian Lum), Девід Марко Маєр (Marco Mauer), Мінделл (David Mindell),

¹ *Примітка.* Статтю підготовлено в межах розробки фундаментальної теми «Теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні» (номер державної реєстрації 0121U114324).

Юань Стівенс (Yuan Stevens), Девід Стілвелл (David Stillwell), Філіп Хакер (Philipp Hacker) та ін.

Метою статті є здійснення аналізу соціалізації технологій штучного інтелекту та дослідження тенденцій правового регулювання використання відповідних систем правоохоронними органами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукова дискусія щодо правового регулювання технологій штучного інтелекту є багаторівневою. Будемо говорити про стратегічний та тактичний рівні. На першому здійснюється усвідомлення глобальних проблем і перспектив, на другому отримують розв'язання практичні питання, пов'язані з використанням технологій штучного інтелекту.

Стратегічний рівень. Найбільш радикальним негативним прогнозом перспектив людства в контексті розвитку комп'ютерів є концепція технологічної сингулярності. Її автор, В. Віндж, вважає, що після появи інтелекту, який перевершить людський, швидкість прогресу стане надвеликою. Людство опиниться в «режимі, який відрізняється від нашого минулого не менш радикально, ніж ми, люди, самі відрізняємося від нижчих тварин. Така подія анулює через непотрібність всі людські закони, можливо, в одну мить. Некерована ланцюгова реакція почне розвиватися за експонентним типом без будь-якої надії на відновлення контролю за ситуацією»¹. На думку В. Вінджа, до цього приведуть або технології штучного інтелекту (artificial intelligence, AI), або технології підсилення інтелекту людини (intelligence amplification, IA).

Сучасний рівень розвитку робототехніки актуалізує проблематику безпечної соціалізації технологій, але штучний інтелект – не єдина гіпотеза. У науці також широко представлена проблема трансгуманізму, розвитку здібностей людини за рахунок технологічних змін у її організмі. Трансгуманізм розглядається як «інтелектуальний та культурний рух, який відстоює можливість і бажаність принципового поліпшення стану людини через застосування, розвиток та надання широкого доступу до технологій ліквідації старіння, посилення людських інтелектуальних, фізичних і психологічних можливостей». Крім цього, трансгуманізм може розглядатися як «вивчення наслідків, потенційних переваг та небезпек технологій, які дають

можливість подолати основні людські обмеження, а також пов'язане вивчення етичних питань, зумовлених розробкою та використанням таких технологій»².

Попри аргументи про невідворотність поганого сценарію, людство має можливість зберегти контроль над ситуацією. Важливе значення для цього має ефективне правове регулювання. На нашу думку, перспективні завдання правового регулювання, зумовлені як гіпотезою розвитку штучного інтелекту, так і гіпотезою розвитку технологій трансгуманізму, можуть бути сформульовані у такий спосіб:

1. Розвиток технологій неможливо заборонити. Попри ризик небезпек абсолютна заборона розробки систем штучного інтелекту чи трансгуманістичних технологій є неможливою. Правове регулювання у цій сфері має забезпечувати стимулювання соціально ефективного використання технологій та мінімізацію ризиків зловживання технологією.

2. Правове регулювання має забезпечити максимальну диверсифікацію технологічних рішень та бути технологічно нейтральним. Технологія має не обмежуватися, а, навпаки, стати якомога різноманітнішою. Якщо право буде містити умови/вимоги для створення якомога більшої кількості різноманітних рішень у сфері технологій, ризик «глобальної відмови» буде мінімізований. Наприклад, відомий негативний сценарій «епідемії» імплантів (заподіяння шкоди людству через порушення роботи всіх імплантованих пристроїв) буде просто неможливим через гарантовану наявність альтернативних технічних рішень. Водночас швидкість розвитку технологій вимагає відмовлятися від законодавчих формулювань, що вказують на певні види технологій. Будь-який закон, пов'язаний із конкретною технологією, матиме дуже обмежений час корисного існування.

3. Актуальною та затребуваною для сучасного рівня технологій є класична схема «розробник-власник-користувач». Ускладнення технологій вимагатиме переходу до нової, більш складної, схеми правового регулювання. Напевно, правове регулювання соціалізації штучного інтелекту пройде шлях від розгляду робота як об'єкта відносин до наділення його правами, обов'язками та відпо-

¹ Vinge V, 'The Coming Technological Singularity' (*Acceleration Studies Foundation*, 1993) <<http://www.accelerating.org/articles/comingtechsingularity.html>> (in English)

² Bostrom N, *The transhumanist frequently asked questions: a general introduction* (Faculty of Philosophy Oxford University, 2003) 56.

відальністю. Так само потребуватиме розв'язання проблема правового статусу фізичної особи, здатності якої підсилени за допомогою технологій трансгуманізму.

4. На додаток до традиційної юстиції, будуть формуватися дві нові сфери, які умовно назвемо «змішана юстиція» та «юстиція штучного інтелекту». Їх функціонування буде забезпечувати протидію роботам, що є загрозою для соціального розвитку й стабільності. Юстиція штучного інтелекту буде створена на основі роботів. Така система передбачатиме узагальнення в чітких алгоритмах досвіду, отриманого за час існування традиційної юстиції.

5. Оскільки контроль за розвитком та використанням певних технологій вимагатиме ефективної системи моніторингу, аналіз юридично значимої інформації стане набагато складнішим та вимагатиме принципово нових професійних компетенцій. Традиційний розподіл завдань між юристами та спеціалістами стане вкрай неефективним. Буде спостерігатися конвергенція юридичних та технічних наук. Потребуватиме розв'язання питання визначення та розвитку нових видів юридичних професій. При цьому формулювання нових законодавчих положень мають бути технологічно нейтральними, це необхідно для забезпечення стабільності правового регулювання в умовах швидкоплинних змін технологічної реальності.

6. Значення глобальної проблеми набуває питання правових гарантій ефективного розвитку інформаційного навколишнього середовища. Величезні обсяги інформації, яка накопичується людством у процесі життєдіяльності, очевидно, потребуватимуть нових правових механізмів. Існуючі зараз право власності на інформацію та право інтелектуальної власності скоріше за все будуть доповнені новими інститутами, що нагадуватимуть право використання надр та право археологічної діяльності. Комплекс означених питань слід розглядати як установа координатної системи для майбутньої правової оцінки як штучного інтелекту, так і технологічно вдосконалених людей, оскільки саме в цій сфері відбуватиметься переважна частина їх соціально значимої активності.

Означені питання, характеризують, як ми вказали, стратегічний рівень наукової дискусії та переважно стосуються гіпотетичних технологій, тих, які поки що не існують, хоча у науці все помітнішою стає скептична думка щодо реальності повно-

цінного автономного штучного інтелекту. Наприклад, Девід Мінделл на підставі емпіричного дослідження з питань застосування сучасних роботів формує три «міфи» як хибні уявлення про перспективи робототехніки. Перший міф – про лінійний прогрес, тобто припущення про те, що техніка пройде шлях від безпосереднього керування людиною до цілком автономних роботів. Другий міф – про заміщення, тобто йдеться про те, що машини поступово будуть виконувати всі людські завдання. Третій міф – про повну автономність, себто «утопічна ідея про те, що сьогодні або в майбутньому роботи зможуть діяти повністю самостійно»¹.

Дискусія щодо актуальних проблем правового регулювання технологій штучного інтелекту – *тактичний рівень* – стосується технологій, які вже використовуються та набули певного поширення. Достатньо поширеним є поділ технологій на «сильний» та «слабкий» штучний інтелект. Сильний являє собою гіпотетичний пристрій, який має здатність мислити, усвідомлювати оточуючий світ та себе як особистість, виконувати всі завдання, як і людина, або навіть перевищувати її інтелектуальні здібності. Слабкий штучний інтелект – фактично існуючі технології, орієнтовані на автоматизацію певних видів діяльності людини або кількох завдань, які виконує людина. Наприклад, керування транспортним засобом, гра в шахи, розпізнавання обличчя, голосу, рукописного тексту тощо.

Експерти визначають чотири загальні групи ризиків² використання таких технологій. Проблеми їх мінімізації переважно складають зміст тактичного рівня наукової дискусії щодо соціалізації технологій штучного інтелекту.

Нова якість порушення таємниці приватного життя. Автоматизована обробка даних про людину створює новий рівень загроз для людини. Аналіз уподобань у соціальних мережах³, історії по-

¹ Mindell D, *Our Robots, Ourselves: Robotics and the Myths of Autonomy* (Viking, 2015) 272.

² Dupont B, Stevens Y, Westermann H and Joyce M, *Artificial Intelligence in the Context of Crime and Criminal Justice* (Korean Institute of Criminology, Canada Research Chair in Cybersecurity, ICCS, Université de Montréal, 2018) 228 <https://www.cicc-iccc.org/public/media/files/prod/publication_files/Artificial-Intelligence-in-the-Context-of-Crime-and-Criminal-Justice_KICICCC_2019.pdf>

³ Kosinski M, Stillwell D and Graepel T, 'Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior' (2013) 110(15) *Proceedings of the National Academy of Sciences* 5802–5805 <<http://dx.doi.org/10.1073/pnas.1218772110>> (in English)

купок¹, інтернет з'єднань² із використанням технологій штучного інтелекту здатен більш ніж істотно порушити таємницю приватного життя конкретної людини.

Маніпулювання поведінкою. Технології «слабкого» штучного інтелекту вже сьогодні чинять істотний вплив на поведінку споживачів шляхом таргетованої реклами, індивідуалізованих рекомендацій пошукових сервісів, персоналізованих стрічок новин тощо. Значною є небезпека маніпуляцій із використанням штучного інтелекту у політичній діяльності³. Існує навіть спеціальний термін – «астротурфінг»⁴, яким позначають імітацію громадської підтримки ініціатив⁵.

Дискримінація. Через особливості машинного навчання технологія, яка лежить в основі «слабкого» штучного інтелекту, недостатня якість даних, використаних у процесі розробки системи, можуть призвести до системних порушень функціонування цієї технології. Прикладом означеної проблеми може слугувати упередженість автоматизованих систем відбору персоналу. «Навчальний» набір даних для таких систем, як правило, представляє собою відомості щодо успішних рішень з підбору персоналу. Оскільки цей процес у багатьох сферах не є гендерно нейтральним, мали місце випадки уведення в експлуатацію сис-

тем, які помножували гендерну нерівність під час функціонування⁶.

Непрозорість. Правові гарантії інтелектуальної власності та конкурентна боротьба на ринку інформаційних технологій зумовлюють закритість алгоритмів систем штучного інтелекту, що унеможливає перевірку правильності рішень та ефективний контроль за їх станом. У тих сферах, де неправильна робота систем штучного інтелекту здатна заподіяти значну шкоду, така ситуація створює небезпеку.

Означені ризики досить чітко окреслюють проблеми застосування систем штучного інтелекту для протидії злочинності. Використання систем штучного інтелекту правоохоронними та судовими органами здатне забезпечити якісне оновлення їх діяльності. У зарубіжних країнах у практику правоохоронних органів упроваджені проекти, пов'язані із класифікацією та розпізнаванням об'єктів, розпізнаванням звукових сигналів (мови або, наприклад, системи визначення пострілів). Запропоновані технічні рішення для аналізу великих обсягів даних на основі алгоритмів машинного навчання. У такий спосіб здійснюється аналіз відомостей про телефонні або інтернет-з'єднання, про використання платіжних систем, віртуальних активів тощо. Такі рішення використовуються як потужні інструменти розслідування злочинів. Розробляються системи прогнозування злочинності та оцінки ризику індивідуальної протиправної поведінки на основі штучного інтелекту.

Водночас ризики використання таких систем не обмежуються небезпекою порушень таємниці приватного життя. Значними є ризики дискримінації та непрозорості. Алгоритми оцінки кримінального ризику (criminal risk assessment algorithms) використовуються деякими судами для прийняття рішень щодо визначення виду покарання, доцільності перебування у в'язниці до суду, суворості вироків. Теоретично це зменшує упередженість, оскільки судді приймають рішення на основі обробки даних, а не власних, можливо, суб'єктивних, переконань. При цьому постає надзвичайно важлива проблема. Через те, що базою для алгоритму є прийняті раніше рішення, він (алгоритм) може посилювати й увічнювати упередження, генерувати ще більшу кількість упереджених даних для

¹ Hill K, 'How Target Figured Out A Teen Girl Was Pregnant Before Her Father Did' (*Forbes*, 16 February 2012) <www.forbes.com/sites/kashmirhill/2012/02/16/how-target-figured-out-a-teen-girl-was-pregnant-before-her-father-did/>

² Zalnieriute M, 'Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom' (2022) 116(3) *American Journal of International Law* 585–592 <<http://dx.doi.org/10.1017/ajil.2022.35>>

³ 'Yuval Noah Harari argues that AI has hacked the operating system of human civilisation' (*The Economist*, 28 April 2023) <www.economist.com/by-invitation/2023/04/28/yuval-noah-harari-argues-that-ai-has-hacked-the-operating-system-of-human-civilisation>; Guggenberger N, Salib P, 'From Fake News to Fake Views: New Challenges Posed by ChatGPT-Like AI' (*Default*, 20 January 2023) <www.lawfaremedia.org/article/fake-news-fake-views-new-challenges-posed-chatgpt-ai>.

⁴ Grassroots (з англ. «коріння трави») – термін сучасної американської політології; так у США називають спонтанні рухи «знизу». Під grassroots розуміються, умовно кажучи, «справжні» рухи, організовані громадянами для боротьби за свої права. Імітацію ж «кореневого руху» називають astroturfing; у цьому випадку за псевдонародним рухом є політичне лобі ('Grassroots' (*Wikipedia, the free encyclopedia*, 2 February 2004) <<https://en.wikipedia.org/wiki/Grassroots>>)

⁵ Dupont B, Stevens Y, Westermann H and Joyce M, *Artificial Intelligence in the Context of Crime and Criminal Justice* (Korean Institute of Criminology, Canada Research Chair in Cybersecurity, ICCS, Université de Montréal, 2018) 228 <https://www.cicc-iccc.org/public/media/files/prod/publication_files/Artificial-Intelligence-in-the-Context-of-Crime-and-Criminal-Justice_KICICCC_2019.pdf>

⁶ '5 Examples of Biased Artificial Intelligence' (*Home | Misinformation-Fighting, AI-powered News & Fact Checking*, 30 July 2019) <www.logically.ai/articles/5-examples-of-biased-ai>

подальших циклів ще більш упереджених рішень¹. Наприклад, якщо перед суддею особа з невеликим доходом, алгоритм з дуже великою вірогідністю буде радити застосувати ув'язнення до суду. Наступного разу у подібній ситуації алгоритм буде ще категоричніший, наступного – ще й ще...

Подібні проблеми існують і під час упровадження систем прогнозування злочинності². Ідея полягає у тому, що на підставі аналізу даних про зареєстровані кримінальні правопорушення системи визначають райони, що потребують посиленої уваги з боку правоохоронців. У ці райони направляється більша кількість патрулів, чим має забезпечуватися більш ефективне використання ресурсів та досягатися необхідний рівень безпеки громадян. Результати впровадження таких системи показали зворотній бік проблеми. Чим більше поліцейських направлялося у заданий район, тим більшою була кількість виявлених у цьому районі правопорушень. Алгоритм фіксував прийняте рішення як правильне і продовжував рекомендувати посилені наряди для визначених районів. У такий спосіб увічнювався «кримінальний» статус таких районів, але загальне використання ресурсів поліції не ставало більш ефективним, загальний рівень безпеки громадян не підвищувався.

Наприклад, щоб оцінити упередженість поліцейського прогнозування, Група аналізу даних з прав людини (HRDAG) проаналізувала зареєстровані поліцейським управлінням Окленду злочини, пов'язані з наркотиками. Управління використовувало спеціальний алгоритм обробки великих даних для прогнозування наркозлочинів. Звичайно, HRDAG виявила, що прогностична модель майже виключно зосередилася на неєвропеїдних спільнотах із низьким рівнем доходу. Але дані громадської охорони здоров'я щодо споживачів наркотиків у поєднанні з даними перепису населення США показали, що розподіл споживачів наркотиків не корелює з прогнозами програми, демонструючи, що прогнози алгоритму базувалися на упередженості, а не на реальності³.

¹ Hao K, 'AI is sending people to jail – and getting it wrong' (*MIT Technology Review*, 21 January 2019) <www.technologyreview.com/s/612775/algorithms-criminal-justice-ai/>

² Trejo O, 'What Is Bias in Machine Learning?' (*Scalable Path*, 4 May 2020) <www.scalablepath.com/machine-learning/bias-machine-learning/>

³ Lum K and Isaac W, 'To predict and serve?' (2016) 13(5) *Significance* 14–19 <<http://dx.doi.org/10.1111/j.1740-9713.2016.00960.x>>

Покажемо те, що у червні 2020 р. міська рада Санта Круз, американського міста, яке одним із перших почало застосовувати для потреб поліції технології розпізнавання обличчя та прогнозування злочинів, відмовилася від використання таких систем, ураховуючи численні прояви упередженості їх роботи та недостатню ефективність. Рішення полягало у забороні використовувати обидві технології, за винятком схвалення міською радою на основі «висновків про те, що технологія і дані, які використовуються для цієї технології, відповідають науково підтвердженим та рецензованим дослідженням, захищають і охороняють цивільне населення, права і свободи всіх людей і не увічнюють упередженість»⁴.

Крім зазначених проблем із дискримінацією, багато питань виникає й через непрозорість функціонування зазначених систем. Як зазначалося раніше, покрокове відстеження рішень, що приймається подібними системами, є доволі складною проблемою. І якщо такі ризики є допустимим під час, наприклад, автоматизованого перекладу текстів з остаточним їх редагуванням людиною, то в ситуації, коли такі алгоритми використовуються в сфері юстиції, вони мають бути максимально відкритими та прозорими⁵.

Подібні небезпеки властиві не лише сфері охорони правопорядку. Накопичений досвід та «критична» маса загроз неконтрольованого розширення сфери застосування систем штучного інтелекту зумовили появу законодавчих ініціатив, спрямованих на створення комплексної нормативно-правової бази для забезпечення відповідального розвитку штучного інтелекту, захисту основних прав і сприяння інноваціям. Як найбільш актуальні слід відзначити розпочаті Урядом США 13 квітня 2023 р. громадські обговорення щодо «політики підзвітності штучного інтелекту»⁶, а також обговорення проекту, презентованого Європейською Комісією у квітні 2021 р., під назвою «The proposal

⁴ Ibarra N, 'Santa Cruz becomes first U. S. city to approve ban on predictive policing' (*Santa Cruz Sentinel*, 24 June 2020) <www.santacruzsentinel.com/2020/06/23/santa-cruz-becomes-first-u-s-city-to-approve-ban-on-predictive-policing/>

⁵ 'Technology Can't Predict Crime, It Can Only Weaponize Proximity to Policing' (*Electronic Frontier Foundation*, 3 September 2020) <www.eff.org/deeplinks/2020/09/technology-cant-predict-crime-it-can-only-weaponize-proximity-policing/>

⁶ 'Accountability Policy Request for Comment' (*Federal Register*, 13 April 2023) <www.federalregister.gov/documents/2023/04/13/2023-07776/ai-accountability-policy-request-for-comment>

for a regulation of the European Parliament and of the Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act, AIA) and Amending Certain Union Legislative Acts»¹.

AIA використовує поняття «система штучного інтелекту» (ШІ) та визначає його у такий спосіб: *програмне забезпечення, яке*

а) розроблене з використанням одного або кількох підходів, що належать до:

- методів машинного навчання, включаючи контрольоване, неконтрольоване, та навчання з підкріпленням або використанням різноманітних методів, у тому числі глибокого навчання;

- методів, що ґрунтуються на логіці та знаннях, включаючи представлення знань, індуктивне (логічне) програмування, бази знань, логічні та дедуктивні механізми, (символічні) міркування та експертні системи;

- статистичних методів, включаючи байєсовську оцінку, методи пошуку та оптимізації;

б) може, для заданого набору визначених людиною цілей, генерувати результати, такі як контент, прогнози, рекомендації, або рішення, що впливають на середовище, з яким вони взаємодіють.

Зазначене з усією очевидністю свідчить про фокус європейського законодавця на суто практичних питаннях використання продуктів, які вже існують або можуть бути створені. За нашою класифікацією, розробка означеного проєкту належить до тактичного рівня наукової дискусії із питань соціалізації штучного інтелекту.

У AIA програми штучного інтелекту класифікуються на основі потенційних рівнів ризику. Категорія «неприйнятний ризик штучного інтелекту» забороняє розробку та використання певних програм штучного інтелекту, наприклад, систем соціального скорингу. До «штучного інтелекту високого ризику» віднесено системи, які можуть поставити під загрозу безпеку людей або порушити їх основні права.

Авторами AIA реалізовано ідею нормативної мінімізації указаних раніше соціальних ризиків впровадження ШІ. Порушення приватності пропонується контролювати у спосіб класифікованих

за рівнем ризику вимог щодо розробки, введення в експлуатацію та використання систем ШІ.

Небезпеки впливу на поведінку людини мінімізуються шляхом заборони окремих видів ШІ, які пропонується відносити до «Prohibited Artificial Intelligence Practices» (Article 5, AIA). Такі системи характеризуються «неприйнятним ризиком» та поділяються на чотири категорії: дві з них стосуються когнітивного поведінкового маніпулювання людьми або певними вразливими групами; інші дві заборонені категорії – системи соціального скорингу та системи біометричної ідентифікації у режимі реального часу та на відстані. Однак для кожної категорії є винятки з основного правила².

Непрозорість пропонується долати шляхом обов'язкового документування створення, використання та вдосконалення високоризикованих систем ШІ, постійної актуалізації технічної документації таких систем, наявністю обов'язку виробника надавати контролюючим органам вичерпну інформацію щодо поточного стану системи ШІ, які віднесено до високоризикованих.

Нарешті, мінімізація упередженості забезпечується шляхом контролю за змістом та репрезентативністю навчальних, валідаційних і тестових наборів даних.

Важливими є положення AIA щодо підтримки досліджень та інновацій в області ШІ. Зокрема, пропонується механізм «регуляторних пісочниць» (regulatory sandboxes), регуляторних інструментів, які дозволяють підприємствам тестувати та експериментувати з новими та інноваційними продуктами чи послугами під наглядом регулятора протягом обмеженого періоду часу. Регуляторні пісочниці виконують подвійну роль: 1) сприяють бізнес-навчанням, тобто розробці та тестуванню інновацій у реальному середовищі, та 2) забезпечують підтримку регуляторного навчання, тобто формулювання експериментальних правових режимів для керівництва та підтримки бізнесу в їх інноваційній діяльності під наглядом регуляторного органу. На практиці підхід спрямований на те, щоб уможливити експериментальні інновації у рамках контрольованих ризиків і нагляду, а також покращити розуміння регуляторами нових технологій³.

¹ Proposal For a Regulation of The European Parliament and of The Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and Amending Certain Union Legislative Acts, COM/2021/206 final, 2021/0106(COD), 2021. *EUR-lex*: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0206>

² Kop M, 'EU Artificial Intelligence Act: The European Approach to AI' (2021) 2 *Transatlantic Antitrust and IPR Developments* 8–18 <<https://law.stanford.edu/publications/eu-artificial-intelligence-act-the-european-approach-to-ai/>>

³ Madiaga T and Van De Pol A, 'Artificial intelligence act and regulatory sandboxes' (*European Parliamentary Research*

Значну увагу АІА приділяє системам ШІ, які використовують правоохоронні органи. Певні інструменти ШІ у правоохоронних органах віднесено до категорії «високого ризику» (АІА Annex III). Йдеться про системи, призначені для:

- віддаленої біометричної ідентифікації;
- індивідуальної оцінки ризику вчинення правопорушення або ризику потенційних жертв кримінальних правопорушень;
- використання правоохоронними органами поліграфів та подібних інструментів для виявлення емоційного стану фізичної особи;
- виявлення дипфейків;
- оцінки достовірності доказів під час розслідування кримінальних правопорушень;
- прогнозування вчинення кримінального правопорушення на основі профілювання фізичних осіб, оцінки рис особистості, минулої злочинної поведінки фізичних осіб або груп;
- профілювання фізичних осіб під час виявлення, розслідування або судового розгляду кримінальних правопорушень;
- кримінального аналізу, що дозволяє правоохоронним органам здійснювати пошук у складних пов'язаних і непов'язаних великих наборах даних, доступних у різних джерелах даних або в різних форматах даних із метою виявлення невідомих закономірностей або виявлення прихованих зв'язків у даних¹.

Оскільки такі системи віднесено до високоризикових, їх користувачі, постачальники, розробники та продавці повинні дотримуватися передбачених АІА вимог. Зокрема, кожна програма повинна пройти вичерпний процес оцінки та зменшення ризиків (оцінка відповідності). Певні вимоги висуваються до даних, які використовуються для навчання цих систем штучного інтелекту. Так, їх набори мають бути достатніми, щоб попередити дискримінаційні результати та алгоритмічні упередження². Сертифікація, оцінка та моніторинг високоризикованих систем ШІ має здійснюватися спеціальним уповноваженим органом; такі систе-

ми мають бути зареєстрованими та включеними у відповідну базу даних. Крім того, має бути забезпечений постійний процес запису та зберігання відомостей щодо всіх подій, які відбуваються у системі. Необхідним також є забезпечення надійності функціонування та кіберзахисту системи тощо.

Ключовою вимогою до постачальників високоризикованих ШІ є вимога створення комплексної системи управління якістю (Art. 17 АІА), що має включати:

- стратегію дотримання вимог АІА, зокрема, щодо виконання процедур оцінки відповідності та внесення змін до системи;
- техніку контролю якості та забезпечення якості;
- процедури випробування, тестування та підтвердження, які мають бути виконані перед, під час і після розробки системи;
- технічні специфікації, зокрема, стандарти, які мають бути застосовані;
- системи та процедури управління даними, зокрема, збір, аналіз, маркування, зберігання, фільтрацію, добування, агрегацію, збереження даних та будь-яку іншу операцію, пов'язану з даними, яка виконується для введення в експлуатацію високоризикових систем штучного інтелекту;
- систему управління ризиками, як безперервний ітераційний процес, що виконується протягом усього життєвого циклу системи, що систематично оновлюється;
- системи моніторингу після введення в експлуатацію;
- процедури, повідомлення про серйозні інциденти;
- процедури взаємодії із національними уповноваженими органами;
- системи та процедури зберігання всієї відповідної документації та інформації;
- управління ресурсами, зокрема, заходи забезпечення безпеки постачання;
- кадрову політику, зокрема, визначення відповідальності керівництва за напрямками системи забезпечення якості³.

Ми приділяємо багато уваги деталям, оскільки вважаємо, що вони найкраще демонструють,

Service, June 2022) 6 <[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733544/EPRS_BRI\(2022\)733544_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733544/EPRS_BRI(2022)733544_EN.pdf)>

¹ Proposal For a Regulation of The European Parliament and of The Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and Amending Certain Union Legislative Acts, COM/2021/206 final, 2021/0106(COD), 2021. *EUR-lex*: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0206>

² 'The EU AI act' (*Welcome | AP4AI*) <<https://ap4ai.eu/eu-ai-act>>

³ 'Accountability Policy Request for Comment' (*Federal Register*, 13 April 2023) <www.federalregister.gov/documents/2023/04/13/2023-07776/ai-accountability-policy-request-for-comment>

як змінилася дискусія щодо правового регулювання соціалізації штучного інтелекту. Цілком природно, що починалася вона з питань стратегічного рівня, але фактичні інформаційні технології, їх використання та розширення сфери застосування достатньо чітко визначили напрями подальшого розвитку дискурсу. Фокус змістився на чіткі прикладні задачі, дискусія набула традиційного юридичного характеру та змісту.

Законопроект отримав переважно схвальні відгуки науковців, водночас були представлені й критичні позиції. Наприклад, на думку М. Веле та Ф. Зуйдервена Боргесіуса, АІА був «зібраний із законодавства про безпеку продукції 1980-х років, захисту основних прав, нагляду та захисту споживачів». Проте такий підхід не дозволяє розглядати законопроект як всеосяжний та такий, що позбавлений істотних пробілів. Наприклад, положення про прозорість або мало відповідають чинному законодавству, або викликають більше запитань, ніж відповідей, коли розглядаються їх наслідки¹.

Новий виток дискусії з'явився з появою ChatGPT. Виникли запитання: чи може генеративний штучний інтелект загального призначення бути використаним для заподіяння шкоди; чи може він стати частиною злочинного використання ШІ та, відповідно, чи не підлягатиме він забороні як один із видів «Prohibited Artificial Intelligence Practices». Гіпотетично, представлені у відкритому доступі системи ШІ, такі як ChatGPT, Midjourney або DALL-E, можуть, та, скоріше за все, будуть використовуватися для вчинення злочинів. Чи означає це, що вони мають бути забороненими? Зрозуміло, що ні. Європейський законодавець, без сумніву, знайде збалансоване рішення. Дискусія триватиме². На нашу думку, вихід полягає у відмові від правил для систем та у формулюванні правил використання систем у певних сферах діяльності людини.

Висновки.

1. Встановлення тенденцій та закономірностей соціалізації штучного інтелекту відбувається у на-

уковій дискусії, що має стратегічний і тактичний рівні.

2. Сучасна дискусія характеризується значною увагою до практичних і прикладних проблем. Правове регулювання використання технологій ШІ розглядається одночасно як засіб мінімізації ризиків та як засіб стимулювання позитивних економічних трансформацій.

3. Існує потреба правового регулювання використання систем ШІ в Україні. Чинна система норм видається недостатньою³. Бажано, щоб український закон про використання систем штучного інтелекту містив положення про:

- визначення, побудоване на основі європейського підходу, яке чітко обмежило б сферу нормативного впливу, структурувало національний юридичний та технічний дискурси;
- класифікацію сфер використання штучного інтелекту за небезпекою можливих ризиків;
- залежний від цієї класифікації розподіл вимог до використання систем ШІ;
- можливість як створювати системи ШІ, орієнтовані на конкретні сфери застосування, так і проводити локалізацію систем ШІ загального призначення;
- обов'язкову диверсифікацію систем ШІ, сфери використання яких характеризуються найбільшим ризиком;
- гнучкий механізм підтвердження відповідності системи ШІ вимогам, що пред'являються до її використання у певній сфері. Такий підхід стимулюватиме розроблення нових технічних рішень та забезпечуватиме необхідну динаміку використання технологій;
- можливість періоду експериментального правового регулювання систем ШІ. Протягом такого періоду контролюючі органи зобов'язуються надати пропозиції розробникам щодо проходження процедури відповідності (regulatory sandboxes);
- правові засоби лібералізації інвестиційної діяльності в сфері використання систем ШІ.

4. Регулювання використання систем ШІ національними правоохоронними органами має відбуватися у спосіб формулювання спеціальних норм до загальних правил, які названі вище. Відсутність чітких та зрозумілих законодавчих по-

¹ Veale M and Zuiderveen Borgesius F, 'Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act – Analysing the good, the bad, and the unclear elements of the proposed approach' (2021) 21(4) *Computer Law Review International* 97–112 <<http://dx.doi.org/10.9785/crl-2021-220402>>

² Hacker P, Engel A and Mauer M 'Regulating 'Regulating ChatGPT and other Large Generative AI Models' *Proceedings of the 2023 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency* (Association for Computing Machinery, June 2023) 1112–1123 <<https://doi.org/10.1145/3593013.3594067>>

³ Karchevskiy M and Radutniy O, 'Ukrainian Report on Traditional Criminal Law Categories and AI (Artificial Intelligence)' *Traditional Criminal Law Categories and AI: Crisis or Palingenesis?* (International Colloquium Section I, 15–16 September 2022) 363–383

ложень про можливі обмеження приватності громадян під час використання технологій ШІ для протидії злочинам створює реальну небезпеку

визнання діяльності правоохоронців незаконною навіть за формальною ознакою (не «у відповідності до закону»).

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Proposal For a Regulation of The European Parliament and of The Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and Amending Certain Union Legislative Acts, COM/2021/206 final, 2021/0106(COD), 2021. *EUR-lex*: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0206> (in English)

Bibliography

Authored books

1. Bostrom N, *The transhumanist frequently asked questions: a general introduction* (Faculty of Philosophy Oxford University, 2003) 56 (in English)
2. Dupont B, Stevens Y, Westermann H and Joyce M, *Artificial Intelligence in the Context of Crime and Criminal Justice* (Korean Institute of Criminology, Canada Research Chair in Cybersecurity, ICCC, Université de Montréal, 2018) 228 <https://www.cicc-iccc.org/public/media/files/prod/publication_files/Artificial-Intelligence-in-the-Context-of-Crime-and-Criminal-Justice_KICICCC_2019.pdf> (in English)
3. Mindell D, *Our Robots, Ourselves: Robotics and the Myths of Autonomy* (Viking, 2015) 272 (in English)

Journal articles

4. Karchevskiy M, Losych S and Germanov S, 'Socialization of artificial intelligence and transhumanism: legal and economic aspects' (2023) 9(1) *Baltic Journal of Economic Studies* 61–70 <<http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-1-61-70>> (in English)
5. Kop M, 'EU Artificial Intelligence Act: The European Approach to AI' (2021) 2 *Transatlantic Antitrust and IPR Developments* 8–18 <<https://law.stanford.edu/publications/eu-artificial-intelligence-act-the-european-approach-to-ai/>> (in English)
6. Kosinski M, Stillwell D and Graepel T, 'Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior' (2013) 110(15) *Proceedings of the National Academy of Sciences* 5802–5805 <<http://dx.doi.org/10.1073/pnas.1218772110>> (in English)
7. Lum K and Isaac W, 'To predict and serve?' (2016) 13(5) *Significance* 14–19 <<http://dx.doi.org/10.1111/j.1740-9713.2016.00960.x>> (in English)
8. Veale M and Zuiderveen Borgesius F, 'Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act – Analysing the good, the bad, and the unclear elements of the proposed approach' (2021) 21(4) *Computer Law Review International* 97–112 <<http://dx.doi.org/10.9785/crl-2021-220402>> (in English)
9. Zalnieriute M, 'Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom' (2022) 116(3) *American Journal of International Law* 585–592 <<http://dx.doi.org/10.1017/ajil.2022.35>> (in English)

Conference paper

10. Hacker P, Engel A and Mauer M Regulating 'Regulating ChatGPT and other Large Generative AI Models' *Proceedings of the 2023 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency* (Association for Computing Machinery, June 2023) 1112–1123 <<https://doi.org/10.1145/3593013.3594067>> (in English)
11. Karchevskiy M and Radutniy O, 'Ukrainian Report on Traditional Criminal Law Categories and AI (Artificial Intelligence)' *Traditional Criminal Law Categories and AI: Crisis or Palingenesis?* (International Colloquium Section I, 15–16 September 2022) 363–383 (in English)

Websites

12. '5 Examples of Biased Artificial Intelligence' (*Home | Misinformation-Fighting, AI-powered News & Fact Checking*, 30 July 2019) <www.logically.ai/articles/5-examples-of-biased-ai> (in English)
13. 'Accountability Policy Request for Comment' (*Federal Register*, 13 April 2023) <www.federalregister.gov/documents/2023/04/13/2023-07776/ai-accountability-policy-request-for-comment> (in English)
14. 'Grassroots' (*Wikipedia, the free encyclopedia*, 2 February 2004) <<https://en.wikipedia.org/wiki/Grassroots>> (in English)

15. Guggenberger N, Salib P, 'From Fake News to Fake Views: New Challenges Posed by ChatGPT-Like AI' (*Default*, 20 January 2023) <www.lawfaremedia.org/article/fake-news-fake-views-new-challenges-posed-chatgpt-ai/> (in English)
16. Hao K, 'AI is sending people to jail – and getting it wrong' (*MIT Technology Review*, 21 January 2019) <www.technologyreview.com/s/612775/algorithms-criminal-justice-ai/> (in English)
17. Hill K, 'How Target Figured Out A Teen Girl Was Pregnant Before Her Father Did' (*Forbes*, 16 February 2012) <www.forbes.com/sites/kashmirhill/2012/02/16/how-target-figured-out-a-teen-girl-was-pregnant-before-her-father-did/> (in English)
18. Ibarra N, 'Santa Cruz becomes first U. S. city to approve ban on predictive policing' (*Santa Cruz Sentinel*, 24 June 2020) <www.santacruzsentinel.com/2020/06/23/santa-cruz-becomes-first-u-s-city-to-approve-ban-on-predictive-policing/> (in English)
19. Madiega T and Van De Pol A, 'Artificial intelligence act and regulatory sandboxes' (*European Parliamentary Research Service*, June 2022) 6 <[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733544/EPRS_BRI\(2022\)733544_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733544/EPRS_BRI(2022)733544_EN.pdf)> (in English)
20. McGrory K, Bedi N and Clifford DR, 'Targeted' (*The Tampa Bay Times*, 3 September 2020) <<https://projects.tampabay.com/projects/2020/investigations/police-pasco-sheriff-targeted/intelligence-led-policing/>> (in English)
21. 'Technology Can't Predict Crime, It Can Only Weaponize Proximity to Policing' (*Electronic Frontier Foundation*, 3 September 2020) <www.eff.org/deeplinks/2020/09/technology-cant-predict-crime-it-can-only-weaponize-proximity-policing> (in English)
22. 'The EU AI act' (*Welcome | AP4AI*) <<https://ap4ai.eu/eu-ai-act>> (in English)
23. Trejo O, 'What Is Bias in Machine Learning?' (*Scalable Path*, 4 May 2020) <www.scalablepath.com/machine-learning/bias-machine-learning> (in English)
24. Vinge V, 'The Coming Technological Singularity' (*Acceleration Studies Foundation*, 1993) <<http://www.accelerating.org/articles/comingtechsingularity.html>> (in English)
25. 'Yuval Noah Harari argues that AI has hacked the operating system of human civilisation' (*The Economist*, 28 April 2023) <www.economist.com/by-invitation/2023/04/28/yuval-noah-harari-argues-that-ai-has-hacked-the-operating-system-of-human-civilisation> (in English)

Карчевський М. В., Куковинець Д. О.

**Використання технологій штучного інтелекту правоохоронними та судовими органами:
світовий досвід та напрями розвитку національного законодавства**

У статті розглядаються питання стратегічного та тактичного рівня впровадження технологій штучного інтелекту в суспільну практику, особливий акцент робиться на їх використанні у діяльності правоохоронних та судових органів.

Сформульовано перспективні завдання правового регулювання штучного інтелекту, серед яких: 1) стимулювання соціально ефективного використання технологій та мінімізації ризиків зловживання ними; 2) забезпечення максимальної диверсифікації технологічних рішень та технологічної нейтральності; 3) перехід до нової схеми правового регулювання; 4) формування «змішаної юстиції» та «юстиції штучного інтелекту»; 5) конвергування юридичних і технічних наук; 6) забезпечення правових гарантій ефективного розвитку інформаційного навколишнього середовища.

Окреслено ризики використання штучного інтелекту, такі як порушення приватності, маніпулювання поведінкою, дискримінація та непрозорість, що кореспондують проблемам застосування систем штучного інтелекту для протидії злочинності.

Здійснено аналіз положень проекту *Artificial Intelligence Act*, презентованого Європейською Комісією у 2021 р., на предмет класифікації програм штучного інтелекту залежно від потенційних рівнів ризику (у тому числі окремо окреслено певні інструменти, що використовуються правоохоронними органами), висвітлення механізмів підтримки досліджень та інновацій у сфері штучного інтелекту, визначення вимог до постачальників високо-ризикованого штучного інтелекту.

Висловлюється твердження, що наразі в Україні існує проблема в правовому регулюванні використання систем штучного інтелекту. Запропоновано низку положень, що бажано відобразити в національному законодавстві з цього приводу, зокрема, наявність чіткого визначення, побудованого на основі європейського підходу; класифікація сфер використання штучного інтелекту за рівнем ризику та розподіл вимог до використання систем

штучного інтелекту; гнучкий механізм підтвердження відповідності вимогам для стимулювання та розвитку нових технологій; тощо.

Ключові слова: штучний інтелект, соціалізація штучного інтелекту, неприйнятний ризик штучного інтелекту, штучний інтелект високого ризику, кримінальна відповідальність, правоохоронні органи, судові органи.

Karchevskiy M. V., Kukovynets D. O.

***The Use of Artificial Intelligence Technologies by Law Enforcement and Judicial Authorities:
International Experience and Directions for the Development of National Legislation***

The article deals with the issues of strategic and tactical level of introduction of artificial intelligence technologies into public practice, with a special emphasis on their use in law enforcement and judicial activities.

The author formulates the perspective tasks of legal regulation of artificial intelligence, including: 1) stimulating socially efficient use of technologies and minimizing the risks of their misuse; 2) ensuring maximum diversification of technological solutions and technological neutrality; 3) transition to a new legal regulation scheme; 4) formation of «mixed justice» and «artificial intelligence justice»; 5) convergence of legal and technical sciences; 6) ensuring legal guarantees for the effective development of the information environment.

The author outlines the risks of using artificial intelligence, such as privacy violations, behavioral manipulation, discrimination, and opacity, which correspond to the problems of using artificial intelligence systems to combat crime.

The author analyzes the provisions of the draft AIA to classify artificial intelligence programs depending on potential risk levels, highlight mechanisms for supporting research and innovation in the field of artificial intelligence, and define requirements for high-risk of artificial intelligence providers.

The author argues that currently in Ukraine there is a problem with legal regulation of the use of artificial intelligence systems. The author suggests a number of provisions which should be reflected in national legislation in this regard, in particular, a clear definition based on the European approach; classification of the areas of artificial intelligence use by the level of risk and distribution of requirements for the use of artificial intelligence systems; a flexible mechanism for confirming compliance with the requirements to stimulate and develop new technologies, etc.

Keywords: artificial intelligence, socialization of artificial intelligence, unacceptable risk of artificial intelligence, high-risk of artificial intelligence, criminal liability, law enforcement agencies, judicial authorities.

Стаття надійшла до редакції: 10.10.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

Г. К. Авдеева, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташица Національної академії правових наук України

ЦИФРОВІ ДОКАЗИ І СИСТЕМИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ століття завдяки розвитку цифрових і мережевих технологій у правозастосовній діяльності розпочалася робота з інформацією у цифровій формі, яка містилася в електронних пристроях (мобільних телефонах, комп'ютерах, фото- та відеокамерах, GPS-навігаторах) та телекомунікаційних мережах (у соціальних мережах, на різних сайтах у мережі Інтернет та ін.). Поява нових поколінь електронних пристроїв та програмних продуктів призвели до виникнення нових типів сигналів і форматів даних, збільшення кількості способів кодування і перетворення інформації у цифровому вигляді. За допомогою звичайної комп'ютерної техніки зі стандартним програмним забезпеченням на сьогодні вже неможливо переглянути і дослідити окремі види інформації (наприклад, записи бортових реєстраторів літальних апаратів). Для цього необхідні спеціальні електронні пристрої і спеціальне програмне забезпечення. Це викликає певні труднощі у суддів, слідчих, прокурорів, адвокатів, судових експертів при дослідженні й оцінці цифрових доказів.

При розслідуванні воєнних злочинів набули актуальності проблеми встановлення допустимості цифрових доказів у кримінальному провадженні. Найчастіше цифрові аудіо- та відеозаписи, на яких міститься інформація про протиправну діяльність військових рф, здійснювалися задовго до відкриття кримінального провадження і, зрозуміло, слідчий не мав можливості зафіксувати її у процесуальних актах.

За даними Офісу Генерального прокурора, станом на жовтень 2023 р. зафіксовано інформацію щодо понад 100 тис. таких злочинів¹, яка

разом з іншими доказами дозволить не лише довести факт вчинення злочину, а й встановити конкретних осіб-злочинців, висунути їм обґрунтоване обвинувачення та притягнути до кримінальної відповідальності. Однак судді і слідчі часто мають певні труднощі в оцінці цифрових доказів через відсутність у законодавстві України їх визначення, порядку фіксації та оцінки. Через це цифрові докази судами України іноді не визнаються допустимими, а рекомендації науковців щодо цих питань у галузі права ЄС та США найчастіше використовуються лише журналістами-розслідувачами². Тобто законодавство України не встигає за стрімким розвитком інформаційних технологій, а прогалини правого регулювання часто доводиться заповнювати судовою практикою.

Різновидом цифрових технологій є системи штучного інтелекту (ШІ). Вони активно використовуються в промисловості, медицині, транспорті, сільському господарстві, науці й освіті, побуті, системах комунікації, військовій справі. На сьогодні єдиного загальновизнаного визначення цього терміна не існує, оскільки це міждисциплінарна наука, яка поєднує багато галузей (інформатика, математика, соціологія, психологія, право та ін.). У загальному розумінні системами ШІ є комп'ютерні системи, що не лише виконують певні завдання за заздалегідь заданим алгоритмом, а й вирішують творчі завдання на основі аналізу значної за обсягом різноманітної інформації та імітують такі процеси мислення людини, як навчання,

² Авдеева Г., Живуцька-Козловська Е. 'Проблеми використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві України та США' (2023) 1 Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. 128 <<https://doi.org/10.32353/khrife.3.2022.08>> 128

¹ 'Офіс Генерального прокурора' <<https://gp.gov.ua/>> (дата звернення: 01.11.2023).

прогнозування, оцінка ризиків, робота з неповними даними та ін.¹

У правозастосовній діяльності системи ШІ також показали свою ефективність. Зокрема, системи безпеки дорожнього руху з елементами ШІ допомагають збирати доказову інформацію при розслідуванні дорожньо-транспортних подій. Вони виявляють порушення правил дорожнього руху, допомагають ідентифікувати транспортні засоби та осіб в несприятливих умовах (низька роздільна здатність фото- або відеокамери, темрява, снігопад, дощ тощо)².

Незважаючи на активне використання цифрових доказів і систем ШІ в правозастосовній діяльності, визначення їх понять у законодавстві України відсутнє. Так само не визначено види ШІ, принципи їх використання, межі, умови, порядок застосування тощо. До того ж є відсутньою регламентація процесів збирання, фіксації та оцінки цифрових доказів. Ці питання є вкрай актуальними і мають досліджуватись науковцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі проблеми використання електронних (цифрових) доказів у кримінальному судочинстві висвітлені у роботах таких вітчизняних та закордонних вчених: Ю. Орлов, М. Гуцалюк, С. Столітній, Д. Цехан, В. Шевчук, В. Шепітько, Шон Е. Гудісон³, П. Левуліс⁴, Мартін Новак⁵ та ін.

Проблеми визначення напрямів використання ШІ у правозастосовній діяльності і їх правового регулювання досліджувались багатьма вітчизняними і закордонними дослідниками, такими як:

¹ Авдєєва Г. К. 'Проблеми використання систем штучного інтелекту в роботі органів кримінальної юстиції' *Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності: матеріали наук.-практ. онлайн-семінару* (5 листоп. 2020 р.) 6

² Авдєєва Г. К. 'Проблеми використання систем штучного інтелекту у правозастосовній діяльності' (2023) 2 Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка 65 <DOI:10.33766/2524-0323.102.63-80> (дата звернення: 01.11.2023).

³ Sean E. Goodison; Robert C. Davis; Brian A. Jackson. 'Digital Evidence and the U. S. Criminal Justice System – Identifying Technology and Other Needs to More Effectively Acquire and Utilize Digital Evidence' National Institute of Justice <<https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/248770.pdf>> (дата звернення: 02.11.2023).

⁴ Lewulis, P. Collecting Digital Evidence from Online Sources: Deficiencies in Current Polish Criminal Law. (2022) *Crim Law Forum* 33, 39–62 <<https://doi.org/10.1007/s10609-021-09430-4>> (дата звернення: 04.11.2023).

⁵ Novak, Martin 'Digital Evidence in Criminal Cases Before the U. S. Courts of Appeal: Trends and Issues for Consideration' (2020) 14 (4) *Journal of Digital Forensics, Security and Law* DOI: <https://doi.org/10.15394/jdfsl.2019.1609> (дата звернення: 01.11.2023).

М. Карчевський, В. Шевчук, О. Радутний, Т. Шевчук, Дж. Сартора (1998)⁶, К. Рігано (2019)⁷, А. Іддер (2021)⁸, Алі Ф. Кабола (2022)⁹ та ін.

Незважаючи на значну кількість публікацій щодо проблем використання цифрових доказів і систем ШІ у правозастосовній діяльності, окремі питання потребують подальшого дослідження. Зокрема, невирішеними залишаються проблеми законодавчого закріплення поняття «цифровий доказ», а також – окремі проблеми процесуальної регламентації їх вилучення, фіксації, зберігання і оцінки. Актуальними є й проблеми правового регулювання процесів використання ШІ в Україні та за її межами, пошуки нових напрямів застосування систем ШІ у правозастосовній діяльності, визначення меж використання систем ШІ з метою захисту прав людини, тощо. Зазначені питання викликають численні дискусії і на сьогодні ще не вироблені чіткі позиції щодо їх вирішення.

Метою статті є аналіз співвідношення понять «електронний доказ та «цифровий доказ», уточнення поняття «цифровий доказ», узагальнення судової практики України з метою виокремлення проблем, які виникають під час використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві, та надання пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України у частині досліджуваних проблем; установлення ролі технологій ШІ у правозастосовній діяльності в Україні; аналіз обмежень у їх застосуванні; визначення перспективних напрямів використання систем ШІ у правозастосовній діяльності; виокремлення невирішених правових проблем, із цим пов'язаних.

⁶ Sartor, G., Branting, L. K. *Introduction: Judicial Applications of Artificial Intelligence*. *Judicial Applications of Artificial Intelligence*. (Springer, Dordrecht, 1998).. DOI : https://doi.org/10.1007/978-94-015-9010-5_1 (дата звернення: 03.11.2023).

⁷ Christopher Rigano 'Using Artificial Intelligence to Address Criminal Justice Needs' (2019) *January NIJ Journal* 280 <<https://www.nij.gov/journals/280/Pages/using-artificialintelligence-to-address-criminal-justice-needs.aspx>> (дата звернення: 02.11.2023).

⁸ Asma Idder, Stephane Coulaux. 'Artificial intelligence in criminal justice: invasion or revolution?' (*International Bar Association*, 13 December 2021) <<https://www.ibanet.org/dec-21-ai-criminal-justice>> (дата звернення: 03.11.2023).

⁹ Ali Faghiri Kabol 'The Use Of Artificial Intelligence In The Criminal Justice System' (A Comparative Study). *Article in Webology* November 2022. <https://www.researchgate.net/publication/365027297_The_Use_Of_Artificial_Intelligence_In_The_Criminal_Justice_System_A_Comparative_Study> (дата звернення: 01.11.2023).

Виклад основного матеріалу. Науковці у галузі кримінально-правових наук використовують терміни «електронні» та «цифрові» докази як рівнозначні, але між ними існують такі відмінності: аналогова інформація є безперервною, а цифрова – дискретною. На сьогодні цифрові пристрої повністю витіснили аналогові.

Термін «цифровий доказ» є більш точним для інформації у цифровій формі та краще віддзеркалює кібернетичний аспект передачі, обробки та збереження інформації за допомогою бінарного (двійкового) коду. Однак слід урахувати, що доказами є фактичні дані, отримані з належних джерел, а їх матеріальною основою слугує вже не саме джерело, а штучно створений відповідний процесуальний носій. При цьому доказ являє собою єдність фактичних даних та їх процесуальних носіїв¹. Тому термін «електронний доказ» також має право на існування, оскільки він може бути пристроєм, який створює, обробляє або зберігає інформацію у цифровій формі.

Д. Цехан під «цифровими доказами» розуміє «фактичні дані, що представлені у цифровій (дискретній) формі та зафіксовані на будь-якому типі носія та після обробки ЕОМ стають доступними для сприйняття людиною»². Це визначення потребує уточнення. Зокрема, не всі носії здатні зберігати інформацію у цифровій формі (зокрема, папір і магнітна плівка також є носіями інформації). Також для розшифрування і дослідження деяких видів цифрової інформації потрібні не ЕОМ, а спеціальні електронні прилади зі спеціальним програмним забезпеченням (наприклад, для перегляду записів спеціальних програмно-апаратних засобів з унікальною файловою системою). Тому цифровими доказами слід вважати фактичні дані, які представлені у вигляді бінарного (двійкового) коду та містять інформацію, що має значення для об'єктивного вирішення справи.

На відміну від Цивільного процесуального кодексу України (ст. 100)³, Господарського про-

цесуального кодексу України (ст. 96)⁴ та Кодексу адміністративного судочинства України (ст. 99)⁵ у Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК) відсутні положення про електронні (цифрові) докази. Інформацію у цифровій формі у КПК віднесено до документів/електронних документів як процесуальних джерел доказів (ч.2 ст. 84 КПК)⁶. До документів віднесено також «матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані)» (п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК) та «носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії» (п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК). При цьому оригіналом електронного документа зазначено «його відображення, якому надається таке саме значення, як документу» (ч. 3 ст. 99 КПК). Дублікати документів та копії інформації у цифровій формі, виготовлені «слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа» (ч. 4 ст. 99 КПК). В абз. 2 ч. 2 ст. 237 КПК регламентовано огляд комп'ютерних даних, але там бракує обов'язкового переліку інформації щодо порядку фіксації цифрових доказів.

Документами як цифровими доказами можуть слугувати не лише текстові документи, малюнки, фотознімки, аудіо- та відеозаписи, а й комп'ютерні програми та бази даних. Вони відрізняються не лише за формою та змістом, а й за джерелом походження. Електронні документи, в основному, створює людина, інші докази в цифровій формі виникають унаслідок роботи електронних пристроїв і систем та не залежать від дій людини (інформація з навігаційно-моніторингових систем, електронний цифровий підпис, мережева технологічна інформація тощо). Такі цифрові докази за своєю сутністю не можуть бути віднесені до документів і їх використання у правозастосовній діяльності потребує окремого законодавчого врегулювання.

На відміну від України, у країнах ЄС, США та, зокрема, в Міжнародному кримінальному суді ви-

¹ Тертишник В. М. *Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник* (Київ: Алерта, 2014) 288

² Цехан Д. М. 'Поняття електронних (цифрових) доказів у кримінальному провадженні та їх види' *Кіберзлочинність та електронні докази = Cybercrime and digital evidence : навч. посібник* (Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022) 133

³ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.11.2023).

⁴ Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.11.2023).

⁵ Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.11.2023).

⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.11.2023).

користання цифрових доказів регулюється багатьма нормами процесуального законодавства. Їх основою слугують принципи роботи з цифровими доказами, викладені у міжнародному стандарті ISO/IEC 27037:2012¹, Протоколі Берклі², матеріалах міжнародної Наукової робочої групи з цифрових доказів (SWGDE)³, Керівних принципах Комітету Міністрів Ради Європи щодо електронних доказів у цивільних та адміністративних провадженнях⁴, Федеральних правилах доказування (FRE, США)⁵ та ін.

Аналіз понад 50 ухвал, рішень і постанов Верховного Суду, рішень місцевих судів м. Харкова і Харківської області, рішень Апеляційного суду Харківської області та Харківського апеляційного суду, в яких здійснювались дослідження й оцінка цифрових доказів, показав, що під час розгляду справ у судах різних юрисдикцій виникають певні труднощі щодо визнання інформації у цифровій формі допустимими і достовірними доказами. За однакових умов судді іноді навіть приймали протилежні рішення.⁶ В одних випадках вони визнавали копії цифрових записів допустимими доказами, в інших – недопустимими (особливо щодо корупційних злочинів). Як наслідок, не визнавалися допустимими доказами і судові

експертизи, в яких досліджувались цифрові докази.

Часто суди покладаються на клопотання адвокатів про недопустимість цифрового доказу через те, що спочатку з телефона або іншого пристрою інформація копіювалася на комп'ютер, а лише згодом – на оптичний диск або флеш-накопичувач, який потім надавався слідчому (суду) як процесуальний носій доказу. Захисники вважають, що така копія не відповідає оригіналу тому, що при зміні носіїв інформації змінюється формат файлу. Це є хибним твердженням тому, що однією з основних ознак інформації у цифровій формі є те, що всі її копії, зафіксовані на різних носіях, є ідентичними оригіналу (повністю співпадають за всіма ознаками, включаючи формат файлу).

Аналіз вітчизняних та закордонних публікацій показав, що від компетенції співробітників правозастосовних органів (слідчих, суддів, прокурорів, оперативних працівників, судових експертів) та наявності відповідних науково-методичних рекомендацій щодо роботи з інформацією у цифровій формі залежить, чи буде окремий цифровий доказ відігравати провідну роль у вирішенні конкретної справи. Помилки, яких у процесі отримання доказів припускаються суб'єкти розслідування злочинів, можуть спричинити втрату значної частини доказів на етапі судового розгляду, якщо суд визнає такі докази недопустимими через порушення процесуальних норм під час їх збирання⁷. Вони повинні знати базові технічні характеристики цифрових пристроїв і цифрової інформації та правила її фіксації. Відповідна методична і довідкова література має бути розроблена і включена до програм підвищення кваліфікації окремо для кожної категорії співробітників⁸.

Системи ШІ як один із видів цифрових тезнологій показали свою ефективність у правозастосовній діяльності. Зокрема, в Апараті РНБО України використовується сучасна багатофункціональна інформаційно-аналітична система з елементами

¹ ISO/IEC 27037:2012 Information technology – Security techniques – Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence. URL: <https://www.iso.org/standard/44381.html> (дата звернення: 07.02.2023).

² Примітка. Протокол Берклі – рекомендаційний документ, який у 2020 році представили Центр прав людини Університету Берклі в Каліфорнії та Офіс Верховного комісара ООН з прав людини. Він окреслює мінімальні стандарти для пошуку, збирання, зберігання, перевірки та аналізу відкритих джерел, і може слугувати практичним посібником для адвокатів, журналістів та дослідників. На практиці Протоколом Берклі уже зараз керуються Офіс Генерального прокурора разом з українськими та міжнародними партнерами під час збору доказів про воєнні злочини РФ.

³ Positions and Considerations of Scientific Working Group on Digital Evidence. URL: <https://www.swgde.org/documents/positions-and-considerations> (дата звернення: 04.11.2023).

⁴ Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи CM(2018)169-add1final щодо електронних доказів у цивільних та адміністративних провадженнях. Міністерство юстиції України: офіційний сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rekomendatsii-parlamentskoi-asamblei-ta-komitetu-ministriv-radi-evropi> (дата звернення: 03.11.2023).

⁵ Federal Rules of Evidence (FRE), as amended to December 1, 2020. Legal Information Institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/rules/fre> (дата звернення: 01.11.2023).

⁶ Ухвала ВС від 29.05.2018 р. Справа № 397/2588/13-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74475933>; Постанова ВС від 15.01.2020 р. Справа № 161/5306/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87053591> (дата звернення: 01.11.2023).

⁷ Брендель, О., Нікулін, К., Асланова, Е. 'Можливості експертизи відео-, звукозапису під час розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми' (2022) 2 (27) Теорія та практика судової експертизи і криміналістики 140 DOI: 10.32353/khrife.2.2022.10

⁸ Авдєєва Г. 'Проблеми визнання цифрових відеозаписів, отриманих під час відеоконтролю особи, допустимими доказами' *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Хмельницький, 16 березня 2023 року) 543–544

ШІ «СОТА»¹, яка слугує інструментом аналізу та управління ризиками у сфері національної безпеки та оборони України.

Міністерство юстиції України до Єдиного реєстру засуджених осіб підключило аналітичну систему з елементами ШІ «Касандра», яка аналізує різноманітну інформацію про засуджених осіб та виявляє ризики повторного кримінального правопорушення.

Система ШІ ePOOLICE (early Pursuit against Organized crime using environmental scanning, the Law and Intelligence systems) з 2013 р. успішно використовується в країнах-членах ЄС. Вона аналізує сторінки сайтів, електронне листування, поліцейську інформацію для пошуку інформації про діяльність організованих злочинних груп та здійснює оцінку ризику появи кримінальної активності².

У Великій Британії система штучного інтелекту HART (Harm Assessment Risk Tool) показала свою ефективність при прогнозуванні появи ризику рецидиву злочину щодо раніше засуджених осіб.

У Сполучених Штатах Америки для оцінки ймовірності скоєння підсудним рецидиву злочину та аналізу попередніх проступків використовуються такі системи ШІ: Watson/Ross – IBM (аналітика), COMPAS – Correctional Offender Management Profiling for Alternative та ін.

Системи ШІ у різних країнах світу використовуються під час розслідування злочинів для отримання інформації про осіб та їх дії, різноманітні об'єкти і явища з метою виявлення і попередження шахрайських дій, для ідентифікації осіб і предметів (у т. ч. зброї) за їх слідами та ін.

При розслідуванні воєнних злочинів, учинених військовослужбовцями РФ в Україні, системи ШІ ефективно вирішують завдання щодо ідентифікації осіб за фотознімками, відеозаписами та пробами ДНК. Зокрема, за допомогою американської системи розпізнавання осіб Clearview AI, яка використовує базу даних із 30 млрд фотопортретів із соціальних мереж та стрічок новин, вста-

новлено особи окремих злочинців-військовослужбовців РФ за їх фотознімками³.

Науковці у галузі кримінального права активно дискутують щодо можливості визнання систем ШІ суб'єктами правовідносин. Зокрема, О. Радутний вважає ШІ електронною особою (особистістю) та рекомендує застосовувати до нього заходи кримінально-правового характеру⁴. Т. Каткова пропонує внести зміни в кримінальне законодавство з метою визначення кримінальної відповідальності ШІ⁵. В. Грига вважає можливим навіть визнавати ШІ потерпілим від злочину⁶. З такими пропозиціями погодитися не можна, особливо в разі настання цивільно-правової відповідальності. Досвідчений фахівець Аналітичного центру з міжнародного розвитку в галузі кібербезпеки Пабло Лазаро справедливо зазначає, що «робот не може нести відповідальність за дії або бездіяльність, які можуть завдати шкоди третім особам. Судді судять людей, а не роботів, не кажучи вже про алгоритми».⁷

Попри ефективну роботу з великими масивами інформації, системи ШІ мають і певні недоліки. Науковці попереджають, що важливо враховувати законодавчі обмеження щодо застосування штучного інтелекту в розслідуванні злочинів, зокрема, заборони на використання деяких видів даних, які можуть порушувати права людини⁸. Тобто стрімкий розвиток і широке розповсюдження систем ШІ випереджають процеси створення умов і засобів ефективної протидії недоброчесному і зловмисному їх використанню.

Для отримання якісного законодавства, яке регулюватиме порядок використання ШІ у правозастосовній діяльності, до його розробки мають

³ Джеймс Клейтон. 'Як штучний інтелект допомагає ідентифікувати загиблих в Україні' (BBC News Україна) <<https://www.bbc.com/ukrainian/features-61105661>> (дата звернення: 03.11.2023).

⁴ Радутний О. Є. 'Кримінальна відповідальність штучного інтелекту' (2017) 2(21) Інформація і право 131

⁵ Каткова Т. 'Штучний інтелект в Україні: правові аспекти' (2020) 6 Право і суспільство 53

⁶ Грига В. 'Штучний інтелект як потерпілий від злочину' (2019) 5(69) Молодий вчений 191

⁷ Pablo Lázaro 'Artificial Intelligence in Criminal Investigation. Agenda for International Development' (A-id) <<https://www.a-id.org/artificial-intelligence-nce-in-criminal-investigation>> (дата звернення: 04.11.2023).

⁸ Baltrūnienė J., Shevchuk V. 'Artificial Intelligence Technologies in Law Enforcement and Justice: Ukrainian and European experience' *Цифрова трансформація кримінального провадження в умовах воєнного стану: мат-ли Всеукр. круглого столу* (Харків, 16.12.2022) 139

долучатися науковці в галузі права, судді, слідчі, адвокати та інші співробітники правозастосовної сфери.

Висновки. У кримінальному процесуальному законодавстві України не лише відсутнє визначення терміна «цифрові докази», а й не зазначений порядок їх збирання, зберігання, аналізу та використання у кримінальному провадженні. Тому КПК України бажано доповнити такими новелами: визначення поняття цифрових доказів та їх процесуальних носіїв; розмежування понять «електронний доказ» і «цифровий доказ»; докладний порядок вилучення цифрової інформації, її огляду, фіксації і зберігання із зазначенням переліку обов'язкової інформації щодо цифрових доказів, яка має бути процесуально закріплена; порядок оцінки допустимості і достовірності цифрового доказу за певними критеріями.

Перспективними завданнями щодо розробки систем ШІ в Україні для потреб правозастосовних органів є такі: вивчення соціальних мереж і сайтів, поліцейської інформації для пошуку відомостей про діяльність організованих злочинних груп із метою оцінки ризику появи кримінальної активності; прогнозування ступеню ризику рецидиву злочину щодо раніше засуджених осіб; виявлення неправдивої інформації в мережі Інтернет та встановлення її джерел, пошук у відкритому доступі та аналіз потенційних джерел доказів – величезної кількості загальнодоступних відео- та аудіозаписів, фото- та супутникових знімків, текстів, звітів, публікацій у соціальних мережах; отримання інформації про певних осіб та їх дії, а також про зв'язки між певними особами шляхом моніторингу відкритих джерел; виявлення потенційних свідків злочинів шляхом аналізу інформації, яка міститься в мережі Інтернет; дослідження інформації, яка міститься в мобільному телефоні та інших електронних пристроях із метою виявлення фактів і часу здійснення і приймання дзвінків, певних контактів, фото-знімків, відео- та звукозаписів, текстових файлів і повідомлень, електронних листів, інформації в соціальних мережах, месенджерах і сервісах спілкування та ін. для її систематизації за певними

критеріями та формування звітів за певними запитамі (із дотриманням прав людини та з урахуванням захисту персональних даних); ідентифікація осіб за фотознімками, відеозаписами, текстами, голосом, ДНК; встановлення виду взуття, транспортного засобу, знаряддя або інструменту, зброї та ін. та ідентифікація цих об'єктів за їх слідами, залишеними на місці події; встановлення аутентичності (справжності, достовірності) цифрових відео- та аудіозаписів тощо.

В Україні доцільно прийняти єдиний нормативно-правовий акт у формі закону, який розв'язав би всі можливі проблеми використання ШІ у правозастосовній діяльності. Особливу увагу слід приділити визначенню меж використання систем ШІ, які мають відповідати таким принципам: дотримання прав людини; об'єктивність і точність результатів аналізу інформації; компетентність розробників ШІ та уповноважених осіб, які його використовують; підзвітність; відповідність законодавству; безпека збереження інформації та електронних пристроїв; запобігання будь-якій дискримінації між окремими особами чи групами осіб; якість та безпека при обробленні процесуальних рішень і даних, які мають міститися у безпечному технологічному середовищі; незалежність, прозорість, неупередженість, справедливість та ін. Слід враховувати, що процедура доказування у процесуальній діяльності являє собою всебічний аналіз і зіставлення лише об'єктивної доказової інформації. Вона відрізняється від автоматичного аналізу даних системою ШІ, який може враховувати недостовірні або підроблені дані, неправдиві показання свідка або потерпілого, помилкові висновки експерта та ін. Це може вплинути на правильність висновку штучного інтелекту і призвести до порушення таких фундаментальних принципів судочинства, як верховенство права, недискримінація, неупередженість, справедливість та ін. Тому системи ШІ можуть слугувати лише допоміжним інструментом уповноважених осіб під час прийняття процесуальних рішень. Повністю автоматизувати ці процеси в Україні поки що зарано.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (in Ukrainian)

2. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (in Ukrainian)
3. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (in Ukrainian)
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (in Ukrainian)
5. Federal Rules of Evidence (FRE), as amended to December 1, 2020. Legal Informational Institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/rules/fre> (in English)
6. ISO/IEC 27037:2012 Information technology – Security techniques – Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence. URL: <https://www.iso.org/standard/44381.html> (in English)
7. Positions and Considerations of Scientific Working Group on Digital Evidence. URL: <https://www.swgde.org/documents/positions-and-considerations> (in English)
8. Kerivni pryntsyipy Komitetu Ministriv Rady Yevropy CM(2018)169-add1final shchodo elektronnykh dokaziv u tsyvilnykh ta administratyvnykh provadzhenniakh. Ministerstvo yustytysii Ukrainy: ofitsiynyi sait. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rekomendatsii-parlamentskoi-asamblei-ta-komitetu-ministriv-radi-evropi> (in Ukrainian)
9. Ukhvala VS vid 29.05.2018 r. Sprava № 397/2588/13-k. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74475933> (in Ukrainian)
10. Postanova VS vid 15.01.2020 r. Sprava № 161/5306/16-k. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87053591> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Tertyshnyk V. M. *Kryminalnyi protses Ukrainy. Zahalna chastyna: pidruchnyk* [Criminal process of Ukraine. General part: textbook] (Kyiv: Alerta, 2014) 288 (in Ukrainian)
2. Tsekhan D. M. *Poniattia elektronnykh (tsyfrovykh) dokaziv u kryminalnomu provadzhenni ta yikh vydy* [The concept of electronic (digital) evidence in criminal proceedings and their types] *Kiberzlochynnist ta elektronni dokazy = Cybercrime and digital evidence : navch. posibnyk* (Lviv : LNU im. Ivana Franka, 2022) 133 (in Ukrainian)

Edited books

3. Sartor, G., Branting, L. K.. *Introduction: Judicial Applications of Artificial Intelligence*. *Judicial Applications of Artificial Intelligence*. (Springer, Dordrecht, 1998) DOI : https://doi.org/10.1007/978-94-015-9010-5_1 (in English)

Journal articles

4. Avdieieva H., Zhyvutska-Kozlovska E. 'Problemy vykorystannia tsyfrovykh dokaziv u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy ta SSHA' [Problems of using digital evidence in criminal justice in Ukraine and the USA] (2023) 1 *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. nauk. pr. 128 <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2022.08> 128 (in Ukrainian)
5. Avdieieva H. K. 'Problemy vykorystannia system shtuchnoho intelektu u pravozastosovnii diialnosti' [Problems of using artificial intelligence systems in law enforcement activities] (2023) 2 *Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka* 65. DOI:10.33766/2524-0323.102.63-80 (in Ukrainian)
6. Sean E. Goodison; Robert C. Davis; Brian A. Jackson. 'Digital Evidence and the U. S. Criminal Justice System – Identifying Technology and Other Needs to More Effectively Acquire and Utilize Digital Evidence' <<https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/248770.pdf>> (in English)
7. Lewulis, P. 'Collecting Digital Evidence from Online Sources: Deficiencies in Current Polish Criminal Law' (2022) *Crim Law Forum* 39–62 <<https://doi.org/10.1007/s10609-021-09430-4>> (in English)
8. Novak, Martin 'Digital Evidence in Criminal Cases Before the U. S. Courts of Appeal: Trends and Issues for Consideration' (2020) 14 (4) *Journal of Digital Forensics, Security and Law* DOI: <https://doi.org/10.15394/jdfsl.2019.1609> Available at: (in English)
9. Christopher Rigano 'Using Artificial Intelligence to Address Criminal Justice Needs' (2019) January *NIJ Journal* 280 <<https://www.nij.gov/journals/280/Pages/using-artificialintelligence-to-address-criminal-justice-needs.aspx>> (in English)
10. Brendel, O., Nikulin, K., Aslanova, E. 'Mozhlyvosti ekspertyzy video-, zvukozapysu pid chas rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh iz torhivleiu liudmy' [Possibilities of examination of video and sound recordings during the investigation of crimes related to human trafficking] (2022) 2 (27) *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* 140 DOI: 10.32353/khrife.2.2022.10 (in Ukrainian)

11. Radutnyi O. Ye. 'Kryminalna vidpovidalnist shtuchnoho intelektu' [Criminal responsibility of artificial intelligence] (2017) 2(21) Informatsiia i pravo 131 (in Ukrainian)
12. Katkova T. 'Shtuchnyi intelekt v Ukraini: pravovi aspekty' [Artificial intelligence in Ukraine: legal aspects] (2020) 6 Pravo i suspilstvo 53 (in Ukrainian)
13. Hryha V. 'Shtuchnyi intelekt yak poterpilyi vid zlochynu' [Artificial intelligence as a victim of a crime] (2019) 5(69) Molodyi vchenyi 191 (in Ukrainian)

Conference paper

14. Avdieieva H. K. Problemy vykorystannia system shtuchnoho intelektu v roboti orhaniv kryminalnoi yustytzii [Problems of using artificial intelligence systems in the work of criminal justice bodies] *Vykorystannia tekhnologii shtuchnoho intelektu u protydii zlochynnosti* : materialy nauk.-prakt. onlain-seminaru (5 lystop. 2020 p.) 6 (in Ukrainian)
15. Avdieieva H. Problemy vyznannia tsyfrovyykh videozapysiv, otrymanykh pid chas videokontroliu osoby, dopustymymy dokazamy [Problems of recognizing digital video recordings obtained during video surveillance of a person as admissible evidence] *Aktualni problemy pravookhoronnoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu* : tezy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Khmelnyskyi, 16 bereznia 2023 roku) 543–544 (in Ukrainian)
16. Baltrūnienė J., Shevchuk V. 'Artificial Intelligence Technologies in Law Enforcement and Justice: Ukrainian and European experience' *Tsyfrova transformatsiia kryminalnoho provadzhenia v umovakh voiennoho stanu* : matly Vseukr. kruhloho stolu (Kharkiv, 16.12.2022) 139 (in English)

Websites

17. Ali Faghiri Kabol. 'The Use Of Artificial Intelligence In The Criminal Justice System (A Comparative Study)' (Article in Webology November 2022) <https://www.researchgate.net/publication/365027297_The_Use_Of_Artificial_Intelligence_In_The_Criminal_Justice_System_A_Comparative_Study> (in English)
18. Asma Idder, Stephane Coulaux. 'Artificial intelligence in criminal justice: invasion or revolution?' (International Bar Association, 13 December 2021) <<https://www.ibanet.org/dec-21-ai-criminal-justice>> (in English)
19. 'Ofis Heneralnoho prokurora' (Ofitsiinyi sait) <<https://gp.gov.ua/>> (in Ukrainian)
20. 'V Aparati RNBO Ukrainy rozrobleno ta vvedeno v ekspluatatsiiu suchasnu informatsiino-analitychnu systemu «SOTA»' [In the apparatus of the National Security and Defense Council of Ukraine, a modern information and analytical system «SOTA» was developed and put into operation] (RNBO: ofitsiinyi sait) <<https://www.rnbo.gov.ua/Diialnist/5011.html>> (in Ukrainian)
21. Dzheims Kleiton. 'Yak shtuchnyi intelekt dopomahaie identyfikuvaty zahybylykh v Ukraini' [How artificial intelligence helps to identify the dead in Ukraine] (BBC News Ukraina) <<https://www.bbc.com/ukrainian/features-61105661>> (in Ukrainian)
22. Pablo Lázaro 'Artificial Intelligence in Criminal Investigation' (Agenda for International Development) <<https://www.a-id.org/artificial-intelligence-in-criminal-investigation>> (in English)
23. 'Early Pursuit against Organized crime using environmental scanning, the Law and Intelligence systems' (European Commission) <<https://cordis.europa.eu/project/id/312651>> (in English)

Авдеева Г. К.

Цифрові докази і системи штучного інтелекту у правозастосовній діяльності

Розглянуто актуальні проблеми використання цифрових доказів у правозастосовній діяльності, надано пропозиції щодо їх розв'язання, розмежовано поняття «електронний доказ» і «цифровий доказ». Аналізом 64 рішень українських судів доведено, що визнання допустимими цифрових доказів спричиняє певні труднощі. Запропоновано доповнити Кримінальний процесуальний кодекс України нормами, які містили б визначення понять «цифрові докази» та «електронні докази», докладний порядок вилучення цифрової інформації, її огляду, фіксації і зберігання, алгоритм оцінки достовірності цифрового доказу за певними критеріями. Поліпшити ефективність використання цифрових доказів у судочинстві рекомендовано шляхом розробки настанов для слідчих, суддів, прокурорів і співробітників оперативно-розшукових органів щодо роботи із ними.

Досліджено роль технологій штучного інтелекту у правоохоронній діяльності, вивчено можливості їх використання в умовах війни, визначено форму та зміст правового регулювання процесів використання систем штучного інтелекту у правозастосовній діяльності, сформульовано принципи та випадки обмеження їх використання. Пропонується формувати законодавство України щодо штучного інтелекту на основі таких основних принципів: повага до основних прав і свобод людини, запобігання будь-якій дискримінації, висока якість та безпека при обробці даних та процесуальних рішень, прозорість, неупередженість, справедливість. Також слід

ураховувати, що процедура доказування у процесуальній діяльності відрізняється від автоматичного аналізу даних системою штучного інтелекту, який може враховувати недостовірні або підроблені дані, неправдиві показання свідка або потерпілого, помилкові висновки експерта та ін. Через це системи штучного інтелекту можуть слугувати лише допоміжним інструментом уповноважених осіб під час прийняття ними процесуальних рішень. Повністю автоматизувати ці процеси в Україні поки що зарано.

Ключові слова: цифрові докази, електронні докази, допустимість доказів, штучний інтелект, правозастосовна діяльність.

Avdeeva G. K.

Digital evidence and artificial intelligence systems in legal activity

Current problems of using digital evidence in legal activities are considered, suggestions for their solution were given, the concepts of «electronic evidence» and «digital evidence» are differentiated. An analysis of 64 decisions of Ukrainian courts showed that recognizing digital evidence as admissible entails certain difficulties. It is suggested to supplement the Criminal Procedure Code of Ukraine with rules containing a definition of the concepts «digital evidence» and «electronic evidence», a detailed procedure for examining digital information, its recording and storage, an algorithm for assessing the reliability of digital evidence according to certain criteria. It is recommended to improve the effectiveness of applying digital evidence in legal proceedings by developing recommendations for investigators, judges, prosecutors and employees of operational investigative agencies regarding how to work with them.

The role of artificial intelligence technologies in law enforcement activities and the possibilities of their use in war conditions have been studied, the form and content of legal regulation of the processes of using artificial intelligence systems in law enforcement activities have been determined, and the principles and limitations of their use have been formulated. It is suggested to formulate Ukrainian legislation regarding artificial intelligence on the basis of the following basic principles: respect for fundamental human rights and freedoms, prevention of any discrimination, high quality and safety when processing data and making procedural decisions, transparency, impartiality, fairness. It should also be taken into account that the procedure of proof in procedural activities differs from the automatic analysis of data by an artificial intelligence system, which can consider unreliable or fake data, false testimony, erroneous expert conclusions, etc. Therefore, artificial intelligence systems can only serve as an auxiliary tool for authorized persons when making procedural decisions. It is too early to fully automate these processes in Ukraine.

Key words: digital evidence, electronic evidence, admissibility of evidence, artificial intelligence, legal activity.

Стаття надійшла до редакції: 22.10.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

К. А. Новікова, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, асистент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-8646-3441

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КАРАНОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ*

Постановка проблеми. Спеціальні інформаційні операції та кіберзлочини стали невід'ємною складовою сучасної війни. З початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну суттєво збільшилася кількість злочинних посягань на інформаційну безпеку нашої країни, що актуалізувало дослідження кримінальних правопорушень у цій сфері, метою яких є удосконалення кримінально-правового регулювання. Одним із напрямів таких досліджень стали питання караності кримінальних правопорушень проти інформаційної безпеки та ефективності передбачених кримінальним законодавством санкцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні загальнотеоретичні питання кримінально-правової пеналізації на доктринальному рівні досліджував Ю. А. Пономаренко¹. Що ж стосується кримінальних правопорушень проти інформаційної безпеки, то окремі їх аспекти досліджували М. В. Карчевський², В. С. Батиргарєєва³ та деякі інші дослідники. Нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки в Україні опрацьовував О. В. Олійник⁴. Щодо правопорушень у сфері ін-

формаційних відносин у міжнародно-правових актах писав О. Амелін⁵. Зарубіжний досвід вивчався у роботі І. П. Катеринчука⁶.

Інформаційну безпеку як об'єкт посягання злочинів проти основ національної безпеки України досліджував В. В. Аніщук⁷. Питання інформації як знаряддя вчинення кримінального правопорушення вивчала Д. Прокоф'єва⁸. Окремі проблеми відповідальності за кримінальні правопорушення проти інформаційної безпеки в контексті проекту КК України досліджувала К. В. Юртаєва⁹.

У цей самий час питання караності кримінальних правопорушень проти інформаційної безпеки досліджувались указаними науковцями лише частково. У зв'язку з цим на сьогодні бракує знань у цій сфері.

Таким чином, **метою статті** є визначення караності кримінальних правопорушень проти інформаційної безпеки держави.

⁵ Амелін О, 'Злочини у сфері інформаційних відносин в міжнародно-правових актах' (2016) 2 Науковий часопис Національної академії прокуратури України 1–9.

⁶ Катеринчук І П, 'Кримінальна відповідальність за злочини у сфері комп'ютерних технологій: досвід зарубіжних країн' (2016) 1 Південноукраїнський правничий часопис 7–10.

⁷ Аніщук ВВ, 'Інформаційна безпека як об'єкт посягання злочинів проти основ національної безпеки України' (2023) 2(77) Науковий вісник Ужгородського національного університету 139–143.

⁸ Прокоф'єва Д, 'Інформація як знаряддя вчинення злочину та злочини проти інформаційної безпеки' (2020) 1 Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні 31–36.

⁹ Юртаєва К В 'Відповідальність за злочини та проступки проти інформаційної безпеки в проєкті КК України крізь призму принципу верховенства права' *Проєкт нового Кримінального кодексу України у вимірі верховенства права* (Право 21 вересня 2021) 164–166.

* *Примітка.* Статтю виконано в межах фундаментальної теми «Теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні» (номер державної реєстрації 0121U114324).

¹ Пономаренко Ю А, *Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень* (Право, 2020) 720

² Карчевський МВ, *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України* (РВВ ЛуВДС ім. Е. О. Дідоренка 2012) 528.

³ Батиргарєєва ВС, 'Концептуальна модель захисту інформаційного простору України засобами кримінального права' (2020) 1(32) *Інформація і право* 110–119.

⁴ Олійник ОВ, 'Нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки в Україні' (2012) 3 *Право і суспільство* 132–137.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що належна кримінально-правова охорона будь-яких цінностей, у тому числі і таких цінностей, як інформаційна безпека, забезпечується лише тоді, коли створені й застосовані ефективні кримінально-правові засоби. Жодних сумнівів не виникає стосовно того, що основним кримінально-правовим засобом охорони суспільних цінностей є кримінальна відповідальність, головною складовою якої є покарання.

Традицією вітчизняного законодавства, як і законодавства більшості європейських держав, є встановлення конкретних видів і розмірів покарань за вчинення окремих кримінальних правопорушень у санкціях відповідних статей Особливої частини КК України. Таким чином, саме санкції статей Особливої частини КК і вміщують у собі основний зміст кримінально-правових засобів, за допомогою яких здійснюється охорона тих соціальних цінностей, на які посягають кримінальні правопорушення¹.

Перш ніж розпочати дослідження караності кримінальних правопорушень проти інформаційної безпеки держави, необхідно визначити, які склади кримінальних правопорушень посягають на зазначений об'єкт суспільних відносин.

У Стратегії інформаційної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021, зазначено, що інформаційна безпека України – це складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом². На підставі цього визна-

¹ Новікова К А, 'Деякі питання караності злочинів проти життя та здоров'я особи' (2016) 2 (7) *Вісник Асоціації кримінального права України* 187–201.

² Про Стратегію інформаційної безпеки: Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки

чення можна зробити висновок, що інформаційна безпека держави є комплексним явищем, що включає в себе, зокрема, захист інформаційного простору держави від негативних інформаційних впливів, безпеку інформаційно-комунікаційних систем, в яких обробляється та зберігається інформація, а також захищеність суспільно важливої інформації з обмеженим доступом.

У чинному КК України відсутній окремий розділ, яким охоплюються кримінальні правопорушення проти інформаційної безпеки, що значно ускладнює виокремлення вичерпного переліку таких правопорушень. Однак наведене визначення інформаційної безпеки дає підстави вирізнити три групи кримінальних правопорушень, які посягають на інформаційну безпеку.

До *першої групи* належать кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Інформаційна безпека є родовим об'єктом цих правопорушень. Ця група включає всі кримінальні правопорушення, передбачені розділом XVI Особливої частини КК України: статті 361 («Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж»), 361¹ («Створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут»), 361² («Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації»), 362 («Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї»), 363 («Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється») та 363¹ («Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних

і оборони України від 15 жовтня 2021 року: *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>

машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку») КК України.

Слід відмітити, що зазначені правопорушення розглядатимуться як такі, що посягають на інформаційну безпеку держави, лише у тому випадку, якщо вони спрямовані на об'єкти критичної інфраструктури та інформаційно-телекомунікаційні системи, в яких обробляється суспільно важлива інформація з обмеженим доступом (наприклад, державна таємниця). Якщо ж об'єктом посягання буде приватна інформаційно-телекомунікаційна система, то відсутні підстави віднесення цих правопорушень до посягань на інформаційну безпеку саме держави.

До *другої групи* кримінальних правопорушень проти інформаційної безпеки належать правопорушення, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці та іншої інформації, що забезпечує обороноздатність держави. Ця група включає такі склади кримінальних правопорушень, як: статті 111 («Державна зрада») – в частині шпигунства, 114 («Шпигунство»), 114² («Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану»), 328 («Розголошення державної таємниці»), 329 («Втрата документів, що містять державну таємницю»), 330 («Передача або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни») – в частині інформації, зібраної у процесі контррозвідувальної діяльності та у сфері оборони країни, та 422 («Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості») КК України.

До *третьої групи* кримінальних правопорушень проти інформаційної безпеки держави належать ті, що посягають на інформаційний простір держави. Ця група включає такі склади кримінальних правопорушень, як: статті 109 («Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення держав-

ної влади») – в частині публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, 110 («Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України») – в частині публічних закликів чи розповсюдження матеріалів із закликами до зміни меж території або державного кордону України, 111¹ («Колабораційна діяльність»), а саме ч. 1 («Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України»), ч. 3 («Здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти») та ч. 6 («Організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах») – в частині здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором, 436 («Пропаганда війни»), 436¹ («Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів») та 436² («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників») КК України.

Як видно, кримінальні правопорушення проти інформаційної безпеки держави розміщені у низці розділів Особливої частини КК України («Злочини проти основ національної безпеки», «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації», «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку»), але об'єднані таким об'єктом посягання, як інформаційна безпека.

Отже, визначившись із переліком кримінальних правопорушень проти інформаційної безпеки, перейду до аналізу їх караності.

Щодо *першої групи* досліджуваних правопорушень, то всього у розділі XVI («Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку») передбачено шість кримінальних правопорушень та п'ятнадцять санкцій у складах кримінальних правопорушень.

Серед них чотири санкції (26,7%) встановлено за проступок, сім (46,7%) – за нетяжкі злочини, дві (13,3%) – за тяжкі злочини і дві (13,3%) – за особливо тяжкі злочини. Дев'ять санкцій є альтернативними, шість – безальтернативні.

Штраф передбачено у восьми санкціях, виправні роботи – у двох, обмеження волі містять п'ять санкцій, позбавлення волі – одинадцять. Всі санкції є відносно визначеними. Дві санкції містять додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, яке суд може застосувати або, навпаки, прийняти рішення щодо незастосування (кумулятивні санкції з альтернативним покаранням), п'ять санкцій – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як безальтернативне покарання (кумулятивна санкція).

Для визначення практики застосування зазначених покарань проаналізована судова статистика за 2021 та 2022 рр.

Загальна кількість засуджених за ці кримінальні правопорушення у 2021 р. становить 76 осіб, тоді як у 2022 р. – 74 особи. Позбавлення волі у 2021 р. призначалось 8 разів, у тому числі у розмірах понад 1 рік до 2 років включно – 2, по-

над 2 роки до 3 років включно – 4, понад 3 роки до 5 років включно – 1, понад 5 років до 10 років включно – 1, обмеження волі – 3 рази, штраф – 26 разів. Крім того, 39 осіб було звільнено від відбування покарання з випробуванням. Додаткові покарання були призначені 17 разів (1 раз штраф, 16 – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю). Цікаво, що суд призначав штраф як додаткове покарання за ч. 3 ст. 362 КК України, тоді як санкція за цією частиною статті не містить додаткового покарання у виді штрафу, що суперечить ч. 3 ст. 53 КК України.

У 2022 р. позбавлення волі призначалося 10 разів, у тому числі у розмірах понад 1 рік до 2 років включно – 1, понад 2 роки до 3 років включно – 7, понад 3 роки до 5 років включно – 2, обмеження волі – 2 рази, виправні роботи – 1 і штраф – 23 рази. Крім того, 38 осіб було звільнено від відбування покарання з випробуванням; 20 разів призначалося додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Щодо *другої групи* кримінальних правопорушень проти інформаційної безпеки, то вона включає шість правопорушень та тринадцять санкцій у складах цих правопорушень¹. Із них – сім санкцій (53,8%) встановлено за нетяжкі правопорушення, чотири – за тяжкі (30,8%) і дві (15,4%) – за особливо тяжкі правопорушення. Дванадцять санкцій є безальтернативними і лише одна санкція є альтернативна.

Позбавлення волі передбачено в усіх тринадцяти санкціях, обмеження волі – у двох санкціях. Всі санкції є відносно визначеними. Одна санкція містить конфіскацію майна як додаткове покарання, яке суд може застосувати або ні (кумулятивні санкції з альтернативним покаранням), три санкції містять альтернативні додаткові покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Одна санкція передбачає позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як безальтернативне додаткове покарання.

Щодо практики застосування покарання за 2021 та 2022 рр., то можна сказати про таке. Загальна кількість засуджених за ці правопорушення

¹ При аналізі не досліджувалася державна зрада (ст. 111 КК України), у зв'язку з тим, що не всі форми об'єктивної сторони переважно посягають на інформаційну безпеку держави.

складає 3 особи у 2021 р., 33 – у 2022 р. При цьому у 2021 р. двом особам призначено штраф, а одна особа звільнена від відбування покарання з випробуванням. У 2022 році позбавлення волі призначалося 13 разів, у тому числі у розмірах понад 1 рік до 2 років включно 4 особам, понад 3 роки до 5 років включно так само 4 особам, понад 5 років до 10 років включно – 5 і штраф призначено 3 особам. Крім того, 16 осіб звільнено від відбування покарання з випробуванням, 1 особу звільнено з інших підстав.

Щодо *третьої групи* кримінальних правопорушень проти інформаційної безпеки, то вона включає п'ять правопорушень та дев'ять санкцій¹. Із них 1 (11,1%) – за проступок, 6 (66,7%) – за нетяжкий злочин, 2 (22,2%) – за тяжкі злочини. Шість санкцій альтернативні, а 3 із них є безальтернативними.

Позбавлення волі міститься у 8 санкціях, обмеження волі – у 3, арешт – у 3, виправні роботи – у 3, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – у 1. Всі санкції є відносно визначеними. П'ять санкцій містять конфіскацію майна як додаткове покарання, яке суд може застосувати або ні (кумулятивні санкції з альтернативним покаранням). Одна санкція передбачає позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як безальтернативне додаткове покарання.

Щодо практики застосування покарання за 2021 та 2022 рр., то можна сказати про таке. У 2021 р. за вказані кримінальні правопорушення було засуджено 14 осіб, а у 2022 р. – 373 особи. У 2021 році – п'ятьом особам призначений штраф, 9 осіб звільнені від відбування покарання з випробуванням.

У 2022 році довічне позбавлення волі застосовувалося 1 раз, позбавлення волі призначалося 23 рази, у тому числі у розмірах 1 рік – 2 рази, понад 1 рік до 2 років включно – 4, понад 2 роки до 3 років включно – 11, понад 3 роки до 5 років включно – 5, понад 5 років до 10 років включно – 1, обмеження волі – 3, арешт – 4, виправні роботи – 3, громадські роботи – 1, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – 133, і штраф – 10 разів, інші види – 1. Крім того, 208

осіб звільнені від відбування покарання з випробуванням. Додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю призначалося 1 раз, конфіскація майна – 4 рази.

Отже, кримінальні правопорушення проти інформаційної безпеки сумарно включають у себе 17 кримінальних правопорушень, які містять 37 санкцій у складах цих правопорушень. Серед яких: 5 проступків (13,5%), 20 нетяжких злочинів (54,1%), 8 тяжких (21,6%) і 4 особливо тяжких (10,8%). У 8 санкціях міститься штраф (21,6%), в 1 – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (2,7%), в 5 – виправні роботи (13,5%), в 3 – арешт (8,1%), в 10 – обмеження волі (27%) і в 32 – позбавлення волі (86,5%).

Проведене дослідження дозволило зробити такі **висновки**:

1. Кримінальні правопорушення проти інформаційної безпеки можна умовно поділити на три групи: кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (статті 361, 361¹, 361², 362, 363, 363¹ КК України); кримінальні правопорушення, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці та іншої інформації, що забезпечує обороноздатність держави (статті 111 – у частині шпигунства, 114, 114², 328, 329, 330 – у частині інформації зібраної у процесі контррозвідальної діяльності та у сфері оборони країни, та ст. 422 КК України); кримінальні правопорушення, спрямовані на інформаційний простір держави (статті 109 – у частині публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, 110 – в частині публічних закликів чи розповсюдження матеріалів із закликами до зміни меж території або державного кордону України, 111¹ (ч. 1, ч. 3 та ч. 6 – у частині здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором), 436, 436¹ та 436² КК України).

2. Зазначені правопорушення містять 37 санкцій, серед яких: 5 проступків (13,5%), 20 нетяжких злочинів (54,1%), 8 тяжких (21,6%) і 4 особливо тяжких (10,8%). Отже, переважно

¹ При аналізі не досліджувалося посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, у зв'язку з тим, що неможливо окремо виокремити правопорушення проти інформаційної безпеки.

кримінальні правопорушення проти інформаційної безпеки є нетяжкими або тяжкими злочинами.

3. У санкціях цих правопорушень переважають позбавлення волі (86%), обмеження волі (27%) та штраф (21,6%).

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro Stratehiiu informatsiinoi bezpeky: Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 roku: Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>

Bibliography

Authored books

1. Bytiak YuP, Barabash YuH and Baranova LM, *Problemy pravovoi vidpovidalnosti* [Problems of Legal Liability] (Via Tatsii, AP Hetman and VI Borysova ed, Pravo 2014) 176 (in Ukrainian)
2. Karchevskiyi MV, *Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoi bezpeky Ukrainy* [Criminal law protection of information security in Ukraine] (RVV LuSIA im. E. O. Didorenka 2012) 528 (in Ukrainian)
3. Ponomarenko YuA, *Zahalna teoriia vyznachennia karanosti kryminalnykh pravoporushen* [General theory of determining the punishability of criminal offenses] (Pravo, 2020) (in Ukrainian)

Journal articles

4. Amelin O, 'Zlochyny u sferi informatsiinykh vidnosyn v mizhnarodno-pravovykh aktakh' [Crimes in the sphere of information relations in international legal acts] (2016) 2 *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Scientific Journal of the National Academy of Prosecutor's Office of Ukraine* 1–9 (in Ukrainian)
5. Anishchuk VV, 'Informatsiina bezpeka yak ob'iekt posiahannia zlochyniv proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy' [Information security as an object of encroachment of crimes against the foundations of national security of Ukraine] (2023) 2(77) *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University* 139–143 (in Ukrainian)
6. Batoryhareieva VS, 'Kontseptualna model zakhystu informatsiinoho prostoru Ukrainy zasobamy kryminalnoho prava' [Conceptual Model of Protection of the Information Space of Ukraine by Means of Criminal Law] (2020) 1(32) *Informatsiia i pravo – Informatsiia i pravo* 110–119 (in Ukrainian)
7. Katerynychuk IP, 'Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny u sferi kompiuternykh tekhnolohii: dosvid zarubizhnykh krain' [Criminal liability for crimes in the field of computer technology: the experience of foreign countries] (2016) 1 *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys – The South Ukrainian Law Journal* 7–10 (in Ukrainian)
8. Novikova KA, 'Deiaki pytannia karanosti zlochyniv proty zhyttia ta zdorovia osoby' [Some issues of punishability of crimes against life and health of a person] (2016) 2 (7) *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy – Herald of the Association of Criminal Law of Ukraine* 187–201 (in Ukrainian)
9. Oliinyk OV, 'Normatyvno-pravove zabezpechennia informatsiinoi bezpeky v Ukraini' [Regulatory and Legal Support of Information Security in Ukraine] (2012) 3 *Pravo i suspilstvo – Law and Society* 132–137 (in Ukrainian)
10. Prokofieva D, 'Informatsiia yak znariaddia vchynennia zlochynu ta zlochyny proty informatsiinoi bezpeky' [Information as a tool for committing a crime and crimes against information security] (2020) 1 *Pravove, normatyvne ta metrolohichne zabezpechennia systemy zakhystu informatsii v Ukraini – Legal, regulatory and metrological support of the information security system in Ukraine* 31–36 (in Ukrainian)

Conference paper

11. Yurtaieva KV 'Vidpovidalnist za zlochyny ta prostupky proty informatsiinoi bezpeky v proiekti KK Ukrainy kriz pryzmu pryntsyphu verkhovenstva prava' [Liability for crimes and misdemeanors against information security in the draft Criminal Code of Ukraine through the prism of the rule of law] *Proiekt novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy u vymiri verkhovenstva prava – Draft of the new Criminal Code of Ukraine in the dimension of the rule of law* (Pravo 21 veresnia 2021) 164–166 (in Ukrainian)

Новікова К. А.

Питання караності кримінальних правопорушень проти інформаційної безпеки держави за кримінальним законодавством України

У статті розглядаються покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти інформаційної безпеки. Встановлено, що кримінальні правопорушення проти інформаційної безпеки можна умовно поділити на три

групи: кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (статті 361, 361¹, 361², 362, 363, 363¹ КК України); кримінальні правопорушення, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці та іншої інформації, що забезпечує обороноздатність держави (статті 111 – у частині шпигунства, 114, 114², 328, 329, 330 – у частині інформації, зібраної у процесі контррозвідальної діяльності та у сфері оборони країни, та 422 КК України); кримінальні правопорушення, спрямовані на інформаційний простір держави (статті 109 – у частині публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, 110 – у частині публічних закликів чи розповсюдження матеріалів із закликами до зміни меж території або державного кордону України, 111¹ (ч. 1, ч. 3 та ч. 6 – у частині здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором), 436, 436¹ та 436² КК України). Зазначені правопорушення містять 37 санкцій, серед яких: 5 проступків (13,5%), 20 не-тяжких злочинів (54,1%), 8 тяжких (21,6%) і 4 особливо тяжких (10,8%). Отже, переважно кримінальні правопорушення проти інформаційної безпеки є нетяжкими або тяжкими злочинами. У санкціях цих правопорушень переважають позбавлення волі (86%), обмеження волі (27%), штраф (21,6%). Досліджується практика застосування покарань за ці кримінальні правопорушення.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальне законодавство, кримінальні правопорушення проти інформаційної безпеки, інформаційна безпека, караність, кримінальна відповідальність, покарання.

Novikova K. A.

Issues of punishment of criminal offenses against information security of the state under the criminal legislation of Ukraine

The article deals with punishments for committing criminal offenses against information security. It was established that criminal offenses against information security can be conditionally divided into three groups: criminal offenses in the field of use of electronic computing machines (computers), systems and computer networks and telecommunications networks (Articles 361, 361¹, 361², 362, 363, 363¹ of the Criminal Code of Ukraine); criminal offenses encroaching on public relations in the sphere of protection of state secrets and other information that ensures the state's defense capability (Article 111 – in the part of espionage, 114, 114², 328, 329, 330 – in the part of information collected in the process counter-intelligence activities and in the field of defense of the country, and 422 of the Criminal Code of Ukraine); criminal offenses aimed at the information space of the state (art. 109 – in the part of public calls for violent change or overthrow of the constitutional order or for the seizure of state power, as well as the distribution of materials with calls for such actions, 110 – in the part of public calls or distribution materials with appeals to change the boundaries of the territory or the state border of Ukraine, 111¹ (part 1, part 3 and part 6 – in the part of information activities in cooperation with the aggressor state), 436, 436¹ and 436² Criminal Code of Ukraine). The specified offenses include 37 sanctions, including: 5 misdemeanors (13.5%), 20 minor crimes (54.1%), 8 serious (21.6%) and 4 particularly serious (10.8%). Therefore, mostly criminal offenses against information security are minor or serious crimes. Sanctions for these offenses are dominated by deprivation of liberty (86%), restriction of liberty (27%), and fines (21.6%). The practice of applying punishments for these criminal offenses is being studied.

Key words: criminal law, criminal legislation, criminal offenses against information security, information security, punishment, criminal liability, punishment.

Стаття надійшла до редакції: 25.10.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

Н. В. Глинська, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник завідувачка відділу дослідження проблем кримінального процесу та судуострою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної Академії правових наук України ORCID ID 0000-0001-5835-3798

Д. І. Кленка, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судуострою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної Академії правових наук України ORCID ID 0000-0001-8423-4581

ОСНОВНІ АСПЕКТИ СТРАТЕГІЇ УНОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЦИФРОВИХ ДОКАЗІВ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ*

Постановка проблеми. Одним з аспектів впливу цифрового суспільства на кримінальне провадження є той факт, що цифрова інформація в тому чи іншому статусі займає значний сегмент інформаційного фонду цієї царини. Відповідно джерелами такої інформації в кримінальних провадженнях все частіше стають цифрові (будь-які типи електронних носіїв, електронні пристрої чи електронні інформаційні системи), у яких відображаються обставини кримінального правопорушення або проведені процесуальні дії. Втім, на справедливу думку сучасних дослідників, які предметно вдавались до аналізу питань діджиталізації кримінальної процедури, реалізувати увесь доказовий потенціал цифрової інформації в кримінальному процесі перешкоджають низка якості нормативно-правового регулювання, неузгодженість та непослідовність окремих нормативних правил, а також непристосованість чинної процесуальної форми до цифрових реалій сьогодення¹.

* *Примітка.* Стаття виконана за фундаментальною темою «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні» (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0121U114401)

¹ Скрипник А. В. *Використання цифрової інформації в кримінальному процесуальному доказуванні* : монографія (Право, 2022) 7

Відсутня і єдність думок серед науковців як щодо місця носіїв цифрової інформації у системі джерел доказів в кримінальному процесі (визнання носіїв цифрової інформації документами, речовими доказами, виділення цифрових носіїв доказової інформації в окреме процесуальне джерело доказів, поліваріантність закріплення цифрової інформації (цифрова інформація залежно від умов, способу й суб'єкта створення, процедури отримання та закріплення може бути будь-яким із джерел доказів²), так й щодо їх назви («електронні докази», «електронно-цифрові докази», «комп'ютерні докази», «цифрові докази», «електронні відображення та ін.) та розуміння їх сутності. Не ставлячи перед собою за мету докладний аналіз всього спектру дотичних наукових позицій, що вже знаходило неоднократне висвітлення у сучасній літературі³, позначимо, що полярність наукових думок та чинна нормативна «непристосованість» до цифрової

² Столітній А. В. 'Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні' (дис. д-ра. юрид. наук. Національна академія прокуратури України, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018) 127

³ Див. зокрема: Скрипник А. В. 103–108; Гутник А. В., Хитра А. Я. *Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні*: колективна монографія (ЛьвівДУВС, 2022) 12–17

реальності є надто шкідливим чинником, що визначає неоднорідність правозастосовної практики щодо «допущення» цифрової інформації у доказову площину конкретної справи, а отже збільшує ризики для всебічного, повного та об'єктивного встановлення обставин справи, а значить й ухвалення по ній справедливого судового рішення. У зв'язку з цим, на наше переконання, необхідним є формування стратегічного (концептуального) підходу до нормативної регламентації правового режиму цифрових доказів (далі – ЦД).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню електронних доказів присвячені роботи Г. К. Авдєєвої, В. М. Бутузова, С. Й. Гонгалю, І. О. Крицької, В. В. Лисенка, М. Ю. Літвінова, В. О. Мещерякова, М. В. Салтевського, А. В. Скрипника, А. В. Столітнього, М. Є. Шуміло, В. Ю. Шепітька та ін. Водночас наукова розвідка юридичної літератури свідчить про відсутність розробки стратегії унормування інституту електронних доказів у кримінальному процесуальному законі.

Метою статті є визначення основних аспектів стратегії унормування електронних доказів в кримінальному провадженні України.

Виклад основного матеріалу. Структура цього дослідження обумовлена вирішенням таких завдань, як обґрунтування доцільності інституціоналізації ЦД, ідентифікації та систематизації основних практичних викликів (можливих небезпек), пов'язаних з оперуванням ЦД, формулювання основних стратегічних та тактичних аспектів інституціоналізації ЦД у національному кримінальному процесуальному законодавстві. Тож для досягнення поставленої мети, преш за все, видається необхідним вдатися до наукової розвідки питання специфіки цифрової інформації та її носіїв.

Щодо специфіки ЦД¹. Цифровій (електронній) інформації, під якою тут і далі будемо розуміти призначені для обробки засобами цифрової техніки дискретні дані, представлені в доступній для сприйняття людиною формі², притаманні такі іманентні ознаки: електронне (електронно-цифрове)

середовище її існування (цифрова інформація існує в іншому, відмінному від аналогового вимірі); позбавленість суб'єктивності (така інформація створена за допомогою апаратних та програмних засобів, підкорюється детермінованим правилам, заданих програмою); закодованість (неможливість безпосереднього сприйняття людиною, потребує її перетворення на доступну для сприйняття людиною форму), з чого випливає, що у своїй повноті ЦД з'являється під час відтворення змісту файлу; мобільність чи мінливість (можливість просто і швидко змінити свою об'єктивну форму, передаватись на будь-які відстані); «невловний характер інформації, легкість внесення змін або знищення»; тиражованість (здатність зберігатися в аутентичному вигляді під час копіювання або інших операцій) та ін³.

Цифрові докази відрізняються від інших тим, що вони створені за допомогою електронних пристроїв, зберігаються та розповсюджуються лише за допомогою електронних носіїв інформації та комп'ютерних або телекомунікаційних мереж. Вони стають доступними для сприйняття людиною лише після обробки засобами електронної техніки з відповідним програмним забезпеченням⁴.

У спрощеному (практичному) вигляді під цифровими (електронними) доказами ми розуміємо будь-яку інформацію, яка зберігається або передається у цифровій формі та має значення для кримінального провадження. До речі дослідження А. В. Рагнвою питання правового режиму електронних доказів як засобів доказування у правових системах різних країн світу виявило, що у Європейських країнах використовується аналогічний до вище наведеного підходу до розуміння електронного доказу (будь-який тип інформації, що має доказове значення та зберігається на будь-якому цифровому пристрої або передається у двійковій або цифровій формі (Португалія); інформація, яка зберігається або передається у цифровій формі та має значення кримінального розслідування (Німеччина), будь-яка доказова інформація, яка створюється, зберігається або передається у цифровій

³ Скрипник А. В. 94–98

⁴ Авдєєва Г. 'Проблеми використання електронних доказів протидії кіберзлочинності' *Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми* : зб. матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф. (27 травня 2020 р., м. Харків) ХНУВС, 2020. <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/9089/Protydiia%20kiberzlochynnosti%20ta%20torhivli%20liudmy_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 23.09.2023)

¹ *Примітка.* У цьому дослідженні ми не ставимо за мету формування термінологічного апарату. Тому нами використовується поняття як цифрових так і електронних доказів, або цифрових (електронних) доказів для позначення цифрової інформації яка має доказове значення в кримінальному провадженні.

² Скрипник А. В.

формі за допомогою електронних пристроїв та має значення для досудового розслідування кримінальних правопорушень (Франція)¹.

Одне з визначень поняття «електронні докази» дав проєкт Evidence, який діє під егідою USAID, згідно з яким електронні докази – це будь-які дані, отримані від аналогового пристрою та/або цифрового пристрою потенційного значення, які генеруються, обробляються, зберігаються або передаються за допомогою будь-якого електронного пристрою. Цифрові докази – це електронні докази, які формуються або перетворюються в числовий формат². Як влучно зазначає Д. О. Московчук це визначення важливе, оскільки воно уточнює різні визначення, запропоновані багатьма вченими, а також усуває деякі їх неясності, а також воно враховує всі можливі варіанти електронних доказів і демонструє глибоку міждисциплінарну природу цього поняття. Наведене вище визначення електронних доказів має ширше застосування, ніж будь-які інші. Отже, електронні докази – це інформативний цифровий компонент, який приймає багато форм, наприклад електронний лист, зображення, аудіо та фотографії, за допомогою яких можна пов'язати сторони, свідків, експертів та інших учасників справи³.

З огляду на викладене цілком поділяємо позицію щодо віднесення ЦД до окремого виду доказів у кримінальному провадженні. Як раціонально та ґрунтовно зазначає О. П. Метелев, основними причинами виділення цифрової інформації, зафіксованої на машинних носіях, в якості самостійного і специфічного джерела відомостей, які не входять ні до складу речових доказів, ні до складу документів, є її особлива нематеріальна природа, природно-технічні особливості її створення, обробки, зберігання, передачі в часі й просторі, а також кримінальні процесуальні процедури та техніко-криміналістичні прийоми її пошуку та вилучення, доступу до неї, дослідження і перетворення її в форму, яку сприйматиме людина.

¹ Ратнова А. В. 'Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні' (дис. доктора філософії, Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021) 248.

² Biasiotti M. A., Cannataci J. A., Bonnici J. P. M., Turchi F. 'Introduction: opportunities and challenges for electronic evidence' In: *Handling and exchanging electronic evidence across Europe*. (Springer, Cham, Switzerland, 2018) 5

³ Московчук Д. О. 'Електронні докази у країнах континентального та загального права: порівняльно – правове дослідження' (дис. доктора філос., Національний університет «Одеська юридична академія», 2023) 73–74

У такому випадку необхідно оцінювати власне інформацію, а не матеріальний об'єкт на якому вона зафіксована. Крім того, для набуття доказового значення цифрова інформація повинна бути спеціальним чином перетворена із системи дискретних сигналів різної фізичної природи в форму, яку може сприймати людина. Так, наприклад, зміст документальної інформації, яка міститься в електронних документах чи файлах баз даних, звукових файлів чи фонограм, може бути перетворений у візуальну інформацію, або шляхом її роздрукування на паперовий носій, або шляхом її виведення на екран монітора⁴.

Щодо доцільності нормативного врегулювання інституту ЦД.

Питання унормування інституту ЦД по-різному вирішено у країнах світу. Як зазначає Д. О. Московчук у своєму компаративістському монографічному дослідженні, присвяченому електронним доказам у цивільному судочинстві, різні правові системи по-різному відреагували на появу феномену цифрової інформації. «Деякі системи запровадили нове законодавство, яке конкретно стосується електронних доказів, як зробила це Україна декілька років тому. Інші системи намагаються встановити «найбільшу відповідність» наявним доказовим концепціям і, де це можливо, застосували чинні правила аналогічно, наприклад, чи є електронний доказ прийнятним, залежить від того, чи був він подібним до доказу (паперового) документа чи доказу шляхом візуального огляду. .. Там, де вводиться нове законодавство, акцент робиться на відмінності між електронними та традиційними формами доказів. ... Там, де використовуються аналогічні підходи, акцент робиться на подібності між традиційними та електронними доказами, а це, своєю чергою, може призвести до неналежного застосування правил доказування...»⁵.

КПК на відміну від інших процесуальних кодексів України фактично не визнає електронні (цифрові) докази як самостійні засоби доказування (процесуальні джерела доказів)⁶. Водночас за-

⁴ Метелев О. П. 'Цифрові докази як окремий вид доказів у кримінальному процесі' (2018) 10 Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення. 100–104

⁵ Московчук Д. О. 46

⁶ *Примітка.* Зміни щодо електронних доказів, унесені Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 р. № 2147VIII.

конодавець визнав об'єктивність існування окремого різновиду інформації у спосіб віднесення в ч. 2 ст. 99 КПК України до документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених частиною першою цієї статті, також матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації (у тому числі *комп'ютерних даних*). За певних умов електронний документ може виступати як речового доказу, крім того, цифрові об'єкти можуть бути предметом накладення арешту в порядку статті 170 КПК (віртуальні активи). До того ж цифрова інформація може бути включена в орбіту доказування в кримінальному процесі як неодмінний додаток до протоколу слідчих чи негласних слідчих (розшукових) дій.

Утім таке точкове згадування про електронну інформацію як засіб доказування не вносить визначеність стосовно низки питань, пов'язаних із «цифровим доказуванням». Тож КПК на сьогодні виявився не адаптованим до світової цифрової революції. Адже «...під час доказової діяльності у кримінальному провадженні все частіше застосовуються новітні технології фіксації слідів злочину, встановлення осіб, які його вчинили, проте не завжди отримані відомості використовуються як докази в суді, можуть бути покладені у підґрунтя судового рішення. Чинники, які негативно позначаються на правозастосовній практиці, пов'язані перш за все із відсутністю належного законодавчого інструментарію; ...крім того, діалектичну єдність із процесом правозастосування має юридична термінологія, що міститься в законі або якою оперує правова доктрина. Тим часом слід констатувати відсутність єдності в підходах до розуміння таких понять, як «комп'ютерний доказ», «цифровий доказ», «цифрова інформація», «елек-

У ст. 96 Господарського процесуального кодексу України, ст. 99 Кодексу адміністративного судочинства України, ст. 100 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) законодавцем закріплено єдину позицію та визначено, що електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет). Загалом в ЦПК України (як і в ГПК України та КАС України) докази поділено на: письмові (ст. 95 ЦПК України), речові (ст. 97 ЦПК України) та електронні (ст. 100 ЦПК України).

тронний документ», «комп'ютерна інформація», «електронний носій інформації», «документ, виготовлений за допомогою комп'ютерних технологій» тощо»¹. І якщо найменування нового виду доказів, чи то комп'ютерними, електронними, цифровими тощо не є принциповим, відсутність нормативного алгоритму їх фіксації, оцінки та збереження є надто шкідливим для перспективи доказової валентності зібраних цифрових даних.

Проблематика визначеності нормативного регулювання питань використання цифрових (електронних) доказів вже давно ставилась як серед вчених, так і практиків. Адже «...чинним законодавством України встановлюються лише загальні принципи застосування електронного виду доказів, порядку їх збору та способів дослідження в електронній формі, а тому на практиці виникає чимало питань щодо їх використання»². В цьому сенсі влучно зазначено в одному з міжнародних джерел: «правила, які суттєво регулюють розслідування традиційних злочинів на основі фізичних фактів, призводять до проблематичних результатів при застосуванні до розслідування злочинів на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій»³.

Нагадаємо що ця проблематика була поставлена у Моніторинговому звіті за 2021 рік, підготовленому Директоратом правосуддя та кримінальної юстиції Міністерства юстиції України⁴. Звернімо увагу також на рекомендації, що сформульовано у Звіті щодо України, підготовленому Офісом Програми з кіберзлочинності на основі експертної підтримки незалежних експертів Ради Європи пана Маркко Куннапу і пана Марка Юріча, про чинне законодавство і проекти законів, що доповнюють різні питання, пов'язані з кіберзлочинністю та електронними доказами, та вносять зміни до них (2016/DGI/JP/3608 3 листопада 2016 року). Відпо-

¹ Шумило М. Є., Раймундас Ю., Капліна В. А. 'Інформаційна теорія доказів та проблеми Використання електронних засобів доказування у кримінальному провадженні' (2019) 26 (2) Вісник Національної академії правових наук України 139

² Сіренко О. В., Короткова Є. О. 'Досвід упровадження системи електронного кримінального провадження в Україні та ЄС' (2021) 3 Юридичний науковий електронний журнал <http://lsej.org.ua/3_2021/87.pdf> (дата звернення: 23.09.2023)

³ 'Electronic evidence – Belgium' (EJN Forum) <<https://www.ejnforum.eu/cp/e-evidence-fiche/230/0>> (дата звернення: 23.09.2023)

⁴ Міністерство юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції. Моніторинговий звіт за 2021 рік / відпов. ред. к.ю.н. Олійник О. М. <<https://minjust.gov.ua/monitoring-vprovadjennya-ta-analiz-efektivnosti-npa>> 234–247

відно до рекомендацій 9–10 цього Звіту «наявність конкретних критеріїв щодо визначення електронних доказів може й не бути абсолютною необхідністю, проте є дуже цінною. По-перше, запровадження такої дефініції значно спростило б процес розробки конкретних процесуальних заходів. Це особливо важливо, оскільки інші правила КПК, пов'язані з доказами, не відповідають концепції електронних доказів, адже всі наявні процесуальні заходи орієнтовані на доказ як на фізичний або матеріальний об'єкт. По-друге, запровадження поняття «електронних доказів» збільшить правову чіткість і передбачуваність закону. Створення спеціальних законів про електронні докази та відповідні процесуальні заходи дозволять установити правила щодо прийнятності електронних доказів»¹.

Тож потреба унормування в КПК комплексу питань щодо використання електронних доказів у кримінальному провадженні є нагальною, а воєнний стан ще більш актуалізував її.

Щодо основних прагматичних викликів – орієнтирів формування нормативної стратегії «цифрового доказування» в кримінальному провадженні

На практиці проблемні питання у контексті «цифрового доказування» є наскрізними та виникають майже на кожному з етапів пізнавально-практичної діяльності. Тож проілюструємо деякі з них.

Окремим практичним викликом до інституціоналізації електронних доказів є ризики пошуку та використання інформації з відкритих джерел. Так у зв'язку із необхідністю розслідування воєнних злочинів, учинених на території України, для забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб у національній та міжнародній юрисдикціях актуальним є використання в кримінальному провадженні цифрових даних, що містяться у відкритих джерелах інформації (як-то: контент у соцмережах, відео-, фотоконтент,

супутникові знімки, карти та інша онлайн-інформація) як доказів у відповідних провадженнях.

Проте сьогодні у роботі органів досудового розслідування є певні складнощі щодо системного розуміння фіксації відповідної цифрової інформації із джерел відкритого доступу. Серед таких проблем: можливість застосування моніторингу та користувацького пошуку в соціальних мережах, результати зняття інформації з електронних інформаційних систем, правова оцінка скріншотів, співвідношення оригіналу доказу та його копії². Адже, як влучно зауважено, єдиним в Україні офіційним документом, який стосується ЦД є Національний стандарт України ДСТУ ISO/IEC 27037:2017³. У ньому викладені настанови щодо ідентифікації, збирання, здобуття та збереження ЦД, однак, законодавчого закріплення ці рекомендації поки що не мають⁴.

Корисним інструментом у цьому аспекті є представлений у 2020 р. Центром прав людини Університету Берклі в Каліфорнії та Офісом Верховного комісара ООН з прав людини «Практичний посібник щодо ефективного використання цифрової інформації у відкритому доступі для розслідування порушень міжнародного кримінального права з прав людини та гуманітарного права» (Протокол Берклі), який містить стандарти й методологічні підходи до збирання, збереження та аналізу інформації у відкритому доступі, яка може слугувати доказом у кримінальному провадженні⁵. Втім зазначений документ здебільшого є інструментом збирання та фіксації цифрової інформації, у якому викладені алгоритми пошуку, накопичення, аналізу та збереження цифрової інформації з відкритих джерел із дотриманням принципів об'єктивності, компетентності, підзвітності, відповідності законодавству, безпеки, точності, незалежності, прозорості, дотримання прав людини та ін.

² Судді ВС обговорили з експертами питання щодо допустимості електронних доказів, отриманих із відкритих джерел (Судова влада України, 7 червня 2022) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1282146/?fbclid=IwAR38uhyaCGNZyG19U7Wjs3120JCS3uuPfSCwOeUx4BFW9iWWysF6297brsY>> (дата звернення: 8.06.2022)

³ ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 (ISO/IEC 27037:2012, IDT). Інформаційні технології. Методи захисту. Настави для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів. Чинний від 01.01.2019 р., УкрНДНЦ, Київ, 2018. 31 с.

⁴ Авдеева Г. К.

⁵ Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. United Nations Human Right. New York and Geneva, 2022. 102 p. https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-04/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf. (дата звернення: 23.09.2023)

Питання ж оцінки електронних доказів, отриманих з відкритих джерел, за відсутності нормативних орієнтирів залишаються відкритими. Як зазначає суддя Верховного Суду (далі – ВС) О. Яновська, «ми можемо зіткнутися із ситуацією, коли принцип безпосередності дослідження цифрових доказів судом не зможе бути дотриманий. Наприклад, є відкриті дані, вони певним чином фіксуються, але потім у відкритих джерелах вони змінюються або зникають. У такій ситуації потрібно застосовувати рекомендацію щодо архівації даних, які містяться у відкритих джерелах. Слідчі, відповідні спеціалісти та судді повинні чітко розуміти цей алгоритм дій. На жаль, на сьогодні, ми не можемо оперувати таким алгоритмом, що давав би відповідь на запитання про те, якою має бути послідовність збереження даних, що містяться у відкритих джерелах, щоб у суді не виникало питань щодо достовірності таких даних»¹.

До того ж очевидною є граничність правомірності збору даних із відкритих джерел із порушенням конвенційних прав та свобод людини². В цьому сенсі Протокол Берклі за своєю суттю є також цінним дороговказом, певною дорожньою картою щодо оцінки та управління ризиками, які супроводжують збір інформації у відкритому доступі, зокрема й ризиками правомірності такого збирання у контексті дотримання прав особи. Так, його метою задекларовано надання методологічної допомоги слідчим, які використовують дані у відкритому доступі, щодо, зокрема, ..(e) Зведення до мінімуму будь-якого ризику заподіяння шкоди особі, організаціям та третім особам; (f) Посилення захисту прав людини, включаючи право на конфіденційність. В пункті п. 62 Протоколу Берклі ак-

¹ Судді ВС обговорили з експертами питання щодо допустимості електронних доказів, отриманих із відкритих джерел (Судова влада України, 7 червня 2022) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1282146/?fbclid=IwAR38uhyaCGNZyG19U7Wjs3120JCS3uuPfSCwOeUx4BFW9iWwysF6297brsY>> (дата звернення: 8.06.2022)

² Примітка. Крім того, у цьому сенсі варто звернути увагу на рішення ЄСПЛ «Сегерстед-Віберг проти Швеція» («Segerstedt-Wiberg v. Sweden»), в якому дії поліції зі збирання інформації, яка є відкрито доступною для користувачів мережі Інтернет, кваліфіковано як порушення права на недоторканість приватного життя, гарантовану ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Систематичне збирання інформації розцінюється як втручання в приватне життя у зв'язку з тим, що особа, яка розміщує інформацію, розраховує на зберігання відомостей і відсутність моніторингу за її профілем Case of Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden. 6 June 2006 (Application no. 62332/00) URL: <https://www.legal-tools.org/doc/f44dcc/pdf/>. (дата звернення: 23.09.2023)

центовано на тому, що слідчі, що ведуть розслідування з використанням даних у відкритому доступі, повинні поважати права людини, та повинні бути особливо чутливим до права на недоторканість приватного життя, яка часто підіймається в контексті цифрової інформації. Наприклад, порушенням права на приватне життя є одна з небагатьох підстав, за якими судді можуть виключити докази в Міжнародному кримінальному суді. Нарешті, слідчі, що ведуть розслідування з використанням даних у відкритому доступі, повинні знати про загальну заборону несанкціонованого доступу до даних та мереж. Наприклад, це включатиме використання просоченого пароля, знайденого в наборі даних, що порушується для доступу до обмежених матеріалів, а також отримання несанкціонованого доступу до обмеженої інформації за допомогою обману та інших форм соціальної інженерії³⁴.

Тож необхідність не лише доктринального, а й нормативного розв'язання питання щодо належного механізму документування та зберігання цифрової інформації сьогодні є вкрай актуальною особливо в умовах об'єктивної потреби розслідування воєнних злочинів та оперування значним масивом інформації із відкритих джерел.

Щодо оригінальності ЦД у контексті перспективи допустимості в доказуванні

Як вже раніше нами зазначалось, одним з неоднозначним на практиці виявилось питання щодо допустимості використання в доказуванні скопійованої електронної інформації⁵. Адже з огляду на встановлені законом правила доказування, спрямовані на забезпечення правдивості фактичних даних, на яких може ґрунтуватися обвинувачення, процесуальним джерелом доказів, за загальним правилом, має бути його оригінал. Зокрема, оригіналом електронного документа закон визнає його *відображення*, якому надається таке ж значення,

³ Примітка. Соціальна інженерія – це акт обману окремої особи для розкриття конфіденційної інформації шляхом спілкування з нею для завоювання впевненості та довіри. [Національний інститут стандартів і технологій Сполучених Штатів]

⁴ Протокол Берклі з ведення розслідування з використанням відкритих цифрових даних URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 23.09.2023)

⁵ Глинська Н. В. 'Щодо використання цифрової інформації в кримінальному провадженні: окремі аспекти' *Використання цифрової інформації в розслідуванні кримінальних правопорушень*: матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, (м. Харків, 12 груд. 2022 р.) 18–22 <<http://surl.li/glknx>> (дата звернення: 23.09.2023)

як документу (ч. 3. ст. 99 КПК). Отже, оригіналом електронного документа закон визнає аналоговий документ, доступний для візуального сприйняття. Водночас принципова відмінність середовищ існування паперових й електронних документів (аналогове та електронне) об'єктивно унеможливають застосування ідентичних критеріїв оригінальності таких різновидів документів та стандартів належної процедури їх копіювання.

Тож таке нормативне формулювання на думку сучасних дослідників в контексті електронних документів є таким, що не відповідає природі носію цифрової інформації та не узгоджується із розумінням оригіналу електронного документа, відображеного у Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг» (який є спеціальним (профільним), а отже й пріоритетним для врегулювання цифрових відносин в кримінальному провадженні), з положень якого впливає, зокрема, що «*відображення* даних вважається електронною або паперовою копією електронного документа та потребує засвідчення у порядку, встановленому законом (ч. 5, 6 ст. 7). За загальним правилом, оригіналом електронного документа визнається примірник документа з обов'язковими реквізитами, у т. ч. з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги» (ч. 2 ст. 7)¹. У цьому сенсі на підтримку заслуговує положення Проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення окремих положень з метою забезпечення захисту прав учасників кримінального провадження» (реєстр №9211 від 17.04.2023) щодо унормування електронного документа як окремого різновиду документа як джерела доказів (п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК) та визначення положення про те, що оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа – його електронний примірник відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», або візуальне відображення електронного документа на папері, яке засвідчене в порядку, встановленому законодавством» (ч. 3 ст. 99 КПК). З огляду на позначене таке уточнення положень КПК слугуватиме визначності на практиці стосовно оригінальності електронного документа як різновиду ЦД.

¹ Скрипник А. В. 122.

При цьому як оригінал може бути визнані судом й дублікат документа (документ, виготовлений таким самим способом, як і його оригінал), а також копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, що містяться в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста (ч. 4 ст. 99 КПК). З огляду на специфіку способів формування електронної інформації з такої нормативної регламентації не зрозумілим залишається процедура виготовлення дублікату електронного документа, а відповідно й порядок верифікації тотожності оригіналу та дублікату електронного документа, а також у якій формі має бути скопійована інформація під час проведення процесуальних дій: паперовій чи електронній.

Позначена правова невизначеність обумовила наявність діаметрально протилежних правових позицій ВС. Так, зокрема, у постанові Касаційного кримінального суду ВС (далі – ККС ВС) від 11 березня 2020 р. по справі № 149/745/14 490 суд підтримав визнання недопустимим не лише використання у доказуванні копій відеофонограм, зроблених під час НС(Р)Д, а й протоколів як похідних від них доказів. У той самий час у постанові ККС ВС від 15 січня 2020 р. по справі № 161/5306/16-к визнано можливим подання до суду дублікатів матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації (у тому числі електронних), виготовлених слідчим, прокурором із залученням спеціаліста.

У рішенні від 29 березня 2021 р. по справі № 554/5090/16-к ВС висловив позицію про те, що один і той самий електронний документ може існувати на різних носіях. Усі ідентичні за своїм змістом екземпляри електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом і датою створення. Питання ідентифікації електронного документа як оригіналу можуть бути вирішені уповноваженою особою, яка його створила (за допомогою спеціальних програм поррахувати контрольну суму файлу або каталогу з файлами – CRC-сума, hash-сума), або за наявності відповідних підстав шляхом проведення спеціальних досліджень.

Правова невирішеність позначених та інших питань, пов'язаних із оцінкою оригінальності ЦД як гарантії його достовірності, створює значні

ризика для перспективи використання відповідної інформації в доказуванні. Адже забезпечення оригінальності ЦД як гарантії його достовірності є актуальною щодо всіх інших його різновидів (електронний документ – це лише один вид джерела цифрової інформації). Тож у ракурсі загальної правової вимоги подання будь-якого доказу в оригіналі (за виключенням чітко встановлених законом випадків, як то копія інформація, у тому числі комп'ютерних даних, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал) належна правова процедура може бути не дотримана хоча б з огляду на специфіку цифрової інформації, яка за способом вираження поділяється на два види: 1) інформація, представлена у двійковій формі; 2) інформація, інтерпретована за допомогою програмного забезпечення у текст, звук, зображення тощо. І лише другий різновид інформації може бути безпосередньо досліджений в суді (наприклад у спосіб відкриття електронних пристроїв, на яких зберігаються файли-носії цифрової інформації, дослідження інтернет-сторінки тощо).

Утім й тут є свої застереження, що впливають на достовірність цифрової інформації, що досліджується. Адже «специфічна природа інформації в електронному вигляді полягає в тому, що вона є доступною для сприйняття людиною не безпосередньо, а тільки після обробки її спеціальними програмними засобами (наприклад текстовим редактором «Word»), які, своєю чергою, функціонують під управлінням операційної системи на певному комп'ютерному пристрої. Тобто перегляд різними програмними засобами фізично однакової інформації у вигляді бітів (мінімальна одиниця кількості інформації) на жорсткому диску призведе на екрані монітора чи роздруківці принтера до різного виду фактичних даних»¹.

Щодо специфіки дослідження ЦД та оцінки з точки зору його достовірності.

Електронні докази з огляду на їх мінливість та мобільність легше змінити чи підробити без

залишення слідів на носіїві, ніж традиційні форми доказів. Адже зворотний бік цифрового прогресу суспільства полягає у можливості фальсифікації будь-якої електронної інформації – від відео- та телефонних розмов до присутності в режимі реального часу. Так, зламати паролі від гаджетів – це не рівень складності навіть для студентів 2-го курсу технічного ВНЗ. При цьому довести, що акаунт зламали, дуже складно. Якщо хакер має достатньо знань, то сліди втручання у роботу пристроїв будуть знищені. З огляду на це, наявність будь-яких сумнівів щодо автентичності цифрового доказу вимагає фахової процесуальної перевірки.

Тож питання забезпечення й перевірки їх достовірності, а значить й допустимості є вкрай актуальними для кримінального судочинства.

Пізнання в кримінальному процесі, що здійснюється у формі доказування, спрямоване на одержання достовірного знання про обставини кримінального провадження, тобто одержання доказів не лише належних та допустимих, але й достовірних. Про це прямо зазначено у ч. 1 ст. 94 КПК, де закріплено положення про те, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, *достовірності*, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Традиційно в науці кримінального процесу під достовірністю доказу розуміють «процесуальну властивість, що відображає відповідність їх змісту об'єктивній дійсності та придатність на основі такої відповідності використовуватися для встановлення фактів й обставин, які мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню»², «правильністю відображення в доказах фактів об'єктивної дійсності, яка є предметом досудового розслідування або судового розгляду. Іншими словами – це відповідність доказу дійсності»³. Недостовірних доказів у кримінальному процесі не існує, оскільки

² Ковальчук С. О. 'Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи' (дис. д-ра юрид. наук, Національний університет «Одеська юридична академія», 2018) 133

³ Тацій В. Я., Грошевий Ю. М., Капліна О. В., Шило О. Г. (ред) *Докази і доказування. Кримінальний процес: підручник.* (Право, 2013) 190

недостовірні фактичні дані не можуть становити зміст доказу, утворювати доказ. Термін «достовірний» тлумачиться в українській мові як такий, що не викликає сумніву, цілком вірний, точний та є синонімом прикметника «вірогідний» – який не викликає сумніву; достовірний. Достовірність доказу в кримінальному провадженні є його ознакою, яка характеризується повною відповідністю одержаних відомостей про факти реальним подіям, що відбувалися¹. На останній аспект слід особливо звернути увагу.

Існування *частково допустимого доказу* апріорі є неприпустимим з огляду на цілісність доказу як «кванту» процесуального доказування. Закладене в ст. 84 КПК розуміння доказу як фактичних даних, що можуть існувати лише за умови їх закріплення у вичерпному встановленому законом переліку джерел (їх носіїв), відповідає доктринальній «інформаційній» концепції доказу, що ґрунтується на єдності доказу та джерела (відомостей та їх носія).

Такий висновок має безпосереднє практичне значення. Адже на практиці відомі випадки визнання електронного доказу частково достовірним, з огляду, наприклад, лише часткового збігу електронної інформації про хід проведення НС(Р)Д із її фіксацією у протоколі відповідної процесуальної дії. Втім штучне виділення певних частин електронного доказу, які містяться у його джерелі (наприклад, сторінки протоколу) як окремих засобів доказування, є таким, що суперечить встановленій законом вимоги *цілісності доказу* як об'єктивної єдності всього його змісту та форми.

Доказ або відтворює реальну картину, або ні. Факти й обставини у кримінальному провадженні повинні бути встановлені з повною достовірністю, оскільки тільки з достовірних фактів можуть бути зроблені висновки про обґрунтованість обвинувачення. Тож лише цілісне сприйняття доказу в об'єктивній єдності його змісту та форми може надати достовірну «картину» обставин, що підлягають дослідженню. На підтвердження цього також можна зазначити, що один і той самий доказ може бути та обвинувальним, і виправдувальним за своїм характером, втім, це не дає право його розділяти на частини – умовно обвинувальну та виправдувальну.

Як відомо, питання достовірності доказової інформації виникають протягом всього кримі-

нального провадження. Так, розпочинаючи з етапу збирання цифрової інформації до завершення досудового розслідування з огляду на вимогу законності та публічності слідчій, дізнавач, прокурор опікуються про якість перспективних ЦД, перевіряючи їх цілісність у спосіб проведення додаткових перевірочних процесуальних дій (за потреби призначають експертизу), зіставлення цифрової інформації з іншими фактичними даним та ін. Утім *кульмінаційне* значення правильної оцінки достовірності ЦД набуває під час судового розгляду, коли вирішується питання, чи може такий доказ бути покладений є основу проміжного чи підсумкового судового рішення.

Загалом ЦД в залежності від характеру даних (текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо, вебсайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та ін.) досліджуються в порядку, передбаченому для дослідження документів (ст. 358 КПК) чи в порядку дослідження відео-, звукозапису (ст. 359 КПК). Спеціального нормативного алгоритму перевірки достовірності цифрової інформації та її носія закон не містить.

І хоча, як оптимістично зауважує Г. К. Авдєєва «...судові рішення останніх 2–3 років відрізняються від попередніх більш детальним розглядом і поясненням технічних характеристик цифрових доказів, що надає більше шансів для визнання допустимим доказом копії інформації у цифровій формі...судді детально оцінюють достовірність висновків експерта та досліджують цифрові докази безпосередньо (в т.ч. – інформацію з мобільних телефонів)»², все ж таки сучасна «цифрова» судова практика характеризується неоднорідністю щодо розв'язання ключових питань оцінки допустимості електронної інформації у кримінальному провадженні, зокрема, щодо механізму підтвердження скріншотів, усунення сумнівів справжності доказу, оцінки ризиків ідентифікації особи учасника дистанційного провадження. Залишається проблемним питання ідентифікації особи, яка створила та поширила той чи інший електронний

² Авдєєва Г. 'Цифрові докази у кримінальному провадженні' *OMUL, CRIMINOLOGIA, ȘTIINȚA Conferința științifică internațională* ediția a II-a Chișinău, 24 martie 2023 <https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/370-374_5.pdf> (дата звернення: 23.09.2023)

¹ Гутник А. В., Хитра А. Я. 90

документ, що може слугувати електронним доказом»¹.

До проблемних питань, зумовлених оцінюванням процесуальних джерел в електронній формі, які виникають під час розгляду кримінальних проваджень, суддя ВС С. Кравченко також відносить правову оцінку тверджень щодо цілісності електронного доказу, що міститься на диску або флеш-карті, відмінностях між одними та іншими файлами, оцінку скріншоту. При цьому суддя наголошує на необхідності унормування поняття та видів електронних доказів, доповнивши перелік процесуальних джерел доказів, і розмежувати поняття електронного документа як офіційного документа та інших документів, які подаються в електронній формі.

Водночас позначена нормативна неврегульованість не знімає з суду обов'язків врахування специфіки дослідження цифрової інформації з метою забезпечення використання на підтвердження своїх рішень лише якісних доказів. В цьому сенсі судді ВС, наголошуючи на актуальності унормування зазначених питань в КПК, обґрунтовано акцентують на затребуваність навіть у межах чинної правової регламентації відповідального та спеціалізованого підходу суддів під час оцінки допустимості використання цифрової інформації у кримінальному провадженні. Так, зокрема, суддя ККС ВС Надія Стефанів звернула увагу на міжнародний документ «Керівні принципи щодо електронних доказів», що розроблений Радою Європи у 2019 році та стосується одержання й обробки електронних доказів у цивільній та адміністративній юрисдикціях. При цьому спікерка наголосила на можливості та доцільності застосування цих керівних принципів суддями всіх юрисдикцій, зокрема кримінальної, задля того, щоб будь-які докази, прийняті до судового провадження, були належними та допустимими. «Судді відповідають за підвищення власних професійних знань стосовно використання електронних доказів. Суддя сам має дбати про те, щоб бути в курсі всіх останніх новин щодо документів і стандартів та застосовувати їх відповідно до чинного процесуального законодавства», – акцентувала суддя. За словами

¹ Колотило О. 'Правове регулювання електронного кримінального провадження' (2020. 27 квітня) Юридична газета <<https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/pravove-regulyuvannya-elektronnogokriminalnogo-provazhennya.html>> (дата звернення: 23.09.2023)

Надії Стефанів, судді виконують ключову роль під час оцінювання електронних доказів, саме від їхньої компетенції та правильного рішення залежить, чи буде окремий електронний доказ відігравати провідну роль у вирішенні конкретної справи. Вона переконана, що суддя має розуміти, що таке диск, відеофайл, аудіозапис, що таке цифровий документ. Уся відповідна термінологія має бути розроблена та стати предметом підвищення кваліфікації кожного судді². Інакше кажучи, в сучасних умовах глобальної діджиталізації суспільства правник має володіти хоча б мінімальним рівнем цифрових знань.

До речі пункт 19 зазначених Керівних принципів щодо електронних доказів орієнтує суддів при оцінці достовірності ЦД враховувати всі належні фактори щодо походження та справжності електронних доказів. Специфічність цифрової інформації обумовлює відповідну специфічність й порядку формування ЦД, особливості його перевірки та оцінки. В контексті перевірки й оцінки такого доказу з точки зору його цілісності (аутентичності, справжності) потрібними є додаткові критерії, такі, зокрема, як аутентифікованість (властивість відомостей в електронній формі, що дозволяє визначити їхню справжність, що засвідчується цілісністю та надійністю електронної системи, у якій створений та зберігався документ), ідентифікованість (властивість відомостей в електронній формі, що дозволяє визначити суб'єкта створення або модифікації (наприклад, IP-, або MAC-адреса користувача), верифікованість (властивість відомостей в електронній формі, що дозволяє визначити дату, місце. Спосіб їхнього створення, модифікації), незмінність (збереження цілісності відомостей в електронній формі) і відтворюваність (властивість відомостей в електронній формі, що дозволяє продемонструвати інформацію у доступний для сприйняття спосіб) та ін.³

Звичайно здебільшого оцінка цифрового доказу з огляду позначених та інших критеріїв є завданням сучасної цифрової криміналістики арсеналом дотичних методик. Втім певні ознаки електронних документів, що дозволяють оцінити їх справжність, набувають суто процесуального значення як такі, що мають бути взяті до уваги

² 'Судді ККС ВС обговорили проблемні питання допустимості електронних доказів під час судового розгляду' (Судова влада України, 28 жовтня 2021) <<https://court.gov.ua/press/news/1202385/>> (дата звернення: 23.09.2023)

³ Скрипник А. С.100–101

безпосередньо судом у перебігу здійсненої оцінки доказу.

У цьому сенсі зазначимо, що до основних особливостей електронного документа в сучасній процесуальній літературі відносять обов'язкову складову будь-якого електронного документа – метадані¹. «Метадані» це термін, який походить від англійського слова «metadata» (*meta, грец. – «ніс-ля», data, англ. – «інформація», «відомості», «дані»*) означає дослівно «дані про дані». Усі електронні документи у тій чи іншій формі містять метадані. Електронний документ повинен мати метадані для того, щоб інтерпретувати мету створення такого документа. Метадані можуть автоматично створюватися програмним забезпеченням, за допомогою якого створюється електронний документ, або вноситися особисто людиною, яка створила такий документ. До такої інформації входить: коли і як був створений документ (час і дата), тип файлу, назва автора (хоча це не завжди правдиво), місце з якого файл був відкритий або збережений, дата та час останньої зміни, друку та іншу інформацію. Даний перелік є необхідним та залежить від типу файлу, програмно-створювача документа тощо.

Тож метадані електронного документа (структуровані закодовані дані, які характеризують електронний документ) мають важливе значення під час кримінального провадження, зокрема, у контексті перевірки електронного доказу на його повноту і цілісність, з однієї сторони, та допустимість, належність – з іншої.

Викладеним ми проілюстрували лише один вектор дослідження цифрового доказу з точки зору його правдивості. Втім якщо слідкувати запропонованим науковцями алгоритму встановлення достовірності будь-якого доказу (визначення достовірності (1) джерела, (2) методу отримання фактичних даних; (3) достовірності з урахуванням інших матеріалів кримінального провадження²) встановлення достовірності джерела цифрового доказу може полягати у перевірці інших питань, як то технічної справності носія цифрової інформації, встановленні інформації про власника вебсайт, облікового запису у соціальній мережі, встановлення місцезнаходження

технічного пристрою у період, який становить інтерес тощо³.

Звичайно це неповний перелік питань, перевірка яких може постати у конкретній ситуації встановлення достовірності цифрового доказу, а вибірковість обумовлена викликами сучасної правозастосовної практики.

Викладене також свідчить про нагальну необхідність проведення наукової розвідки щодо вимог (стандартів) до механізму збирання, зберігання та оцінки цифрових доказів з урахуванням їх специфіки, які мають процесуальне значення та підлягають унормуванню.

Щодо основних ризиків оперування цифровими доказами під час кримінального провадження та стратегії керування ними на законодавчому рівні.

Якщо систематизувати вищенаведені та інші практичні виклики (ризики), що постають перед кримінальним провадженням у зв'язку з об'єктивною необхідністю оперування в доказуванні цифровою інформацією, умовно можна виділити наступні їх блоки.

- А) Ризики недостовірності цифрової інформації;
- Б) Ризики неправильної оцінки цифрової інформації;
- В) Ризики втрати, пошкодження ЦД;
- Г) Ризики перспективи недопустимості ЦД;
- Д) Ризики непропорційного втручання в права та свободи людини.

І хоча серед чинників, що сприяють вказаним негативним явищам є також обставини об'єктивного та суб'єктивного характеру, що знаходяться поза межами кримінальних процесуальних відносин (як то загальний державний рівень інформаційної безпеки, рівень матеріально-технічного оснащення органів кримінальної юстиції, цифрова компетентність слідчих, дізнавачів, прокурорів та суддів тощо), здебільшого потенціал їх мінімізації (керування ризиками) знаходиться в необхідних законодавчих рішеннях стосовно «цифрової» модернізації кримінального процесуального законодавства. Як влучно зазначає Д. О. Московчук «... юридичні, а не фактичні питання можуть збільшити прірву між електронними та традиційними документами та вимагати доповнення законодавства, необхідного для того, щоб електронні документи також були «документами

¹ Гутник А. В., Хитра А. Я. 204

² Благута Р. І., Гуцуляк Ю. В., Дуфенюк О. М. та ін. *Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник* (ЛьвДУВС, 2018) 59

³ Гутник А. В., Хитра А. Я. 93

в законі»¹. Видається це судження є цілком релевантним й стосовно інших форм цифрових доказів як «доказів в законі».

Основними аспектами нормативної стратегії інституціоналізації цифрових доказів в кримінальному процесуальному законодавстві України мають бути наступні елементи.

1. Визнання ЦД окремим джерелом доказів в кримінальному провадженні.

2. Модернізація кримінального процесуального механізму збирання електронних доказів.

3. Запровадження спеціальних стандартів збирання електронної інформації.

4. Унормування спеціальних критеріїв оцінки ЦД (потребує проведення наукової розвідки щодо критеріїв оцінки цифрових доказів з точки зору їх допустимості, які мають процесуальне значення та підлягають унормуванню).

5. Встановлення імперативної вимоги участі фахівця як під час збирання цифрової інформації, так і під час її дослідження в суді.

Зазначені елементи стратегії унормування інституту ЦД потребують свого окремого дослідження. На цих сторінках лише вибірково торкнемось їх окремих аспектів.

Щодо окремих аспектів унормування цифрового доказу як окремого джерела.

Вищезазначені специфічні риси цифрової інформації цілком логічно обумовлюють специфіку самих носіїв такої інформації, до яких, як справедливо наполягають сучасні дослідники слід відносити не фізичний носій інформації (моноблоки, мобільні пристрої (мобільні телефони, планшети, комп'ютери), цифрові камери, роутери, маршрутизатори, комп'ютерні мережі, глобальна мережа Інтернет, звуко- та відеозаписи тощо), а окремий файл, який міститься на фізичному носії чи в електронній мережі та має доказове значення². Як влучно зазначає А. В. Коваленко, потребує перегляду в електронних реаліях закріплений у ч. 1 ст. 99 КПК України принцип прив'язки документа до матеріального носія інформації. За такого підходу, документом у процесуальному значенні має вва-

жатися не окремий електронний файл, що містить відомості, які мають значення для кримінального провадження, а фізичний носій електронної інформації, що містить згаданий файл. До того ж сучасні фізичні носії електронної інформації здатні містити мільйони файлів різного формату та розміру одночасно, лише одиниці з яких можуть стосуватися певного кримінального провадження³.

Таке розуміння джерел електронного доказу є вкрай важливим з точки зору упередження одного з ключових ризиків, що супроводжує процесуальну діяльність зі збирання електронної інформації – непропорційне втручання у права та свободи людини в перебігу кримінальної процесуальної діяльності. Зокрема, нормативним стандартом у площині предметності судового контролю має бути уможливлення надання дозволу на відшукання чи вилучення не певного накопичувача цифрових даних (флеш накопичувача, карти пам'яті тощо), а саме конкретних файлів, що містять потрібну для провадження інформацію.

Щодо окремих аспектів модернізації кримінального процесуального механізму збирання електронних доказів.

Як показує аналіз практики непоодинокими є випадки висунення стороною захисту розумних сумнівів щодо достовірності методу отримання та копіювання цифрової інформації органом досудового розслідування, можливих маніпуляцій сторони обвинувачення із джерелом цифрової інформації з огляду на невинувато тривалий проміжок часу з моменту його фактичного вилучення та процедури копіювання інформації, зазначення стороною обвинувачення правдивих відомостей у протоколі відповідної процесуальної дії (СРД, НС(Р)Д). Як правило збирання цифрової інформації відбувається під час проведення обшуку й огляду або ж шляхом її копіювання з інформаційного простору або цифрового носія інформації, або ж шляхом вилучення носія цифрової інформації (електронного гаджета) та подальшого копіювання. Втім, як влучно зазначає О. П. Метелев на відміну від процедур вилучення речей і документів, вищезначена процедура вилучення цифрових носіїв інформації під час обшуку й огляду законодавцем не формалізована та не визначена, що може призвести до зловживань, зокрема з боку правоохоронців, які в разі отримання доступу до того чи іншого цифрового носія інформації стають

¹ Московчук Д. О. 49–50

² Сприпник А. В. 110–111; 121; Коваленко А. В. 'Електронні докази в кримінальному провадженні: сучасний стан та перспективи використання' (2018) 4. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка 239; Алексеева-Процюк Д. О. 'Електронні докази в кримінальному судочинстві: поняття, ознаки та проблемні аспекти застосування' (2018) 2 Науковий вісник публічного та приватного права 247–253

³ Коваленко А. В. 239

власниками особистої значущої інформації (тексти повідомлень у соціальних мережах, паролі систем електронних платежів тощо)¹.

На упередження таких випадків видається слушною ідея унормування як окремої слідчої дії, що спрямована на збирання цифрових доказів у справі «електронне копіювання» з опрацюванням і визначенням особливих процесуальних правил і стандартів, зміст яких урахував би сучасні зміни, які відбулися в суспільстві, а також в інформаційному просторі².

У сенсі стандартів процедури копіювання електронної інформації фахівці доречно звертають увагу на те, що сам по собі факт формального виконання вимоги КПК України щодо залучення спеціаліста для проведення відповідної процедури копіювання ще не гарантує тотожності копії інформації оригіналу, а значить й справжності сформованого у такий спосіб електронного доказу. Адже «...залучений стороною обвинувачення спеціаліст має володіти необхідними знаннями та навичками у сфері інформаційних технологій та бути здатним правильно реалізувати процес копіювання, що має включати верифікацію (перевірку) цілісності та справжності інформації з наданням відповідних гарантій. Варто звернути увагу на окремі випадки формального виконання слідчими вимог ч. 4 ст. 99 КПК України щодо залучення спеціаліста при копіюванні інформації, що має електронну форму, з одночасним недотриманням технічних аспектів щодо гарантування цілісності та справжності інформації, що може дискредитувати виготовлену копію. Таким чином, очевидно стає необхідність дотримання технічного аспекту процесу копіювання інформації, значення якого важко переоцінити³. З огляду на необхідність системних змін в підході до копії електронної інформації як доказу в кримінальному провадженні, що передбачають гарантування цілісності та справжності інформації не «церемоніальним» залученням спеціаліста, а наданням гарантій незмінності первинної інформації

¹ Метелев О. П. 'Збирання цифрової інформації як окремий спосіб отримання доказів під час кримінального провадження' (2020) Науковий вісник Ужгородського національного університету <<https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/02/41.pdf>> (дата звернення: 23.09.2023)

² —

³ Каланча І. Г. Гаркуша А. М. 'Копія електронної інформації як доказ у кримінальному провадженні: процесуальний та технічний аспекти' (2021) 8 Юридичний науковий електронний журнал <http://www.lsej.org.ua/8_2021/79.pdf> (дата звернення: 23.09.2023)

з урахуванням вимог ДСТУ ISO/ IEC 27037:2017. Тож доцільним видається доповнення ч. 4 ст. 99 КПК України нормою щодо обов'язку спеціаліста підтвердити цілісність та справжність створеної копії інформації⁴.

Видається поміж унормування відповідних процедурних вимог до коректності фіксації цифрової інформації, одним зі стандартів проведення копіювання цифрових даних має бути темпоральний – мінімальний проміжок часу з моменту вилучення носія цифрової інформації до її копіювання та фіксації як запобіжник можливим маніпуляціям зі змістом такої інформації. Упередженню можливих спорів щодо цілісності цифрових доказів також слугуватиме вимога якомога докладного протоколювання процесів аутентифікації (встановлення справжності) та всіх інших дій з цифровими доказами (вилучення з детальним описом електронного пристрою, вказівкою його власника та осіб, які мали до нього доступ, способів і засобів вилучення інформації, копіювання на зовнішній носій, дослідження з описом методів і засобів тощо), на що влучно наголошують науковці Національного інституту юстиції США⁵.

Щодо окремих аспектів запровадження спеціальних стандартів зберігання електронної інформації

Задля дотримання принципу безпосередності дослідження доказу в суді *стратегічним вектором* нормативної інституалізації цифрових доказів є запровадження спеціальних стандартів зберігання електронної інформації.

Вказаний аспект відображений у листі-орієнтуванні Офісу Генерального прокурора стосовно збереження цифрової інформації з відкритих джерел від 28 серпня 2021 року. В цьому документі наголошено, зокрема про те, що з метою забезпечення доступності інформації у відкритих джерелах слід здійснювати її цифрове зберігання – архівацію, яке дає змогу захистити та зберегти інформацію з плином часу, включаючи її справжність, доступність, ідентичність, постійність, рендеринг (візуалізацію) та зрозумілість. Саме ці індикатори цифрової інформації, як зазначено у Протоколі

⁴ —

⁵ Sean E. Goodison, Robert C. Davis and Brian A. Jackson 'Digital Evidence and the U. S.' Criminal Justice System: Identifying Technology and Other Needs to More Effectively Acquire and Utilize Digital Evidence. Research report (Rand Corporation). RAND Corporation, 2015 32 <<https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/248770.pdf>> 13 (дата звернення: 23.09.2023)

Берклі, підлягають захисту та збереженню. При цьому під час копіювання електронної інформації за обов'язкове визнано залучення спеціаліста, який має вищу освіту у сфері інформаційних систем та технологій, для визнання надалі судом інформації, що міститься в електронному документі, виготовленому в такий спосіб, як оригіналу.

Протокол Берклі пропонує зберігати цифровий матеріал таким чином, щоб зберегти його автентичність, і документувати ланцюг забезпечення збереження, що збільшить ймовірність того, що він може бути прийнятий як доказ у суді.

Що ж до законодавства, то чинний КПК не деталізує питання зберігання цифрових доказів, як і решту інших «цифрових» питань доказування. Яскравим прикладом є стаття 265 КПК (Фіксація та збереження інформації, отриманої з електронних комунікаційних мереж за допомогою технічних засобів та в результаті зняття відомостей з електронних інформаційних систем), у змісті якої відображене лише загальне положення про те, що «прокурор вживає заходів для збереження знятої інформації».

Не містить якихось спеціальних вимог до зберігання цифрової інформації і єдиний на сьогодні у царині «спроб» унормування цифрових доказів в кримінальному провадженні проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю та використання електронних доказів (№ 4004 від 01.09.2020). У статті 100–2 зазначеного Проекту розробники зазначили про те, що «оригінали або копії електронних доказів зберігаються у суді в матеріалах кримінального провадження» (ч. 1), а «сторона кримінального провадження, якій наданий електронний доказ, зобов'язана зберігати його у стані, придатному для використання у кримінальному провадженні» (ч. 2.) При цьому «електронні докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фіксуються за допомогою фотографування або відеозапису та докладно описуються в протоколі огляду із залученням спеціаліста. Зберігання електронних доказів стороною обвинувачення здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України (ч. 2).

Утім на сьогодні такий порядок є загальним та з огляду на позначену специфіку цифрової інформації не є корисним для забезпечення надійнос-

ті збереження та цілісності такої інформації упродовж тривалого часу.

Адже цифрова інформація є надто вразливою через те, що може бути легко змінена чи знищена. Саме ця його риса, на думку науковців, зумовлює «необхідність створення спеціальних правил фіксації електронної інформації, способів збереження та приєднання їх до матеріалів справи. Зокрема, на рівні з традиційними правилами поведіння із документами необхідно враховувати технічні особливості збирання, зберігання та використання інформації»¹.

При цьому ризики надійного зберігання електронних доказів здебільшого зводяться як до факторів технічного характеру (як то енергозалежність пристроїв (у разі розрядки пристрою або недостатності пам'яті система накладає (записує) нову інформацію замість попередньої, а це значить, що й докази можуть бути знищені); комп'ютерна пам'ять може бути пошкоджена або знищена під впливом фізичних факторів (високий рівень вологості, висока температура) та електромагнітних хвиль тощо)), так і до можливих протиправних дій, спрямованих за знищення чи спотворення цифрової інформації. Тож гарантії надійності збереження електронної інформації полягають не лише у площині високої якості технологій, а й у задані нормативного алгоритму такого зберігання, зокрема, архівації інформації, фіксації ланцюга збереження доказу у відповідному протоколі (фіксування покрокового шляху огляду, збереження та архівації цифрової інформації з мережі Інтернет тощо).

Цінні домовки в контексті зберігання електронних доказів містяться в Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо електронних доказів у цивільних та адміністративних провадженнях, прийнятих 30 січня 2019 на 1335-му засіданні заступників Міністрів). Видається при унормуванні інституту електронних доказів у кримінальному провадженні мають бути сприйняті такі положення Керівних принципів: – електронні докази повинні зберігатися зі стандартизованими метаданими, аби контекст їх створення був зрозумілим (п. 26); зрозумілість і доступність збережених електронних доказів повинні гарантуватися з плином часу, враховуючи еволюції інформацій-

¹ Хижняк Є. С. Особливості огляду електронних документів під час розслідування кримінальних правопорушень (2017) 4 (58) Держава та регіони 82

них технологій (п. 27); архівація електронних доказів відповідно до національного законодавства; електронні архіви повинні відповідати всім вимогам безпеки та гарантувати цілісність, автентичність, конфіденційність і якість даних, а також повагу до приватності (п. 28); архівування електронних доказів має здійснюватися кваліфікованими фахівцями (п. 29); дані мають переписуватися на нові носії для зберігання, коли це необхідно для збереження доступності електронних доказів (п. 30).

Щодо окремих аспектів залучення фахівця під час дослідження цифрового доказу в суді

З огляду на викладені положення щодо специфіки встановлення цілісності цифрових доказів у суді та відповідного спектру питань технічного характеру, необхідність з'ясування яких для цього може постати перед судом у конкретній правовій ситуації, об'єктивно є потреба залучення особи зі спеціальними технічними знаннями та навичками. Як відомо, в кримінальній процедурі залучення спеціальних знань є допустимими у двох формах: 1) залучення спеціаліста; 2) призначення експертизи. Звичайно проведення судової експертизи є найбільш кваліфікованою та ґрунтовною формою використання спеціальних знань обізнаної особи у кримінальному провадженні. Втім проведення експертизи є затратною за часовими та грошовими ресурсами процесуально дією, тому більш оперативною та компромісною формою «спеціальної допомоги» у кримінальній процедурі є залучення спеціаліста (ст. 71, 360 КПК).

І хоча чинний КПК імперативно це не «нав'язує» спеціальну допомогу суду у ситуації, коли виявились розумні сумніви щодо достовірності цифрового доказу, видається таке залучення є розумним та вкрай необхідним. Так, для перевірки цілісності файлу, тобто того, чи був він змінений у цифровому вигляді, маніпульований чи модифікований, доцільно піддати його цифровій судовій експертизі, яку іноді називають цифровим слідчим аналізом¹.

Нагальність цифрової допомоги особи, обізнаної з цифрових питань, під час дослідження автентичності електронного доказу в суді продиктована, з одного боку, вище наведеною специфікою цифро-

вої інформації та, з іншого, об'єктивно недостатнім рівнем цифрової компетентності правника. Адже для будь-якого неупередженого стороннього спостерігача очевидно, що за розумним припущенням прокурор, захисник чи суддя як правники за освітою об'єктивно не можуть надати достовірні, повні, вичерпні та зрозумілі відповіді з технічних питань, зокрема, визначити метадані електронного документа, оцінити дотримання процедури копіювання електронної інформації тощо. З іншого боку, такою, що відповідає сучасній правовій реальності інформаційного суспільства, є презумпція обізнаності суду щодо необхідності врахування під час дослідження електронних доказів та визначення їх достовірності всіх належних факторів щодо їх походження та справжності. Зазначене обумовлює визнання за правило використання при такому дослідженні спеціальних знань. Як зазначав у 2013 році Д. Цехан, прогресивними у контексті використання «цифрових доказів» у кримінальному провадженні є положення ст. 360 КПК України, якою дозволяються суду скористуватись під час дослідження доказів усними консультаціями чи письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань, оскільки під час дослідження судом «цифрових доказів» існує необхідність пояснення особливостей алгоритму програмування чи обробки даних, а також специфіки комп'ютерної системи². Втім з урахуванням, з одного боку, стрімкого зростання спектра цифрової інформації, що потрапляє в царину кримінального процесуального доказування, та відповідно рівня складності питань її достовірності, та з іншого боку – явно недостатнього рівня сучасної цифрової компетентності правників, питання щодо участі спеціаліста під час дослідження цифрового доказу в суді стає не рекомендацією, а правилом.

У контексті мінімального кваліфікаційного рівня «цифрового» фахівця у Листі-орієнтуванні Офісу Генерального прокурора стосовно збереження цифрової інформації з відкритих джерел від 28 серпня 2021 року наголошено на обов'язкове залучення під час здійснення цифрового зберігання інформації з відкритих джерел спеціаліста, який має *вищу освіту у сфері інформаційних систем та технологій*, для визнання надалі судом інформації, що міститься в електронному докумен-

¹ Матвеев В. 'Проблеми та виклики, пов'язані зі збором електронних доказів' (JUSTTALK) <<https://justtalk.com.ua/post/problemi-ta-vikliki-povyazani-zi-zborom-elektronnih-dokaziv>> (дата звернення: 23.09.2023)

² Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування (2013) 5 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція 261

ті, виготовленому в такий спосіб, як оригіналу. При цьому, як дотично зазначають в сучасній криміналістичній літературі, стосовно *кваліфікаційних критеріїв цифрової обізнаності особи*, не існує такого поняття, як універсальний комп'ютерний експерт. Як комп'ютерного експерта можливо залучати осіб з наступними спеціальностями: а) комп'ютерні науки та інформаційні технології; б) інженер з технічного захисту інформації; в) комп'ютерна інженерія; г) системна інженерія; д) програмна інженерія; е) мережеві технології та системне адміністрування; ж) аналітика комп'ютерних систем. Природно, що зростання рівня й інтенсивності використання спеціальних знань призводить і до підвищення вимог до кваліфікації спеціаліста¹.

Тож з викладеного випливає принаймні два висновки: участь спеціаліста під час дослідження цифрового доказу в суді в разі наявності розумних

сумнівів щодо його достовірності має бути обов'язковою; питання щодо компетентності та неупередженості залученого до дослідження цифрового доказу в суді має бути узгоджено сторонами.

Висновки. Підсумовуючи це дослідження значимо про те що, при унормуванні в КПК тих чи інших *стратегічних* аспектів інституту ЦД *тактично* важливим є дотримання балансу між, з одного боку – функціональною необхідністю закріплення специфіки механізму збирання, фіксації, зберігання та оцінки ЦД з огляду на їх природу, з іншого боку – дотримання стандарту лаконічності закону та відсутності зайвої деталізації («не перевантаження закону спеціальною термінологією»). Доречним в цьому сенсі є використання бланкетних норм з відсиланням до спеціальних законів, що визначають та деталізують цифрові технології (за їх наявності), а також унормування окремих аспектів на рівні підзаконних нормативно-правових актів (як то покрокова алгоритмізації дій щодо фіксації та збереження цифрової інформації, встановлення кваліфікаційних вимог до комп'ютерних фахівців тощо).

¹ Климчук М. П., Комісарчук Ю. А., Марко С. І., Стецик Б. В. *Судова комп'ютерно-технічна експертиза у кримінальному провадженні: навч. посіб.* (Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022) 26

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. DSTU ISO/IEC 27037:2017 (ISO/IEC 27037:2012, IDT). Informatsiini tekhnolohii. Metody zakhystu. Nastanovydlia identyfikatsii, zbyrannia, zdobuttia ta zberezhenia tsyfrovyykh dokaziv. Chynnyi vid 01.01.2019 r., UkrNDNTs, Kyiv, 2018. 31 s. (in Ukrainian)
2. Protokol Berkli z vedennia rozsliduvannia z vykorystanniam vidkrytykh tsyfrovyykh danykh URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (in Ukrainian)
3. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. United Nations Human Right. New York and Geneva, 2022. 102 p. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-04/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf (in English)

Reports

4. Zvit shchodo Ukrainy, pidhotovlenyi Ofisom Prohramy z kiberzlochynnosti na osnovi ekspertnoi pidtrymky nezaleznykh ekspertiv Rady Yevropy pana Markko Kunnapu i pana Marka Yuricha, pro chynne zakonodavstvo i proekty zakoniv, shcho dopovniuiut rizni pytannia, poviazani z kiberzlochynnistiut ta elektronnyimi dokazamy, ta vnosiat zminy do nykh (2016/DGI/JP/3608 3 lystopada 2016 roku). URL: <https://rm.coe.int/16806f3743>. (in Ukrainian)
5. Ministerstvo yustytzii Ukrainy. Dyrektorat pravosuddia ta kryminalnoi yustytzii. Monitorynhovyi zvit za 2021 rik / vidpov. red. k.iu.n. Oliinyk O. M. URL: <https://minjust.gov.ua/m/monitoring-vprovadjennya-ta-analiz-efektivnosti-npa>. 662 s. (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Blahuta R. I., Hutsuliak Yu. V., Dufeniuk O. M. ta in. *Dokazy ta dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni: navch. posibnyk* [Evidence and proof in criminal proceedings: a study guide] (LvDUVS, 2018) 272 (in Ukrainian)
2. Hutnyk A. V., Khytra A. Ia. *Kryminalni protsesualni ta kryminalistychni osnovy vykorystannia elektronnykh dokumentiv u dokazuvanni: kolektyvna monohrafiia* [Criminal procedural and forensic basics of using electronic documents in evidence: a collective monograph] (LvDUVS, 2022) 204 (in Ukrainian)

3. Klymchuk M. P., Komissarchuk Yu. A., Marko S. I., Stetsyk B. V. *Sudova kompiuterno-tekhnichna ekspertyza u kryminalnomu provadzhenni : navch. posib.* [Forensic computer-technical expertise in criminal proceedings: training manual] (Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2022) 112 (in Ukrainian)
4. Skrypnyk A. V. *Vykorystannia tsyfrovoi informatsii v kryminalnomu protsesualnomu dokazuvanni : monohrafiia* [Use of digital information in criminal procedural evidence: monograph] (Pravo, 2022) 408 (in Ukrainian)

Edited books

5. Tatsii V. Ia., Hroshevyi Yu. M., Kaplina O. V., Shylo O. H (red) *Dokazy i dokazuvannia. Kryminalnyi protses: pidruchnyk* [Evidence and proving. Criminal procedure: a textbook] (Pravo, 2013) 824 (in Ukrainian)

Part of the books

6. Biasiotti MA, Cannataci JA, Bonnici JPM, Turchi F 'Introduction: opportunities and challenges for electronic evidence' *In: Handling and exchanging electronic evidence across Europe.* (Springer, Cham, Switzerland, 2018) pp 3–12. (in English)
7. Sean E. Goodison, Robert C. Davis and Brian A. Jackson 'Digital Evidence and the U. S.' CriminalJustice System: Identifying Technology and Other Needs to More Effectively Acquire and Utilize Digital Evidence. Research report (Rand Corporation). RAND Corporation, 2015 32 <<https://www.ojp.-gov/pdffiles1/nij/grants/248770.pdf>> 13 (in English)

Journal articles

8. Aliksieieva-Protsiuk D. O. 'Elektronni dokazy v kryminalnomu sudochynstvi: poniattia, oznaky ta problemni aspekty zastosuvannia' [Electronic evidence in criminal proceedings: current state and prospects of use] (2018) 2 *Naukovyy visnyk publichnogo ta pryvatnoho prava* 247–253 (in Ukrainian)
9. Hutsaliuk M. V., Antoniuk P. Ie. 'Protsesualna spromozhnist vykorystannia elektronnoi (tsyfrovoi) informatsii yak dokazu v kryminalnomu provadzhenni' [Procedural ability to use electronic (digital) information as evidence in criminal proceedings] 2022 2(41) *INFORMATsIIa I PRAVO* 116–122 (in Ukrainian)
10. Kalancha I. H. Harkusha A. M. 'Kopiiia elektronnoi informatsii yak dokaz u kryminalnomu provadzhenni: protsesualnyi ta tekhnichni aspekty' [Copy of electronic information as evidence in criminal proceedings: procedural and technical aspects] (2021) 8 *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal* <http://www.lsej.org.ua/8_2021/79.pdf> (in Ukrainian)
11. Kovalenko A. V. 'Elektronni dokazy v kryminalnomu provadzhenni: suchasnyi stan ta perspektyvy vykorystannia' [Electronic evidence in criminal proceedings: current state and prospects of use] (2018) 4. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka.* 237–245 (in Ukrainian)
12. Kolotylo O. 'Pravove rehulivannia elektronnoho kryminalnoho provadzhennia' [Legal regulation of electronic criminal proceedings] (27 kvitnia 2020) *Yurydychna hazeta* <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/pravove-regulyuvannya-elektronnogokriminalnogo-provadzhennya.html>> (in Ukrainian)
13. Metelev O. P. 'Tsyfrovi dokazy yak okremiy vyd dokaziv u kryminalnomu protsesi' [Collection of digital information as a separate method of obtaining evidence during criminal proceedings] (2018) 10 *Dosudove rozsliduvannia: aktualni problemy ta shliakhy yikh vyrishennia.* 100–104 (in Ukrainian)
14. Khyzhniak Ye. S. 'Osoblyvosti ohliadu elektronnykh dokumentiv pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen' [Peculiarities of reviewing electronic documents during the investigation of criminal offenses] (2017) 4 (58) *Derzhava ta rehiony* 80–85 (in Ukrainian)
15. Sirenko O. V, Korotkova Ye. O. 'Dosvid uprovadzhennia systemy elektronnoho kryminalnoho provadzhennia v Ukraini ta YeS' [Experience of implementing the system of electronic criminal proceedings in Ukraine and the EU] (2021) 3 *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal* <http://lsej.org.ua/3_2021/87.pdf> (in Ukrainian)
16. Shumylo M. Ie., Raimundas Yu., Kaplina V. A. 'Informatsiina teoriia dokaziv ta problemy Vykorystannia elektronnykh zasobiv dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni' [Information theory of evidence and problems of using electronic means of evidence in criminal proceedings] (2019) 26 (2) *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* 137–152 (in Ukrainian)
17. Tsekhan D. M. 'Tsyfrovi dokazy: poniattia, osoblyvosti ta mistse u systemi dokazuvannia' [Digital evidence: concepts, features and place in the evidence system] (2013) 5 *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnogo universytetu. Yurysprudentsiia* 256–264 (in Ukrainian)

Thesis

18. Stolitnii A. V. 'Elektronne kryminalne provadzhennia na dosudovomu rozsliduvanni' [] (dys. ... d-ra. yuryd. nauk. Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy, Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2018) 648 (in Ukrainian)

19. Moskovchuk D. O. 'Elektronni dokazy u krainakh kontynentalnoho ta zahalnoho prava: porivnialno – pravove doslidzhennia' [Electronic evidence in continental and common law countries: a comparative legal study] (dys. doktora filos., Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia», 2023) 210 (in Ukrainian)
20. Kovalchuk S. O. 'Vchennia pro rechovi dokazy u kryminalnomu protsesi: teoretyko-pravovi ta praktychni osnovy' [The doctrine of material evidence in the criminal process: theoretical-legal and practical foundations] (dys. d-ra yuryd. nauk, Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia», 2018) 626 (in Ukrainian)
21. Ratnova A. V. 'Kryminalni protsesualni ta kryminalistychni osnovy vykorystannia elektronnykh dokumentiv u dokazuvanni' [Criminal procedural and forensic basics of using electronic documents in evidence] (dys. doktora filosofii, Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2021) 248 (in Ukrainian)

Confarence papers

22. Avdieieva H. 'Problemy vykorystannia elektronnykh dokazivu protydii kiberzlochynnosti' [Problems of using electronic evidence to combat cybercrime] Protydiia kiberzlochynnosti ta torhivli liudmy : zb. materialiv Mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (27 travnia 2020 r., m. Kharkiv) KhNUVS, 2020. <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/9089/Protydiia%20kiberzlochynnosti%20ta%20torhivli%20liudmy_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (in Ukrainian)
23. 'Tsyfrovi dokazy u kryminalnomu provadzhenni' [Digital evidence in criminal proceedings] OMUL, CRIMINOLOGIA, ŞTIINŢA Conferința științifică internațională ediția a II-a Chişinău, 24 martie 2023 <https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/370-374_5.pdf> (in Ukrainian)
24. Hlynska N. V. 'Shchodo vykorystannia tsyfrovoy informatsii v kryminalnomu provadzhennia: okremi aspekty' [Regarding the use of digital information in criminal proceedings: certain aspects] Vykorystannia tsyfrovoy informatsii v rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen: materialy mizhnar. nauk.-prakt. kruhloho stolu, (m. Kharkiv, 12 hrud. 2022 r.) 18–22 <<http://surl.li/glxnx>> (in Ukrainian)
25. Shylo O. H., Shylo A. V. 'Do pytannia vprovadzhennia v Ukraini elektronnoho kryminalnoho provadzhennia Pravovi zasady diialnosti pravookhoronnykh orhaniv: zbirnyk naukovykh statei, tez dopovidei ta povidomlen za materialamy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (10–11 hrudnia 2020 roku, Kharkiv) Vyp. 36. 109–111. (in Ukrainian)

Websites

26. 'Electronic evidence – Belgium' (EJN Forum) <<https://www.ejnforum.eu/cp/e-evidence-fiche/230/0/>> (in English)
27. Matveiev V. 'Problemy ta vyklyky, poviazani zi zborom elektronnykh dokaziv' [Issues and challenges related to electronic evidence collection] (JUSTTALK) <<https://justtalk.com.ua/post/problemi-ta-viklyki-povyazani-z-zborom-elektronnih-dokaziv>> (in Ukrainian)
28. Suddi VS obhovoryly z ekspertamy pytannia shchodo dopustymosti elektronnykh dokaziv, otrymanykh iz vidkrytykh dzherel' [Supreme Court judges discussed the admissibility of electronic evidence obtained from open sources with experts] (Sudova vlada Ukrainy, 7 chervnia 2022) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1282146/?fbclid=IwAR38uhyaCGNZyG19U7Wjs3l20JCS3uuPfSCwOeUx4BFW9iWWysF6297brsY>> (in Ukrainian)
29. 'Suddi KKS VS obhovoryly problemni pytannia dopustymosti elektronnykh dokaziv pid chas sudovoho rozghliadu' [«Judges of the Supreme Court discussed the problematic issues of the admissibility of electronic evidence during the trial»] (Sudova vlada Ukrainy, 28 zhovtnia 2021) <<https://court.gov.ua/press/news/1202385/>> (in Ukrainian)

Глинська Н. В., Клепка Д. І.

Основні аспекти стратегії унормування інституту цифрових доказів в кримінальному процесуальному законодавстві

Стаття присвячена визначенню основних аспектів стратегії унормування електронних доказів в кримінальному провадженні України. У роботі вирішуються такі завдання як обґрунтування доцільності інституціоналізації цифрових доказів, ідентифікації та систематизації основних практичних викликів (можливих небезпек), пов'язаних із оперуванням цифровими доказами, формулювання основних стратегічних та тактичних аспектів інституціоналізації цифрових доказів у національному кримінальному процесуальному законодавстві. У роботі доводиться, що потреба унормування в КПК комплексу питань щодо використання електронних доказів у кримінальному провадженні є нагальною, а воєнний стан ще більш актуалізував її.

Визначаються основні аспекти нормативної стратегії інституціоналізації цифрових доказів в кримінальному процесуальному законодавстві України, до яких віднесено: визнання цифрових доказів окремим джерелом доказів в кримінальному провадженні; модернізація кримінального процесуального механізму збирання електрон-

них доказів; запровадження спеціальних стандартів зберігання електронної інформації; унормування спеціальних критеріїв оцінки цифрових доказів (потребує проведення наукової розвідки щодо критеріїв оцінки цифрових доказів з точки зору їх допустимості, які мають процесуальне значення та підлягають унормуванню); встановлення імперативної вимоги участі фахівця як під час збирання цифрової інформації, так і під час її дослідження в суді.

Робиться висновок про те, що при унормуванні в КПК тих чи інших стратегічних аспектів інституту цифрових доказів тактично важливим є дотримання балансу між, з одного боку – функціональною необхідністю закріплення специфіки механізму збирання, фіксації, зберігання та оцінки цифрових доказів з огляду на їх природу, з іншого боку – дотримання стандарту лаконічності закону та відсутності зайвої деталізації («не переваження закону спеціальною термінологією»). Доречним в цьому сенсі є використання бланкетних норм з відсиланням до спеціальних законів, що визначають та деталізують цифрові технології (за їх наявності), а також унормування окремих аспектів на рівні підзаконних нормативно-правових актів (як то покрокова алгоритмізація дії щодо фіксації та збереження цифрової інформації, встановлення кваліфікаційних вимог до комп'ютерних фахівців тощо).

Ключові слова: кримінальне процесуальне законодавство, цифрові докази, цифрова інформація, нормативна стратегія

Glynska N. V., Klepka D. I.
Basic aspects of the normalization strategy
Institute of Digital Evidence in Criminal Procedure Law

The article is devoted to defining the main aspects of the strategy of normalization of electronic evidence in the criminal proceedings of Ukraine. The work solves such tasks as justifying the feasibility of institutionalization of digital evidence, identification and systematization of the main practical challenges (possible dangers) associated with the operation of digital evidence, formulation of the main strategic and tactical aspects of the institutionalization of digital evidence in the national criminal procedural legislation. The work proves that the need to standardize the set of issues related to the use of electronic evidence in criminal proceedings in the Criminal Procedure Code is urgent, and the state of war has made it even more urgent.

The main aspects of the normative strategy of institutionalization of digital evidence in the criminal procedural legislation of Ukraine are determined, which include: recognition of digital evidence as a separate source of evidence in criminal proceedings; modernization of the criminal procedural mechanism for collecting electronic evidence; introduction of special standards for storing electronic information; normalization of special criteria for the assessment of digital evidence (requires scientific research on the criteria for assessing digital evidence from the point of view of their admissibility, which have procedural significance and are subject to normalization); establishment of an imperative requirement for the participation of a specialist both during the collection of digital information and during its examination in court.

It is concluded that when normalizing certain strategic aspects of the institution of digital evidence in the CCP, it is tactically important to maintain a balance between, on the one hand, the functional necessity of establishing the specifics of the mechanism for collecting, recording, storing and evaluating digital evidence considering its nature, with on the other hand, compliance with the standard of brevity of the law and the absence of unnecessary detail («not overloading the law with special terminology»). In this sense, it is appropriate to use blanket norms with reference to special laws defining and detailing digital technologies (if they exist), as well as the normalization of certain aspects at the level of subordinate legal acts (such as the step-by-step algorithmization of actions regarding the recording and preservation of digital information, establishment of qualification requirements for computer specialists, etc.).

Keywords: criminal procedural legislation, digital evidence, digital information, regulatory strategy.

Стаття надійшла до редакції: 22.09.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

В. С. Батургарєєва, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного Інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-3879-2237

ТРАНСПОРТНА ФІЛОСОФІЯ ТА СУЧАСНА ЗЛОЧИННІСТЬ

Постановка проблеми. Починаючи із ХХ ст. наочним проявом глобалізації світової економіки та мобільності суспільного життя у плані можливості здійснення просторового переміщення став бурхливий розвиток тих чи інших механічних видів транспорту та транспортної системи у цілому. Вочевидь, транспорт і мобільність є невід’ємним аспектом соціального життя та повсякденного благополуччя більшості людей¹. Й у ХХІ ст. транспорт і транспортне сполучення продовжують залишатися важливішою умовою реалізації амбітних цілей та задоволення різноманітних потреб суспільства, як-от: перевезення пасажирів та вантажів, функціонування потужних сфер транспортної промисловості, включаючи машинобудування, будівництво об’єктів відповідної інфраструктури та її обслуговування, створення робочих місць, підготовка спеціалістів із виробництва й експлуатації транспорту, наповнення бюджету держави, розвиток інженерної думки і як наслідок розробка й запровадження передових технологій, забезпечення матеріального достатку людини тощо). За висловом L. Balsdon, транспорт виявляється ключовим компонентом економіки, оскільки є найважливішим інструментом розвитку, збільшуючи можливості економічних потужностей, сприяючи мобільності людей та товарів, а також розвитку комунікаційних та інформаційних технологій². У ст. 1 Закону України «Про транспорт» зазначається, що транспорт є однією з найважливіших галузей суспільного виробництва і покликаний задовольняти потреби населення та суспільного виробництва в перевезеннях²¹.

Отже, життя сучасної людини складно уявити поза межами, так би мовити, транспортної картини світу. Словосполучення «транспортна картина світу» нібито відсилає нас до відомого у філософії поняття «картина світу», під яким прийнято розуміти систему моделей об’єктивної реальності, одну з форм світоглядного подання об’єктивної реальності в суспільній свідомості, що являє собою образ освоєної на практиці дійсності³². У свою чергу, картина світу нерідко подається через ознаку науковості у сприйнятті цієї самої картини світу. Як бачимо, йдеться про філософську площину усвідомлення й розуміння людиною дійсності, що робить цілком сприйнятним існування таких конструктів, як «філософія транспорту», або «транспортна філософія», «транспортна картина світу», «*Homo Mobili*» тощо. Все це вказує на те, що людство наділяє транспорт особливим онтологічним статусом та покладає на нього специфічні функції практичного освоєння дійсності, тим самим визнаючи його надзвичайно важливим сегментом повсякденного життя. Внаслідок цього питання про роль та призначення транспорту у житті людини, напевно, заслуговує на філософське осмислення.

Є сенс сучасний відрізок історії людства вважати епохою простору як такого (принаймні сьогодні на слуху такі усталені словосполучення, як «особистий простір», «життєвий простір», «інформаційний простір», «інтелектуальний простір», «транснаціональний політичний простір», «сакральний простір», «неживий простір» тощо), долати який у фізичному плані допомагають саме транспортні засоби.

¹ ¹ Martens K., Lucas K. *Perspectives on Transport and Social Justice*. In book: *Handbook on Global Social Justice* (Law School, University of Newcastle upon Tyne, 2018) 351

² ² Balsdon L. 'How has Transportation Affected Globalization?' (Nationwide) <> (дата звернення: 15.08.2023)

³ ¹ Про транспорт: Закон України від 10 листопада 1994 р. № 232/94-ВР. *Відомості Верхованої Ради України*. 1994. № 5. Ст. 446.

Якщо феномен транспорту має настільки важливе значення у сучасному соціумі, що дозволяє піднімати відповідне питання навіть до філософського звучання, то цілком справедливим є поставлення й ще одного запитання: як транспортна філософія сучасної людини впливає, контрастує, перетинається, а може й взаємодіє з іншими феноменами, нехай і небезпечними для конкретної людини або соціуму в цілому. Без сумніву, одним із таких негативних явищ, що завжди вносить відчутну деструкцію у суспільні відносини і завдає їм шкоди, є злочинність. Мабуть, і недосвідчена у питаннях юриспруденції людина одразу зможе назвати кілька проєкцій перетину, власне, протиправної поведінки і транспортних засобів як визначального «елемента» об'єктивної дійсності у відповідних діяннях.

Питанням злочинності за «участю» транспортних засобів у кримінологічній науці традиційно приділялося й приділяється чимало уваги. Мабуть, складно перерахувати здобутки всіх тих, хто присвятив свої дослідження розв'язанню чисельних проблем забезпечення людини від правопорушень, в яких транспорт фігурує чи то як засіб вчинення злочину, чи то як предмет злочину, чи то як знаряддя протиправних дій. До того ж необхідно вказати й на ті злочинні прояви, що пов'язані із порушеннями належних умов його експлуатації та об'єктів інфраструктури, без яких транспортна система не могла б безпечно функціонувати. У ситуації справжнього Евересту знань уявляється правильним згадати насамперед авторів мейнстрімових досліджень у сфері забезпечення людини від транспортних правопорушень, а так само від інших протиправних діянь, в яких «згадується» про транспорт. Дослідженнями саме таких учених визначаються основні напрями подальшого руху кримінологічної думки.

Буквально у режимі реального часу напрацьовуються новітні результати з розв'язання кримінологічної проблеми забезпечення дорожнього руху фахівцями відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України. Їх зусилля сконцентровані на роботі за фундаментальною темою «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (В. В. Голіна – керівник теми, виконавці: В. С. Батиргареева, Б. М. Головкін, Ю. Б. Данильченко, І. О. Христич, М. Г. Колодяжний, А. В. Калініна, С. С. Шрамко,

О. В. Новіков, М. С. Кисельова)¹. Важливою складовою цього ґрунтовного дослідження є методологія кримінологічного вивчення транспортних правопорушень, якою охоплюються, у тому числі, питання філософії «взаємин» людини і машини у контексті розробки стратегій запобігання зазначеним протиправним діянням.

Разом із тим для кращого розуміння транспортної філософії та її впливу на сьогоденну ситуацію «у кримінальних тонах» неможна не відзначити про внесок деяких вчених – представників різних країн, котрі в різні роки замислювалися над тим значенням, яке відіграють транспортні засоби у бутті їх сучасників і відіграватимуть у майбутньому. Наприклад, німецький філософ М. Хайдеггер ще у середині ХХ ст. у своїх роботах звертався до поняття транспорту, досліджуючи ідею буття як такого і те, як ті чи інші види транспорту формують відносини людини зі світом. У фокусі роздумів вченого знаходилося й питання, в який спосіб технології, у тому числі транспортні, впливають на сприйняття людиною реальності².

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

До цього періоду належать й наукові праці французького філософа Г. Башляра. І хоча його роботи не зосереджені виключно на транспорті, проте ще 80 років тому вчений розмірковував над проблемою феноменології руху та над тим, як транспорт формує наше сприйняття простору та наше сприйняття навколишнього світу³.

У свою чергу, починаючи з останньої третини ХХ ст. відомий французький мислитель, історик науки і літератор М. Серр багато писав про філо-

¹ Шинкарук В. І. *Філософський енциклопедичний словник* (Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України; Абрис, 2002) 271

² ¹ Більш докладно, наприклад, див.: Головкін Б. М. 'Оцінка дорожньо-транспортної аварійності та тяжкості її наслідків в Україні' (2022) 156 *Проблеми законності* 52–75; – 'Щодо об'єктивності даних про стан безпеки дорожнього руху в Україні' *Протидія злочинності і корупції: міжнародні стандарти та досвід України*: збірник тез міжнародної конференції (м. Харків, 22 вересня 2021 р.) 12–19; Новіков О. В. 'Регіональні особливості розподілу порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (стаття 286 Кримінального кодексу України)' (2022) 2 (20) *Journal «Science Rise: Juridical Science»* 50–58; – 'Статистичне співвідношення між облікованими дорожньо-транспортними пригодами, адміністративними правопорушеннями у сфері дорожнього руху та кримінальними правопорушеннями проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту' (2022) 1 (19) *Journal «Science Rise: Juridical Science»* 57–63; та ін.

³ Heidegger Martin *Überlegungen VII–XI (Schwarze Hefte 1938–1939)* (Vittorio Klostermann, 2014) 456

софію комунікації і роль транспорту у формуванні людських взаємодій. Він проаналізував вплив різних видів транспорту на потік інформації, соціальної динаміку та наше розуміння простору й часу¹.

В іншій частині планети американо-мексиканський богослов, педагог, філософ і соціальний критик І. Ілліч дослідив вплив сучасних транспортних систем на суспільство і виклав результати свого дослідження у книзі «Енергія та справедливість» (1974). Він, зокрема, розкритикував негативні наслідки надмірної залежності людини від моторизованого транспорту та виступив за альтернативні способи пересування².

Крім того, питання транспорту та його ролі в сучасному житті висвітлені у працях багатьох зарубіжних вчених, таких як L. Bao et al.³, E. Blumenberg та L. Schweitzer⁴, R. Bullard, G. Johnson⁵ та A. Torres⁶, Currie, G. et al.⁷, Y. Denier⁸, Y. Eitoku та S. Mizokami⁹, D. Forkenbrock та L. Schweitzer¹⁰, A. Glazener et al.¹¹, K. Martens, A. Golub, G. Robinson¹², A. Hackl¹³, K. Hamilton

¹ Bachelard G. *L'Air et les Songes: Essai sur l'imagination du mouvement*. (Le Livre de Poche, coll. «Biblio essais», 1992) (1re éd. 1943) 350

² Serres M. *The Parasite: Volume 1* (Posthumanities Series) (University of Minnesota Press, 2007) 255

³ Illich I. *Energy and Equity* (Calder & Boyars, 1974) 84

⁴ Bao L., Kusadokoro M., Chitose A., Chen C. 'Development of socially sustainable transport research: A bibliometric and visualization analysis' (2023) 30 *Travel Behaviour and Society* 60–73.

⁵ Blumenberg E. A., Schweitzer L. A. 'Devolution and Transport Policy for the Working Poor: The Case of the US Job Access and Reverse Commute Program' (2006) 7(1) *Planning, Theory & Practice* 7–25.

⁶ Bullard R., Johnson G. (Eds.) *Just transportation: dismantling class barriers to mobility* (New Society Press, 1997) 193

⁷ Bullard, R. D., Johnson G. S., Torres A. O. (Eds.). *Highway robbery: transportation racism and new routes to equity* (South End Press, 2004) 245

⁸ Currie, G., Richardson T., Smyth P., Vella-Brodrick D., et al. 'Investigating links between transport disadvantage, social exclusion and well-being in Melbourne – Preliminary results' (2009) 16 (3) *Transport Policy* 97–105.

⁹ Denier Y. *Efficiency, justice and care: philosophical reflections on scarcity in health care* (Springer, 2007) 301

¹⁰ Eitoku Y., Mizokami S. 'An Evaluation Method of Transportation Policies by the Quality of Mobility Index based on Capability approach' (2010) 1 (1) *Asian Transport Studies* 77–89.

¹¹ Forkenbrock D. J., Schweitzer L. A. 'Environmental justice in transportation planning' (1999) 65 (1) *Journal of the American Planning Association* 96–111.

¹² Glazener A., Sanchez K., Ramani T., Zietsman J., Nieuwenhuijsen M. J., Mindell J. S., Fox M., Khreis H. 'Fourteen pathways between urban transportation and health: a conceptual model and literature review' (2021) 21 *Journal of Transport & Health* <<https://pdf.sciencedirectassets.com/286904/1>> (дата звернення: 28.08.2023)

¹³ Martens K., Golub A., Robinson G. 'A justice-theoretic

та L. Jenkins¹⁴, R. Hananel та J. Berechman¹⁵, J. Jeekel та C. Martens¹⁶, S. Kenyon, G. Lyons та J. Rafferty¹⁷, C. Levy¹⁸, K. Lucas¹⁹,

M. Sheller²⁰, G. Vecchio, I. Tiznado-Aitken та R. Hurtubia²¹ та ін.

Водночас, розглядаючи питання дотичності транспортної філософії та сучасної злочинності, слід згадати й про внесок тих учених-правознавців, хто працював над забезпеченням суспільства від протиправних діянь, в яких так чи інакше фігурують «взаємини» людини із транспортними засобами. Сучасний рівень відповідного знання, у тому числі в міждисциплінарному аспекті «філософія – право», має базуватися на ідеях В. В. Голіни, Б. М. Головкина, Н. О. Гурорової та О. М. Рудневої²², Р. П. Іжевського, А. В. Калініної, М. Г. Колодязного, В. А. Мисливого, О. В. Новікова, В. І. Осадчого²³ та ін.

У той самий час ракурс «транспортна філософія – злочинність» ще не знайшов своєї методологічної ніші у прирошенні кримінологічного знання. А тому в цій публікації ставиться **за мету** – поглянути на проблематику різних правопорушень (звісно ж, включаючи й порушення транспортної

approach to the distribution of transportation benefits: implications for transportation planning practice in the United States' (2012) 46 (4) *Transportation Research: Policy and Practice* 684–695.

¹⁴ Hackl A. 'Mobility equity in a globalized world: reducing inequalities in the sustainable development agenda' (2018) 112 *World Development* 150–162.

¹⁵ Hamilton K., Jenkins L. 'A gender audit for public transport: a new policy tool in the tackling of social exclusion' (2000) 37 (0) *Urban Studies* 1793–1800.

¹⁶ Hananel R., Berechman J. 'Justice and transportation decision-making: the capabilities approach' (2016) 49 *Transport Policy* 78–85.

¹⁷ Jeekel J. F., Martens C. 'Equity in transport: learning from the policy domains of housing, health care and education' (2017) 9 (4) *European Transport Research Review* <<https://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/180158>> (дата звернення: 28.08.2023)

¹⁸ Kenyon S., Lyons G., Rafferty J. 'Transport and social exclusion: investigating the possibility of promoting inclusion through virtual mobility' (2002) 10 (3) *Journal of Transport Geography* 207–219.

¹⁹ Levy C. 'Travel choice reframed: «deep distribution» and gender in urban transport' (2013) 25 (1) *Environment and Urbanization* 47–63.

²⁰ Lucas K. *Running on empty: transport, social exclusion and environmental justice* (UK Policy Press, 2004) 320

²¹ Sheller M. 'The new mobilities paradigm for a live sociology' (2014) 62 (6) *Current Sociology* 789–811.

²² Vecchio G., Tiznado-Aitken I., Hurtubia R. 'Transport and equity in Latin America: a critical review of socially oriented accessibility assessments' (2020) 40 (3) *Transport Review* 354–381.

²³ Gutorova N., Rudnyeva O. 'Preventative role of criminal law for traffic safety' *Society. Health. Welfare*. SHS Web of Conferences 68, 01012 (2019) <<https://doi.org/10.1051/shsconf/20196801012>> (дата звернення: 28.08.2023)

безпеки) з урахуванням не лише місця транспортних засобів та об'єктів відповідної інфраструктури у конструкції, що має назву «механізм злочинної дії», а й з огляду на те значення, що належить транспорту у житті сучасної людини.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні транспортну філософію, або філософію транспорту, можна представити як галузь знання, що вивчає вплив транспорту у широкому смислі цього слова на різні аспекти життя людини, такі як економіка, екологія, соціальна сфера, культура, навіть політика та воєнна справа. Вона, власне, й виникла у зв'язку з розвитком транспорту та зумовлюванням останнім мобільного формату суспільного життя. Філософія транспорту насамперед шукає відповіді на запитання, пов'язані із транспортним сполученням, наприклад, як організувати транспортну систему, щоб вона була зручною, швидкою, безпечною, екологічно чистою тощо. Можна констатувати, що контентом цієї філософії охоплюються відповідні питання співіснування людини і механізму, що долає відстані, а так само функціонування та подальшого розвитку єдиної транспортної системи, яку, наприклад, за українським законодавством становлять транспорт загального користування (залізничний, морський, річковий, автомобільний і авіаційний, а також міський електротранспорт, у тому числі метрополітен); промисловий залізничний транспорт; відомчий транспорт; трубопровідний транспорт; шляхи сполучення загального користування (ст. 21 Закону України «Про транспорт»). При цьому, звісно ж, філософія транспорту фіксує переважно позитивний бік транспортної ери.

Разом із тим не можна не помітити, що існує ще й інший ракурс проблеми, в якій транспорт через протиправні вчинки людини проявляє себе і як джерело підвищеної небезпеки, що призводить до тяжких наслідків, і як такий собі «елемент», навколо якого розгортаються певні кримінальні сценарії¹. Отже, у великій кількості правопорушень транспорт може фігурувати чи то як засіб вчинення злочину, чи то як предмет злочину, чи то як знаряддя протиправних дій. До того ж необхідно вказати й на ті злочинні прояви, що пов'язані із порушеннями належних умов його експлуатації або об'єктів інфраструктури, без яких транспортна

система не могла б безпечно функціонувати у штатному режимі. Причому правопорушниками беруться «до уваги» не лише, так би мовити, корисні властивості транспорту та відповідних об'єктів транспортної інфраструктури (здатність здійснювати переміщення простором та забезпечувати безперешкодне коректне його функціонування), а й можливості транспорту як фізичного тіла, котрі зводять нанівець його корисні властивості (наприклад, бути знаряддям убивства чи заподіяння тілесних ушкоджень, засобом перевезення (приховування) заборонених предметів, речовин, людей, предметом шахрайських дій тощо). Так само злочинний інтерес може викликати й статусність самого транспортного засобу як такого, його вартість, яку зможуть отримати викрадачі після перепродажу останнього. Наприклад, статусність автівки або мотоциклу може мати неабияке значення для осіб, які вчиняють незаконне заволодіння транспортним засобом (угон). Крім того, транспортні засоби та інфраструктура можуть потерпати (пошкоджуватися, знищуватися) від безглузвих, на перший погляд, дій людини, близьких за своїм характером до вандалських, або ставати побічним ефектом досягнення інших цілей (припустимо, помсти, перешкоджання у користуванні, досягнення військової переваги та ін.). Таким чином, коло протиправних дій за участю транспортних засобів та транспортної інфраструктури дедалі лише розширюватиметься.

На наш погляд, філософія транспорту у широкому смислі слова (включаючи й об'єкти транспортної інфраструктури) дозволяє поглянути на транспорт у чотирьох кримінальних проекціях: а) проекція статусності (про яку вже згадувалося вище); б) проекція користі від поводження (маніпуляції) із транспортними засобами та відповідними об'єктами, без функціонування яких сьогодні є неможливим використання транспорту; в) проекція окремих властивостей транспортних засобів, що умисно використовуються у протиправних цілях або нехтування якими може призводити до протиправних наслідків; г) проекція деструкції.

Кримінальна проекція статусності проявляється, наприклад, у незаконному заволодінні транспортним засобом із метою похизуватися, проявити свою удаль перед будь-ким, або у бажанні особи володіти саме цією річчю, або щоб підкреслити свою вагомість, соціальний статус у процесі зловживання службовим становищем тощо. Кількіс-

¹ Осадчий В. І. *Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту: монографія* (Європейського університету, 2011) 151

ний вираз зазначеної проєкції є достатньо показовим (навіть якщо взяти лише один різновид правопорушень, що відбивають кримінальну проєкцію статусності). Так, за даними кримінально-правової статистики Офісу Генерального прокурора, якщо у 2021 році учинено 2 894 злочини¹¹, пов'язані із незаконним заволодінням транспортними засобами (ст. 289 КК), то у 2022 році їх кількість збільшилася до 4 194². Це найбільший сплеск починаючи від 2017 року. При цьому найгірша ситуація спостерігалася у березні-травні 2022 року³. І така ситуація склалася, не враховуючи того факту, що згідно із відомостями Міністерства економіки, від початку війни з України виїхало 6,2 млн українців⁴, більшість яких і зараз перебувають за кордоном.

Проєкція користі, що буквально «обертається» навколо транспортних засобів, є багатогранною. Так, використання транспортних засобів для здійснення шахрайства (наприклад, «несправжні» таксі або пасажирські автобуси, що обдурюють пасажирів, вимагаючи забагато грошей за проїзд), перепродаж викраденого авто-, мототранспорту, пограбування під час транспортування цінних вантажів, використання транспортних засобів у процесі незаконної господарської діяльності або переміщення заборонених предметів, речовин, а також людей, відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом від продажу, припустимо, викрадених транспортних засобів, корупційні схеми із приводу будівництва та ремонту об'єктів транспортної інфраструктури, створення парковочних місць та зведення гаражних споруд у незаконний спосіб та багато іншого – всі ці дії обіцяють певний профіт для правопорушників. Як бачимо, саме цей ракурс поведінки із транспортними засобами та об'єктами, що забезпечують їх функціонування,

у даному разі представляє неабиякий кримінальний інтерес для певного кола осіб, головна мета яких – отримати ту чи іншу вигоду від певних дій із приводу транспорту у широкому сенсі слова.

Справжнім лихом, окрім знищення та пошкодження авто-, мототранспорту діями ворожої армії, про що буде сказано нижче, стають масові випадки угонів й розукомплектування автівок і мотоциклів, залишених володільцями, які поїхали з населених пунктів через небезпеку для життя та здоров'я. Напевно, масштаби проблеми з викраденнями автомобільного транспорту є ще більш вражаючими, якщо в ці показники включити автомобілі, викрадені на тимчасово окупованих українських територіях. Як показує практика, при звільненні наших територій окупанти викрадають будь-які доступні транспортні засоби для втечі⁵¹.

Разом із тим унаслідок обстрілів та умисних протиправних дій пошкоджень зазнають приміщення автосалонів, що створює безперешкодний доступ до цінного рухомого майна. Зафіксовані випадки, коли автомобілі зникали навіть із «кладовища» знищених транспортних засобів. Так само автотранспорт використовуються злочинцями для вивозу викраденого майна із житла громадян чи магазинів. Так, на Житомирщині поліцейські затримали 27-річного та 31-річного мешканців Львівщини, які займалися мародерством у будинках ірпенчан. Їх зупинили на блокпості для перевірки документів. Але у них не було ані особистих документів, ані державної реєстрації на BMW, на якому вони їхали. Під час огляду автомобіля поліцейські виявили ювелірні прикраси, гроші та інші цінні речі, а також гранати Ф-1 та РГД-5. Як виявилось, машину зловмисники викрали в Ірпені та завантажили під зав'язку речами з будинків ірпенчан⁶².

Водночас інформаційний простір буквально рясніє від повідомлень про збитки, завдані державі, під час будівництва і ремонту автодоріг через застосування корупційних схем. Наприклад, нещодавно повідомлено про підозру заступнику дирек-

^{1 1} Примітка. Міркування у цій статті стосуються насамперед транспорту, що пересувається автомобільними дорогами, а так само рейкового міського транспорту.

^{2 1} Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2021 рік (Форма № 1) / Офіс Генерального прокурора. Київ, 2022. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2/>. (дата звернення: 28.08.2023)

³ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2022 рік (Форма № 1) / Офіс Генерального прокурора. Київ, 2023. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2/>. (дата звернення: 28.08.2023)

⁴ 'В Україні минулого року різко зросла кількість автоугонів – дані Опендатабот' (Суспільне новини) <<https://susplne.media/430131-v-ukraini-minulogo-roku-rizko-zroslo-kilkist-avtugoniv-dani-opendatobot/>>. (дата звернення: 28.08.2023)

⁵ Бойко М. 'Скільки мільйонів українців виїхало за кордон через війну: дані некоеміки' (ТСН) <<https://tsn.ua/ato/skilki-milyoniv-ukrayinciv-viyihalo-za-kordon-cherez-viynudani-minekonomiki-2385430.html>>

^{6 1} 'Автотрадіжки під час війни. Як змінилася статистика та чи потрібно турбуватися українцям про свої транспортні засоби?' (Infocar) <https://news.infocar.ua/avtokradjki_pd_chas_vyni_yak_zmnilasya_statistika_ta_chi_potrbno_turbuvatysya_ukrancyam_pro_svo_transportn_zasobi_153720.html>. (дата звернення: 28.08.2023)

тора одного з Департаментів Міністерства оборони України у недбалому ставленні до служби (ч. 3 ст. 425 КК України), який, за даними слідства, порушуючи законодавство, підписав дозвіл одній із військових частин на здійснення попередньої оплати приватному підприємству за роботи з капітального будівництва дороги на території військового містечка. Роботи підприємство не виконало, а кошти привласнило. Внаслідок дій посадовця державному бюджету спричинено майже 16 млн грн збитків¹. Таким чином, будівництво або ремонт нерідко залишаються лише на папері.

При цьому основними способами зловживання бюджетними коштами під час проведення дорожніх робіт є істотне завищення обсягів та/або кошторису фактично виконаних ремонтних робіт, робіт із будівництва нових доріг та списання будівельних матеріалів. Наприклад, замість капітального ремонту автошляхів, виконується поточний ремонт, або дорога будується з порушенням технологічного процесу, так би мовити, за спрощеною схемою. Як зазначає Р. В. Іжевський, показово, що підвищені ризики для штучного завищення вартості дорожньо-будівельних робіт існують практично на всіх стадіях бюджетного процесу, починаючи від формування бюджетного запиту до проведення взаєморозрахунків². До того ж нерідко підрядниками для будівництва та ремонту місцевих доріг, незалежно від наявності чи відсутності на ринку інших виконавців, визначаються підприємства-виробники матеріалів для дорожнього покриття, фактичними власниками яких є мери, їх родини та бізнес-партнери; або ж роботи виконують не пов'язані з мерією підрядники, але через «прокладки» (посередників)³. Пысял цього має місце відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом.

Не можна не зазначити й про такий корупційний ризик, як перенаправлення бюджетних коштів

^{1 2} Дуніна А. 'Судьби угнаних авто. Куди обращаться, чтобы найти пропавший транспорт?' (VestiUA) <<https://vesti.ua/auto/sudby-ugnannyh-avto-kuda-obrashatsya-chtoby-najti-propavshij-transport.>> (дата звернення: 28.08.2023)

² 'Майже 16 млн грн збитків державі під час ремонту дороги – повідомлено про підозру посадовцю Міноборони' (Офіс Генерального Прокурора) <<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/maize-16-mln-grn-zbitkiv-derzavi-pid-cas-remontu-dorogi-povidomleno-pro-pidozru-posadovcyu-minoboroni.>> (дата звернення: 28.08.2023)

³ Іжевський Р. В. 'Основні детермінанти незаконного використання бюджетних коштів у сфері будівництва автомобільних доріг' (2019) 83 Актуальні проблеми держави і права 45

комунальними підприємствами нібито з метою проведення ремонту або сервісного обслуговування службового чи комунального транспорту. Тобто в цьому разі йдеться про фіктивний ремонт або підтримання транспорту в належному стані за допомогою залучення відповідних сервісних служб. Варіантів імітації цієї діяльності, як відомо, дуже багато (недоцільна закупівля запчастин за схемою «відкат», виконання ремонтних робіт автотранспорту «на папері», придбання запчастин неналежної якості, але за явно завищеними цінами, навмисне збільшення фактично обсягу проведених ремонтних робіт, фіктивна заміна запчастин та ін.). Виділення державних коштів, імітація відповідної діяльності – все це стає можливим завдяки недобросовісності і змові тих осіб, які розпоряджаються грошовими потоками, складають акти виконаних робіт, запліщують очі на порушення тощо.

Отже, корупція, корупційні ризики в автотранспортній сфері України, як і в будь-якій іншій, є серйозною проблемою сьогодення, тому що від корупційного «іміджу» України наряду залежить готовність прогресивних держав світу допомогти українському суспільству зброєю, фінансами та товарами гуманітарного призначення.

Крім того, гіпотетично можна уявити, що через намагання отримати якомога скоріше будь-яку вигоду (навіть у вигляді певного соціального ефекту) може мати місце неякісне проектування як автотранспорту, так і об'єктів транспортної інфраструктури. Через це можуть наставати серйозні наслідки як для транспортної системи в цілому, так і для користувачів та навколишнього середовища. Виділимо найбільш істотні проблеми у цьому плані. По-перше, таким наслідком може ставати зниження безпеки транспортних засобів через деякі конструктивні особливості, а значить, й збільшення випадків аварійності та травматизму. У свою чергу, погане проектування доріг, мостів, тунелів, естакад також може призводити до аварій та загрози безпеці учасників дорожнього руху. По-друге, якщо транспортні засоби і системи виявляються не ефективними з точки зору використання палива, матеріалів, їх розташування у просторі та ін., то це може призводити до зайвого використання ресурсів і небажаних викидів в атмосферу. По-третє, непродумане планування автошляхів, вулиць чи організація маршрутів громадського транспорту може стати причиною заторів та переповнення доріг, що обмежує мобільність, затримує

перевезення та ускладнює життя мешканців великих населених пунктів. По-четверте, використання небезпечних матеріалів та забруднююча експлуатація транспортних засобів можуть призводити до забруднення навколишнього середовища, включаючи викиди вуглеводнів та інших забруднюючих речовин. По-п'яте, неправильний графік руху громадського транспорту або недостатній рівень обслуговування можуть виявлятися причиною незадоволення користувачів, а також зменшення ефективності використання громадського транспорту. Перелічене зайвий раз підкреслює важливість якісного проектування транспортних засобів та інфраструктури.

З огляду на проекцію окремих властивостей транспортних засобів, з якими пов'язується можливість настання суспільно небезпечних наслідків у процесі вчинення протиправних дій, то тут слід пригадати про чисельну групу необережних транспортних правопорушень, які спричиняють тілесні ушкодження або смерть потерпілого, випадки використання транспорту для здійснення терористичних актів, включаючи наїзди на натовп людей або вибухові атаки, незаконне полювання з використанням транспортних засобів, злочини проти життя та здоров'я особи, в яких шкода заподіюється за допомогою транспортного засобу – джерела підвищеної небезпеки (інсценування нещасного випадку), приховування з місця злочину та ін. Найчисленнішою групою правопорушень зазначеної проекції філософії транспорту є злочинні діяння, передбачені ст. 286 КК (Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами). У 2022 році їх кількість склала 6 366 фактів, з яких 1 270 інцидентів потягли за собою смерть потерпілого. Кількість же порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння (ст. 286¹ КК), що спричинило потерпілому тілесні ушкодження середньої тяжкості, тяжке тілесне ушкодження або смерть, дорівнюється 744 випадкам¹¹. Отже, ці кримінальні правопорушення були й залишаються помітним сегментом криміногенної ситуації у нашій країні.

Нарешті, на виокремлення проекції деструкції, або безглуздості, наштовхнули, у тому числі, й по-

дії сьогодення, коли ворог знищує все – цілеспрямовано або внаслідок відхилення напрямку удару. Уявляється, що навмисна паралізація роботи громадського транспорту – це один із проявів геноцидальної політики країни-окупанта. Причому йдеться про абсолютно різні види транспорту та об'єкти транспортної інфраструктури, без яких була б неможливою філософія мобільності людства. Мером Харкова І. Тереховом наводиться сумна статистика. Так, у місті знищено 70% комунальних автобусів, 50% трамваїв і понад 25% тролейбусів². До того ж, за орієнтовними даними, що наводяться у пресі, лише на кінець серпня 2022 року понад 50 тис. українців втратили свої транспортні засоби внаслідок бойових дій чи угонів³. І ця цифра у подальшому буде лише зростати.

Як бачимо, корисні властивості транспорту у період глобальних викликів, на жаль, подекуди перетворюються на важіль і мету протиправних діянь. Ось тут і розкривається, на наш погляд, це один нюанс цієї філософії сучасної людини, ім'я якому «побічний ефект» мобільності людства.

Аналіз загальної проекції «філософія транспорту – злочинність» дозволяє зробити деякі попередні **висновки** кримінологічної розвідки щодо проблеми впливу транспортної мобільності людини як такої на характер сучасної злочинності. Їх сутність зводиться до такого.

По-перше, транспортна філософія, або філософія транспорту, – це особлива галузь знання, що вивчає вплив транспорту у широкому сенсі цього слова на різні аспекти життя людини, такі як економіка, екологія, соціальна сфера, культура, навіть політика та воєнна справа. І не завжди подібний вплив можна охарактеризувати як позитивний, хоча набуття цим впливом саме такої якості здебільшого зумовлюється людськими вчинками.

По-друге, є цілком правомірним ставити питання про вплив і значення транспортної філософії у «логіці» буття злочинного світу XXI ст., адже транспортні засоби та об'єкти транспортної інфраструктури можуть використовуватися в різ-

² ¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2022 рік (Форма № 1) / Офіс Генерального прокурора. Київ, 2023. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogorozsliduvannya-2/>. (дата звернення: 28.08.2023)

³ Абрамова Ю. 'Терехов повідомив, скільки знищено комунальних автобусів у Харкові під час російських обстрілів' (ТСН) <<https://tsn.ua/ato/terehov-povidomiv-skilki-znischeno-komunalnih-avtobusiv-u-harkovi-pid-chas-rosiyskih-obstriliv-2439499.html>> (дата звернення: 28.08.2023)

¹¹ Величко О., Ткачук О., Серебряков М. *100 корупційних схем в регіонах України* (Антикорупційний штаб, Коаліція антикорупційних громадських організацій, 2020) 56

них видах кримінальної діяльності. І це не випадково, оскільки людина завжди, а особливо за часів Нового та Новітнього часу, прагнула до високої мобільності свого життя, що стало можливим завдяки транспорту. Мобільність як така згодом перетворилася на філософією визначеної сфери людського буття, оскільки чимало життєвих процесів так чи інакше пов'язано з переміщенням простором. І не завжди ця мобільність зумовлювалася суспільно корисною діяльністю і ставала такою. Простором переміщуються й злочинці, й транспортні засобами, що стають засобом злочинного діяння. Транспорт – це не лише зручно, а й престижно, вигідно, небезпечно, що у тих чи інших випадках може ставати предметом злочинного інтересу.

По-третє, філософія транспорту дозволяє виділити принаймні чотири кримінальні проєкції за участю транспорту: а) проєкція статусності; б) проєкція користі від поведінки із транспортними засобами та відповідними об'єктами, без функціонування яких сьогодні є неможливим використання транспорту; в) проєкція окремих властивостей транспортних засобів, що умисно використовуються у протиправних цілях або нехтування якими може призводити до протиправних наслідків, та г) проєкція деструкції. Будь-яка з перелічених проєкцій дає більш повне розуміння ролі та значення транспортних засобів та об'єктів транспортної інфраструктури під час вчинення тих чи інших правопорушень. Палітра таких правопорушень є чималою.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro transport: Zakon Ukrainy vid 10 lystopada 1994 r. № 232/94-VR. Vidomosti Verkhovanoi Rady Ukrainy. 1994. № 5. St. 446. (in Ukrainian)

Reports

2. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za 2021 rik (Forma № 1) / Ofis Heneralnoho prokurora. Kyiv, 2022. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2/>. (in Ukrainian)
3. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za 2022 rik (Forma № 1) / Ofis Heneralnoho prokurora. Kyiv, 2023. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2/>. (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Bachelard G. *L'Air et les Songes: Essai sur l'imagination du mouvement*. (Le Livre de Poche, coll. «Biblio essais», 1992) (1re éd. 1943) 350 (in French)
2. Denier Y. *Efficiency, justice and care: philosophical reflections on scarcity in health care* (Springer, 2007) 301 (in English)
3. Illich I. *Energy and Equity* (Calder & Boyars, 1974) 84 (in English)
4. Heidegger Martin. *Überlegungen VII–XI (Schwarze Hefte 1938–1939) / Herausgegeben von Peter Trawny*. (Vittorio Klostermann, 2014) 456 (in German)
5. Martens K., Lucas K. *Perspectives on Transport and Social Justice*. In book: *Handbook on Global Social Justice* (Law School, University of Newcastle upon Tyne, 2018) 351–370 (in English)
6. Lucas K. *Running on empty: transport, social exclusion and environmental justice*. (UK Policy Press, 2004) 320 (in English)
7. Serres M. *The Parasite: Volume 1 (Posthumanities Series)* (University of Minnesota Press, 2007) 255 (in English)
8. Osadchyi V. I. *Zlochyny proty bezpeky rukhu ta ekspluatatsii transportu: monohrafiia* [Crimes against traffic safety and operation of transport: monograph] (Yevropeiskoho universytetu, 2011) 151 (in Ukrainian)
9. Velychko O., Tkachuk O., Serebriakov M. *100 koruptsiinykh skhem v rehionakh Ukrainy* [100 corruption schemes in the regions of Ukraine] (Antykoruptsiynyi shtab, Koalitsiia antykoruptsiinykh hromadskykh orhanizatsii, 2020) 65 (in Ukrainian)

Edited Books

10. Bullard, R. and G. Johnson (Eds.) *Just transportation: dismantling class barriers to mobility* (New Society Press, 1997) 193 (in English)

11. Bullard, R. D., G. S. Johnson and A. O. Torres (Eds.). *Highway robbery: transportation racism and new routes to equity*. (South End Press, 2004) 245 (in English)
12. Shynkaruk V. I. (red) *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [philosophical encyclopedic dictionary]* (Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy; Abrys, 2002) 742 (in Ukrainian)

Journal articles

13. Bao L., Kusadokoro M., Chitose A., Chen C. 'Development of socially sustainable transport research: A bibliometric and visualization analysis' (2023) 30 *Travel Behaviour and Society* 60–73 (in English)
14. Blumenberg E. A. Schweitzer L. A. 'Devolution and Transport Policy for the Working Poor: The Case of the US Job Access and Reverse Commute Program' (2006) 7 (1) *Planning. Theory & Practice* 7–25 (in English)
15. Currie, G., T. Richardson, P. Smyth, D. Vella-Brodrick, et al. 'Investigating links between transport disadvantage, social exclusion and well-being in Melbourne – Preliminary results' (2009) 16 (3) *Transport Policy* 97–105 (in English)
16. Eitoku, Y., Mizokami S. 'An Evaluation Method of Transportation Policies by the Quality of Mobility Index based on Capability approach' (2010) 1 (1) *Asian Transport Studies* 77–89 (in English)
17. Forkenbrock D. J., Schweitzer L. A. 'Environmental justice in transportation planning' (1999) 65 (1) *Journal of the American Planning Association* 96–111 (in English)
18. Glazener A., Sanchez K., Ramani T., Zietsman J., Nieuwenhuijsen M. J., Mindell J. S., Fox M., Khreis H. 'Fourteen pathways between urban transportation and health: a conceptual model and literature review' (2021) 21 *Journal of Transport & Health*. <<https://pdf.sciencedirectassets.com/286904/1.>> (in English)
19. Martens K., Golub A., Robinson G. 'A justice-theoretic approach to the distribution of transportation benefits: implications for transportation planning practice in the United States' (2012) 46 (4) *Transportation Research: Policy and Practice* 684–695 (in English)
20. Hackl A. 'Mobility equity in a globalized world: reducing inequalities in the sustainable development agenda' (2018) 112 *World Development* 150–162 (in English)
21. Hamilton, K., Jenkins L. 'A gender audit for public transport: a new policy tool in the tackling of social exclusion' (2000) 37 (0) *Urban Studies* 1793–1800 (in English)
22. Hananel R., Berechman J. 'Justice and transportation decision-making: the capabilities approach' (2016) 49 *Transport Policy* 78–85 (in English)
23. Jeekel J. F., Martens C. 'Equity in transport: learning from the policy domains of housing, health care and education' (2017) 9 (4) *Europran Transport Research Review* <<https://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/180158.>> (in English)
24. Kenyon S., Lyons G., Rafferty J. 'Transport and social exclusion: investigating the possibility of promoting inclusion through virtual mobility' (2002) 10 (3) *Journal of Transport Geography* 207–219 (in English)
25. Levy C. 'Travel choice reframed: «deep distribution» and gender in urban transport' (2013) 25 (1) *Environment and Urbanization* 47–63 (in English)
26. Sheller M. 'The new mobilities paradigm for a live sociology' (2014) 62 (6) *Current Sociology* 789–811 (in English)
27. Vecchio G., Tiznado-Aitken I., Hurtubia R. 'Transport and equity in Latin America: a critical review of socially oriented accessibility assessments' (2020) 40 (3) *Transport Review* 354–381 (in English)
28. Holovkin, B. M. 'Otsinka dorozhno-transportnoi avariinosti ta tiazhkosti yii naslidkiv v Ukraini' [Assessment of traffic accidents and the severity of their consequences in Ukraine] (2022) 156 *Problemy zakonnosti* 52–75 (in English)
29. Izhevskiy R. V. 'Osnovni determinanty nezakonnoho vykorystannia biudzhetnykh koshtiv u sferi budivnytstva avtomobilnykh dorih' [The main determinants of illegal use of budget funds in the field of highway construction] (2019) 83 *Aktualni problemy derzhavy i prava* 44–50 (in Ukrainian)
30. Novikov O. V. 'Rehionalni osoblyvosti rozpodilu porushen pravyl bezpeky dorozhnoho rukhu abo ekspluatatsii transportu osobamy, yaki keruiut transportnyimi zasobamy (stattia 286 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy) [Regional features of the distribution of violations of the rules of road traffic safety or the operation of transport by persons driving vehicles (Article 286 of the Criminal Code of Ukraine)] (2022) 2(20) *Journal «Science Rise: Juridical Science»* 50–58 (in Ukrainian)
31. – 'Statystychni spivvidnoshennia mizh oblikovanyimi dorozhno-transportnyimi pryhodamy, administratyvnymi pravoporushenniyami u sferi dorozhnoho rukhu ta kryminalnyimi pravoporushenniyami proty bezpeky dorozhnoho rukhu ta ekspluatatsii transportu [Statistical correlation between recorded traffic accidents, administrative offenses in the field of traffic and criminal offenses against traffic safety and transport operation] (2022) 1 (19) *Journal «Science Rise: Juridical Science»* 57–63 (in Ukrainian)

Conference papers

32. Gutorova N., Rudnyeva O. Preventative role of criminal law for traffic safety. *Society. Health. Welfare*. SHS Web of Conferences 68, 01012 (2019) <<https://doi.org/10.1051/shsconf/20196801012>> (in English)
33. Holovkin, B. M. 'Shchodo ob'iektivnosti danykh pro stan bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini' [Regarding the objectivity of data on the state of road safety in Ukraine] *Protydiia zlochynnosti i koruptsii: mizhnarodni standarty ta dosvid Ukrainy: zbirnyk tez mizhnarodnoi konferentsii* (m. Kharkiv, 22 veresnia 2021 r.) 12–19 (in Ukrainian)

Websites

34. Balsdon L. 'How has Transportation Affected Globalization?' (Nationwide) <<https://nationwideautotransportation.com/blog/transportation-affected-globalization/>> (in English)
35. 'V Ukraini mynulooho roku rizko zrosla kilkist avtougonyv – dani Opendatabot' (Suspilne novyny) <<https://suspilne.media/430131-v-ukraini-minulogo-roku-rizko-zrosla-kilkist-avtougonyv-dani-opendatabot/>> (in Ukrainian)
36. Boiko M. 'Skilky milioniv ukraintsiv vykhalo za kordon cherez viinu: dani neekonomiky' (TSN) <<https://tsn.ua/ato/skilki-milyoniv-ukrayinciv-viyihalo-za-kordon-cherez-viynu-dani-minekonomiki-2385430.html>> (in Ukrainian)
37. 'Avtokradizhky pid chas viiny. Yak zminylasia statystyka ta chy potribno turbuvatysia ukraintsiam pro svoi transportni zasoby?' (Infocar) <https://news.infocar.ua/avtokradjki_pd_chas_vyni_yak_zmnilasya_statistika_ta_chi_potrbno_turbuvatysia_ukrancyam_pro_svo_transportn_zasobi_153720.html> (in Ukrainian)
38. Dunyna A. 'Sudby uhnannykh avto. Kuda obrashchatsia, chtoby naity propavshyi transport?' (Vesti UA) <<https://vesti.ua/auto/sudby-ugnannyh-avto-kuda-obrashchatsia-htoby-najti-propavshij-transport>> (in Ukrainian)
39. 'Maizhe 16 mln hrn zbytkiv derzhavi pid chas remontu dorohy – povidomleno pro pidozru posadovtsiu Minoborony' (Office of the Prosecutor General) <<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/maize-16-mln-grn-zbitkiv-derzavi-pid-cas-remontu-dorogi-povidomleno-pro-pidozru-posadovcyu-minoboroni>> (in Ukrainian)
40. Abramova Yu. 'Terehov povidomyv, skilky znyschcheno komunalnykh avtobusiv u Kharkovi pid chas rosiiskykh obstriliv' (TSN) <<https://tsn.ua/ato/terehov-povidomiv-skilki-znischcheno-komunalnih-avtobusiv-u-harkovi-pid-chas-rosiyskih-obstriliv-2439499.html>> (in Ukrainian)
41. 'Avtokradizhky pid chas viiny. Yak zminylasia statystyka ta chy potribno turbuvatysia ukraintsiam pro svoi transportni zasoby?' (Infocar) <https://news.infocar.ua/avtokradjki_pd_chas_vyni_yak_zmnilasya_statistika_ta_chi_potrbno_turbuvatysia_ukrancyam_pro_svo_transportn_zasobi_153720.html> (in Ukrainian)

Батургарєва В. С.

Транспортна філософія та сучасна злочинність

Статтю присвячено аналізу впливу транспортної філософії сучасної людини на характер злочинності. Зроблено висновок, що транспортну філософію у загальному її вигляді можна представити як особливу галузь знання, що досліджує питання впливу транспорту у широкому смислі цього слова на різні аспекти життєдіяльності людини – економіку, соціальну сферу, екологію, культуру, навіть політику та воєнну справу тощо. Намагання людини бути завжди мобільною, переміщуючись простором, особливо у ХХ ст. зумовило постановку цілої низки питань щодо її взаємодії із транспортними засобами і відповідно впливу транспорту на людське буття у парадигмі мобільності. Констатовано, що цей вплив не завжди є позитивним. При цьому негативний вплив здебільшого стає таким через людські вчинки. Транспорт нерідко може ставати предметом злочинного інтересу з боку окремих осіб. У статті наводиться відповідна кримінально-правова статистика України.

Автором робиться висновок, що аналіз філософії транспорту з позиції кримінологічної науки дозволяє виділити кілька кримінальних проєкцій за участю транспортних засобів та об'єктів транспортної інфраструктури. Такими проєкціями є: а) проєкція статусності; б) проєкція користі від поведження із транспортними засобами та відповідними об'єктами, без функціонування яких сьогодні є неможливим використання транспорту; в) проєкція окремих властивостей транспортних засобів, що умисно використовуються у протиправних цілях або нехтування якими може призводити до протиправних наслідків, та г) проєкція деструкції. Характеристика перелічених проєкцій дає більш повне уявлення про роль та значення транспортних засобів та об'єктів транспортної інфраструктури під час вчинення тих чи інших правопорушень. При цьому підкреслюється, що палітра таких правопорушень є чималою.

Ключові слова: філософія транспорту, транспортні засоби, мобільність, правопорушення, кримінальні проєкції, предмет злочину.

Batyrgareieva V. S.
Transport philosophy and modern crime

The article is devoted to the analysis of the influence of modern transport philosophy on the nature of crime. It was concluded that transport philosophy in its general form can be presented as a special branch of knowledge that investigates the impact of transport in the broadest sense of the word on various aspects of human life – economy, social sphere, ecology, culture, even politics and military affairs, etc. The human effort to always be mobile, moving through space, especially in the 20th century, led to the posing of a whole series of questions regarding its interaction with vehicles and, accordingly, the impact of transport on human existence in the paradigm of mobility. It was established that this influence is not always positive. At the same time, the negative impact mostly becomes such because of human actions. Transport can often become a subject of criminal interest on the part of individuals. The article provides relevant criminal statistics of Ukraine.

The author concludes that the analysis of the philosophy of transport from the standpoint of criminological science allows us to identify several criminal projections involving vehicles and transport infrastructure objects. Such projections are: a) status projection; b) projection of benefits from the handling of vehicles and relevant objects, without the functioning of which the use of transport is impossible today; c) projection of certain properties of vehicles that are intentionally used for illegal purposes or neglect of which can lead to illegal consequences, and d) projection of destruction. The characteristics of the listed projections give a more complete picture of the role and significance of vehicles and transport infrastructure objects during the commission of certain offenses. At the same time, it is emphasized that the palette of such offenses is considerable.

Key words: *philosophy of transport, vehicles, mobility, offences, criminal projections, object of crime.*

Стаття надійшла до редакції: 10.11.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

Б. М. Головкін, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науков-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, член-кореспондент НАПрН України ORCID ID: 0000-0002-0333-9806

ВІКТИМНА ПОВЕДІНКА УЧАСНИКІВ ДОРОЖНЬОГО РУХУ*

Постановка проблеми. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, щороку внаслідок дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) у світі гине 1,35 млн людей. Крім того, від 20 до 50 млн людей отримують не смертельні травми, причому більшість з них призводять до інвалідності¹. У країнах із середнім і низьким рівнем доходу на душу населення смертність внаслідок ДТП у три рази вище, ніж у країнах із високим доходом². Понад половину всіх загиблих і травмованих становлять вразливі учасники дорожнього руху: пішоходи, велосипедисти, мотоциклісти та їх пасажери. Дорожньо-транспортний травматизм залишається основною причиною смерті дітей і молоді віком 5–29 років³.

Вважається, що ключові ризики виникнення ДТП пов'язані із небезпечною поведінкою осіб, які керують транспортними засобами (далі – ТЗ), зокрема, це перевищення швидкості, керуванням у стані алкогольного сп'яніння та під впливом інших психоактивних речовин, невикористання захисних шоломів, ременів безпеки і дитячих утримуючих пристроїв, розсіяне водіння⁴. Водночас

усебічний підхід до дослідження факторів аварійності мав би враховувати і поведінку потерпілих, пов'язану з недотриманням правил безпеки на дорогах, унаслідок чого виникають аварійні ситуації і стаються ДТП. Натомість, дотепер на міжнародному рівні проблема віктимної поведінки потерпілих у ДТП не піднімається і не обговорюється публічно, оскільки некоректно звинувачувати потерпілих у заподіянні їм шкоди внаслідок ДТП. Політика всеосяжної підтримки постраждалих у ДТП і членів їх сімей спрямовує зусилля урядів на захист вразливих учасників дорожнього руху, а не на дослідження участі потерпілих у створенні небезпеки для власного життя і здоров'я. Утім, тематичні дослідження Європейської обсерваторії з безпеки дорожнього руху свідчать, що половина пішоходів⁵ і понад третину велосипедистів⁶ загинули з власної вини в результаті грубого порушення правил безпеки дорожнього руху. Наведені результати дають підстави замислитись над питанням щодо ролі віктимної поведінки у заподіянні смерті або тілесних ушкоджень потерпілим із необережності. Маємо визнати, що проблема віктимної поведінки потерпілих від необережних злочинів залишається недостатньо розробленою в кримінології. Вкрай мало фундаментальних досліджень віктимної поведінки учасників дорож-

* *Примітка.* Публікація підготовлена на виконання в НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні», номер державної реєстрації 0120U10561.

¹ 'Road traffic injuries' (WHO) <<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries/>> (дата звернення: 22.11.23 р.)

² 'Global status report on road safety 2018' (WHO) <<https://www.who.int/publications/i/item/9789241565684>> (дата звернення: 22.11.23 р.)

³ 'Road traffic injuries overview' (WHO) <https://www.who.int/health-topics/road-safety#tab=tab_1> (дата звернення: 22.11.23 р.)

⁴ 'Road traffic injuries' (WHO) <<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries>> (дата звернення: 5.11.23)

⁵ Road safety thematic report – Pedestrians. European Road Safety Observatory. Brussels, European Commission, Directorate General for Transport. 2021 URL: https://road-safety.transport.ec.europa.eu/statistics-and-analysis/data-and-analysis/thematic-reports_en-6-8 (дата звернення: 5.11.23)

⁶ Road Safety Thematic Report – Cyclists. European Road Safety Observatory. Brussels, European Commission, Directorate General for Transport. 2022 URL: https://road-safety.transport.ec.europa.eu/statistics-and-analysis/data-and-analysis/thematic-reports_en-6-8 (дата звернення: 5.11.23)

ного руху. Разом із цим за численними проявами віктимної поведінки осіб, які беруть участь в дорожньому русі, слід убачати явище, що впливає на дорожньо-транспортну аварійність і тяжкість її наслідків. Зважаючи на велику щорічну кількість загиблих і травмованих учасників дорожнього руху, виникає необхідність дослідити типові форми та прояви їх віктимної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

За роки незалежності України проведено багато досліджень адміністративних і кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. З урахуванням результатів цих досліджень сформовано загальне уявлення і предметні знання про потерпілих у ДТП, а також в автотранспортних злочинах. Зазвичай до вивчення потерпілих науковці звертаються при оцінці стану аварійності на дорогах, аналізі тенденцій і наслідків кримінальних правопорушень у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту. Крім того, інформація про потерпілих враховується і використовується для визначення детермінант ДТП, удосконалення законодавства і політики забезпечення безпеки дорожнього руху, дослідження окремих аспектів кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень із необережності. У публікаціях В. С. Батиргарєєвої, В. В. Голіни, О. О. Дудорова, М. Г. Колодяжного, В. А. Мисливого, О. В. Новікова, Є. О. Письменського, І. О. Христинич, С. С. Шрамко та інших науковців аналізуються дані про потерпілих від адміністративних і кримінальних правопорушень у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту¹.

¹ Батиргарєєва В. С. 'Убезпечення учасників дорожнього руху в Україні: до методології створення сучасної правової платформи в умовах євроінтеграції' (2023) 45 Питання боротьби зі злочинністю. 68–69; Голіна В. В. 'Актуальні питання безпеки дорожнього руху: правові та кримінологічні аспекти' (2022) 44 Питання боротьби зі злочинністю 9; Дудоров О. О., Письменський Є. О. 'Проблеми кримінально-правової кваліфікації порушень правил безпеки дорожнього руху в контексті забезпечення однаковості судової практики' (2016) 4 Міжнародний журнал «Право і суспільство» 52–55; Колодяжний М. Г. 'Нормативно-правові засади безпеки дорожнього руху у зарубіжних країнах' (2022) 43 Питання боротьби зі злочинністю 103–105; Мисливий В. А. 'Безпека дорожнього руху: законодавчий вимір' *Державна політика у сфері забезпечення дорожнього руху: теорія, законодавство, практика* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 листоп. 2021 р.) 75–76; Новіков О. В. 'Соціальні наслідки дорожньо-транспортних пригод' (2023) 4 Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки 37–38; Христинич І. О. 'Основні тенденції зміни правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту' (2021) 3 Київський часопис пра-

Водночас у дисертаційних і монографічних дослідженнях по кримінології розглянуті окремі віктимологічні аспекти кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Так, у монографії К. О. Полтави розкрито гендерний і віктимологічний аспекти у детермінації автотранспортних злочинів, пов'язаних із загибеллю людей або тяжкими тілесними ушкодженнями. Встановлено, що 25% водіїв і 69% пішоходів стають потерпілими від автотранспортних злочинів із власної вини. Запропоновано класифікувати поведінку потерпілих пішоходів на правомірну, неправомірну і неналежну. Крім того, авторкою надано соціально-демографічну характеристику потерпілих в автотранспортних злочинах, визначено основні морально-психологічні якості пішоходів, велосипедистів та пасажирів².

Є. О. Жученко, дослідивши жертв кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху, зробив висновок, що передзлочинна поведінка потерпілих сприяє вчиненню 40% автотранспортних кримінальних правопорушень. Залежно від характеру поведінки в конкретній дорожній ситуації запропоновано вирізняти такі категорії потерпілих: провокативні, зухвалі, пасивні, умовні, жертви-водії. Автором визначено деякі прояви віктимності потерпілих, що сприяли вчиненню проти них транспортних кримінальних правопорушень: перевищення швидкості (73,6%), порушення сигналів регулювання та вимог дорожніх знаків (15,7%), керування несправним транспортом (9,4%), порушення правил стоянки (1,2%), керування транспортним засобом у стані сп'яніння (0,1%)³.

М. М. Рудик запропонував заходи віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху, що включають: моніторинг криміногенної обстановки у сфе-

ва 186–187; Шрамко С. С. 'Теорія та практика забезпечення дорожнього руху в Україні' (2023) 2/29 Вісник кримінологічної асоціації України 138–139; Головін Б. М. 'Оцінка дорожньо-транспортної аварійності та тяжкості її наслідків в Україні' (2022) 156 Проблеми законності 66–68

² Полтава К. О. 'Кримінологічна характеристика та запобігання автотранспортним злочинам, що пов'язані із загибеллю людей або тяжким тілесним ушкодженням, в Україні' (2014) НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташича НАПрН України. Харків : Право 143–150

³ Жученко Є. О. 'Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху' (дис. доктора філософ. Донецький державний університет внутрішніх справ, 2023) 149–159;

рі безпеки руху, аналіз проявів віктимної поведінки потерпілих та прогнозування кількості жертв ДТП, розроблення програм віктимологічної профілактики, а також відновлення порушених прав потерпілих, відшкодування завданих збитків, примирення потерпілих і правопорушників, надання психологічної допомоги жертвам ДТП¹.

За даними Євростату (2021 р.), у державах-членах ЄС структура загиблих у ДТП виглядає так: водії і пасажери легкових автомобілів – 44,6%, пішоходи – 18,1%, мотоциклісти та їх пасажери – 16,6%, водії велосипедів у тому числі електровелосипедів – 9,5%, решта учасників дорожнього руху – 11,2%².

Проведені дослідження поведінки велосипедистів у Данії, Швейцарії та Нідерландах засвідчили, що до серйозного травматизму і смертності на дорогах найчастіше призводять такі причини, як-от: втрата рівноваги на низькій швидкості (34%), рух у стані алкогольного сп'яніння (причому понад третині 18–24-річних осіб), проїзд на червоне світло світлофора (допускають 35% осіб віком до 20 років), а також користування під час руху мобільними телефонами, що полягає у веденні розмов, написанні текстових повідомлень, налаштуванні навігації (56%)³.

Мета статті полягає в дослідженні основних форм і типових проявів віктимної поведінки учасників дорожнього руху.

Виклад основного матеріалу. Під час війни ситуація з безпекою дорожнього руху в Україні залишається складною. В умовах неповного статистичного обліку даних, що не включають відомості з тимчасово окупованих територій і територій, на яких ведуться постійні бойові дії, у 2022 р. зафіксовано на 14% менше загиблих і 22% травмованих у ДТП, ніж у 2021 р. (2 791 загиблий проти 3 238 і 23 145 травмованих проти 29 738 відповідно)⁴. Однак вже за 9 міс. 2023 р. рівень

дорожньо-транспортної смертності і травматизму зріс на 13,9% і 35,8% відповідно у порівнянні з аналогічними показниками за минулий рік⁵. Спостерігається збільшилася частка загиблих і травмованих пішоходів на 26% і 47% відповідно у порівнянні з показниками 2022 р. Причому побільшало пішоходів, що загинули або травмувалися з власної вини (на 59% і 60% відповідно). На особливу увагу заслуговує різке зростання в умовах війни питомої ваги загиблих і травмованих дітей 67,5% і 67,7%. Поряд із цим відбувся приріст дітей, які загинули або травмувалися з власної вини – на 6% і 74% відповідно⁶. З наведеного вбачається, що вразливі учасники дорожнього руху стали частіше потрапляти у ДТП і зазнавати серйозних травмвань або смерті.

Показово виглядає структура ДТП, скоєних із вини учасників дорожнього руху у 2021–2022 рр. Для наочності сприйняття даних доцільно їх навести у табличному вигляді.

Із наведених значень статистичних показників убачається цілком закономірний висновок: більшість ДТП із загиблими і травмованими вчиняється з вини осіб, які керують легковими, вантажними, електричними автомобілями, автобусами/мікроавтобусами та іншими транспортними засобами. Однак це зовсім не означає, що загиблими або травмованими стали самі водії-правопорушники, скоріше навпаки: в основному потерпілими у ДТП, вчиненими з вини водіїв, є інші учасники дорожнього руху, оскільки життя і здоров'я водіїв все ж таки захищене засобами активної і пасивної безпеки та металеву конструкцією автомобіля. За даними Звіту про глобальний стан безпеки дорожнього руху у 2018 р., в Україні в структурі загиблих у ДТП переважають пішоходи – 42%, за ними йдуть у порядку спадання: водії автомобілів – 16%, пасажери автомобілів – 18%, водії двох- та трьохколісних транспортних засобів – 9%, велосипедисти – 7%, водії та пасажери вантажних автомобілів – 1%, водії та пасажери автобусів – 1%, інші категорії учасників дорожнього руху – 7%⁷. Із наведеного можна при-

звернення 5.11.2023).

⁵ 'Дорожньо-транспортні пригоди за період 01.01.2023 по 30.09.2023 р.' (Патрульна поліція України) <<https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>> (дата звернення 5.11.2023).

⁶ –
⁷ 'Global status report on road safety 2018' (WHO) <<https://www.who.int/publications/i/item/9789241565684>> (дата звернення: 5.11.2023)

¹ Рудик М. М. 'Теорія та практика запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту в Україні' (дис. доктора юрид. наук. Національна академія внутрішніх справ, 2023) 414–419.

² 'Road safety statistics in the EU' (Eurostat, 2021) <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Road_safety_statistics_in_the_EU> (дата звернення 5.11.2023)

³ Road Safety Thematic Report – Cyclists. European Road Safety Observatory. Brussels, European Commission, Directorate General for Transport.: European, 2022 URL: https://road-safety.transport.ec.europa.eu/statistics-and-analysis/data-and-analysis/thematic-reports_en. 6–8 (дата звернення 5.11.2023).

⁴ 'Дорожньо-транспортні пригоди за 2022 р.' (Патрульна поліція України) <<https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>> (дата

пускати, що певна частина водіїв-правопорушників втрачають життя і здоров'я у ДТП через віктимну поведінку. Водночас учасники дорожнього руху, які пересуваються дорогами поза транспортними засобами (пішоходи, велосипедисти, діти) гинуть або травмуються порівняно частіше лише тому, що вони незахищені фізично перед руйнівною силою удару транспортних засобів, вага яких суттєво перевищує середньостатистичну вагу людини. Однак, враховуючи результати зарубіжних досліджень, можна припустити факт про порівняно більшу поширеність віктимної поведінки серед пішоходів, велосипедистів і дітей,

які традиційно належать до вразливих учасників дорожнього руху. Стосовно водіїв мопедів (скутерів, моторолерів) і мотоциклів слід зауважити, що вони зазнають серйозних травм або смерті у ДТП, учинених з їх вини, внаслідок невикористання шоломів та перевищення швидкості, рідше – через створення небезпечної для себе дорожньої ситуації. Наразі зрозумілим є одне: віктимна поведінка не є основною причиною загибелі і травмування учасників дорожнього руху. Разом із цим слід визнати, що віктимно поводитися можуть всі без виключення категорії учасників дорожнього руху.

Табл. 1

Дорожньо-транспортні пригоди, вчинені з вини учасників дорожнього руху у 2022–2023 р.¹

Учасники дорожнього руху	Кількість ДТП		Загинуло		Травмовано	
	2021	2022	2021	2022	2021	2022
Водії (легкових, вантажних, електричних автомобілів, трамваїв, тролейбусів, автобусів/мікроавтобусів, автомобілів Нацполіції, інших ТЗ)	157 046	89 126	1131	1010	16321	12485
Пішоходи	871	573	122	79	667	449
Велосипедисти	151	116	-	2	42	38
Водії мопедів (у т.ч. моторолерів, скутерів)	1218	838	27	23	659	506
Мотоциклісти	1477	1166	80	89	912	833
Діти	816	642	26	22	533	459
Пасажири	58	52	1	2	22	28

Концептуальною ідеєю глобальної та регіональної політики безпеки дорожнього руху є забезпечення балансу між задоволенням соціальних потреб у транспортній мобільності та захистом всіх учасників дорожнього руху від реальних і потенційних небезпек на дорогах. Загальноприйняте в цивілізованих демократичних країнах гуманістичне ставлення до жертв ДТП, а також політика всеосяжної підтримки постраждалих в аваріях та членів їх сімей сприяли визнанню серед основних прав людини й права людини на безпечну мобільність, а безпеки дорожнього руху – фунда-

ментальною цінністю. Державна політика України щодо поводження із жертвами ДТП, захисту і відновлення їх прав фактично залишається невизначеною. На рівні документів стратегічного планування лише згадується про пріоритетний захист вразливих категорій учасників дорожнього руху. Натомість, в академічному середовищі ще з радянських часів зберігається традиція щодо пояснення віктимної поведінки потерпілих від необережних кримінальних правопорушень із позицій знань і уявлень про віктимну поведінку потерпілих від умисних кримінальних правопорушень. Нагадаємо, що для значної частини умисних кримінальних правопорушень характерні дозлочинні зв'язки і відносини між потерпілим та злочинцем – указана поведінка сприяє формуванню злочинного умислу або реалізації злочинного наміру, впливає на прийняття рішення щодо цілеспрямованого ви-

¹ Звіт про дорожньо-транспортні пригоди за січень-грудень 2021 р. URL: https://data.gov.ua/dataset/974d5613-7c35-43dc-992d-bc8f9a1662e2/resource/61136f96-975f-4dff-aff8-cf5044b7b4d4/download/zvit_dtp_06.xls; Звіт про дорожньо-транспортні пригоди за січень-грудень 2022 р. URL: https://data.gov.ua/dataset/974d5613-7c35-43dc-992d-bc8f9a1662e2/resource/61136f96-975f-4dff-aff8-cf5044b7b4d4/download/zvit_dtp_06.xls (дата звернення: 5.11.2023)

бору конкретної особи на роль жертви, зумовлює обрання способу та засобів протиправного посягання в умовах конкретної життєвої ситуації. Цілком очевидно, що використовувати ці знання для пояснення віктимної поведінки потерпілих у транспортних злочинах недоцільно і безперспективно.

Особливістю транспортних злочинів, учинених із необережності, є випадковий характер суспільно небезпечних наслідків. Останні залежать від багатьох чинників, наприклад, несподіваного розвитку дорожньої обстановки, технічного стану транспортного засобу, дорожніх умов, помилкових рішень, дій чи бездіяльності з боку одного чи кількох учасників дорожнього руху в конкретній аварійній ситуації, впливу третіх осіб чи непереборної сили, зрештою, швидкості реакцій водія та здатності відвернути суспільно небезпечні наслідки, уникнути загибелі або серйозного травмування, за наявної технічної можливості. Нерідко передаварійна поведінка користувачів доріг і їх дії в небезпечній дорожній ситуації не дозволяють спрогнозувати наперед, хто саме стане заподіювачем шкоди, а хто потерпілим, а тим паче передбачити, які суспільно небезпечні наслідки ДТП фактично настануть. Недоречно говорити і про якісь дозлочинні зв'язки та відносини між злочинцем і жертвою, адже їх об'єднують хіба що обставини місця і часу в момент виникнення та розвитку аварійної ситуації. Інакше кажучи, зміст віктимної поведінки потерпілих від необережних кримінальних правопорушень відрізняється від віктимної поведінки потерпілих від умисних кримінальних правопорушень.

Слід виходити з того, що взаємодія джерел підвищеної небезпеки з учасниками дорожнього руху завжди породжує ризики виникнення ДТП і настання тяжких наслідків. Утім, вчинення ДТП може залежати від поведінки жертви або не залежати. Загальновідомо, що учасникам дорожнього руху властиво помилятися, недооцінювати небезпеку для руху та переоцінювати свої можливості уникати ДТП і запобігати суспільно небезпечним наслідкам. На безпеку дорожнього руху одночасно впливає велика кількість об'єктивних і суб'єктивних факторів ризику, що збільшують ймовірність виникнення ДТП із серйозними травмами або загибеллю людей. Об'єктивні фактори ризику включають: неналежні умови освітлення, незадовільний стан дорожнього покриття, складні погодні умови, технічно несправний стан тран-

спортних засобів, не облаштованість дорожньої інфраструктури, непередбачувану зміну дорожньої обстановки, дію непереборних сил, інтенсивність дорожнього руху тощо. До суб'єктивних факторів ризику належать: порушення правил дорожнього руху (*далі – ПДР*), психічний стан водіїв, що знижує увагу та швидкість реакцій, відволікання від управління ТЗ, конфліктний характер взаємовідносин між учасниками дорожнього руху, віктимність і віктимна поведінка жертв тощо. Доведено, що на вчинення ДТП набагато більше впливають суб'єктивні фактори ризику, серед яких немало важне значення мають саме віктимність і віктимна поведінка потерпілих.

У кримінології віктимність розуміється як сукупність фізіологічних, психологічних та соціальних якостей і властивостей, що зумовлюють підвищену схильність ставати жертвою злочину за певних обставин, або нездатність уникнути заподіяння шкоди, за об'єктивно наявної можливості. Поряд із цим віктимність ще трактується як вразливість особи до впливу небезпек, високо ймовірна участь у надзвичайних подіях, нездатність вижити та зберегти своє здоров'я в критичних ситуаціях¹. На мою думку, віктимність учасників дорожнього руху включає фізіологічну, психологічну та ситуаційну складові й реалізується у віктимній поведінці.

Фізіологічна вразливість означає незахищеність організму (тіла і внутрішніх органів) перед руйнівним впливом сили удару елементами конструкції транспортного засобу або об них. Інтенсивність вказаного впливу і тяжкість наслідків для людини залежать від швидкості та ваги транспортного засобу.

Психологічна складова віктимності охоплює такі деформації психічних процесів, станів і властивостей людини, як-то: погане орієнтування в дорожньому просторі; неналежне зорове сприйняття дорожніх умов; недостатня стійкість, концентрація і розподілення уваги при аналізі дорожньої обстановки; емоційна нестабільність та ослаблений самоконтроль; стереотипність і ригідність мислення; погана стресостійкість та підвладність паніці в екстремальних ситуаціях; схильність до ухвалення помилкових рішень при дефіциті часу; уповільнені реакції і неготовність до застосування екстрених заходів рятування свого життя і здоров'я.

¹ Голіна В. В., Головкін Б. М. (ред) *Віктимологія : навч. посіб.* (Право, 2017) 35–36.

Також слід урахувати, що в умовах війни учасники дорожнього руху, особливо у прифронтових регіонах, звикають до постійної небезпеки, зневажають загально визнаними і спеціально встановленими правилами обережності на дорогах, зациклюються на особистих проблемах і не критично сприймають події, які відбуваються довкола, у тому числі раптові зміни дорожньої обстановки. Через затяжний стрес та емоційне виснаження швидше втомлюється психіка, розмивається сприйняття простору і часу, притупляється відчуття небезпеки на дорогах, уповільнюється реагування на аварійні ситуації. Все це тільки посилює віктимність.

Як відомо, для безпечного керування ТЗ велике значення мають належне зорове сприйняття швидкості і часу, правильний розрахунок відстані до об'єктів, що наближаються, здатність своєчасно виявляти небезпеку на дорозі, передбачати наміри інших учасників руху і ймовірний розвиток подій, правильно оцінювати характер взаємодії із користувачами дороги, а також спроможність швидко адаптуватися до аварійної ситуації, опанувати емоції, обирати оптимальний варіант реагування на небезпеку за лічені секунди, а також здатність уникнути ДТП або зменшити його наслідки. Разом із тим учасники руху, опинившись в аварійній ситуації, через стрес, паніку, відсутність навичок поведінки в екстремальних умовах допускають елементарні помилки, діють інтуїтивно та імпульсивно, що суттєво підвищує їх вразливість і не дозволяє уникнути ДТП або зменшити їх наслідки.

Ситуативна складова віктимності проявляється в неналежному відстеженні дорожньої обстановки та неврахуванні її змін; відволіканні від керування транспортним засобом і тимчасовій втраті контролю за його рухом; недотриманні безпечної швидкості, безпечної дистанції та безпечного інтервалу; ненаданні дороги учаснику, який має перевагу в русі; в застосуванні небезпечних прийомів управління ТЗ (різкого гальмування, агресивної манери їзди, продовження руху під час засліплення зустрічним транспортом), а також в перешкоджанні руху іншим транспортним засобам; невикористанні засобів пасивної безпеки, невикористанні в темну пору доби та в умовах обмеженої видимості габаритних ліхтарів і світлоповертальних елементів та ін.

Віктимність може проявлятися в активній або пасивній формах віктимної поведінки учасників дорожнього руху.

Враховуючи наведене, під віктимною поведінкою учасників дорожнього руху пропонується розуміти *пов'язані з порушенням/недотриманням правил безпеки дорожнього руху дії або бездіяльність особи, що підвищують її вразливість до ДТП і сприяють заподіяння шкоди життю або здоров'ю за конкретних дорожніх обставин*. Віктимна означає небезпечну для учасника руху поведінку в конкретній дорожній обстановці, тоді як протиправна поведінка загрожує життю та здоров'ю інших учасників дорожнього руху, і в цьому полягає різниця між двома типами поведінки користувачів доріг. Віктимна поведінка знижує здатність вчасно розпізнавати дорожню небезпеку, передбачати наміри інших учасників, а також ослаблює психологічну готовність застосовувати екстрені заходи збереження свого життя і здоров'я в аварійній ситуації. Якщо говорити в цілому, то віктимна поведінка підвищує вразливість особи до заподіяння шкоди її життю і здоров'ю внаслідок ДТП¹. Нездатність вчасно виявити небезпеку на дорозі і загрозу, що виходить від неправомірних дій чи бездіяльності інших учасників руху, неспроможність уникати ДТП чи зменшувати їх наслідки за наявної можливості, а так само схильність свідомо наражатися на небезпеку чи ігнорувати очевидну загрозу під час дорожнього руху становлять зміст віктимної поведінки учасників дорожнього руху.

З одного боку, віктимна поведінка полягає у створенні аварійної ситуації унаслідок порушення вимог і заборон правил, призначених для запобігання ДТП та недопущення їх наслідків. З другого боку, така поведінка включає недотримання обов'язкових правил обережності, призначених для передбачення небезпеки на дорозі і збереження свого життя та здоров'я у разі потрапляння в аварійну ситуацію, створену діями чи бездіяльністю інших учасників дорожнього руху.

На мій погляд, для учасників дорожнього руху характерні три основні форми віктимної поведінки: 1) *порушення потерпілим ПДР, що створило аварійну ситуацію і сприяло його травмуванню або загибелі*; 2) *порушення кількома учасниками дорожнього руху ПДР, що призвело до заподіяння шкоди життю або здоров'ю одному чи кільком правопорушникам або третім особам*; 3) *невико-*

¹ Головкін Б. М. 'Віктимна поведінка жертв злочинів' (2016) 135 Проблеми законності. 126 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2016_135_15> (дата звернення: 5.11.2023)

нання обов'язкових правил обережності, що сприяє травмуванню або загибелі суб'єкта бездіяльності¹.

Перша форма віктимної поведінки включає грубе порушення потерпілим вимог і заборон ПДР, що створило аварійну ситуацію, за якої невинуватий учасник руху, що в ній опинився, не зміг адекватно зреагувати на небезпеку, уникнути ДТП та запобігти травмуванню чи загибелі потерпілого-правопорушника. Віктимізація правопорушника відбувається з необережності, з причини невчасного застосування фактичним заподіювачем шкоди всіх необхідних і достатніх заходів реагування на небезпеку (за наявної технічної можливості). Поряд із цим трапляються випадки вимушеного заподіяння шкоди правопорушнику в стані крайньої необхідності заради порятунку свого життя і здоров'я, що виключає кримінальну відповідальність. Загалом для цієї форми віктимної поведінки характерна інверсія ролей між злочинцем і потерпілим.

Як правило, суб'єктами зазначеної форми віктимної поведінки виступають особи, які керують ТЗ. Її проявами можуть бути такі: порушення вимог заборонних і наказових дорожніх знаків і розмітки; перевищення безпечної швидкості; порушення правил обгону, проїзду перехресть і зустрічного роз'їзду; проїзд на забороняючий сигнал світлофору; виїзд на смугу зустрічного руху; ненадання дороги ТЗ, що має перевагу в русі; застосування невинуватого маневру; розворот на автомагістралях, мостах, в тунелях, дорогах з одностороннім рухом та ін.²

Друга форма віктимної поведінки охоплює порушення правил безпеки дорожнього руху кількома учасниками одночасно або послідовно, що викликає аварійну ситуацію, за якої існує реальна загроза для життя і здоров'я всіх правопорушників, проте через збіг закономірних та випадкових причинних зв'язків серйозного травмування зазнає один, кілька чи всі правопорушники. За такої ситуації суспільно небезпечні наслідки, що фактично настають, залежать від випадкового збігу обставин чи дії зовнішніх сил. У контексті висловленого йдеться про взаємну віктимізацію учасників аварійної ситуації. Щоправда, буває

¹ – 'Вплив віктимної поведінки на аварійність, травматизм та смертність на дорогах' *Забезпечення безпеки дорожнього руху: глобальні та локальні рішення*. (Кривий ріг, 17 листопада. 2023) 30

² --, 31

й так, що причиною порушення ПДР одним учасником є недотримання їх іншим учасником, при цьому шкода заподіюється третій особі (особам), що опинилися на місці події у момент вчинення необережного кримінального правопорушення (так звані рикошетні жертви)³. У таких випадках жертву і заподіювача шкоди поєднують лише обставини місця і часу, тому віктимна поведінка відсутня.

Проявами другої форми віктимної поведінки будуть так само невиконання водіями вимог сигналів регулювання, ненадання переваги при проїзді перехресть, перешкоджання завершенню маневру на забороняючий сигнал світлофора, різке прискорення на завершальній фазі зеленого сигналу світлофору або передчасний старт на жовтий сигнал світлофору та ін.

Третя форма досліджуваної поведінки є наймасовішою. Вона полягає у невиконанні обов'язкових правил, призначених для передбачення безпеки учасником руху та зменшення ризиків потрапляння в ДТП. Прояви цієї форми віктимної поведінки полягають у такому:

а) неврахування можливої небезпеки перед початком руху, перестроюванням, зміною напрямку руху, у тому числі при виїзді з другорядної дороги на головну, виконанні лівого повороту, маневруванні на ділянках дороги з обмеженою оглядовістю; неврахування дорожньої обстановки і складних погодних умов при обранні безпечної швидкості, безпечної дистанції та інтервалу; експлуатація технічно несправного ТЗ; керування ТЗ у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння або в іншому стані, що знижує увагу і швидкість реакцій;

б) відволікання уваги під час руху на розмови по телефону за кермом, прийом їжі, написання і читання текстових повідомлень, перегляд соціальних мереж і реагування на дописи, налаштування навігації й інше користування мобільними пристроями;

в) невикористання зовнішніх світлових приладів у темну пору доби та в умовах недостатньої видимості, у тому числі, невикористання світлоповертальних елементів пішоходами; невикористання засобів індивідуальної безпеки (підголовників, ременів безпеки, дитячих утримуючих систем)

³ Дудоров О. О., Письменський Є. О., 58; – Мисливий В. А. 'Співзаподіяння у необережному злочині' (2019). Новітні кримінально-правові дослідження 20–30.

водіями і пасажирями, захисних шоломів мотоциклістами і велосипедистами та ін.¹

Висновки. На підставі вищевикладеного матеріалу слід зауважити, що учасники дорожнього руху далеко не завжди гинуть або отримують серйозні травми внаслідок віктимної поведінки. У більшості випадків потерпілі не допускають грубих порушень правил безпеки дорожнього руху. Віктимну поведінку слід розцінювати як один із факторів ризику збільшення дорожньо-транспортної аварійності, травматизму і смертності. Під час війни особи, які беруть участь в дорожньому руху, віктимізуються частіше, ніж в мирних умовах. Однак довести це непросто, оскільки статистична звітність про ДТП останніми роками не включає дані з тимчасово окупованих територій і територій, на яких ведуться постійні бойові дії. Разом із цим не має сумнівів, що колективна психіка користувачів доріг у прифронтових регіонах зазнає тривалого негативного впливу, що підвищує їх вразливість до впливу небезпек і несподіваних перешкод на дорозі, збільшує ризику потрапляння у ДТП. В умовах війни у користувачів доріг погіршується сприйняття простору і часу, притупляється відчуття небезпеки, знижується дисциплінованість, втрачається пильність, зрештою вони

¹ Головкін Б. М. 'Вплив віктимної поведінки на аварійність, травматизм та смертність на дорогах' *Забезпечення безпеки дорожнього руху: глобальні та локальні рішення* (Кривий ріг, 17 листопада 2023) 31

стають необачливими, фаталістичними. З огляду на це, можна стверджувати, що зараз віктимна поведінка притаманна всім без виключення користувачам доріг. Однак поширеність віктимної поведінки серед різних категорій учасників дорожнього руху неоднакова. Значно частіше поводяться віктимно (і через це зазнають серйозних травмвань або втрачають життя) саме вразливі учасники. До таких традиційно належать пішоходи, велосипедисти, діти та маломобільні групи населення. Натомість, оцінити поширеність віктимної поведінки серед осіб, які керують моторизованими та електричними транспортними засобами, досить складно, адже за усталеною практикою органи правопорядку і суди не приділяють належної уваги дослідженню участі потерпілого в розвитку причинних зв'язків між порушенням ПДР і суспільно небезпечними наслідками.

Слід зауважити, що у цій публікації розкрито лише основні форми і прояви віктимної поведінки учасників дорожнього руху. В реальному житті напевно зустрічаються їх комбінації, а також інші, поки що не дослідженні прояви цього явища, що спонукає продовжувати науковий пошук. У будь-якому разі запобігання віктимній поведінці учасників дорожнього руху має стати одним із пріоритетних напрямів удосконалення державної політики щодо підвищення рівня безпеки дорожнього руху.

REFERENCES

Legislation

Reports

1. Road safety thematic report – Pedestrians. European Road Safety Observatory. Brussels, European Commission, Directorate General for Transport. 2021 URL: https://road-safety.transport.ec.europa.eu/statistics-and-analysis/data-and-analysis/thematic-reports_en 6–8 (in English)
2. Road Safety Thematic Report – Cyclists. European Road Safety Observatory. Brussels, European Commission, Directorate General for Transport. 2022 URL: https://road-safety.transport.ec.europa.eu/statistics-and-analysis/data-and-analysis/thematic-reports_en. 6–8 (in English)
3. Zvit pro dorozhno-transportni pryhody za sichen-hruden 2021 r. URL: https://data.gov.ua/dataset/974d5613-7c35-43dc-992d-bc8f9a1662e2/resource/61136f96-975f-4dff-aff8-cf5044b7b4d4/download/zvit_dtp_06.xls (in Ukrainian)
4. Zvit pro dorozhno-transportni pryhody za sichen- hruden 2022 r. URL: https://data.gov.ua/dataset/974d5613-7c35-43dc-992d-bc8f9a1662e2/resource/61136f96-975f-4dff-aff8-cf5044b7b4d4/download/zvit_dtp_06.xls (in Ukrainian)

Bibliography

Edited books

1. Holina V. V., Holovkin B. M. (red) *Viktymolohiia : navch. posib.* [Victimology: education. manual] (Pravo, 2017) 308 (in Ukrainian)

Journal articles

2. Batyrhareieva V. S. 'Ubezpechennia uchasnykiv dorozhnoho rukhu v Ukraini: do metodolohii stvorennia suchasnoi pravovoi platformy v umovakh yevrointehratsii' [Safety of road users in Ukraine: to the methodology of creating a modern legal platform in the conditions of European integration] (2023) 45 *Pytannia borotby zi zlochynnistiu.* 68–69 (in Ukrainian)

3. Dudorov O. O, Pysmenskyi Ye. O. 'Problemy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii porushen pravyl bezpeky dorozhnoho rukhu v konteksti zabezpechennia odnakovosti sudovoi praktyky' [Problems of criminal qualification of traffic safety violations in the context of ensuring the uniformity of judicial practice] (2016) 4 Mizhnarodnyi zhurnal «Pravo i suspilstvo» 52–55 (in Ukrainian)
4. Holina V. V. 'Aktualni pytannia bezpeky dorozhnoho rukhu: pravovi ta kryminolohichni aspekty' [Current issues of road safety: legal and criminological aspects] (2022) 44 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 9 (in Ukrainian)
5. Holovkin B. M. 'Otsinka dorozhno-transportnoi avariinosti ta tiazhkosti yii naslidkiv v Ukraini' [Assessment of traffic accidents and the severity of their consequences in Ukraine] (2022) 156 Problemy zakonnosti 66–68 (in Ukrainian)
6. – 'Viktyмна povedinka zhertv zlochyniv' [Victim behavior of crime victims] (2016) 135 Problemy zakonnosti. 126 http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2016_135_15 (in Ukrainian)
7. Khrystych I. O. 'Osnovni tendentsii zminy pravoporushen u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu ta ekspluatatsii transportu' [The main trends of changes in offenses in the field of traffic safety and transport operation] (2021) 3 Kyivskiy chasopys prava 186–187 (in Ukrainian)
8. Kolodiaznyi M. H. 'Normatyvno-pravovi zasady bezpeky dorozhnoho rukhu u zarubizhnykh krainakh' [Regulatory and legal principles of road safety in foreign countries] (2022) 43 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 103–105 (in Ukrainian)
9. Myslyvyi V. A. 'Spivzapodiannia u neoberezhnomu zlochyni' [Complicity in a reckless crime] (2019) Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia 20–30 (in Ukrainian)
10. Novikov O. V. 'Sotsialni naslidky dorozhno-transportnykh pryhod' [Social consequences of traffic accidents] (2023) 4 Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya Yurydychni nauky 37–38 (in Ukrainian)
11. Poltava K. O. 'Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia avtotransportnym zlochynam, shcho pov'iazani iz zahybelliu liudei abo tiazhkym tilesnym ushkodzhenniam, v Ukraini' [Criminological characteristics and prevention of motor vehicle crimes involving death or serious bodily injury in Ukraine] (2014) NDI vyvch. problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy. Kharkiv : Pravo 143–150 (in Ukrainian)
12. Shramko S. S. 'Teoriia ta praktyka ubezpechennia dorozhnoho rukhu v Ukraini' [Theory and practice of road safety in Ukraine] (2023) 2/29 Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy 138–139 (in Ukrainian)

Thesis

13. Rudyk M. M. 'Teoriia ta praktyka zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu ta ekspluatatsii avtomobilnoho transportu v Ukraini' [Theory and practice of prevention of criminal offenses in the field of road safety and operation of road transport in Ukraine] (dys. doktora yuryd. nauk. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, 2023) 414–419 (in Ukrainian)
14. Zhuchenko Ye. O. 'Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu' [Criminological characteristics and prevention of criminal offenses in the field of traffic safety] (dys. doktora filosof. Donetskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2023) 149–159 (in Ukrainian)

Conference papers

15. Myslyvyi V. A. 'Bezpeka dorozhnoho rukhu: zakonodavchyi vymir' [Road traffic safety: legislative dimension] Derzhavna polityka u sferi ubezpechennia dorozhnoho rukhu: neoriia, zakonodavstvo, praktyka : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 5 lystop. 2021 r.) 75–76 (in Ukrainian)
16. Holovkin B. M. 'Vplyv viktymnoi povedinky na avariinist, travmatyzm ta smertnist na dorohakh' [The influence of victim behavior on accidents, injuries and deaths on the roads] *Zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu: hlobalni ta lokalni rishennia* (Kryvyi rih, 17 lystopada 2023) 30 (in Ukrainian)

Websites

17. 'Dorozhno-transportni pryhody za 2022 r.' [Traffic accidents for 2022] (Patrulna politsiia Ukrainy) <<https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>> (in Ukrainian)
18. 'Dorozhno-transportni pryhody za period 01.01.2023 po 30.09.2023 r.' [Traffic accidents for the period from 01.01.2023 to 09.30.2023] (Patrulna politsiia Ukrainy) <<https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>> (in Ukrainian)
19. 'Road safety statistics in the EU' (Eurostat, 2021) <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Road_safety_statistics_in_the_EU> (in English)
20. 'Road traffic injuries' (WHO) <<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries/>> (in English)
21. 'Global status report on road safety 2018' (WHO) <<https://www.who.int/publications/i/item/9789241565684>> (in English)
22. 'Road traffic injuries overview' (WHO) <https://www.who.int/health-topics/road-safety#tab=tab_1> (in English)

Головкін Б. М.
Віктимна поведінка учасників дорожнього руху

У статті на підставі аналізу результатів міжнародних і вітчизняних досліджень потерпілих від дорожньо-транспортних пригод сформульовано поняття і надано визначення віктимної поведінки учасників дорожнього руху, з'ясовано зміст індивідуальної віктимності користувачів доріг, досліджено статистичні дані щодо потерпілих у ДТП, розкрито основні форми і прояви віктимної поведінки. Віктимна означає небезпечну для учасника руху поведінку в конкретній дорожній обстановці. Така поведінка створює аварійні ситуації або сприяє потраплянню в них, в результаті чого потерпілі зазнають серйозних травм або гинуть. Установлено, що учасникам дорожнього руху притаманні такі форми віктимної поведінки: порушення потерпілим ПДР, що створило аварійну ситуацію і сприяло його травмуванню або загибелі; порушення кількома учасниками дорожнього руху ПДР, що призвело до заподіяння шкоди життю або здоров'ю одному чи кільком правопорушникам або третім особам; невиконання обов'язкових правил обережності, що сприяє травмуванню або загибелі суб'єкта бездіяльності. Остання форма віктимної поведінки наймасовіша, вона притаманна вразливим учасникам дорожнього руху (пішоходам, дітям, велосипедистам). Зазначається, що в умовах війни зростає рівень віктимної поведінки користувачів доріг у прифронтових регіонах. Також спостерігається збільшення кількості загиблих і травмованих пішоходів, зокрема, дітей. Пропонується розвивати віктимологічний напрям забезпечення учасників дорожнього руху.

Ключові слова: віктимність, віктимна поведінка, учасники дорожнього руху, транспортні злочини, потерпілі, дорожньо-транспортні пригоди, безпека.

Holovkin B. N.
Victim behavior of road users

In the article, based on the analysis of the results of international and domestic research on victims of traffic accidents, the concept and definition of victim behavior of road users is formulated, the meaning of individual victimization of road users is clarified, and statistical data on victims of traffic accidents is researched, the main forms and manifestations of victim behavior are revealed. Victim means dangerous behavior for a road user in a specific road situation. Such behavior creates or contributes to emergency situations, resulting in serious injury or death to the victims. It was established that the following forms of victim behavior are characteristic of road traffic participants: violation of traffic rules by the victim, which created an emergency situation and contributed to his injury or death; violation of traffic rules by several road users, which resulted in harm to life or health of one or more offenders or third parties; failure to comply with mandatory safety rules, which contributes to the injury or death of the subject of inaction. The last form of victim behavior is the most widespread, it is characteristic of vulnerable road users (pedestrians, children, cyclists). It is noted that a level of victim behavior of road users in the frontline regions is increasing in war conditions. There is also an increase in the number of dead and injured pedestrians and children. It is proposed to develop the victimological direction of road safety.

Key words: victimization, victim behavior, road users, traffic crimes, victims, traffic accidents, safety.

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

О. В. Новіков, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

ORCID: 0000-0002-2047-1665

РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ*

Постановка проблеми. Дослідження регіонального розподілу правопорушень є важливою складовою державної кримінологічної політики. Розуміння особливостей просторового поширення тих чи інших правопорушень за регіонами країни допомагає уповноваженим політикоформуючим та правоохоронним органам розробляти якісні стратегії запобігання та протидії злочинності, ефективно розподіляти обмежені ресурси залежно від рівня кримінальної вразеності регіонів, а також своєчасно відстежувати ефективність вжитих заходів щодо запобігання злочинності в межах окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Також неабияке значення має дослідження особливостей регіонального розподілу правопорушень для пізнання детермінації злочинності. Саме аналізуючи та порівнюючи «правопорушність» у різних регіонах держави, можна виявити неочевидні причинно-наслідкові та кореляційні зв'язки окремих правопорушень із різноманітними явищами і процесами, що відбуваються в регіонах.

Враховуючи значний науковий та прикладний потенціал регіонального дослідження, кримінологи та експерти-аналітики правоохоронних органів періодично звертаються до аналізу так званої географії злочинності. Водночас регіональному розподілу адміністративних правопорушень приділяється необґрунтовано незначна увага, незважа-

ючи на факт наявності щільних кореляційних взаємозв'язків між однорідними адміністративними та кримінальними правопорушеннями (тобто правопорушеннями, об'єкти посягання яких співпадають або майже співпадають).

Зокрема, до таких правопорушень належать адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та деякі кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту (статті 286, 286¹, 287, 288 Кримінального кодексу України (далі – КК України)). Такий взаємозв'язок пояснюється схожістю протиправних діянь за об'єктивною стороною цих правопорушень, а саме: порушення тих чи інших правил безпеки дорожнього руху. Юридично лише наслідки таких порушень визначають суспільну небезпечність вчиненого особою діяння й, відповідно, вид відповідальності (адміністративна чи кримінальна), що має настати за їх вчинення. На практиці ж тяжкість спричинених наслідків залежить від серйозності порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту та статистичної ймовірності («фатальний збіг обставин»).

Такий тісний взаємозв'язок указаних правопорушень зумовлює актуальність їх спільного дослідження, зокрема, в частині регіонального розподілу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Регіональні особливості розподілу кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту в Україні досліджувалися А. М. Бабенком. У своїй дисертації на здобуття наукового сту-

* *Примітка.* Публікація підготовлена у межах виконання в НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (номер державної реєстрації 0120U10561), що фінансується за рахунок державного бюджету.

пеня доктора юридичних наук учений зробив низку важливих кримінологічних висновків: по-перше, в Україні спостерігається яскраво виражена регіональна специфіка злочинності у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту; по-друге, її кримінологічні закономірності полягають в істотній диференціації, нерівномірній концентрації цього виду злочинності по території країни, стабільності кримінологічних груп тощо; по-третє, південні та східні регіони України характеризуються вищою кримінальною враженістю злочинністю у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, ніж західні, північні та частина центральних регіонів країни; по-четверте, для західних, північних і частини центральних регіонів є характерними переважно низькі та помірні рівні злочинності у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту; по-п'яте, географія злочинності характеризується збільшенням її рівня із заходу на схід, і, відповідно, зменшенням зі сходу на захід; по-шосте, показники злочинності у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту демонструють такі ж самі закономірності, як й інші види злочинності¹.

Крім того, А. М. Бабенко склав карту регіонального розподілу злочинності у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту², визначивши шість регіонів України з дуже високим рівнем кримінальної враженості (Київська область, м. Севастополь, Харківська область, АР Крим, Дніпропетровська та Запорізька області) й 5 регіонів із високим рівнем кримінальної враженості (Полтавська, Луганська, Одеська, Херсонська області та м. Київ) у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, а також встановивши суттєві територіальні відмінності кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту в загальній структурі злочинності³.

В одній зі своїх останніх публікацій нами також досліджувалося питання регіональних особливостей розподілу порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286

КК України). Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що до найбільш кримінально уражених від цього кримінального правопорушення регіонів належать: (1) Дніпропетровська, (2) Одеська, (3) Київська, (4) Харківська, (5) Львівська, (6) м. Київ, (7) Донецька, (8) Запорізька, (9) Житомирська, (10) Рівненська. У свою чергу, до найбільш кримінально уражених регіонів України у розрахунку на кількість населення належать такі регіони як: Рівненська (коефіцієнт злочинної інтенсивності на 100 тис. населення – 55,10), Київська (50,28), Волинська (47,64), Чернігівська (44,83), Миколаївська (43,54), Полтавська (39,36), Вінницька (38,90), Одеська (38,52), Житомирська (36,47) та Херсонська (36,47) області. Найбезпечнішими регіонами були: Луганська (9,90), Донецька (16,15), м. Київ (23,33), Хмельницька (28,39), Сумська (28,53) області⁴.

Що ж стосується регіонального розподілу адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні, то такі дослідження в країні не проводилися. До того ж у відкритому доступі відсутні будь-які дослідження присвячені цій тематиці.

Метою статті є встановлення особливостей регіонального розподілу адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні.

Перш ніж розпочати дослідження, слід зробити кілька **методологічних пояснень**. По-перше, в рамках цього дослідження до адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху віднесено правопорушення, передбачені статтями 121, 121–2, 122, 122–2, 122–4, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 128–1, 129, 130, 132–1, 133–1, 139 та 140 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). По-друге, інформацію про кількість виявлених адміністративних правопорушень у цій сфері отримано у відповіді на запит до Департаменту патрульної поліції Національної поліції України. По-третє, стосовно адміністративних правопорушень, передбачених ст. 122 КУпАП, то відповідно до відомостей системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху

¹ Бабенко А М, *Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання* (2015) 212–213

² – 'Кримінологічна класифікація регіонів України та її значення для протидії злочинності' (2013) 3(137) Бюлетень Міністерства юстиції України 116–123

³ – 'Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та практикологічний вимір' (дис-п-ра юрид наук, ОДУВС 2014) 416

⁴ Новіков О В, 'Регіональні особливості розподілу порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України)' (2022) 2(20) Journal «ScienceRise: JuridicalScience», 50–58 <http://journals.urau.ua/sr_law/article/view/259681/256535>

в автоматичному режимі (далі – система) у 2021 р. за цією статтею уповноваженими поліцейськими винесено 2 558 490 постанов про накладення адміністративного стягнення по справі про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, а в 2022 р. – 2 074 081 постанов. Департамент патрульної поліції Національної поліції України повідомив, що надати інформацію про кількість винесених постанов за ст. 122 КУпАП за 2021–2022 рр. за регіонами країни не видається за можливе з огляду на часткове відновлення системи після її зупинення 24.02.2022 у зв'язку з військовою агресією РФ проти України та окупацією частини території держави. Таким чином, географічний розподіл адміністративних правопорушень, передбачених ст. 122 КУпАП, буде проведено лише за постановами складеними в «ручному» режимі. По-четверте, в дослідженні проаналізовані лише офіційні статистичні дані без врахування рівня латентності адміністративних

правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Вбачається, що рівень латентності адміністративних правопорушень є набагато вищим ніж кримінальних правопорушень через їх незначну суспільну небезпеку, відносну масовість вчинення, відсутність у більшості випадків будь-якої шкоди від їх вчинення, а також поширення корупційних практик серед представників контролюючих органів (органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення) тощо.

Виклад основного матеріалу. Дослідження регіонального розподілу адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху слід розпочати з визначення регіонів України, які є найбільш враженими від цих правопорушень в абсолютних показниках. У Табл. 1 наведено розподіл облікованих адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху за регіонами України у 2019–2022 рр.

Табл. 1

Розподіл облікованих адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху за регіонами України за 2019–2022 рр.

Регіон / Рік	2019	2020	2021	2022
АР Крим	4 122	6 970	7 527	594
Вінницька	106 013	120 397	113 488	104 689
Волинська	84 096	138 694	158 864	148 548
Дніпропетровська	254 000	256 141	214 394	155 770
Донецька	121 606	112 084	103 804	15 439
Житомирська	111 403	137 182	145 615	154 475
Закарпатська	61 253	93 350	116 663	152 831
Запорізька	101 193	109 922	116 930	43 314
Івано-Франківська	64 362	80 893	92 622	76 762
Київська	145 595	153 894	154 559	115 969
м. Київ	310 066	320 840	325 907	230 709
Кіровоградська	54 249	70 261	63 705	54 580
Луганська	44 625	47 165	38 732	3 774
Львівська	199 751	215 351	217 282	222 825
Миколаївська	91 885	116 712	90 560	36 839
Одеська	207 201	166 888	181 535	160 083
Полтавська	94 578	117 193	109 938	95 071
Рівненська	104 893	136 176	141 598	139 622
м. Севастополь	0	0	0	0
Сумська	45 094	52 578	54 337	34 489
Тернопільська	71 816	87 662	105 624	141 355
Харківська	183 288	221 484	198 327	53 703
Херсонська	69 227	75 027	75 897	7 980
Хмельницька	97 813	90 645	91 185	108 837
Черкаська	52 646	78 224	73 975	61 910
Чернігівська	59 992	72 829	73 996	68 119
Чернівецька	65 149	63 596	75 335	92 866
Всього по Україні	2 805 916	3 142 158	3 142 399	2 498 933

На підставі цих даних визначимо перелік регіонів (областей), де було обліковано найбільше досліджуваних адміністративних правопорушень за 2021–2022 рр. Так, ТОП-10 регіонів України за цей період виглядає таким чином: м. Київ (1 187 522 адміністративних правопорушень), Дніпропетровська (880 305), Львівська (855 209), Одеська (715 707), Харківська (656 802), Київська (570 017), Житомирська (548 675), Волинська (530 202), Рівненська (522 289), Вінницька (444 587) області. На зазначений перелік областей припадає майже 60% усіх облікованих адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Аналіз даних за 2021 та 2022 рр. дає можливість оцінити вплив війни на динаміку досліджуваних адміністративних правопорушень. Майже в усіх областях (за виключенням Житомирської, Закарпатської, Львівської, Тернопільської, Хмель-

ницької, Чернівецької) та м. Києві відбулася негативна динаміка цих правопорушень. Найбільший спад прийшовся на регіони, частина території яких знаходиться в тимчасовій окупації чи в яких велися/ведуться активні бойові дії: АР Крим (–92%), Луганська (90%), Херсонська (–89%), Донецька (–85%), Харківська (–73%), Запорізька (–63%), Миколаївська (–59%) області.

Важливим із кримінологічної точки зору є дослідження статистичного співвідношення між облікованими адміністративними правопорушеннями у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та однорідними кримінальними правопорушеннями (зокрема, порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (статті 286, 286¹ КК України)). Розподіл такого співвідношення за регіонами України у 2021–2022 рр. наведено у Табл. 2.

Табл. 2

Співвідношення між облікованими адміністративними правопорушеннями у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та порушеннями правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, (статтями ст. 286, 286¹ КК України) в розрізі регіонів України у 2021–2022 рр.

Регіони України (без урахування Автономної Республіки Крим та м. Севастополь)	Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень за статтями 286, 286 ¹ КК України у 2021 р.*	Співвідношення вказаних адміністративних правопорушень до кримінальних (статтями 286, 286 ¹ КК України) у 2021 р.	Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень за статтями 286, 286 ¹ КК України у 2022 р.*	Співвідношення вказаних адміністративних правопорушень до кримінальних (статтями 286, 286 ¹ КК України) у 2022 р.
1	2	3	4	5
Вінницька	591	192,0	601	174,2
Волинська	488	325,5	442	336,1
Дніпропетровська	926	231,5	985	158,1
Донецька	659	157,5	332	46,5
Житомирська	435	334,7	421	366,9
Закарпатська	413	282,5	396	385,9
Запорізька	573	204,1	375	115,5
Івано-Франківська	394	235,1	364	210,9
Київська	901	171,5	688	168,6
м. Київ	690	472,3	505	456,8
Кіровоградська	285	223,5	289	188,9
Луганська	209	185,3	30	125,8
Львівська	732	296,8	759	293,6
Миколаївська	479	189,1	360	102,3
Одеська	909	199,7	733	218,4
Полтавська	536	205,1	420	226,4
Рівненська	631	224,4	531	262,9
Сумська	298	182,3	296	116,5

1	2	3	4	5
Тернопільська	338	312,5	340	415,8
Харківська	944	210,1	672	79,9
Херсонська	368	206,2	91	87,7
Хмельницька	351	259,8	339	321,1
Черкаська	353	209,6	321	192,9
Чернігівська	434	170,5	389	175,1
Чернівецька	312	241,5	296	313,7

* Дані отримані у відповідь на запит до Офісу Генерального прокурора.

Отже, у 2021 р. на одне порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, (статті 286, 286¹ КК України) припадало 237 адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, а в 2022 р. – 226. Таким чином, війна майже не вплинула на середнє співвідношення цих правопорушень між собою. Рекордсменами у 2022 р. за кількістю адміністративних правопорушень, що припадають на одна кримінальне, стали: м. Київ (456,8), Тернопільська (415,8), Закарпатська (385,9), Житомирська (366,9) та Волинська (336,1) області. Найменше співвідношення показали: Донецька (46,5), Харківська (79,9), Херсонська (87,7), Миколаївська (102,3) та Запорізька (115,5) області.

Дослідження регіональних особливостей розподілу адміністративних правопорушень у сфері

забезпечення безпеки дорожнього руху передбачає також й обчислення коефіцієнтів інтенсивності цих правопорушень. Адже для об'єктивної оцінки поширеності зазначених адміністративних правопорушень за регіонами необхідно також урахувати такі територіальні особливості, як кількість населення та кількість зареєстрованих транспортних засобів у відповідному регіоні. З огляду на те, що у 2022 р. через війну відбулася внутрішня та зовнішня міграція населення, існують певні сумніви щодо об'єктивності офіційних статистичних даних за цей рік. У зв'язку з цим розрахуємо зазначені коефіцієнти станом на 2021 р. Результати обчислення середніх показників коефіцієнтів інтенсивності адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху на тисячу населення та тисячу транспортних засобів за регіонами України наведено у Табл. 3.

Табл. 3

Середні показники коефіцієнтів злочинної інтенсивності на 100 тис. населення та на 100 тис. транспортних засобів за регіонами України

Регіони України (без урахування Автономної Республіки Крим та м. Севастополь)	Середня чисельність населення у 2021 році*	Середні показники коефіцієнтів інтенсивності адміністративних правопорушень на тис. населення	Кількість зареєстрованих транспортних засобів станом на 2021 р.**	Середні показники коефіцієнтів інтенсивності адміністративних правопорушень на тис. транспортних засобів
1	2	3	4	5
Вінницька	1 519 319	74,70	296 653	382,56
Волинська	1 024 376	155,08	179 791	883,60
Дніпропетровська	3 119 260	68,73	1 255 435	170,77
Донецька	4 079 826	25,44	936 548	110,84
Житомирська	1 187 263	122,65	391 966	371,50
Закарпатська	1 247 302	93,53	328 169	355,50
Запорізька	1 652 489	70,76	565 031	206,94
Івано-Франківська	1 356 466	68,28	386 330	239,75
Київська	1 791 805	86,26	838 950	184,23
м. Київ	2 957 241	110,21	1 385 765	235,18
Кіровоградська	911 920	69,86	346 361	183,93

1	2	3	4	5
Луганська	2 112 121	18,34	549 266	70,52
Львівська	2 487 942	87,33	862 655	251,88
Миколаївська	1 100 107	82,32	386 028	234,59
Одеська	2 359 749	76,93	1 117 352	162,47
Полтавська	1 361 906	80,72	565 781	194,31
Рівненська	1 145 120	123,65	423 722	334,18
Сумська	1 044 612	52,02	345 987	157,05
Тернопільська	1 026 138	102,93	331 651	318,48
Харківська	2 616 398	75,80	948 951	209,00
Херсонська	1 009 153	75,21	348 633	217,70
Хмельницька	1 236 308	73,76	410 399	222,19
Черкаська	1 169 505	63,25	609 090	121,45
Чернігівська	968 008	76,44	341 207	216,87
Чернівецька	893 511	84,31	293 729	256,48

* Дані взяті з офіційного сайту Державної служби статистики України.

** Дані отримані у відповідь на запит до Головного сервісного центру МВС України.

Як бачимо, у 2021 р. в Україні в середньому було вчинено 76 адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху на одну тисячу населення та 215 таких правопорушень на одну тисячу транспортних засобів.

На підставі отриманих даних можна також скласти рейтинг регіонів України за поширенням досліджуваних адміністративних правопорушень у 2021 р. у розрахунку до кількості населення цих регіонів. Так, до найбільш уражених регіонів України у розрахунку на кількість населення належать такі як: Волинська (155,08), Рівненська (123,65), Житомирська (122,65) області, м. Київ (110,21) та Тернопільська (102,93) область. Найбезпечнішими регіонами були: Луганська (18,34), Донецька (25,44), Сумська (52,02), Черкаська (63,25) та Івано-Франківська області. В свою чергу, регіонами-лідерами за кількістю адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху на одну тисячу транспортних засобів стали: Волинська (883,6), Вінницька (382,56), Житомирська (371,5), Закарпатська (355,5) та Рівненська (334,18) області. До регіонів з найменшою кількістю зазначених адміністративних правопорушень на одну тисячу транспортних засобів стали: Луганська (70,52), Донецька (110,84), Черкаська (121,45), Сумська (157,05) та Одеська (162,47) області.

Проведене дослідження дозволило зробити такі **висновки**:

1. В абсолютних показниках до найбільш уражених від адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху регіонів

за період 2019–2022 рр. належать: м. Київ, Дніпропетровська, Львівська, Одеська, Харківська, Київська, Житомирська, Волинська, Рівненська, Вінницька області. На зазначені області припадає майже 60% всіх облікованих адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

2. У 2021 р. на одне порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, (статті 286, 286¹ КК України) припадало 237 адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, а в 2022 р. – 226. Таким чином, війна майже не вплинула на середнє співвідношення цих правопорушень між собою. Рекордсменами у 2022 р. за кількістю адміністративних правопорушень, що припадають на одна кримінальне, стали: м. Київ, Тернопільська, Закарпатська, Житомирська та Волинська області. Найменше співвідношення показали: Донецька, Харківська, Херсонська, Миколаївська та Запорізька області.

3. До найбільш уражених від адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху регіонів України в 2022 р. у розрахунку на кількість населення належать такі регіони, як: Волинська, Рівненська, Житомирська області, Тернопільська області та м. Київ. Найбезпечнішими регіонами були: Луганська, Донецька, Сумська, Черкаська та Івано-Франківська області.

4. Регіонами-лідерами за кількістю адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху на одну тисячу транспорт-

них засобів стали: Волинська, Вінницька, Житомирська, Закарпатська та Рівненська області. До регіонів з найменшою кількістю зазначених адміністративних правопорушень на одну тисячу транспортних засобів стали: Луганська, Донецька, Черкаська, Сумська та Одеська області.

REFERENCE

Bibliography

Authored books

1. Babenko A M, *Rehionalna zlochynnist v Ukraini: zakonmirnosti, determinatsiia ta zapobihannia* [Regional Crime in Ukraine: Patterns, Determination and Prevention] (2015) 515 (in Ukrainian)

Journal articles

2. Babenko A M, 'Kryminolohichna klasyfikatsiia rehioniv Ukrainy ta yii znachennia dlia protydiv zlochynnosti' [Criminological Classification of the Regions of Ukraine and Its Importance for Combating Crime] (2013) 3(137) *Biuletin Ministerstva yustytysii Ukrainy – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine* 116–123 (in Ukrainian)
3. Novikov OV, 'Rehionalni osoblyvosti rozpodilu porushen pravyl bezpeky dorozhnoho rukhu abo ekspluatatsii transportu osobamy, yaki keruiut transportnymy zasobamy (st. 286 KK Ukrainy) [Regional Peculiarities of Distribution of Violations of Road Safety Rules or Operation of Vehicles by Persons Driving Vehicles (Article 286 of the Criminal Code of Ukraine)] (2022) 2(20) *Journal «ScienceRise: JuridicalScience»*. 50–58 <http://journals.urau.ua/sr_law/article/view/259681/256535> (in Ukrainian)

Dissertation

4. A M Babenko, 'Zapobihannia zlochynnosti v rehionakh Ukrainy: kontseptualno-metodolohichni ta prakseolohichni vymir' [Crime Prevention in the Regions of Ukraine: Conceptual, Methodological and Praxeological Dimension] (dys d-ra yuryd nauk, ODUVS 2014) 416 (in Ukrainian)

Новіков О. В.

Регіональний розподіл адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху

У статті проаналізовано особливості регіонального розподілу адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Встановлено, що в абсолютних показниках до найбільш уражених від адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху регіонів за період 2019–2022 рр. належать: м. Київ, Дніпропетровська, Львівська, Одеська, Харківська, Київська, Житомирська, Волинська, Рівненська, Вінницька області. На зазначені області припадає майже 60% всіх облікованих адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. У 2021 р. на одне порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, (ст. ст. 286, 286–1 КК України) припадало 237 адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, а в 2022 р. – 226. Таким чином, війна майже не вплинула на середнє співвідношення цих правопорушень між собою. Рекордсменами у 2022 р. за кількістю адміністративних правопорушень, що припадають на одна кримінальне, стали: м. Київ, Тернопільська, Закарпатська, Житомирська та Волинська області. Найменше співвідношення показали: Донецька, Харківська, Херсонська, Миколаївська та Запорізька області. До найбільш уражених від адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху регіонів України в 2022 р. у розрахунку на кількість населення належать такі регіони як: Волинська, Рівненська, Житомирська області, Тернопільська області та м. Київ. Найбезпечнішими регіонами були: Луганська, Донецька, Сумська, Черкаська та Івано-Франківська області. Регіонами-лідерами за кількістю адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху на одну тисячу транспортних засобів стали: Волинська, Вінницька, Житомирська, Закарпатська та Рівненська області. До регіонів з найменшою кількістю зазначених адміністративних правопорушень на одну тисячу транспортних засобів стали: Луганська, Донецька, Черкаська, Сумська та Одеська області.

Ключові слова: адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту, регіональний розподіл правопорушень.

Novikov O. V.

Regional distribution of administrative offenses in the field of road safety

The article analyzes the peculiarities of the regional distribution of administrative offenses in the field of ensuring road traffic safety. It was established that, in absolute terms, the regions most affected by administrative offenses in the

field of road traffic safety for the period 2019–2022 include: Kyiv (city), Dnipropetrovsk, Lviv, Odesa, Kharkiv, Kyiv, Zhytomyr, Volyn, Rivne, and Vinnytsia regions. These areas account for almost 60% of all recorded administrative offenses in the field of road safety. In 2021, there were 237 administrative offenses in the field of ensuring road traffic safety for one violation of the rules of road traffic safety or the operation of transport by persons driving vehicles (Articles 286, 286–1 of the Criminal Code of Ukraine), and in 2022–226. Thus, the war had almost no effect on the average ratio of these offenses among themselves. The record holders in 2022 for the number of administrative offenses per criminal offense were: Kyiv, Ternopil, Zakarpattia, Zhytomyr and Volyn oblasts. Donetsk, Kharkiv, Kherson, Mykolaiv, and Zaporizhia regions showed the lowest ratio. The regions of Ukraine most affected by administrative offenses in the field of road safety in 2022, based on the number of population, include such regions as: Volyn, Rivne, Zhytomyr, Ternopil, and Kyiv regions. The safest regions were: Luhansk, Donetsk, Sumy, Cherkasy, and Ivano-Frankivsk regions. The leading regions in terms of the number of administrative offenses in the field of ensuring road traffic safety per thousand vehicles became: Volyn, Vinnytsia, Zhytomyr, Zakarpattia, and Rivne regions. Luhansk, Donetsk, Cherkasy, Sumy, and Odesa regions are among the regions with the lowest number of administrative offenses per thousand vehicles.

Key words: administrative offenses in the field of ensuring road traffic safety, criminal offenses against traffic safety and operation of transport, regional distribution of offences.

Стаття надійшла до редакції: 07.09.2023

Прийнята до друку: 30.09.2023

Д. П. Євтєєва, кандидат юридичних наук, старший дослідник, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСОСУВАННЯ СТ. 304 КК УКРАЇНИ (ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ)*

Постановка проблеми. Втягнення неповнолітніх у кримінально протиправну та антигромадську діяльність у своїх різноманітних проявах є посяганнями, що завдають шкоду або загрожують нормальному фізичному розвитку дітей, спотворюють хибне уявлення про загальнолюдські цінності, руйнують духовне виховання житини, схиляючи її в асоціальний бік. У таких діяннях небезпеку складають як застосування до неповнолітнього особою, яка втягує, прийомів фізичного впливу, що заподіюють шкоду здоров'ю потерпілого, так і прийомів психологічно-інформаційного впливу (у виді погроз до застосування насильства чи заподіяння збитків, обману, шантажу, залякування тощо), що негативно позначається на його ментальному здоров'ї та духовному розвитку. Дитяча беззахисність та психологічна незрілість при цьому сприяють застосуванню насильницьких та маніпулятивних прийомів для досягнення правопорушником своїх цілей. У зв'язку з цим норма ст. 304 Кримінального кодексу (далі – КК) України, в якій закріплено кримінальну відповідальність за втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, відіграє важливу роль для забезпечення їх благополуччя та гармонійного виховання.

Щодо розглядуваної норми на практиці має місце низка невирішених питань, серед яких, зокрема, такі, що пов'язані з об'єктивною стороною

відповідного кримінального правопорушення², а саме:

1) визначення обсягу діяння після внесення змін до норми у 2018 р.;

2) установлення моменту закінчення кримінального правопорушення та конструкції його складу.

Вирішення окреслених моментів є значимим, адже правильне та однакове застосування положень кримінального законодавства є важливим фактором його ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правові питання зазначеного правопорушення досліджувалися у працях таких науковців, як О. І. Белова, В. В. Дзундза, А. В. Ландіна, С. Г. Киренко, Д. Ю. Кондратов, В. В. Кузнецов, Л. С. Кучанська, Б. М. Орловський, Т. О. Павлова, С. П. Репецький, Н. О. Семчук, І. О. Топольскова, А. Р. Топузян та ін. Попри активну увагу до норми за ст. 304 КК України у літературі, першому з указаних питань, вочевидь, у зв'язку з його відносно нещодавною появою, ще не було приділено помітної уваги, а друге питання й дотепер неможна вважати вирішеним.

Метою цього дослідження є формулювання пропозицій щодо розв'язання зазначених проблем.

Виклад основного матеріалу.

1. Проблема визначення обсягу діяння після внесення змін до норми.

Така проблема є порівняно новою. Із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких

* *Примітка.* Зазначена публікація підготовлена в рамках виконання теми фундаментального дослідження «Теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні», яка розробляється в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

² *Примітка.* Зазначене кримінальне правопорушення є злочином відповідно до положень ст. 12 КК України, а тому в цьому дослідженні стосовно ст. 304 КК застосовуватимуться як термін «кримінальне правопорушення», так і термін «злочин».

законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 р. №2617-VIII, який набув чинності 01.07.2020 р., у розглядуваній нормі відбулися зміни як у назві статті, так і в диспозиції: формулювання «втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» змінилося на «втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність». При цьому примітно, що зазначений Закон, вносячи зміни й до низки інших норм КК, змінив поняття «злочинний» на «кримінально протиправний», зокрема, у ст. 1, 25, 27, 28, 32 та ін., однак ст. 304 КК стала винятком. На заміну поняттю «злочинний» було введено поняття «протиправний», що за обсягом є ширшим за «кримінально протиправний». У зв'язку з цим виникає необхідність вирішити питання: чи зумовили такі зміни розширення обсягу суспільно небезпечного діяння за ст. 304 КК?

Згідно з диспозицією ч. 1 цієї норми в ній передбачено відповідальність за втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом та азартними іграми. Певна річ, що до поняття «протиправний» входять діяння, які мають всі ознаки кримінальних правопорушень – кримінальних проступків та злочинів. Окрім того, до протиправних діянь належать й об'єктивно протиправні діяння – тобто діяння, які не мають всіх ознак кримінальних правопорушень, приміром у зв'язку з недосягненням неповнолітнім (малолітнім) віку кримінальної відповідальності за вчинене діяння. Разом із тим виникає питання щодо можливості віднесення до протиправних діянь у ч. 1 ст. 304 КК адміністративних правопорушень, окрім участі в азартних іграх, за яке встановлено адміністративну відповідальність у ст. 181 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Відповідно до ст. 9 КУпАП адміністративним правопорушенням (проступком) визнається *протиправна*, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління та за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Таким чином, оскільки протиправність визначено в КУпАП ознакою адміністративного правопорушення, то слід констатувати наявність формальних підстав для висновку про охоплення поняттям «протиправне діяння» в диспозиції норми ст. 304 КК України у тому числі

й різноманітних адміністративних правопорушень. Це, з одного боку. Однак, з другого боку, прийняття за основу такого тлумачення надзвичайно розширить обсяг криміналізації розглядуваного діяння у порівнянні з попередньою редакцією зазначеної норми.

Тож на сьогодні можливо виділити такі підходи до тлумачення норми ст. 304 КК в аспекті обсягу діяння:

а) вузький, що ґрунтується на основі розуміння зазначеної норми до внесення в неї змін та охоплює втягнення у:

- вчинення кримінальних правопорушень,
- вчинення діянь, які є об'єктивно кримінально протиправними;
- заняття пияцтвом, жебрацтвом;
- заняття азартними іграми;

б) буквальный, який охоплює втягнення неповнолітніх (малолітніх) у:

- вчинення кримінальних правопорушень;
- вчинення діянь, які є об'єктивно кримінально протиправними;
- заняття пияцтвом, жебрацтвом;
- вчинення адміністративних правопорушень

(у тому числі у заняття азартними іграми та в інші види адміністративних правопорушень, приміром, у дрібне викрадення чужого майна).

Співставляючи обидва підходи, стосовно буквального підходу до тлумачення норми ст. 304 КК слід зробити такі зауваження:

– по-перше, за умови тлумачення діяння за ст. 304 КК як такого, що охоплює втягнення у вчинення, у тому числі, й різноманітних адміністративних правопорушень, нівелюється доцільність окремого зазначення в цій нормі такого адміністративного правопорушення, як втягнення в азартні ігри;

– по-друге, визнання у ст. 304 КК кримінально протиправним втягнення в необмежене коло адміністративних правопорушень суттєво розширить обсяг криміналізації зазначеного діяння, що в низці випадків буде не виправданим, адже втягнення в такі правопорушення може не досягати того ступеня суспільної небезпечності, що є необхідним для визнання діяння кримінально протиправним (приміром, втягнення у дрібне хуліганство (ст. 173 КУпАП), в куріння тютюнових виробів у заборонених місцях ст. 175–1 КУпАП та ін.).

У зв'язку з викладеним більш обґрунтованим та таким, що не має логічних протиріч, убачається

вузкий підхід до тлумачення обсягу змісту діянн втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (що охоплює втягнення у вчинення кримінальних правопорушень, у вчинення діянь, які є об'єктивно кримінально протиправними, а також у заняття пияцтвом, жебрацтвом та азартними іграми)¹. Що стосується практичної площини, вибіркового аналізу 50 вироків, винесених після набуття чинності новели у ч. 1 ст. 304 КК у липні 2020 р., дав можливість виявити лише рішення судів, в яких ця норма тлумачиться саме у вузькому значенні.

2. Проблема установлення моменту закінчення кримінального правопорушення та конструкції його складу.

На відміну від попередньої, ця проблема була актуальною від початку прийняття КК 2001 р. Стосовно застосування цієї норми Пленум Верховного Суду України (далі – Пленум ВСУ) ще у 2004 р. у постанові «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27.02.2004 р. №2 (далі – ППВСУ)² сформулював низку роз'яснень, однак визначеності розглядуваному питанню положення цієї постанови не надали. Аналіз відповідних її пунктів, що мають суперечливий характер, дозволив намітити три можливі варіанти моменту закінчення кримінального правопорушення за ст. 304 КК:

1) *ранній*, на який безпосередньо вказано в абз. 3 п. 5: здійснення дорослою особою дій, спрямованих на втягнення неповнолітнього у злочинну або іншу антигромадську діяльність, незалежно від того, чи вчинив неповнолітній злочин або інші антигромадські дії;

2) *середній* (впливає з тлумачення абз. 1 п. 5): поява рішучості в неповнолітнього взяти участь в одному чи кількох злочинах або займатись іншою антигромадською діяльністю;

3) *пізній*: вчинення неповнолітнім хоча б одного злочину (абз. 5 п. 5) чи набуття вживання неповнолітнім спиртних напоїв, заняття жебрацтвом або азартними іграми систематичного характеру

¹ Євтєєва Д. П. 'Щодо обсягу діянн втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (ст. 304 КК України)' *Теорія та практика правозастосування в сучасних умовах державотворення*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 05 травня 2023 р.). 97–99.

² Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: постанова Пленуму Верховного Суду України №2 від 27.02.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04#Text>.

(вчинення таких дій не менше трьох разів протягом нетривалого часу) (п. 10).

Із моментом закінчення зазначеного злочину тісно пов'язане й інше питання, а саме: з'ясування конструкції його складу відповідно як усиченого, формального або матеріального.

У науковій літературі щодо цих питань слід констатувати відсутність єдності. Стосовно моменту закінчення втягнення у злочинну (протиправну) діяльність, типовою позицією є посилення дослідників на абз. 3 п. 5 ППВСУ, за яким таким моментом є здійснення дорослою особою дій, спрямованих на втягнення неповнолітнього у злочинну (наразі – протиправну) або іншу антигромадську діяльність, незалежно від того, чи вчинив неповнолітній злочин або інші антигромадські дії (тобто ранній момент закінчення злочину)³. Водночас є й дослідники, які підтримують і пізній момент. Зокрема, А. Р. Топузьян зазначає, що втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність необхідно вважати закінченим із моменту вчинення ним принаймні одного злочину або взяття ним участі (при посередньому виконавстві) у вчиненні одного злочину. Що ж стосується втягнення у пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми, науковцем зауважено, що у практиці, а також в науці істотної різниці у тлумаченні цих видів антигромадської діяльності та моменту закінчення злочину немає – відповідні дії визнаються систематичними, якщо вчиняються не менше трьох разів протягом нетривалого часу⁴.

Стосовно ж конструкції складу кримінального правопорушення, одні дослідники вважають, що розглядуваний злочин має формальний склад (О. О. Дудоров⁵, М. І. Фіалка⁶ та ін.⁷), а інші – матеріальний (О. С. Бородавко⁸, К. В. Джгун

³ Дудоров О, Письменський Є. та ін. *Кримінальне право (Особлива частина): підручник Т. 2.* (Елтон-2, 2012) 198; Тацій В, Борисов В, Тютюгін В та ін. *Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. 6-те видання* (Право, 2020) 460; Джгун К, Максименко О. 'Особливості об'єктивних ознак злочинів, передбачених ст. 150–1 та ст. 304 Кримінального кодексу України' <<http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/download/819/837>> 29.

⁴ Топузьян А 'Кримінально-правова охорона моральності неповнолітніх в Україні' (дис. канд юрид наук Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Статиса НАПрН України, 2018) 117–118

⁵ Дудоров О, Письменський Є. та ін. 198

⁶ Литвинов О, Житний О, Васильєв А та ін *Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навчальний посібник* (НікаНова, 2015) 337

⁷ Тацій В, Борисов В, Тютюгін В та ін. 460.

⁸ Бородавко О 'Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність як об'єкт кримінально-правового вивчення' (2011) 5 *Митна справа* 128

та О. Б. Максименко¹, А. Р. Топузян² та ін.). Як відмічає О. С. Бородавко, незалежно від форм злочинних дій винних осіб, спрямованих на втягнення неповнолітніх у вчинення суспільно небезпечних діянь, завжди проявляються наслідки, які найважче змінити, а саме порушення нормального морального, розумового та фізичного розвитку неповнолітніх. Такі наслідки настають як при закінченому складі втягнення, тобто при виконанні неповнолітнім під впливом дорослого зазначених у законі дій (злочин, пияцтво, заняття жебрацтвом чи азартними іграми), так і при відмові неповнолітнього від їх вчинення³.

За такої невизначеності ускладнюється й кваліфікація в аспекті встановлення стадії вчинення кримінального правопорушення за ст. 304 КК, зокрема, в таких випадках:

- коли втягнення не зумовило в неповнолітнього бажання та рішучості вчинити протиправні дії;
- коли неповнолітній став бажати, але не вчинив жодних протиправних дій, або коли він систематично не вживав спиртних напоїв, не займався жебрацтвом / азартними іграми.

На наш погляд, моментом закінчення досліджуваного кримінального правопорушення доцільно вважати саме *пізній момент* (вчинення неповнолітнім хоча б одного протиправного діяння / вчинення дій, спрямованих на протиправне діяння, або набуття вживанням неповнолітнім спиртних напоїв, заняттям жебрацтвом чи азартними іграми систематичного характеру), який, на відміну від інших відмічених моментів, має явні маркери реалізації умислу винного та відповідає принципу правової визначеності. Окрім того, на користь саме цієї позиції свідчить те, що віддієслівний іменник *втягнення* походить від дієслів доконаного виду *втягнути, втягти* (які відповідають на запитання «що зробити?»). Такі дієслова означають дію з указівкою на її обмеженість у часі, завершеність у минулому чи майбутньому, на її результативність⁴. Цілеспрямованим же результатом втягнення як діяння за ст. 304 КК і виступає залучення неповнолітнього до протиправної чи антигромадської діяльності⁵.

¹ Джгун К, Максименко О. 29.

² Топузян А 138

³ Бородавко О 128

⁴ Загнітко А 'Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни' (ДонНУ, 2012) <<http://surl.li/cfxm>> 112,113.

⁵ Свтєсєва Д. П. 'Щодо моменту закінчення втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність' *Модернізація вітчизня-*

Що стосується конструкції досліджуваного злочину, наявні підстави вважати його склад матеріальним, адже вчинення неповнолітнім певного протиправного діяння або набуття вживанням неповнолітнім спиртних напоїв, заняттям жебрацтвом чи азартними іграми систематичного характеру зумовлюють настання певних негативних наслідків для розвитку та / або здоров'я неповнолітнього.

Аналіз масиву практики з 50 вироків показав, що опис наслідків від вчинення розглядуваного злочину зустрічається лише в окремих рішеннях судів у виді, наприклад, таких формулювань: згубний вплив на неповнолітнього (малолітнього), спричинення шкоди його інтелектуальному, фізичному, психічному розвитку, деформування в його свідомості моральних цінностей, формування аморальних поглядів, шкода його моральному вихованню, духовно-моральному благополуччю, створення для нього спотворених орієнтирів, прищеплення йому асоціальних ідей, аморальних поглядів й навичок, істотний вплив на рівень злочинності неповнолітніх⁶. Проте в переважній більшості проаналізованих рішень за ст. 304 КК наслідки не визначалися, натомість, констатувалися лише факти вчинення неповнолітніми суспільно небезпечних діянь або систематичність втягнення в антигромадську діяльність. Зазначене вбачається недоліком чинної правозастосовної практики.

Таким чином, оскільки на сьогодні окреслені питання продовжують залишатися невирішеними у судовій практиці, слід констатувати, що це вимагає від Верховного Суду формулювання чіткої позиції з метою досягнення єдності в праворозумінні та правозастосуванні.

ної правової системи в умовах світової інтеграції: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 23–24 червня 2022 р.) 66–67.

⁶ Вирок Липовецького районного суду Вінницької області від 09.03.2021 р. (справа № 136/1069/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95385685>; вирок Виноградівського районного суду Закарпатської області від 13.04.2023 р. (справа № 299/2730/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110326554>; вирок Роздільнянського районного суду Одеської області від 23.09.2019 р. (справа № 511/1311/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84439091>; вирок Ставищенського районного суду Київської області від 13.07.2022 р. (справа № 378/256/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105217677>; вирок Карлівського районного суду Полтавської області від 14.04.2021 р. (справа № 531/39/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96239570>; вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 13.07.2021 р. (справа № 357/3596/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98258046>

Отже, проведене дослідження дало можливість дійти таких **висновків**:

1) щодо тлумачення обсягу змісту діяння втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність більш обґрунтованим убачається вузький підхід, що охоплює їх втягнення у вчинення кримінальних правопорушень, у вчинення діянь, які є об'єктивно кримінально протиправними, а також у заняття пияцтвом, жебрацтвом та азартними іграми;

2) моментом закінчення кримінального правопорушення за ст. 304 КК України доцільно вважати саме пізній момент, а саме вчинення неповнолітнім хоча б одного протиправного діяння або набуття вживанням неповнолітнім спиртних напоїв, заняттям жебрацтвом чи азартними іграми систематичного характеру;

3) за своєю конструкцією кримінальне правопорушення за ч. 1 ст. 304 КК має матеріальний склад.

REFERENCES

List of legal documents

Cases

1. Pro zastosuvannya sudamy zakonodavstva pro vidpovidalnist za vtiahnennia nepovnolitnikh u zlochynnu chy inshu antyhmradsku diialnist [On the application by the courts of the legislation on responsibility for the involvement of minors in criminal or other anti-social activities] : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 27.02.2004 r. №2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04#Text> (in Ukrainian)
2. Vyrok Bilotserkivskoho miskraionnoho sudu Kyivskoi oblasti vid 13.07.2021 r. (sprava № 357/3596/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98258046> (in Ukrainian)
3. Vyrok Karlivskoho raionnoho sudu Poltavskoi oblasti vid 14.04.2021 r. (sprava № 531/39/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96239570> (in Ukrainian)
4. Vyrok Lypovetskoho raionnoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 09.03.2021 r. (sprava № 136/1069/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95385685> (in Ukrainian)
5. Vyrok Rozdilnianskoho raionnoho sudu Odeskoi oblasti vid 23.09.2019 r. (sprava № 511/1311/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84439091> (in Ukrainian)
6. Vyrok Stavyshchenskoho raionnoho sudu Kyiskoi oblasti vid 13.07.2022 r. (sprava № 378/256/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105217677> (in Ukrainian)
7. Vyrok Vynohradivskoho raionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti vid 13.04.2023 r. (sprava № 299/2730/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110326554> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Dudorov O. O., Pysmensky Ye. O. ta in. Kryminalne pravo (Osoblyva chastyna): pidruchnyk [Criminal law (Special part): textbook] T. 2. (Elton-2, 2012) 704 (in Ukrainian)
2. Zahnitko A. Slovyk suchasnoi linhvistyky : poniattia i termini [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms] (DonNU, 2012) <<http://surl.li/cfxm>> (in Ukrainian)
3. Lytvynov O. M., Zhytnyi O. O., Vasyliiev A. A. ta in. Kryminalne pravo Ukrainy (u pytanniakh ta vidpoviadiakh) [Criminal law (Special part)]: navchalnyi posibnyk. (NikaNova, 2015) 337 (in Ukrainian)
4. Tatsii V, Borysov V, Tiutiuhin V ta in Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: pidruchnyk. 6-te vydannia [Criminal law of Ukraine. General part: textbook. 6th edition] (Pravo, 2020) 460 (in Ukrainian)

Journal articles

5. Borodavko O. S. 'Vtiahnennia nepovnolitnikh u zlochynnu diialnist yak obiekt kryminalno-pravovoho vyvchennia' [Involvement of minors in criminal activity as an object of criminal law study] (2011) 5. Mytna sprava 128 (in Ukrainian)

Websites

6. Dzhhun K. V., Maksymenko O. B. 'Osoblyvosti obiektyvnykh oznak zlochyniv, peredbachenykh st. 150–1 ta st. 304 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' [Peculiarities of the objective signs of crimes provided for in the Art. 150–1 and the Art. 304 of the Criminal Code of Ukraine] 29 < <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/download/819/837>> (in Ukrainian)

Thesis

7. Topuzian A. R. 'Kryminalno-pravova okhorona moralnosti nepovnolitnikh v Ukraini' [Criminal law protection of the morality of minors in Ukraine] (dys kand. yuryd. nauk. Naukovo-doslidnyi instytut vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, 2018) 117–118. (in Ukrainian)

Conference paper

8. Yevtieieva D. P. 'Shchodo momentu zakinchennia vtiahnennia nepovnoolitnikh u protypravnu diialnist' [Concerning the end of involvement of minors in illegal activities]. *Modernizatsiia vitchyznianoї pravovoi systemy v umovakh svitovoi intehratsii: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Kropyvnytskyi, 23–24 chervnia 2022 r.) 66–67 (in Ukrainian)
9. Yevtieieva D. P. 'Shchodo obsiahu diiannia vtiahnennia nepovnoolitnikh u protypravnu diialnist (st. 304 KK Ukrainy)' [Regarding the scope of the act of involving minors in illegal activities (the Article 304 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Teoriia ta praktyka pravozastosuvannia v suchasnykh umovakh derzhavotvorennia: materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Ivano-Frankivsk, 05 travnia 2023 r.) 97–99 (in Ukrainian)

Євтеєва Д. П.

Проблем застосування ст. 304 КК України (втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність).

У статті досліджуються проблеми застосування на практиці норми ст. 304 Кримінального кодексу України, пов'язані з об'єктивною стороною відповідного кримінального правопорушення, а саме: визначення обсягу діяння після внесення змін до норми у 2018 р., установлення моменту закінчення злочину та конструкції його складу.

Виділені вузький та буквальный підходи стосовно визначення обсягу діяння. Через відсутність логічних протиріч підтримується саме вузький підхід, що охоплює втягнення у вчинення кримінальних правопорушень, у вчинення діянь, які є об'єктивно кримінально протиправними, а також у заняття пияцтвом, жебрацтвом та азартними іграми.

Що стосується установлення моменту закінчення злочину, на підставі дослідження положень постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27.02.2004 р. № 2 (відповідно абз. 3 п. 5, абз. 1 п. 5 та абз. 5 п. 5), які мають взаємосуперечливий характер, намічено ранній, середній та пізній варіанти такого моменту. Наведено аргументи на користь того, що моментом закінчення кримінального правопорушення за ст. 304 КК України доцільно вважати саме пізній момент, а саме вчинення неповнолітнім хоча б одного протиправного діяння або набуття вживання неповнолітнім спиртних напоїв, заняття жебрацтвом чи азартними іграми систематичного характеру. Стосовно ж конструкції злочину за ч. 1 ст. 304 КК, зроблено висновок, що він має матеріальний склад. При цьому аналіз масиву практики з 50 вироків показав, що лише в окремих рішеннях судів можливо зустріти опис наслідків від вчинення значеного злочину.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності, кримінальні правопорушення проти дітей.

Yevtieieva D. P.

Issues of application the Art. 304 of the Criminal Code of Ukraine (involvement of minors in illegal activities)

In the article the problems of applying the Art. 304 of the Criminal Code of Ukraine, related to the objective side of the corresponding criminal offense is researched, namely: determination of the scope of the act after amendments to the norm in 2018, establishment of the moment of the end of the crime and the construction of its corpus delicti.

Narrow and literal approaches to determining the scope of the act are highlighted. Due to the lack of logical contradictions, a narrow approach is supported, which includes involvement in the commission of criminal offenses, in the commission of acts that are objectively criminally illegal, as well as in drinking, begging, and gambling.

With regard to establishing the moment of the end of the crime, based on the study of the provisions of the resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine «On the application by courts of the legislation on responsibility for the involvement of minors in criminal or other anti-social activities» dated February 27, 2004 No. 2 (according to paragraph 3, item 5, paragraph 1 item 5 and paragraph 5 item 5), which have a mutually contradictory character, early, middle and late versions of such a moment are outlined. Arguments are given in favor of the fact that at the end of the criminal offense under the Art. 304 of the Criminal Code of Ukraine, it is appropriate to consider the late moment, namely the commission of at least one illegal act by a minor or the acquisition of the use of alcoholic beverages by a minor; begging

or gambling of a systematic nature. As for the construction of the corpus delicti of the crime under Part 1 of Art. 304 of the Criminal Code, it was concluded that it has a material composition. At the same time, the analysis of the array of practice from 50 verdicts showed that only in individual court decisions it is possible to find a description of the consequences of committing the specified crime.

Key words: *criminal responsibility, involvement of minors in illegal activities, criminal offenses against public order and morality, criminal offenses against children.*

Стаття надійшла до редакції: 10.10.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

Д. О. Куковинець, молодша наукова співробітниця відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДІЯННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПОРНОГРАФІЄЮ: МІЖНАРОДНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ*

Постановка проблеми. Порнографія та питання її обмеження або ж, навпаки, легалізації є чутливою темою, що викликає безліч суперечливих думок та перебуває на стику правових, культурних і морально-етичних міркувань. Дискусія навколо легальності порнографічних матеріалів точиться на перетині свободи вираження поглядів, індивідуальних прав, суспільних цінностей, з одного боку, та занепокоєння щодо потенційної шкоди такого контенту, з другого.¹

У процесі історичного розвитку різні суспільства мали відмінні уявлення стосовно того, що вважається відвертим чи непристойним. А тому правове регулювання порнографії згодом зазнавало змін. У той самий час як більшість європейських країн на сьогодні легалізували порнографію (окрім дитячої та екстремальної), першою з яких у 1969 р. стала Данія, багато інших продовжують дотримуватися суворих заборон щодо виробництва й обігу матеріалів такого характеру.

Величезні культурні відмінності та різноманіття підходів до регулювання цієї сфери ускладнюють й формування єдиних міжнародно-правових стандартів, що, з одного боку, враховували б моральні цінності та норми, а з другого – підкреслювали б необхідність чутливого підходу.

Актуальність дослідження стандартів регламентації діяльності, пов'язаної з порнографією, зумовлюється і здобутками так званої сексуальної

революції, що сприяла не лише зміні ставлення до контрацепції, сексуальної освіти, гендерних ролей, сфери сексуальності загалом, а й значно вплинула на дискурс навколо сексуального вираження, а так само призвела до модернізації уявлення про правовий статус порнографічних матеріалів, зокрема.

У контексті національних законодавств досягнення балансу між легалізацією порнографії та її потенційною шкодою передбачає наявність своєрідної навігації серед численних міжнародно-правових норм, що тією чи іншою мірою стосуються питань поширення інформаційного контенту, з метою опрацювання спеціальної формули легалізації, котра водночас враховувала б аспекти поваги до індивідуальних свобод і захист суспільства від експлуатації та інших негативних наслідків порнографії.

Зважаючи на крихкість рівноваги між індивідуальною свободою і захистом інтересів суспільства, науково обґрунтований підхід щодо декриміналізації порнографії або збереження її караності може вважатися вирішальним для створення легального середовища з виготовлення порнографічних матеріалів та їх сприйняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань виготовлення та обігу порнографії на міжнародному і національному рівнях присвячені наукові розвідки таких українських вчених, як І. О. Бандурка, Е. Н. Бобошко, М. В. Войчишена, І. Є. Жданова, О. С. Грабар, С. О. Книженко, І. Г. Лубенець, А. А. Небитов, Д. Г. Паляничко, О. С. Подойнік, О. Е. Радутний, О. П. Рябчинська, А. Х. Степанюк та ін. Істотний внесок у царині вивчення явища порнографії зробили і зарубіжні

* *Примітка.* Статтю виконано в межах теми фундаментального дослідження «Теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні» (державний реєстраційний номер: 0121U114324; термін виконання: I квартал 2022 р. – IV квартал 2024 р.).

вчені, серед яких Авінаш Де Суза (Avinash De Sousa), Н. Белла (N. Bella), П. Боб (P. Bob), Б. Боте (B. Bóthe), Ана Дж. Бріджес (Ana J. Bridges), М. Вілліс (M. Willis), Річард Д. Гартлі (Richard D. Hartley), Ж. Деметровіч (Z. Demetrovics), Т. Еддісон (T. Addison), М. Косс (M. Koss), Е. Краус (A. Kraus), Б. Кучинський (B. Kutchinsky), Ніл М. Маламут (Neil M Malamuth), Г. Орош (G. Orosz), Марк Н. Потенца (Marc N. Potenza), М. Привара (M. Privara), Пол Д. Райт (Paul J. Wright), Ч. Сунь (C. Sun), Роберт С. Токунага (Robert S. Tokunaga), І. Тот-Кірай (I. Tóth-Király), Крістофер Дж. Фергюсон (Christopher J. Ferguson), М. Флуд (Michael Flood), Герт М. Халд (Gert M. Hald).

Метою статті є здійснення огляду та порівняння міжнародно-правових і національних стандартів у сфері виготовлення та обігу порнографії, а також надання науково-правової оцінки положенням проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо забезпечення свободи від втручання в приватне життя людини» (реєстр. №9623 від 18.08.2023 р.) на предмет доцільності декриміналізації діянь, пов'язаних із порнографією, в частині, що не становить суспільної небезпечності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Говорячи про міжнародні стандарти у сфері запобігання виробництву та обігу порнографії, першочергово варто зауважити, що в цьому дослідженні основний акцент робиться на тих положеннях¹, які або вже ратифіковані Україною, або є частиною *acquis communautaire*. Як відомо, врахування цих положень є необхідним для виконання відповідних вимог з боку країн-кандидатів для вступу до Європейського Союзу (далі – ЄС). За своєю суттю такі акти поділені на дві великі групи: обов'язкові та рекомендаційні. Якщо акти першої групи у більшій мірі стосуються питань боротьби з порнографією та контролю за її розповсюдженням, то ті, що належать до другої групи, висвітлюють питання формування ефективного інструментарію у сфері регулювання порнографічного контенту.

Міжнародні стандарти обов'язкового характеру. Цю групу актів, у свою чергу, також можна умовно поділити на три підгрупи: 1) акти загально-го характеру, що прямо не торкаються питань,

пов'язаних із порнографією, проте викладені в них принципи мають відношення до дискусій навколо порнографічних матеріалів; 2) міжнародні стандарти у сфері заборони сексуальної експлуатації дитини та криміналізації діяльності, пов'язаної із дитячою порнографією, що фактично являють собою «матерію» у цій сфері; 3) міжнародні стандарти, що присвячені вирішенню а) суто процесуальних і б) технічних питань моніторингу порнографічного контенту та його видалення.

Окрім цього, в межах цих груп вважаємо за необхідне блоково виділити документи Організації Об'єднаних націй (далі – ООН), Ради Європи та ЄС. Так, до складу першої групи входить Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. (далі – Декларація) та Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (далі – ЄКПЛ). Зокрема, у контексті захисту права на приватне сексуальне життя за взаємною згодою, що може включати створення і споживання порнографічних матеріалів, прихильниками легалізації порнографії згадується ст. 12 Декларації та ст. 8 ЄКПЛ, де проголошено, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя². Так само практично застосованими у цьому контексті в аспекті свободи вираження поглядів є ст. 19 Декларації, ст. 10 ЄКПЛ, ст. 23 Декларації щодо права на працю та ст. 4 ЄКПЛ стосовно заборони рабства і примусової праці.

Важливо, що й положення ч. 2 ст. 25 Декларації (дитинство має право на особливе піклування і допомогу) використовується у контексті обґрунтування важливості захисту дітей від впливу неприйняттого контенту, різновидом якого є порнографія.

Крім того, у ст. 34 Конвенції про права дитини ООН від 20.11.1989 р. зазначається, що держави-учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. Із цією метою, зокрема, необхідно вживати всі необхідні заходи щодо запобігання використанню дітей із метою експлуатації у порнографії

² Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 15.08.2023); Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Міжнародний документ від 04.11.1950 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.08.2023)

¹ *Примітка.* Хочемо підкреслити, що наведений перелік не є виключним і може налічувати значно більшу кількість міжнародно-правових актів.

та порнографічних матеріалах¹. Більш детальну регламентацію ці положення знайшли у Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 01.01.2000 р. Так, у зазначеному документі отримала юридичне вираження одностороння заборона дитячої порнографії (ст. 1); у ст. 2 було надано її визначення (будь-яке зображення будь-якими засобами дитини, яка здійснює реальні або змодельовані відверто сексуальні дії, або будь-яке зображення статевих органів дитини, головним чином у сексуальних цілях); у ст. 3 окреслено форми діянь, пов'язаних із дитячою порнографією, що підлягають обов'язковій криміналізації (виробництво, розподіл, розповсюдження, імпорт, експорт, пропозиція, продаж або зберігання у вищезазначених цілях дитячої порнографії); у ст. 4 визначено заходи, які можуть виявитися необхідними, для встановлення юрисдикції певної держави щодо означеного злочину; тощо².

Спеціальними документами на рівні Ради Європи, де встановлена заборона щодо дитячої порнографії, є Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001 р. (далі – Будапештська конвенція) та Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007 р. (далі – Лансаротська конвенція).

Порівняно з визначенням дитячої порнографії, що міститься у Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, у ст. 9 Будапештської конвенції у це поняття закладається дещо інший зміст. За переконанням її розробників, дитяча порнографія являє собою порнографічний матеріал, який візуально зображує: а. неповнолітню особу, задіяну в явно сексуальній поведінці; б. особу, яка виглядає як неповнолітня особа (*курсив наш – Д. К.*), задіяну в явно сексуальній поведінці; с. реалістичні зображення неповнолітньої особи, задіяної у явно сексуальній поведінці³. Таким чином, автори Конвенції дещо

розширюють перелік потенційних потерпілих від цього діяння за рахунок включення до них і тих осіб, що візуально виглядають як діти.

Так само в означеній статті надається і порівняно більш широкий перелік дій, що підпадають під ознаки правопорушень, пов'язаних із дитячою порнографією, зі зміщенням акценту при цьому на спосіб їх вчинення: вироблення дитячої порнографії з метою її розповсюдження за допомогою комп'ютерних систем; пропонування або надання доступу до дитячої порнографії за допомогою комп'ютерних систем; розповсюдження або передача дитячої порнографії за допомогою комп'ютерних систем; здобуття дитячої порнографії за допомогою комп'ютерних систем для себе чи іншої особи; володіння дитячою порнографією у комп'ютерній системі чи на комп'ютерному носії інформації⁴.

Мабуть, найбільш важливим і значущим документом у досліджуваній проблематиці є Лансаротська конвенція – перший міжнародний акт, що спеціально присвячений питанням сексуальної експлуатації та сексуального насильства стосовно дітей. Визначення дитячої порнографії за цим документом змістовно співпадає з тим, що наведене у Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, а перелік форм такої умисної поведінки – з тими, що містяться у Конвенції про кіберзлочинність, за винятком включення до їх переліку також і *свідомого одержання доступу до дитячої порнографії за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій* (ст. 20)⁵. Як уявляється, таке нововведення заслуговує на увагу й охоплює ті випадки, коли особа умисно відвідує відповідні сайти, ознайомлюється із матеріалами порнографічного змісту, однак не вчиняє дій, спрямованих на їх завантаження. Про навмисний характер кримінального правопорушення при цьому, як зазначається у Роз'ясненні до статті 20 Конвенції, свідчить те, що такий факт

¹ Конвенція про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 15.08.2023)

² Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії: Міжнародний документ від 01.01.2000 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text (дата звернення: 15.08.2023)

³ Конвенція про кіберзлочинність: Міжнародний документ від 23.11.2001 р. *Верховна Рада України. Законодавство*

України: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 15.08.2023)

⁴ Конвенція про кіберзлочинність: Міжнародний документ від 23.11.2001 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 15.08.2023)

⁵ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Міжнародний документ від 25.10.2007 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення: 15.08.2023)

повторюється або що злочин був скоєний через певну послугу в обмін на плату¹.

Так само заслуговують на увагу приписи цього міжнародного акта, згідно з якими вперше (що потім знайшло текстуальне відтворення і в інших міжнародних документах) було передбачено розсуд держав у частині незастосування положень Конвенції до випадків, коли до виготовлення і володіння такої порнографії було залучено дітей, які досягли віку, до досягнення якого забороняється займатися діяльністю сексуального характеру з дитиною, якщо за їхньою згодою й тільки для їхнього приватного використання вони виготовили ці зображення або володіють ними (таке явище наразі отримало назву «секстинг»). Притягнення до кримінальної відповідальності у цьому випадку може розглядатися як непропорційне втручання, а її застосування може мати місце лише у крайньому випадку.

На додаток до вищевикладеного в означеній Конвенції окремо виділяються і правопорушення, що стосуються участі дитини в порнографічних виставах (ст. 21), до яких віднесено: вербування дітей для участі в порнографічних виставах або спонукування дитини до участі в таких виставах; примушування дитини до участі в порнографічних виставах або отримання користі від цього чи іншого використання дитини із цією метою; свідоме відвідування порнографічних вистав, у яких залучено дітей.

Щодо законодавства ЄС з цього питання, то передусім варто назвати Директиву 2011/93/ЄС Європейського парламенту і Ради про боротьбу із сексуальним насильством та сексуальною експлуатацією дітей і дитячою порнографією від 13.12.2011 р. (далі – Директива 2011/93/ЄС). У частині визначення дитячої порнографії означений документ є гарним прикладом того, як можна увібрати досягнення попередніх міжнародних актів у цій царині і представити тим самим більш точне трактування. Так, для цілей Директиви 2011/93/ЄС дитяча порнографія означає:

«(i) будь-який матеріал, що візуально зображує дитину, яка бере участь у справжніх або імітованих сексуальних діях;

¹ Роз'яснення до ст. 20 Лансаротської конвенції – Правопорушення, що стосуються дитячої порнографії” (*Council of Europe*, 2020) 2 <<https://rm.coe.int/leaflet-on-article-20-of-the-lanzarote-convention-offences-concerning-/16809fc76d>> (дата звернення: 15.08.2023)

(ii) будь-яке зображення статевих органів дитини переважно із сексуальною метою;

(iii) будь-який матеріал, який візуально зображує будь-яку особу, яка виглядає як дитина і бере участь у реальній або імітованій поведінці відверто сексуального характеру, або будь-яке зображення статевих органів будь-якої особи, яка виглядає як дитина, переважно із сексуальною метою; або

(iv) реалістичні зображення дитини, яка бере участь у відверто сексуальних діях, або реалістичні зображення статевих органів дитини переважно із сексуальною метою»².

Суттєвим надбанням цієї Директиви стало визначення мінімальних розмірів покарань за правопорушення щодо дитячої порнографії від 1 до 3 років позбавлення волі залежно від конкретної форми діяння (ст. 5).

Більш численну групу міжнародних стандартів обов'язкового характеру, що стосуються питань порнографії, складають ті, що: 1) висвітлюють питання розслідувань таких злочинів та задоволення інтересів потерпілих, а також 2) охоплюють технічні питання моніторингу порнографічного контенту та його видалення. Саме в межах цієї групи найбільш розгалуженим є законодавство ЄС.

Так, до першої підгрупи таких актів можна віднести Директиву 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів від 25.10.2012 р.³; Директиву 2014/41/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо Європейського наказу про розслідування у кримінальних справах від 03.04.2014 р.⁴; Директиву 2014/42/ЄС Європейського Парламенту та Ради про заморожування та конфіскацію знарядь і доходів від

² Директива 2011/93/ЄС Європейського парламенту і Ради від 13 грудня 2011 року про боротьбу з сексуальним насильством і сексуальною експлуатацією дітей та дитячою порнографією, яка замінює Рамкове рішення Ради 2004/68/ЖНА / перекл. укр. мовою Аналітичний центр ЮрФем. 15 С. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2023/09/Директива-2011-92.pdf> (дата звернення: 15.08.2023)

³ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. *EUR-lex*: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029&qid=1699218089896> (дата звернення: 15.08.2023)

⁴ Directive 2014/41/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 regarding the European Investigation Order in criminal matters. *EUR-lex*: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0041&qid=1699218089896> (дата звернення: 15.08.2023)

злочинів у Європейському Союзі від 03.04.2014 р.¹; Регламент (ЄС) 2023/1543 Європейського Парламенту та Ради про європейські ордери на пред'явлення та європейські ордери на збереження електронних доказів у кримінальному провадженні та для виконання вироків про позбавлення волі після кримінального провадження від 12.07.2023 р.²; тощо.

У свою чергу, у межах другої підгрупи виділяють Директиву 2010/13/ЄС Європейського Парламенту та Ради про координацію певних положень, установлених законом, нормативно-правовими або адміністративними діями в державах-членах щодо надання аудіовізуальних медіа-послуг від 10.03.2010 р. (далі – Директива про аудіовізуальні медіа-послуги)³; Регламент (ЄС) 2022/2065 Європейського Парламенту та Ради про єдиний ринок цифрових послуг і внесення змін до Директиви 2000/31/ЄС (Закон про цифрові послуги) від 19.10.2022 р.⁴; тощо.

Серед міжнародних стандартів рекомендаційного характеру, положення яких безпосередньо стосуються питань регулювання діяльності, що пов'язана з порнографією, можна назвати:

І. У межах Ради Європи:

- Рекомендацію № R(89)7 Комітету міністрів Ради Європи «Про принципи поширення відеозаписів насильницького, жорстокого чи порнографічного змісту» від 27.04.1989 р., у якій викладе-

ні принципи, спрямовані на посилення дій держав-членів проти поширення відеозаписів порнографічного змісту з метою захисту неповнолітніх⁵;

- Рекомендацію № R(91)11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо сексуальної експлуатації, порнографії, проституції та торгівлі дітьми і молодими людьми від 09.09.1991 р., у якій містяться пропозиції урядам держав-членів переглянути своє законодавство і практику з метою підвищення обізнаності та освіти населення, поліпшення профілактики, виявлення та допомоги жертвам, удосконалення кримінального правосуддя у вирішенні цієї проблеми, розвитку досліджень у сфері сексуальної експлуатації та посилення міжнародного співробітництва⁶; тощо.

II. У межах ЄС:

- Резолюцію Ради Європейського Союзу про внесок громадянського суспільства у розшук зниклих або сексуально експлуатованих дітей від 09.10.2001 р., що присвячена питанням співпраці між компетентними органами влади та громадянським суспільством, зокрема організаціями громадянського суспільства, у пошуку зниклих або сексуально експлуатованих дітей⁷;

- Резолюцію Європейського парламенту № 2015/2564(RSP) щодо сексуального насильства над дітьми в Інтернеті від 11.03.2015 р., яка стосується вдосконалення термінології у царині сексуальної експлуатації дітей, а саме містить рекомендацію вживання, замість терміна «дитяча порнографія», більш коректного – «матеріал сексуального насильства над дітьми»⁸;

¹ Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 on the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union. *EUR-Lex*: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0042&qid=1699218089896> (дата звернення: 15.08.2023)

² Regulation (EU) 2023/1543 of the European Parliament and of the Council of 12 July 2023 on European Production Orders and European Preservation Orders for electronic evidence in criminal proceedings and for the execution of custodial sentences following criminal proceedings. *EUR-Lex*: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1543&qid=1699218089896> (дата звернення: 15.08.2023)

³ Directive 2010/13/EU of the European Parliament and of the Council of 10 March 2010 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive). *EUR-Lex*: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0013&qid=1699218089896> (дата звернення: 15.08.2023)

⁴ Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). *EUR-Lex*: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R2065&qid=1699215892776> (дата звернення: 15.08.2023)

⁵ Рекомендація № R (89) 7 Комітету міністрів Ради Європи «Про принципи поширення відеозаписів насильницького, жорстокого чи порнографічного змісту»: Міжнародний документ від 27.04.1989 № R(89)7. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_723#Text (дата звернення: 15.08.2023)

⁶ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R(91) 11 to Member States Concerning Sexual Exploitation, Pornography and Prostitution of, and Trafficking in, Children and Young Adults Adopted by fke Committee of Ministers on 9 September 1991 at the 461st meeting of the Ministers' Deputies).

⁷ Resolution of 9 October 2001 on the contribution of civil society in finding missing or sexually exploited children. *UR-Lex*: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001G1009%2801%29&qid=1699275174216> (дата звернення: 15.08.2023)

⁸ European Parliament resolution of 11 March 2015 on child sexual abuse online (2015/2564(RSP)). *EUR-Lex*: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52015IP0070&qid=1699275174216> (дата звернення: 15.08.2023)

- Резолюцію Європейського парламенту № 2020/2035(INL) із рекомендаціями для Комісії щодо заходів боротьби із гендерно зумовленим насильством – кібернасильством від 14.12.2021 р., де міститься заклик до Комісії і держав-членів покласти край порноіндустрії та висловлена рекомендація до онлайн-платформ вживати всіх організаційних і технічних заходів для модерації та видалення такого контенту¹;

- Резолюцію Європейського парламенту № 2021/2605(RSP) щодо Європейських гарантій стосовно дітей від 29.04.2021 р., що закликає розробити конкретні стратегії для захисту дітей від сексуального насильства та експлуатації в Інтернеті, проводити інформаційні кампанії як для батьків, так і для дітей щодо небезпек, на які наражаються діти в онлайн-середовищі; тощо².

Отже, з приводу аналізу міжнародних стандартів у досліджуваній сфері варто зробити такий висновок: наразі не існує жодного всеосяжного міжнародного договору, присвяченого виключно питанням порнографії³. Більшою мірою регулювання виробництва та обігу таких відвертих матеріалів здійснюється із дотриманням міжнародних стандартів, що стосуються питань захисту прав людини, дитини, запобігання експлуатації останньої, різноманітних актів у сфері розслідування злочинів, забезпечення інтересів потерпілих, контролю над обігом медіа-контенту тощо.

¹ European Parliament resolution of 14 December 2021 with recommendations to the Commission on combating gender-based violence: cyberviolence (2020/2035(INL)). *EUR-Lex*: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021IP0489&qid=1697466802619> (дата звернення: 15.08.2023)

² European Parliament resolution of 29 April 2021 on the European Child Guarantee (2021/2605(RSP)). *EUR-Lex*: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021IP0161&qid=1699275174216> (дата звернення: 15.08.2023)

³ *Примітка*. Робимо застереження, що деякі дослідники посилаються на Міжнародну конвенцію про запобігання обороту порнографічних видань та торгівлі ними від 12.09.2023 р., до якої 08.07.1935 р. приєднався СРСР. Однак, згідно з інформацією Секретаріату ООН (лист МЗС від 13.01.2023 № 72/14-612-4714), незалежна Україна не є учасницею Конвенції (Див.: 'Україна наслідує закони СРСР щодо кримінальної відповідальності за поширення порнографічних матеріалів, що не становлять суспільної небезпеки' [NGOs jointly advocated for decriminalization of pornography in Ukraine – Better Regulation Delivery Office] (*Офіс ефективного регулювання*, 2023) <<https://brdo.com.ua/news/ukrayina-nasliduє-zakony-srsr-shhodo-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-za-poshyrennya-pornomaterialiv-shho-ne-stanovlyat-suspilnoyi-nebezpeky/>>) (дата звернення: 15.08.2023)

Окрім того, треба підкреслити, що кримінально караною на міжнародно-правовому рівні визнає лише діяльність, пов'язану з дитячою порнографією.

Що стосується *національних стандартів* із досліджуваної проблематики, то вони являють собою комплекс нормативно-правових актів, основними з яких є Конституція України, Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III, Закон України «Про медіа» від 13.12.2022 р. № 2849-IX, Закон України «Про електронні комунікації» від 16.12.2020 р. № 1089-IX, норми КК України.

Так, у ст. 52 Конституції України міститься положення, відповідно до якого будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом⁴. Згідно зі ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства»⁵ держава здійснює захист дитини від використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів (ст. 10), а використання дитини з цією метою розглядається як найгірша форма дитячої праці (ст. 21).

Законом України «Про медіа», який у більшій мірі відповідає згаданій вище Директиві про аудіовізуальні медіа-послуги, встановлена заборона на поширення на території України в медіа та на платформах спільного доступу відео з порнографічними матеріалами, а також матеріалів, що заохочують сексуальну експлуатацію та насильство над дітьми, демонструють статеві відносини дітей, використовують образ дітей (візуальний запис образу дітей) у видовищних заходах сексуального чи еротичного характеру (ст. 36). Порушення цієї вимоги класифікується як значне або грубе залежно від суб'єкта у сфері медіа⁶.

У Законі України «Про електронні комунікації» зазначається, що постачальники електронних комунікаційних мереж та/або послуг зобов'язані на підставі рішення суду обмежувати доступ своїх

⁴ Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.08.2023)

⁵ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 15.08.2023)

⁶ Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 15.08.2023)

абонентів до ресурсів, через які здійснюється розповсюдження дитячої порнографії (ст. 18)¹.

Національним кримінально-правовим стандартом у цьому відношенні є положення ст. 301 («Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів»), ст. 301¹ («Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження») та ст. 301² («Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи») КК України.

Тобто тут варто зробити висновок, що, на відміну від підходу міжнародно-правових актів, національний законодавець у КК охоплює сферою своєї дії не лише дитячу порнографію, а й таку, що виробляється «дорослими для дорослих». Окремо зазначимо, що на противагу міжнародним стандартам загальне визначення порнографії та критерії віднесення продукції до такої, що має порнографічний характер², наразі в законодавстві України відсутні. Таке визначення свого часу містилося у Законі України «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 р. № 1296-IV, а критерії були затверджені наказом Міністерства культури України від 16.03.2018 р. № 212. Однак із прийняттям вищезгаданого Закону України «Про медіа» зазначені акти втратили чинність.

На сьогодні єдине визначення порнографії (лише в аспекті «дитячої порнографії») надається у КК. Так, у п. 2 Примітки до ст. 156¹ КК остання розуміється як зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі або задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зо-

браження статевих органів дитини в сексуальних цілях.

Одразу варто зауважити, що, конструюючи визначення дитячої порнографії саме у такий спосіб, законодавці відтворили підхід, закладений положеннями Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, Будапештської та Лансаротської конвенцій. Так, парламентарями передусім відображено позицію авторів міжнародних актів за рахунок окреслення кола потенційних потерпілих не лише дитиною, яка вважається такою в силу не досягнення нею 18-річного віку, а й особою, яка візуально має вигляд дитини у зв'язку з певними анатомічними особливостями (невеликий зріст, недорозвиненість певних органів тощо), чи коли спеціально створені ознаки «дитячості» або ж приховані ознаки, притаманні дорослим (завдяки гриму, специфічному одягу, комп'ютерній графіці зображень і т. п.)³. Таким чином, законодавцями зроблено акцент на тому, що всі об'єктивні ознаки діяння (зокрема, вік потерпілої особи) мають усвідомлюватися суб'єктом правопорушення, і потерпілий має сприйматися ним як такий, що не досяг 18-річного віку.

Так само національним законодавцем віддзеркалено позицію, закладену у Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії та Лансаротській конвенції, згідно з якою порнографією можуть вважатися як реальні зображення, так і змодельовані, що, на нашу думку, відповідає сучасним загрозам через виробництво так званих «дівфейкових»⁴ зображень,

³ Несбитов А А, 'Предмети порнографічного характеру як факультативна ознака об'єкта складу злочину, передбаченого статтею 301 Кримінального кодексу України' *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції* (ХНУВС 2015) 59 <<https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/91.pdf>> (дата звернення: 15.08.2023)

⁴ *Примітка*. Відповідно до словника англomовних неологізмів XXI століття під дівфейком/deepfake (від *deep learning* – глибинне навчання і *fake* – підробка) розуміється синтетично виготовлений медіаконтент, у якому на початковій зображення чи відео накладаються нові зображення чи відео, в такий спосіб створюючи враження, що людина говорить або робить щось, до чого вона насправді не має вільного вибору (Крамар Н, *Словник англomовних неологізмів XXI століття* (ТОВ «НВП «Інтерсервіс» 2022) 40 <www.researchgate.net/profile/Natalie-Kramar/publication/365426448_SLOVNIK_ANGLOMOVNIH_NEOLOGIZMIV_XXI_STOLITTA/links/6374abfb2f4bca7fd064bdeed/SLOVNIK-ANGLOMOVNIH-NEOLOGIZMIV-XXI-STOLITTA.pdf>)(дата звернення: 15.08.2023)

¹ Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 р. № 1089-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 15.08.2023)

² *Примітка*. Певне уявлення про те, яку продукцію варто вважати порнографічною, наразі міститься у Рішенні Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі від 20.04.2010 р. № 3 (Див.: Щодо затвердження рекомендацій щодо визначення ознак віднесення друкованої, аудіовізуальної, електронної та іншої продукції, а також переданих та отриманих по [...]: рішення НК захисту суспільної моралі від 20.04.2010 № 3. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0003623-10#Text>). Однак критерії порнографії, розміщені у ньому, мають рекомендаційний характер і не дають водночас чіткого уявлення про ознаки розмежування продукції порнографічного та еротичного характеру.

масштаби поширення яких справедливо можна вважати «епідемією» у сфері захисту прав людини. Більше того, ключовою тенденцією у «дипфейковій злочинності» останніх років, за інформацією компанії із кібербезпеки Deeptrace, є поширення саме недобровільної підробленої порнографії, на яку припадає 96% від загальної кількості підроблених відео в Інтернеті¹.

Дещо невизначеним виглядає використання у визначенні «дитячої порнографії», що наводиться у п. 2 Примітки до ст. 156¹ КК, термінів, на-кшталт, «відверто сексуальна поведінка» (що, вочевидь, є калькою такого використаного у Будапештській та Лансаротській конвенціях формулювання, як «явно сексуальна поведінка») та «відверто сексуальний образ». Ураховуючи той факт, що слова «явно» та «відверто» розглядаються у сучасній українській мові як синоніми², вважаємо можливим у цьому випадку послуговуватися напрацюваннями, наданими у Пояснювальному звіті до Лансаротської конвенції, де зазначено, що визначення «явно сексуальна поведінка», прийняте Сторонами, має щонайменше включати «такі реальні чи модельовані акти, як: а) статевий акт, у тому числі генітальний, орально-генітальний, анально-генітальний чи орально-анальний, між дітьми, між дорослим та дитиною однієї статі чи протилежних статей; б) акти зоофілії; в) мастурбацію; г) садистські чи мазохістські насильницькі акти у сексуальному контексті; д) сексуалізоване зображення геніталій чи інтимної зони дитини»³.

Отже, з вищезначеного випливає, що відтворюючи визначення «дитячої порнографії» саме у такий спосіб, національним законодавцем витримано вимоги ратифікованих міжнародно-правових актів.

Однак тут треба зауважити, що визначення «дитяча порнографія» ніяким чином не віршує проблему розуміння «порнографії» як родового поняття на законодавчому рівні, оскільки з утратою чинності Закону України «Про захист суспільної моралі» та Критеріїв віднесення продукції

до такої, що має порнографічний характер, таке юридичне визначення, що мало б бути орієнтиром для розмежування порнографії з іншими суміжними видами продукції сексуального характеру, фактично також припинило існування. Це, зі свого боку, зумовлює ситуацію неоднакового трактування діянь, пов'язаних із порнографією, свавільного наділення «порнографічними» ознаками тих предметів, що ними не володіють.

Певні кроки для врегулювання цього питання були зроблені Верховною Радою України 18 серпня 2023 року, коли на її сайті було зареєстровано проєкт закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо забезпечення свободи від втручання в приватне життя людини» (реєстр. №9623 від 18.08.2023 р.) (далі – Законопроєкт №9623). У п. 1 Примітки до ст. 301 зазначеного Законопроєкту під порнографію запропоновано розуміти «будь-які матеріальні об'єкти, предмети, друковану, аудіо-, відеопродукцію, повідомлення та матеріали, продукцію засобів масової інформації, змістом яких є зображення особи у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі або задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів у сексуальних цілях»⁴.

З аналізу останнього вбачається, що фактично законодавець повністю відобразив визначення дитячої порнографії, що, як вказувалося раніше, міститься у п. 2 Примітки до ст. 156¹ КК, за винятком конкретизації форм, які може приймати предмет кримінального правопорушення. Така майже стовідсоткова текстуальна відповідність, на нашу думку, є свідченням уніфікованого підходу у законодавстві, що, беззаперечно, відповідатиме ознаці якості правового акта.

Однак, мабуть, більш «революційним» аспектом Законопроєкту №9623 є мета часткової декриміналізації діянь, пов'язаних із порнографією (у частині, що не становить, зокрема, суспільної небезпечності). Так, проєктом Закону пропонується ст. 301 КК викласти в новій редакції шляхом передбачення кримінальної відповідальності лише за:

1) розповсюдження або збут порнографії без згоди особи, яка у ній зображена, або виготовлен-

¹ Cox J, 'Most Deepfakes Are Used for Creating Non-Consensual Porn, Not Fake News' (*Vice*, 7 October 2019) <www.vice.com/en/article/7x57v9/most-deepfakes-are-porn-harassment-not-fake-news> (дата звернення: 15.08.2023)

² 'ЯВНО – СИНОНІМІЯ' (*Горюх*) <<https://goroh.pp.ua/Синонімія/явно>> (дата звернення: 15.08.2023)

³ Кемерон М та Пазюк А, *Аналіз прогалін у законодавстві, політиках управління та практиках, спрямованих на запобігання та протидію сексуальній експлуатації та насильству щодо дітей в Інтернеті, в Україні* (Страсбург, 2019) 13

⁴ Проєкт Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо забезпечення свободи від втручання в приватне життя людини (реєстр. №9623 від 18.08.2023 р.). *Верховна Рада України. Законопроєкти*: оф. вебсайт. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42525> (дата звернення: 20.08.2023)

ня такої продукції із зображенням особи, якій не відомо про такі дії;

2) виготовлення, розповсюдження або збут екстремальної порнографії¹;

3) збут порнографії неповнолітній особі чи її розповсюдження серед неповнолітніх, а також примушування особи до участі у створенні порнографії.

Тут варто зазначити, що як при криміналізації, так і при декриміналізації діянь в обов'язковому порядку мають враховуватися спеціальні критерії, що беруть свій початок із комплексного аналізу суспільних відносин у досліджуваній сфері. П. Л. Фріс називає такі критерії криміналізації, як:

- оцінка діяння як суспільно небезпечного;
- визнання доцільності здійснення боротьби з конкретним видом поведінки заходами кримінально-правового впливу;
- констатація збігу в оцінці конкретної поведінки як суспільно небезпечної між законодавцем та соціально-правовою психологією народу².

Вважаємо, що означені критерії можуть бути практично застосовними і для ситуації, коли постає питання про виключення тих або інших діянь із числа кримінальних правопорушень. Відповідно вони мають розумітися в аспекті декриміналізації у такий спосіб: 1) втрата діянням ознаки суспільної небезпечності;

2) встановлення недоцільності здійснення боротьби з конкретним видом поведінки заходами кримінально-правового впливу;

3) відсутність кореляції в оцінці конкретної поведінки як суспільно небезпечної законодавцем та соціально-правовою психологією народу.

Отже, щодо *першого критерію* – оцінки діяння як суспільно небезпечного, – варто зауважити, що у більшості країн Європи продаж і створення порнографії не заборонені³.

Проте в науковому полі з цього приводу існують суперечливі точки зору. Наприклад, одні дослідники акцентують увагу на тому, що ситуація

зі збільшенням доступності порнографії або не призводить до зростання рівня сексуальних злочинів, або взагалі зумовлює значне зменшення їх кількості⁴. При цьому вони зазначають, що є небагато доказів існування причинного зв'язку між переглядом порнографії та сексуальною агресією. До того ж такий зв'язок іноді може перебільшуватися політиками, групами тиску та деякими соціологами⁵. Так само підкреслюється, що порнографія сприймається як джерело інформації, розвага і спосіб відкрито вираженої сексуальності⁶; її перегляд має переважно позитивний вплив на різні аспекти життя⁷. Інші дослідники, навпаки, підтверджують наявність міцних зв'язків між частим використанням порнографії та сексуально-агресивною поведінкою, особливо в аспекті насильницької порнографії⁸; зі споживанням порнографії пов'язують стресові переживання, тривогу і депресію⁹; стверджують про збільшення випадків ком-

⁴ Kutchinsky B, Pornography, sex crime, and public policy' (1985) *Sex Industry and Public Policy* 41–54 <<https://www.almendron.com/tribuna/wp-content/uploads/2019/08/pornography-sex-crime-and-public-policy.pdf>> (дата звернення: 15.08.2023); Kutchinsky B, 'The Effect of Easy Availability of Pornography on the Incidence of Sex Crimes: The Danish Experience' (1973) 29(3) *Journal of Social Issues* 163–181 <<http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-4560.1973.tb00094.x>> (дата звернення: 15.08.2023)

⁵ Ferguson C J and others, 'The pleasure is momentary... the expense damnable? The influence of pornography on rape and sexual assault' (2009) 14 (5) *Aggression and Violent Behavior* 323–329 <<https://doi.org/10.1016/j.avb.2009.04.008>> (дата звернення: 15.08.2023)

⁶ Bóthe B and others, 'Why do people watch pornography? The motivational basis of pornography use' (2020) 35 (2) *Psychology of Addictive Behaviors* 172–186 <<http://dx.doi.org/10.1037/adb0000603>> (дата звернення: 15.08.2023)

⁷ Hald G M and Malamuth N M, 'Self-Perceived Effects of Pornography Consumption' (2007) 37(4) *Archives of Sexual Behavior* 614–625 <<http://dx.doi.org/10.1007/s10508-007-9212-1>> (дата звернення: 15.08.2023)

⁸ Malamuth N M and others, 'Pornography and sexual aggression: are there reliable effects and can we understand them?' (2000) 11 *Annual review of sex research* 26–91 <<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11351835/>>; Wright P J, Tokunaga R S та Kraus A, 'A Meta-Analysis of Pornography Consumption and Actual Acts of Sexual Aggression in General Population Studies' (2015) 66(1) *Journal of Communication* 183–205 <<http://dx.doi.org/10.1111/jcom.12201>> (дата звернення: 15.08.2023); Hald G M and Malamuth N M, 'Pornography and attitudes supporting violence against women: revisiting the relationship in nonexperimental studies' (2010) 36(1) *Aggressive Behavior* 14–20 <<http://dx.doi.org/10.1002/ab.20328>> (дата звернення: 15.08.2023); Flood M, 'The harms of pornography exposure among children and young people' (2009) 18 (6) *Child Abuse Review* 384–400 <<https://doi.org/10.1002/car.1092>> (дата звернення: 15.08.2023).

⁹ Privara M and Bob P, 'Pornography Consumption and Cognitive-Affective Distress' (2023) 211(8) *Journal of Nervous & Mental Disease* 641–646 <<http://dx.doi.org/10.1097/nmd.0000000000001669>> (дата звернення: 15.08.2023)

¹ Примітка. Під екстремальною порнографією у п. 2 ст. 301 КК проєкту Закону запропоновано розуміти порнографію, яка містить зображення насильницьких дій, статевих актів з твариною (зоофілію) або з тілом померлої людини (некрофілію).

² Фріс ПЛ, *Нарис історії кримінально-правової політики України* (МВ Костицький ред, Атіка 2005) 38

³ 'Декриміналізація порнографії' (*Офіс ефективного регулювання*, 2022) <<https://brdo.com.ua/news/gromadski-organizatsiyi-spilno-vystupyly-za-dekryminalizatsiyu-pornografiyi-v-ukrayini/>> (дата звернення: 15.08.2023)

пульсивного використання порнографії¹; роблять висновок, що відверті матеріали можуть сприяти об'єктивізації² та комерціалізації людей, особливо жінок, увічнюючи шкідливі стереотипи та посилюючи динаміку нерівної влади.

Висловлюємо гіпотезу, що такі нерівнозначні наукові погляди можуть бути зумовлені, зокрема, різним характером порнографічних предметів, що бралися до уваги. Цілком очевидно, що порнографія з елементами насильства здійснює чималий деструктивний вплив на людську психіку. Разом із тим, незважаючи на такі полярні думки, не можна заперечувати того факту, що споживання порнографії стає невід'ємною частиною сексуального життя людей. Спільним знаменником у цьому відношенні може стати однозначне пропагування культури згоди, безпечного сексу, гендерної рівності та встановлення заборони щодо дитячої порнографії і так званої «жорсткої», або (якщо по-слуговуватися положеннями Законопроекту №9623) екстремальної порнографії.

Другий критерій, що обґрунтовує декриміналізацію діяння, означає, що кримінальна відповідальність не вважається домірним варіантом для викорінення суспільно небезпечного явища. У цьому контексті зазначаємо, що основним аргументом прихильників декриміналізації порнографії у цьому відношенні є те, що повнолітні особи повинні мати право самостійно створювати, споживати і розповсюджувати порнографічні матеріали без втручання держави. Тобто з цієї точки зору порнографія розглядається як форма сексуального самовираження, частина сексуального життя людини. Так, у низці рішень ЄСПЛ постановив, що такі елементи, як гендерна ідентифікація, ім'я, сексуальна орієнтація та *сексуальне життя*, є важливими елементами особистої сфери, захищеної статтею 8 ЄКПЛ (Beizaras and Levickas v. Lithuania, 2020, § 109; Sousa Goucha v. Portugal, § 27; B. v. France, 1992, § 63; Burghartz v. Switzerland, 1994, § 24; Dudgeon v. the United Kingdom, § 41; Laskey, Jaggard and Brown v. the United Kingdom, § 36; P. G. and J. H. v. the United

Kingdom)³. А у рішенні Kaos GL v. Turkey Суд зазначив, що конфіскація примірників журналу з порнографічними зображеннями становила собою порушення ст. 10 ЄКПЛ, оскільки, хоча необхідність захисту почуттів певної частини населення, зокрема неповнолітніх, була прийнятною з точки зору захисту суспільної моралі, проте не було жодних підстав для блокування доступу всієї громадськості до оспорюваного випуску. Національні органи влади не намагалися, наприклад, застосувати будь-який менш радикальний запобіжний захід, ніж конфіскація всіх примірників видання, як-от: заборону його продажу особам, які не досягли вісімнадцяти років, або застосування спеціального пакування з попередженням для неповнолітніх, або навіть вилучення видання з газетних кіосків (§ 61)⁴.

Відповідним прикладом із національної судової практики є нещодавно винесений вирок Новосанжарського районного суду Полтавської області⁵. За обставинами справи ОСОБА_3 під час спілкування з чоловіком у месенджері «Telegram» надіслала останньому попередньо виготовлені нею відеофайли порнографічного характеру. ОСОБУ_3 було визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 301 КК України, та призначено їй покарання у виді штрафу в розмірі 34 тис. грн. Водночас у вирокі було зроблено акцент, що шкода таким вчинком була завдана *лише державним та суспільним інтересам*. Натомість, ніяких фактів щодо поширення означених відеофайлів за межі особистого листування засудженої або вчинення інших дій, спрямованих на те, щоб така інформація стала доступною широкому загалу, у вирокі наведено не було.

При цьому акцентуємо увагу, що у контексті вищевикладеного йдеться лише про формулу,

³ *European Court of Human Rights. Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights. Right to respect for private and family life, home and correspondence (updated on 31 August 2022)* (2022) 47 <www.echr.coe.int/documents/d/echr/guide_art_8_eng> (дата звернення: 15.08.2023)

⁴ *Affaire Kaos GL c. Turquie. (Requête no 4982/07, 22.11.2016)* [Section II]. HUDOC: of. website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%7B%22001-168765%22%7D> (дата звернення: 15.08.2023)

⁵ Вирок Новосанжарського районного суду Полтавської області від 10 липня 2023 р. (справа № 542/1052/23; провадження № 1-кп/542/109/23). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112102233?fbclid=IwAR2uSivCdsVwpCSZgYFtDG26cVbyUfRNYjDo5wegvFbF0BR48vD1bRkPms#> (дата звернення: 15.08.2023)

¹ Sousa A D, 'Compulsive Pornography Use in Late Life: A Case Report' (2019) 1(3-4) *Journal of Psychosexual Health* 275–276 <<http://dx.doi.org/10.1177/2631831819890766>> (дата звернення: 15.08.2023)

² Willis M Bridges AJ and Sun C, 'Pornography Use, Gender, and Sexual Objectification: A Multinational study' (2022) 26 *Sexuality & Culture* 1298–1313 <<http://dx.doi.org/10.1007/s12119-022-09943-z>> (дата звернення: 15.08.2023)

в якій обов'язковими знаменниками є: в) фігуранти-повнолітні особи; б) беззастережна наявність згоди та в) відсутність пропагування культу насильства. Тобто така свобода обов'язково має межі. У противному разі вихід за ці межі означатиме необхідність застосування кримінально-правового регулювання.

Окрім цього, зауважуємо, що для досягнення балансу між повагою до прав людини та потенційною шкодою від найбільш суспільно небезпечних форм порнографії, виходячи з міжнародно-правових підходів, доцільним вважається розробка ефективної регуляторної політики, що має включати такі заходи, як: 1) встановлення вимог щодо перевірки віку; 2) введення ефективних механізмів моніторингу; 3) створення системи ліцензування для виробників порноконтенту; 4) впровадження освітніх ініціатив; 5) налагодження міжнародної співпраці тощо.

Щодо *третього критерію* то, як справедливо зауважив П. Л. Фріс, необхідність кримінально-правової заборони породжується об'єктивними потребами суспільства¹. Тобто, щоб констатувати підставу для збереження криміналізації або декриміналізації діяння, варто підтвердити, окрім іншого, що норма сприймається або, навпаки, не сприймається у КК як відповідна і доцільна. Тут варто підкреслити, що у період з 2015 по 2023 рр. на сайті офіційного інтернет-представництва Президента України було зареєстровано близько 30 електронних петицій, що так чи інакше стосувалися питань декриміналізації виготовлення та поширення продукції порнографічного характеру, а одна з яких – «Про легалізацію еротики та порно на території України» (№ 22/146438-ep) – навіть набрала необхідну кількість голосів та отримала реакцію з боку Президента України.

Окрім цього, торік було опубліковано звернення з підписами 23 організацій та 70 осіб, у якому викладено позицію щодо скасування кримінальної відповідальності за ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних матеріалів (за винятком їх певних видів)².

¹ Фріс ПЛ, *Нарис історії кримінально-правової політики України* (МВ Костицький ред, Атіка 2005) 33

² 'Громадські організації спільно виступили за декриміналізацію порнографії в Україні – Офіс ефективного регулювання' (*Офіс ефективного регулювання*, 2022) <<https://brdo.com.ua/news/gromadski-organizatsiyi-spilno-vystupyly-za-dekryminalizatsiyu-pornografiyi-v-ukrayini/>> (дата звернення: 15.08.2023)

В усіх без винятку вищезгаданих позиціях притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 301 КК розцінюється як прояв несправедливості або ж недомірного впливу на сферу приватного життя людини.

Більше того, порнографічні платформи не є забороненими в Україні, і будь-яка повнолітня особа має до них доступ у будь-який час. За статистикою порносайту Pornhub, у 2022 р. Україна посіла 15 сходинку в рейтингу країн-споживачів порнографічного контенту³. Також за інформацією Forbes, за вісім місяців 2023 р. сервіс OnlyFans заплатив майже \$1 млн податків з українських глядачів та крійторів еротичного контенту, а у порноіндустрії працюють щонайменше кілька десятків тисяч українських громадян⁴. Тобто можна зробити висновки, що порнографія у сучасних умовах характеризується низьким ступенем морального осуду з боку українського суспільства. Звідси випливає, що не можна ставити знак рівняння між оцінкою законодавцем порнографії як суспільно небезпечної та ідеями членів суспільства.

Отже, з аналізу вищевикладеного, можемо констатувати, що наразі у суспільстві є умови, як мінімум, для часткової декриміналізації діянь, пов'язаних з порнографією. Однак цей процес має бути виваженим, послідовним та включати, окрім іншого, низку заходів регуляторного характеру.

Також із цього приводу вважаємо за потрібне висловити низку застережень щодо положень Законопроекту № 9623. Погоджуючись з ідеєю парламентарів щодо окремого виділення такої кримінально караної форми порнографії, як екстремальна, водночас зауважимо, що її обмеження виключно зображеннями насильницьких дій, статевих актів із твариною (зоофілія) або з тілом померлої людини (некрофілія) залишає поза увагою інші, неприйнятні й не менш суспільно небезпечні форми (наприклад, зображення інцесту, дії з ознаками дискримінації чи нетерпимості).

³ Телішевська С, 'Pornhub підсумував 2022 рік. Ось, яке порно шукали у світі та як змінились запити українців' (*Бабель*, 13 грудня 2022) <<https://babel.ua/news/88187-pornhub-pidsumuvav-2022-rik-os-yake-porno-shukali-u-sviti-ta-yak-zminilis-zapiti-ukrajinciv/>> (дата звернення: 15.08.2023)

⁴ Козій О, 'Бізнес по-дорослому. Депутати почали рух в сторону декриміналізації порно в Україні, хоча тисячі українців давно заробляють на ньому. Як працює порноіндустрія (архів Forbes)' (*Forbes.ua*, 15 серпня 2023) <<https://forbes.ua/inside/velike-malenke-porno-12082022-7663/>> (дата звернення: 15.08.2023)

Окрім цього, залишаючи кримінально караним діянням примушування особи до участі у створенні порнографії, законодавець розміщує його у проєктованій ч. 3 поруч зі збутом порнографії неповнолітній особі чи її розповсюдженням серед неповнолітніх, що наводить на таку думку: «особа» у цьому контексті є лише неповнолітньою. Однак, зрозуміло, що законодавцем закладалась ідея про примусове залучення особи до таких дій, незалежно від її віку. Отже, подібне конструювання норми є помилкою юридичної техніки.

Водночас тут також варто зазначити, що саме по собі примушування не дорівнює виготовленню порнографії без згоди особи, адже, по суті, перше являє собою вплив на досягнення результату (яким і буде «виготовлення»). Це аналогічно тому, що не є рівнозначними формулювання «виготовлення без згоди особи» і «виготовлення такої продукції із зображенням особи, якій не відомо про такі дії» (ч. 1 ст. 301 КК у редакції Законопроєкту № 9623), оскільки у першому випадку діяння за своєю суттю є більш ширшим.

Також вважаємо за доцільне до переліку обставин, що обтяжують відповідальність за цією статтею, окрім повторності, попередньої змови групою осіб, отримання доходу у великому розмірі, використання влади, службових чи професійних повноважень, додати й вчинення таких діянь щодо «подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких стосунках». Означене, на нашу думку, є особливо важливим у контексті ймовірності вчинення діянь, пов'язаних із порнографією, у так званому «колі довіри».

Висновки. Отже, констатуємо, що наразі міжнародною спільнотою питання регулювання ви-

робництва та обігу порнографічних матеріалів здійснюється за рахунок стандартів, що окреслюють різноманітні аспекти захисту прав людини і дитини, запобігання дитячій експлуатації, а також висвітлюють загальні питання здійснення розслідування кримінальних правопорушень, забезпечення інтересів потерпілих, контролю над обігом медіа-контенту тощо. Як кримінально карана в актах такого рівня сприймається лише дитяча порнографія. На противагу цьому національні нормативно-правові акти, зокрема КК, охоплюють питання обмеження не лише дитячого порнографічного контенту, а й такого, що виробляється «дорослими людьми для дорослих». Однак, з огляду на зміну парадигми сприйняття сексуальності, відмову від табування цієї теми, а також від сексуальної стигми, під впливом ідей поваги до приватного життя, свободи вираження поглядів і подекуди невідомого кримінально-правового впливу з'являються ініціативи щодо декриміналізації порнографії у частині, що не становить суспільної небезпечності, прикладом чого є розроблений Законопроєкт № 9623. Такі нововведення мають право на існування та впровадження за умов, по-перше, дотримання формули, обов'язковими складниками якої є: фігуранти-повнолітні особи; беззастережна наявність згоди та відсутність пропагування культу насильства, а по-друге, одночасного впровадження заходів регуляторної політики, як-от: 1) встановлення вимог щодо перевірки віку; 2) введення ефективних механізмів моніторингу; 3) створення системи ліцензування для виробників порноконтенту; 4) впровадження освітніх ініціатив; 5) налагодження міжнародної співпраці тощо.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Council of Europe Committee of Ministers Recommendation № R(91) 11 to Member States Concerning Sexual Exploitation, Pornography and Prostitution of, and Trafficking in, Children and Young Adults Adopted by the Committee of Ministers on 9 September 1991 at the 461st meeting of the Ministers' Deputies). Council of Europe: of. website. URL: <https://rm.coe.int/0900001680910db9> (in English)
2. Directive 2010/13/EU of the European Parliament and of the Council of 10 March 2010 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive). EUR-lex: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0013&qid=1699218089896> (in English)
3. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/

- JHA. EUR-lex: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029&qid=1699218089896> (in English)
4. Directive 2014/41/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 regarding the European Investigation Order in criminal matters. EUR-lex: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0041&qid=1699218089896> (in English)
 5. Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 on the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union. EUR-lex: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0042&qid=1699218089896> (in English)
 6. European Parliament resolution of 11 March 2015 on child sexual abuse online (2015/2564(RSP)). EUR-Lex: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52015IP0070&qid=1699275174216> (in English)
 7. European Parliament resolution of 14 December 2021 with recommendations to the Commission on combating gender-based violence: cyberviolence (2020/2035(INL)). EUR-Lex: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021IP0489&qid=1697466802619> (in English)
 8. European Parliament resolution of 29 April 2021 on the European Child Guarantee (2021/2605(RSP)). EUR-Lex: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021IP0161&qid=1699275174216> (in English)
 9. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). EUR-lex: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R2065&qid=1699215892776> (in English)
 10. Regulation (EU) 2023/1543 of the European Parliament and of the Council of 12 July 2023 on European Production Orders and European Preservation Orders for electronic evidence in criminal proceedings and for the execution of custodial sentences following criminal proceedings. EUR-lex: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1543&qid=1699218089896> (in English)
 11. Resolution of 9 October 2001 on the contribution of civil society in finding missing or sexually exploited children. EUR-Lex: of website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001G1009%2801%29&qid=1699275174216> (in English)
 12. Dyrektyva 2011/93/JeS Yevropeiskoho parlamentu i Rady vid 13 hrudnia 2011 roku pro borotbu z seksualnym nasylstvom i seksualnoiu ekspluatatsiieiu ditei ta dytiachoiu pornohrafiieiu, yaka zaminiuie Ramkove rishennia Rady 2004/68/JHA / perekl. ukr. movoiu Analitychnyi tsentr YurFem. 15 s. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2023/09/Dyrektyva-2011-92.pdf> (in Ukrainian)
 13. Fakultativnyi protokol do Konventsii pro prava dytyny shchodo torhivli ditmy, dytiachoi prostytutsii i dytiachoi pornohrafii: Mizhnarodnyi dokument vid 01.01.2000 r. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text (in Ukrainian)
 14. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (in Ukrainian)
 15. Konventsiia pro kiberzlochynnist: Mizhnarodnyi dokument vid 23.11.2001 r. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (in Ukrainian)
 16. Konventsiia pro kiberzlochynnist: Mizhnarodnyi dokument vid 23.11.2001 r. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (in Ukrainian)
 17. Konventsiia pro prava dytyny: Mizhnarodnyi dokument vid 20.11.1989 r. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (in Ukrainian)
 18. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiia z prav liudyny): Mizhnarodnyi dokument vid 04.11.1950 r. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (in Ukrainian)
 19. Konventsiia Rady Yevropy pro zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnoho nasylstva: Mizhnarodnyi dokument vid 25.10.2007 r. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (in Ukrainian)
 20. Pro elektronni komunikatsii: Zakon Ukrainy vid 16.12.2020 r. № 1089-IX. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (in Ukrainian)
 21. Pro media: Zakon Ukrainy vid 13.12.2022 r. № 2849-IX. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (in Ukrainian)

22. Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy vid 26.04.2001 r. №2402-III. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (in Ukrainian)
23. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo zabezpechennia svobody vid vtruchannia v pryvatne zhyttia liudyny (reiestr. №9623 vid 18.08.2023 r.). Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebсайт. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42525> (in Ukrainian)
24. Rekomendatsiia № R (89) 7 Komitetu ministriv Rady Yevropy «Pro pryntsypy poshyrennia videozapysiv nasylnytskoho, zhorstokoho chy pornohrafichnoho zmistu»: Mizhnarodnyi dokument vid 27.04.1989 № R(89)7. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_723#Text (in Ukrainian)
25. Shchodo zatverdzhennia rekomendatsii shchodo vyznachennia oznak vidnesennia drukovanoi, audiovizualnoi, elektronnoi ta inshoi produktsii, a takozh peredanykh ta otrymanykh po [...]: rishennia NK zakhystu suspilnoi morali vid 20.04.2010 №3. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0003623-10#Text> (in Ukrainian)
26. Zahalna deklaratsiia prav liudyny: Mizhnarodnyi dokument vid 10.12.1948 r. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: of. vebсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (in Ukrainian)

Cases

27. Affaire Kaos GL c. Turquie. (Requête no 4982/07, 22.11.2016) [Section II]. HUDOC: of. website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-168765%22%7D> (in French)
28. Vyrok Novosanzharskoho raionnoho sudu Poltavskoi oblasti vid 10 lypnia 2023 r. (sprava № 542/1052/23; provadzhennia № 1-kp/542/109/23). Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: of. vebсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112102233?fbclid=IwAR2uSivCdoSvWpCSZgYFtDG26cVbyUfRNYjDo5wegvFbF0BR48vD1bRkPms#> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Fris PL, Narys istorii kryminalno-pravovoi polityky Ukrainy [An Essay on the History of Criminal Law Policy in Ukraine] (MV Kostytskyi red, Atika 2005) 124 (in Ukrainian)
2. Kameron M and Paziuk A, Analiz prohalyn u zakonodavstvi, politykakh upravlinnia ta praktykakh, spriamovanykh na zapobihannia ta protydiu seksualnii ekspluatatsii ta nasylstvu shchodo ditei v Interneti, v Ukraini. Kinets seksualnii ekspluatatsii ta nasylstvu shchodo ditei onlain u Yevropi [Analysis of gaps in legislation, governance policies and practices aimed at preventing and combating sexual exploitation and abuse of children on the Internet in Ukraine] (Strasbourg, 2019) 64
3. Kramar N, Slovnyk anhlomovnykh neolohizmiv XXI stolittia [Dictionary of English neologisms of the XXI century] (TOV «NVP «Interservis» 2022) 240 <www.researchgate.net/profile/Natalie-Kramar/publication/365426448_SLOVNIK_ANGLOMOVNIH_NEOLOGIZMIV_XXI_STOLITTA/links/6374abfb2f4bca7fd064bded/SLOVNIK-ANGLOMOVNIH-NEOLOGIZMIV-XXI-STOLITTA.pdf>

Non-author books

4. European Court of Human Rights. Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights. Right to respect for private and family life, home and correspondence (updated on 31 August 2022) (2022) 172 <www.echr.coe.int/documents/d/echr/guide_art_8_eng>

Journal articles

5. Bóthe B and others, 'Why do people watch pornography? The motivational basis of pornography use' (2020) 35 (2) Psychology of Addictive Behaviors 172–186 <<http://dx.doi.org/10.1037/adb0000603>> (in English)
6. Ferguson C J and others, 'The pleasure is momentary...the expense damnable? The influence of pornography on rape and sexual assault' (2009) 14 (5) Aggression and Violent Behavior 323–329 <<https://doi.org/10.1016/j.avb.2009.04.008>> (in English)
7. Flood M, 'The harms of pornography exposure among children and young people' (2009) 18 (6) Child Abuse Review 384–400 <<https://doi.org/10.1002/car.1092>> (in English)
8. Hald G M and Malamuth N M, 'Pornography and attitudes supporting violence against women: revisiting the relationship in nonexperimental studies' (2010) 36(1) Aggressive Behavior 14–20 <<http://dx.doi.org/10.1002/ab.20328>> (in English)
9. Hald G M and Malamuth N M, 'Self-Perceived Effects of Pornography Consumption' (2007) 37(4) Archives of Sexual Behavior 614–625 <<http://dx.doi.org/10.1007/s10508-007-9212-1>> (in English)
10. Kutchinsky B, 'The Effect of Easy Availability of Pornography on the Incidence of Sex Crimes: The Danish Experience' (1973) 29(3) Journal of Social Issues 163–181 <<http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-4560.1973.tb00094.x>> (in English)

11. Kutchinsky B, 'Pornography, sex crime, and public policy' (1985) *Sex Industry and Public Policy* 41–54 <<https://www.almendron.com/tribuna/wp-content/uploads/2019/08/pornography-sex-crime-and-public-policy.pdf>> (in English)
12. Malamuth N M and others, 'Pornography and sexual aggression: are there reliable effects and can we understand them?' (2000) *11 Annual review of sex research* 26–91 <<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11351835/>> (in English)
13. Privara M and Bob P, 'Pornography Consumption and Cognitive-Affective Distress' (2023) *211(8) Journal of Nervous & Mental Disease* 641–646 <<http://dx.doi.org/10.1097/nmd.0000000000001669>> (in English)
14. Sousa A D, 'Compulsive Pornography Use in Late Life: A Case Report' (2019) *1(3-4) Journal of Psychosexual Health* 275–276 <<http://dx.doi.org/10.1177/2631831819890766>> (in English)
15. Willis M Bridges AJ and Sun C, 'Pornography Use, Gender, and Sexual Objectification: A Multinational study' (2022) *26 Sexuality & Culture* 1298–1313 <<http://dx.doi.org/10.1007/s12119-022-09943-z>> (in English)
16. Wright P J, Tokunaga R S та Kraus A, 'A Meta-Analysis of Pornography Consumption and Actual Acts of Sexual Aggression in General Population Studies' (2015) *66(1) Journal of Communication* 183–205 <<http://dx.doi.org/10.1111/jcom.12201>> (in English)

Conference paper

17. Niebytov A A, 'Predmety pornografichnoho kharakteru yak fakultativna oznaka obiekta skladu zlochynu, peredbachenoho statteiu 301 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' ['Objects of a pornographic nature as an optional feature of the object of a crime under Article 301 of the Criminal Code of Ukraine] *Aktualni problemy kryminalnoho prava ta kryminolohii u svitli reformuvannia kryminalnoi yustytсии [Current Issues of Criminal Law and Criminology in the Light of Criminal Justice Reform]* (KhNUVS 2015) 58–59 <<https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/91.pdf>> (in Ukrainian)

Websites

18. Cox J, 'Most Deepfakes Are Used for Creating Non-Consensual Porn, Not Fake News' (Vice, 7 October 2019) <www.vice.com/en/article/7x57v9/most-deepfakes-are-porn-harassment-not-fake-news> (in English)
19. 'Roziasnennia do st. 20 Lansarotskoi konventsii – Pravoporushennia, shcho stosuiutsia dytiachoi pornografii' [Clarification of Article 20 of the Lanzarote Convention – Offenses concerning child pornography] (Council of Europe, 2020) <<https://rm.coe.int/leaflet-on-article-20-of-the-lanzarote-convention-offences-concerning-/16809fc76d>> (in Ukrainian)
20. 'IAVNO – SYNONIMIIA' [EXPLICITLY – SYNONYM] (Horokh) <<https://goroh.pp.ua/Синонімія/явно>> (in Ukrainian)
21. 'Hromadski orhanizatsii spilno vystupyly za dekriminalizatsiiu pornografii v Ukraini – Ofis efektyvnoho rehuliuвання' [NGOs jointly advocated for decriminalization of pornography in Ukraine – Better Regulation Delivery Office] (Ofis efektyvnoho rehuliuвання, 2022) <<https://brdo.com.ua/news/gromadski-organizatsiyi-spilno-vystupyly-za-dekriminalizatsiyu-pornografii-v-ukrayini/>> (in Ukrainian)
22. 'Dekryminalizatsiia pornografii' [Decriminalization of pornography] (Ofis efektyvnoho rehuliuвання, 2022) <<https://brdo.com.ua/news/gromadski-organizatsiyi-spilno-vystupyly-za-dekriminalizatsiyu-pornografii-v-ukrayini/>> (in Ukrainian)
23. Kozii O, 'Biznes po-doroslomu. Deputaty pochaly rukh v storonu dekriminalizatsii porno v Ukraini, khocha tysiachi ukraintsv davno zarobliaiut na nomu. Yak pratsiuie porno-industriia (arkhiv Forbes)' [Business as usual. MPs have begun a move to decriminalize porn in Ukraine, even though thousands of Ukrainians have long been making money from it. How the porn industry works (Forbes archive)] (Forbes.ua, 15 August 2023) <<https://forbes.ua/inside/velike-malenke-porno-12082022-7663>> (in Ukrainian)
24. Telishevska S, 'Pornhub summarized 2022. Here's what kind of porn was searched for in the world and how Ukrainians' requests have changed' [Pornhub has summarized the year 2022. Here's what kind of porn was searched for in the world and how Ukrainians' requests have changed] (Babel, 13 December 2022) <<https://babel.ua/news/88187-pornhub-pidsumuvav-2022-rik-os-yake-porno-shukali-u-sviti-ta-yak-zminilis-zapiti-ukrajinciv>> (in Ukrainian)
25. 'Ukraina nasliduie zakony SRSR shchodo kryminalnoi vidpovidalnosti za poshyrennia pornomaterialiv, shcho ne stanovliat suspilnoi nebezpeky' [Ukraine imitates the laws of the USSR on criminal liability for the distribution of pornographic materials that do not pose a public danger] (Ofis efektyvnoho rehuliuвання, 2023) <<https://brdo.com.ua/news/ukrayina-nasliduye-zakony-srsr-shhodo-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-za-poshyrennya-pornomaterialiv-shho-ne-stanovlyat-suspilnoyi-nebezpeky/>> (in Ukrainian)

Куковинець Д. О.

Кримінальна відповідальність за діяння, пов'язані з порнографією: міжнародні та національні стандарти

Стаття присвячена питанням дослідження міжнародних і національних стандартів у сфері боротьби з діяльністю, пов'язаною з порнографією. Здійснено класифікацію міжнародних актів у досліджуваній проблематиці залежно від характеру обов'язковості їх положень (обов'язкові та рекомендаційні стандарти). У межах обов'язкових стандартів додатково здійснено їх поділ за критерієм безпосереднього предмета регулювання. Встановлено, що наразі кримінально караною на міжнародному рівні визнано лише діяльність, пов'язану з дитячою порнографією.

Зазначено, що національними стандартами у цій царині охоплюються питання обмеження не лише дитячого порнографічного контенту, а й такого, що виробляється «дорослими людьми для дорослих». Зроблено акцент, що у законодавстві України наразі наявна прогалина у виді відсутності визначення «порнографії» родовим поняттям. Це можна усунути за рахунок прийняття Законопроекту № 9623, яким, зокрема, пропонується декриміналізувати діяння, пов'язані з порнографією у частині, що не становить суспільної небезпечності. Пропоновані зміни досліджено на предмет їх відповідності таким критеріям декриміналізації, як: 1) втрата діянням ознаки суспільної небезпечності; 2) встановлення недоцільності здійснення боротьби з конкретним видом поведінки заходами кримінально-правового впливу; 3) відсутність кореляції в оцінці конкретної поведінки як суспільно небезпечної з боку законодавця та соціально-правової психології народу.

Зроблено висновок, що декриміналізація діяльності, пов'язаної з порнографією, має право на існування за умов дотримання формули, обов'язковими складниками якої є: фігуранти-повнолітні особи, беззастережна наявність згоди та відсутність пропагування культу насильства з одночасним впровадженням заходів регуляторної політики.

Kukovynets D. O.

Criminal liability for acts related to pornography: international and national standards

The article is devoted to the study of international and national standards in the field of combating pornography-related activities. The author classifies international acts in the area under study depending on the nature of their mandatory provisions (mandatory and recommendatory standards). Within the framework of mandatory standards, the author additionally divides them by the criterion of the direct subject matter of regulation. It is established that currently only activities related to child pornography are recognized as criminalized at the international level.

It is noted that national standards in this area cover the issues of restricting not only child pornographic content, but also the content produced by «adults for adults». It is emphasized that there is currently a gap in Ukrainian legislation in the form of the absence of a definition of «pornography» as a generic concept, which can be eliminated by adopting Draft Law № 9623, which, among other things, proposes to decriminalize acts related to pornography in the part that does not pose a public danger. The proposed amendments were analyzed for their compliance with the following decriminalization criteria: 1) the loss of the sign of public danger by the act; 2) establishment of the inexpediency of combating a particular type of behavior by means of criminal legal measures; 3) lack of correlation in the assessment of a particular behavior as socially dangerous between the legislator and the socio-legal psychology of the people.

The author concludes that decriminalization of pornography-related activities has the right to be implemented subject to the following formula, which must include adult defendants, unconditional consent and absence of propaganda of a cult of violence, and simultaneous implementation of regulatory policy measures.

Стаття надійшла до редакції: 10.11.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

О. О. Пащенко, доктор юридичних наук, доцент,
завідувач відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0001-9640-0137

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА ТА ПОЛІТИКА ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ*

Постановка проблеми. Сутність функціонального підходу в науковому пізнанні полягає у вичленуванні досліджуваного об'єкта як цілого, поділу його на складові частини і виявленні функціональних залежностей як між цими складовими, так і між складовими і цілим¹. Як такий об'єкт можна, зокрема, розглядати політику впливу на злочинність, складовими якої, серед іншого, є кримінально-правова політика та політика поведження із засудженими. Слід відзначити, що в правовій доктрині здебільшого йдеться не про політику впливу на злочинність, а про політику боротьби зі злочинністю, не про політику поведження із засудженими, а про кримінально-виконавчу політику.

На думку В. І. Борисова, кримінально-правова політика, будучи однією із складових політики у сфері боротьби зі злочинністю, водночас є її системоутворюючим елементом, а тому посідає домінуюче місце серед інших її напрямів. Так, актуалізація певних видів покарань, визначених кримінальним законом, зумовлює зміст кримінально-виконавчої політики щодо їх виконання. Тому кримінально-виконавчий напрям знаходиться під «подвійним» впливом як політики у сфері бо-

ротьби зі злочинністю, так і кримінально-правової політики, зокрема². В. С. Зеленецький вказував, що кримінально-правовим аспектом насичені всі інші види політики, які реалізуються в сфері боротьби зі злочинністю. Саме кримінально-правова (за термінологією науковця – кримінальна) політика завжди встановлювала межі реалізації інших видів політики в цій сфері, у зв'язку із чим останні цілком справедливо розглядаються як похідні від першої³. На переконання М. І. Панова, оскільки серед наук кримінального циклу кримінальне право належить до категорії «фундаментальних», то розробка і трактування кримінальним правом міждисциплінарних категорій і понять є науковою і нормативно-правовою основою для інших наук цього блоку, які мають користуватися ними як «наявними» і «даними». Безумовно, зазначає правознавець, тут мають місце відносини «субординації», відповідно до яких прикладні науки цього блоку при розробці вказаних категорій і понять мають виходити з основних і принципів положень науки кримінального права⁴. У зв'язку із цим надання визначення політики поведження із засудженими є можливим лише після аналізу дефініції кримінально-правової політики та встановлення змісту цього поняття. При цьому слід мати на увазі, що підходить до визначення останнього се-

* *Примітка.* Стаття виконана в межах фундаментальної теми «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні» (номер державної реєстрації 0121U114397, термін виконання 1 кв. 2022 р. – 4 кв. 2025 р.) У розробці теми беруть участь: д.пед.н., проф. Ворожбіт-Горбатюк В. В., д.ю.н., с.н.с. Яковець І. С., д.ю.н., доц. Пащенко О. О., к.ю.н. Кутєпов М. В. Керівник теми к.ю.н., доц. Пивоваров В. В.

¹ Панов М. І. 'Функціональний підхід – необхідна складова методології наукових досліджень кримінального права' *Панов М. І. Вибрані праці з проблем правознавства* (Право, 2020) 277

² Борисов В. І. 'Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її напрямки' (2008) 15 *Питання боротьби зі злочинністю* 69

³ Зеленецький В. С. 'Концептуальні основи формування інноваційної уголовно-процесуальної політики України' (2008) 15 *Питання боротьби зі злочинністю* 82

⁴ Панов М. І. 'Системний підхід до дослідження науки кримінального права та її міждисциплінарних зв'язків' *Панов М. І. Вибрані праці з проблем правознавства* (Право, 2020) 240, 241

ред науковців різняться, а тому їх слід розглянути для виявлення того (підходу), який було б доречно використовувати під час установа змсту політики поведження із засудженими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

З точки зору О. М. Джужи, кримінально-правова політика – це *напря́м діяльності* зі створення кримінального законодавства, здійснення криміналізації та декриміналізації, пеналізації та депеналізації і диференціації кримінальної відповідальності¹. З цього приводу зазначимо, що наведене є нічим іншим як окремими проявами здійснення кримінально-правового регулювання суспільних відносин. У зв'язку із цим після наведеного визначення слід навести позицію Д. О. Балобанової, на думку якої кримінально-правова політика – це адекватні існуючим потребам у суспільстві *основні напрями, пріоритети, найважливіші завдання, шляхи й засоби* здійснення кримінально-правового регулювання². На думку К. В. Волошиної, кримінально-правова політика – це *стратегія державних органів*, направлена на формування основних задач, принципів та цілей кримінально-правового впливу на злочинність у всіх сферах суспільного життя, та засоби досягнення позитивного результату, який виражається у прийнятті необхідних кримінально-правових законів та їх застосуванні³. Як бачимо, на відміну від позицій правників, що були наведені перед цим, дослідниця пише не про «напря́м діяльності», а про стратегію, яка, як відомо, теж являє собою певний напря́м (напрями) діяльності, але більш розгорнутий, що, окрім цього, обов'язково має своєю передумовою належне наукове обґрунтування. Водночас «стратегія» – це обов'язково «діяльність», а тому реалізовуватися, впроваджуватися в життя шляхом бездіяльності вона не може. Отже, є підстави розглядати позицію К. В. Волошиної саме серед правників аналізованої групи. Близьким до наведених,

але більш лаконічним, є визначення, запропоноване К. Б. Марисюком: кримінально-правова політика – це *цілеспрямована діяльність держави*, спрямована на розроблення та реалізацію кримінально-правових засобів боротьби зі злочинністю⁴.

О. В. Острогляд віддає перевагу такому визначенню кримінально-правової політики: кримінально-правова політика – це *напря́м діяльності держави* в сфері охорони найбільш важливих для особи, суспільства і держави благ, законних інтересів і суспільних відносин від злочинних посягань, що виражається у визначенні кола злочинних діянь і законодавчих ознак останніх і формулюванні *ідей і* принципів положень, форм і методів кримінально-правової дії на злочинність із метою зниження і зменшення її негативного впливу на соціальні процеси⁵. Відмітимо, що цей науковець, на відміну від попередніх, указав у своєму визначенні на формулювання ідей, хоча і прив'язував їх до напря́му діяльності держави, а не виділяв окремо, поряд із ним. На протигвагу цьому, О. В. Козаченко зазначає, що під кримінально-правовою політикою слід розуміти основні правові та політичні *ідей*, які орієнтовані на подолання злочинності за допомогою кримінально-правових заходів⁶.

Обидві позиції, що було наведено вище, поєднує у своєму визначенні О. Д. Максимів, на думку якої кримінально-правова політика – це *напря́м діяльності державних органів і суспільства* із протидії злочинності кримінально-правовими заходами, а також *сукупність керівних ідей*, які визначають зміст кримінально-правових норм та інститутів⁷. Окрім відзначеного, слід зацентувати увагу на тому, що дослідниця серед суб'єктів відповідної діяльності наводить суспільство, а не лише державу.

Метою статті є формування визначення політики поведження із засудженими крізь призму

¹ Джужа О. М. 'Науково-практичний інтерес до становлення кримінально-виконавчої та кримінологічної політики України' (2005) 11 Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) 171

² Балобанова Д. О. 'Рівні кримінально-правової політики' *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Харків, 12–13 жовтня 2016 р.) 153, 154

³ Волошина К. В. 'Кримінально-правова політика, направлена на вдосконалення сфери, пов'язаної з невиконанням рішення суду' *Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю»* (11–16 березня 2014 р.) 125

⁴ Марисюк К. Б. 'Кримінально-правова політика у сфері майнових покарань' *Політика в сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми: монографія*. П. Л. Фріса, В. Б. Харченка (ред) (Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2016) 211

⁵ Острогляд О. В. 'Правозастосовча діяльність як форма реалізації кримінально-правової політики' *Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю»* (11–16 березня 2014 р.) 93

⁶ Козаченко О. 'Сучасна кримінальна політика української держави: новачі та традиції' (2008) 2 Сучасні тенденції розвитку держави та права України 29

⁷ Максимів О. Д. *Теоретичні засади політики України у сфері протидії злочинності* (дис. канд. юрид. наук Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016) 47

наявних доктринальних дефініцій кримінально-правової політики та виявлення функціональних залежностей між цими видами політики впливу на злочинність.

Виклад основного матеріалу. Найпоследовніше у вітчизняній правовій доктрині підходить до визначення досліджуваного поняття П. Л. Фріс. Він зазначає, що кримінально-правова політика – *це системоутворюючий (основоположний) елемент політики у сфері боротьби зі злочинністю*, яка розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правової дії на злочинність, засоби їх досягнення¹. У пізнішій публікації, написаній у співавторстві з В. І. Борисовим, П. Л. Фріс у цій частині відтворює наведене раніше визначення². Таку позицію поділяє й Ю. В. Кернякевич-Танасійчук³. На жаль, у власних визначеннях науковці не акцентують уваги на тому, що саме являє собою досліджуваний вид політики (напрям діяльності держави, ідеї тощо), як це роблять дослідники, позиції яких було наведено в попередніх абзацах. Можливо це слід пояснити тим, що вони посилаються на поняття більш високого порядку (політика у сфері боротьби зі злочинністю), яке аналізують перед тим, як перейти до розгляду кримінально-правової політики, маючи при цьому на увазі, що властивості родового поняття обов'язково мають відбиватися й у понятті видовому. Це можна визнати достатньою причиною зосередження їх зусиль на характеристиці змісту поняття, а не його сутності (правової природи). Інакше пояснює наявність таких дефініцій Ю. А. Пономаренко. З його точки зору, В. І. Борисов, П. Л. Фріс та інші учені, серед яких названо, зокрема В. М. Куца та Т. А. Павленко, вбачають у кримінально-правовій політиці комплексне, системне явище, що не може бути зведене до якоїсь однієї площини її розуміння⁴.

¹ Фріс П. Л. *Політика у сфері боротьби зі злочинністю і права людини: монографія* (Надвірнянська друкарня, 2009) 68

² Борисов В. І., Фріс П. Л. 'Поняття кримінально-правової політики' *Політика в сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми: монографія*. П. Л. Фріса, В. Б. Харченка (ред) (Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2016) 28, 29

³ Кернякевич-Танасійчук Ю. В. *Кримінально-виконавча політика України: монографія*. (Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2019) 139

⁴ Пономаренко Ю. 'Поняття кримінально-правової політики' *Сучасний вимір кримінального права. Liber Amicorum на честь академіка Вячеслава Борисова: монографія* (Право, 2023) 119

Визначення, запропоноване П. Л. Фрісом, покладає в основу власної дефініції також Я. О. Лантінов (як він сам про це зазначає). На його думку, це *діяльність органів державної влади з введення у дію кримінально-правових актів (законів про кримінальну відповідальність, актів офіційного тлумачення кримінально-правових норм, постанов Пленуму Верховного Суду України), необхідних для здійснення державної політики*⁵.

Оригінальне визначення кримінально-правової політики дає М. І. Колос. Він пише, що кримінально-правова політика – *«це політика держави, спрямована на виявлення за допомогою глибоких кримінологічних досліджень причин злочинності на макро- і мікрорівнях, та вироблення напрямів, формування завдань і визначення засобів кримінально-правового реагування (криміналізація, декриміналізація; пеналізація, депеналізація), охорони та захисту найбільш важливих (пріоритетних) суспільних і правових відносин, що вражаються суспільно небезпечними діями відповідних суб'єктів»*⁶. Відзначена нами оригінальність визначення полягає у тому, що у нього входить посилення на виявлення «причин злочинності» та засобу, за допомогою якого таке «виявлення» здійснюється – *«за допомогою глибоких кримінологічних досліджень»*. Нічого подібного інші науковці у визначенні кримінально-правової політики не включають. Це є більш характерним для визначень політики у сфері боротьби зі злочинністю в цілому, оскільки кримінологічні дослідження є елементом її іншої складової частини – кримінологічної політики.

Із того, на чому ґрунтується і з чого виходить кримінально-правова політика, надає її визначення також В. І. Борисов: *«виходячи з кримінально-правових положень щодо визнання певних суспільно небезпечних явищ злочинами і ґрунтуючись на кримінальному законодавстві, вона становить комплекс відповідних керівних заходів, спрямованих на формування кримінально-правових норм*

⁵ Лантінов Я. О. 'Кримінально-правова охорона основ громадянського суспільства України як складова кримінально-правової політики' *Політика в сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми: монографія*. П. Л. Фріса, В. Б. Харченка (ред) (Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2016) 325

⁶ Колос М. І. 'Кримінально-правова політика в Україні: окремі проблеми та шляхи їх вирішення' *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: збірник матеріалів науково-практичної конференції* (Київ, 5 грудня 2012 р.) 114, 115

та інститутів, їх застосування, з'ясування найбільш актуальних напрямів діяльності державних структур і правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю»¹.

Викладене дозволяє стверджувати, що в правовій доктрині кримінально-правова політика розглядається як діяльність (напрямок діяльності), стратегія, основні правові та політичні ідеї, комплекс керівних заходів. При цьому суб'єктами названої діяльності називають державні органи, уповноважені органи, органи державної влади, суспільство.

Зважаючи на кореляційні зв'язки субординації, що існують між кримінально-правовою політикою та політикою поведіння із засудженими, є підстави розглядати останню як діяльність, стратегію, ідеї та комплекс заходів у цій сфері.

З точки зору Ю. А. Пономаренка, вже створені підстави для переосмислення підходу до розуміння сутності кримінально-правової політики – не може йтися про якусь однобоку її інтерпретацію (як певної ідеї, обсягу знань, діяльність держави чи якое інше), вона є багатоаспектним явищем, що зумовлює можливість її тлумачення у різних значеннях². Далі правник послідовно аналізує ці значення (аспекти). На його думку, кримінально-правова політика – це діяльність держави з протидії злочинності засобами кримінального права (1), ідеальна модель або державна концепція здійснення такої діяльності (2), система наукових знань, що вивчає закономірності та перспективи її здійснення (3), відповідна навчальна дисципліна (4)³. Уявляється, що за такого підходу будь-який вид політики (зокрема правової) можна розуміти у названих аспектах. Зазначений підхід є також традиційним і для розуміння таких понять, як «кримінальне право», «кримінально-виконавче право» та будь-яке «право» взагалі, з тими уточненнями, що в першому значенні це не сама по собі «діяльність держави», а система правових норм, що регулюють суспільні відносини у відповідній сфері. Неважко помітити, що інші відзначені аспекти є віддзеркаленням першого (діяльності держави –

якщо вести мову про політику, і системи правових норм – якщо аналізується «право»). З огляду на це, перший аспект є домінуючим, саме він набуває першочергового, фундаментального значення, інші аспекти формуються саме навколо нього, є похідними від нього. Тому, аналізуючи політику поведіння із засудженими, зауважуємо, що її слід розуміти насамперед як діяльність держави (але не лише її, а й інших суб'єктів), оскільки для захисту прав цієї категорії осіб має значення саме здійснення такої діяльності, а не ідеї, покладені в її підґрунтя, система наукових чи догматичних знань. На наш погляд, цю тезу слід чітко зафіксувати, а вже потім віддавати належне іншим значенням аналізованого поняття. Безумовно, що для ефективного, справедливого, доцільного, послідовного здійснення відповідної діяльності вона має ґрунтуватися на ідеях, що відбивають основні закономірності суспільного розвитку на певному етапі його становлення. Для сучасної України такими ідеями є захист прав людини та необхідність євроінтеграції. Тому у діяльності держави та інших суб'єктів реалізації відповідного виду політики має відбиватися насамперед ідея цілковитого захисту прав засуджених та виконання зобов'язань щодо євроінтеграції, взятих на себе нашою державою в цій сфері. Але якими б гарними і прогресивними не були б відзначені ідеї, доки вони не знайдуть свого втілення у відповідній діяльності, доти вони будуть залишатися кантівською «річчю в собі». Те саме стосується третього і четвертого аспектів, наведених Ю. А. Пономаренком. Розвиток наукового знання, його надбання буде корисним використати під час здійснення відповідної діяльності. Водночас без такої діяльності, отримане наукою знання залишається «мертвим». Так само запорукою її успішного здійснення є й підготовка на базі навчальної дисципліни грамотних, компетентних фахівців, які реалізують політику в сфері захисту прав засуджених. Але без відповідного «здійснення» така освітянська діяльність стає беззмістовною.

Висновки. Викладене дозволяє стверджувати, що дефініцію політики поведіння із засудженими слід надавати з урахуванням наявних у науці підходів до визначення кримінально-правової політики. Категорії та поняття, якими оперує наука кримінально-виконавчого права, мають знаходитись у стані цілковитої несуперечливості з тими, що надаються наукою кримінального права. Саме

¹ Борисов В. І. 'Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрямки' (2009) 100 Проблеми законності 310

² Пономаренко Ю. 'Поняття кримінально-правової політики' *Сучасний вимір кримінального права. Liber Amicorum на честь академіка Вячеслава Борисова*: монографія (Право, 2023) 119, 120

³ – 121–130

такими є функціональні залежності між цими науками взагалі та відповідними видами політики, зокрема. Таке становище можна пояснити також тим, що наука кримінального права є серед наук кримінального циклу фундаментальною, а наука кримінально-виконавчого права – прикладною.

Політику поведження із засудженими слід розуміти насамперед як діяльність держави та інших суб'єктів у відповідній сфері, що має ґрунтуватися на ідеях захисту прав людини та необхідності виконання Україною своїх зобов'язань щодо євроінтеграції (в частині поведження із засудженими).

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Fris P. L. Polityka u sferi borotjby zi zlochynnistju i prava ljudyny: monohrafiia [Politics in the field of fighting crime and human rights: monograph] (Nadvirnjansjka drukarnja, 2009) 168 (in Ukrainian).
2. Kerniakevych-Tanasiichuk Yu. V. Kryminalno-vykonavcha polityka Ukrainy: monohrafiia [Criminal-executive policy of Ukraine: monograph] (Prykarpatsjkogho nacionaljnogho universytetu imeni Vasylja Stefanyka, 2019) 336 (in Ukrainian).

Part of the books

3. Borysov V. I., Fris P. L. 'Poniattja kryminalno-pravovoji polityky'. Polityka v sferi borotjby zi zlochynnistju Ukrainy: teoretychni ta prykladni problem: monohrafiia Frisa P. L., Kharchenka V. B. (red.) [Concept of criminal law policy. Ukraine's crime-fighting policy: theoretical and applied problems: monograph Fris P. L., Kharchenko V. B. (ed.)]. (Prykarpatsjkogho nacionaljnogho universytetu imeni Vasylja Stefanyka, 2016) 24–43 (in Ukrainian).
4. Lantinov Ja. O. 'Kryminaljno-pravova okhorona osnov ghromadjanskogho suspiljstva Ukrainy jak skladova kryminaljno-pravovoji polityky'. Polityka v sferi borotjby zi zlochynnistju Ukrainy: teoretychni ta prykladni problem: monohrafiia Frisa P. L., Kharchenka V. B. (red.) [Criminal law protection of the foundations of civil society of Ukraine as a component of criminal law policy. Ukraine's crime-fighting policy: theoretical and applied problems: monograph Fris P. L., Kharchenko V. B. (ed.)]. (Prykarpatsjkogho nacionaljnogho universytetu imeni Vasylja Stefanyka, 2016) 316–332 (in Ukrainian).
5. Marysiuk K. B. 'Kryminalno-pravova polityka u sferi mainovykh pokaran'. Polityka v sferi borotjby zi zlochynnistju Ukrainy: teoretychni ta prykladni problem: monohrafiia Frisa P. L., Kharchenka V. B. (red.) [Criminal law policy in the field of property penalties. Ukraine's crime-fighting policy: theoretical and applied problems: monograph Fris P. L., Kharchenko V. B. (ed.)]. (Prykarpatsjkogho nacionaljnogho universytetu imeni Vasylja Stefanyka, 2016) 203–216 (in Ukrainian).
6. Panov M. I. 'Funkcionalnyi pidkhid – neobkhidna skladova metodolohii naukovykh doslidzhen kryminalnogo prava'. Panov M. I. Vybrani pratsi z problem pravoznavstva [The functional approach is a necessary component of the methodology of scientific research of criminal law. Panov M. I. Selected works on the problems of jurisprudence]. (Pravo, 2020) 275–286 (in Ukrainian).
7. Panov M. I. 'Systemnyi pidkhid u doslidzhenni nauky kryminalnogo prava ta yii mizhdystsyplinarynykh zviazkiv'. Panov M. I. Vybrani pratsi z problem pravoznavstva [Systematic approach in the study of the science of criminal law and its interdisciplinary connections. Panov M. I. Selected works on the problems of jurisprudence]. (Pravo, 2020) 233–241 (in Ukrainian).
8. Ponomarenko Yu. 'Ponjattja kryminaljno-pravovoji polityky. Suchasnyj vymir kryminaljnogho prava'. Liber Amicorum na chestj akademika Vjacheslava Borysova: monohrafiia [Concept of criminal law policy. The modern dimension of criminal law. Liber Amicorum in honor of Academician Vyacheslav Borisov: monograph]. (Pravo, 2023) 115–134 (in Ukrainian).

Journal articles

9. Borysov V. I. 'Derzhavna polityka u sferi borotby zi zlochynnistju ta yii napriamky' [State policy in the sphere of crime control and its directions] (2009) 100 Problemy zakonnosti – Problems of legality 305–312 (in Ukrainian).
10. Borysov V. I. 'Suchasna polityka derzhavy u sferi borotby zi zlochynnistju ta yii napriamky' [Modern state policy in the field of fighting crime and its directions] (2008) 15 Pytannia borotby zi zlochynnistju – Issues of Crime Prevention 68–80 (in Ukrainian).
11. Dzhuzha O. M. 'Scientific and practical interest in the development of criminal enforcement and criminological policy of Ukraine' [Scientific and practical interest in the formation of criminal executive and criminological policy of Ukraine] (2005) 11 Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistju i koruptsiieiu (teoriia i praktyka) – Fight against organized crime and corruption (theory and practice) 164–175 (in Ukrainian).

12. Zeleneckiy V. S. 'Konceptualjniye osnovy formirovaniya ynnovatsionnoy ugholovno-processualnoy polytyky Ukrainy' [Conceptual foundations for the formation of innovative criminal procedural policy in Ukraine] (2008) 15 Pytannia borotby zi zlochynnistiu – Issues of Crime Prevention 81–109 (in Russian).
13. Kozachenko O. 'Suchasna kryminalna polityka ukraïnskoi derzhav : novatsii ta tradytsii' [Modern criminal policy of the Ukrainian state: innovations and traditions] (2008) 2 Suchasni tendentsii rozvytku derzhavy ta prava Ukrainy – Modern trends in the development of the state and law of Ukraine 28–40 (in Ukrainian).

Dissertation

14. Maksymiv O. D. Teoretychni zasady polityky Ukrainy u sferi protydyi zlochynnosti [Theoretical foundations of Ukrainian policy in the field of crime prevention] (dys. kand. yuryd. nauk. Lviv state university of internal affairs, 2016) 334 (in Ukrainian).

Conference papers

15. Balobanova D. O. 'Rivni kryminalno-pravovoi polityky' [Levels of criminal-legal policy] *Sotsialna funktsiia kryminalnogo prava: problemy naukovooho zabezpechennia, zakonotvorennia ta pravozastosuvannia: materialy mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii* (Kharkiv, 12–13 zhovtnya 2016 r.) 153–156 (in Ukrainian).
16. Voloshyna K. V. 'Kryminalno-pravova polityka, napravlena na vdoskonalennia sfery, poviazanoi z nevykonanniam rishennia sudu' [Criminal law policy aimed at improving the sphere related to non-execution of a court decision] *Materialy mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konerentsii «Polityka v sferi borotjby zi zlochynnistju»* (11–16 bereznya 2014 r.) 125–129 (in Ukrainian).
17. Kolos M. I. 'Kryminalno-pravova polityka v Ukraini: okremi problemy ta shliakhy yikh vyrishennia' [Criminal law policy in Ukraine: individual problems and ways to solve them] *Pravova polityka Ukrainy: kontseptualni zasady ta mekhanizmy formuvannia: zbirnyk materialiv nauково-praktychnoi konferentsii* (Kyiv, 5 hrudnia 2012 r.) 114–121 (in Ukrainian).
18. Ostroghljad O. V. 'Pravozastosovcha dijajlnistj jak forma realizacii kryminaljno-pravovoi polityky' [Law enforcement activity as a form of implementation of criminal law policy] *Materialy mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konerentsii «Polityka v sferi borotjby zi zlochynnistju»* (11–16 bereznya 2014 r.) 93–96 (in Ukrainian).

Пащенко О. О.

Кримінально-правова політика та політика поводження із засудженими.

У статті розглянуто наявні в науці підходи до визначення кримінально-правової політики. Зазначено, що вона розуміється як діяльність органів державної влади, комплекс керівних заходів, стратегія, основні правові та політичні ідеї. При цьому суб'єктами названої діяльності називають державні органи, вповноважені органи, органи державної влади, суспільство. Зважаючи на кореляційні зв'язки субординації, що існують між кримінально-правовою політикою та політикою поводження із засудженими, є підстави розглядати останню як діяльність, стратегію, ідеї та комплекс заходів у цій сфері.

Аналізується наукова концепція, згідно якої кримінально-правова політика є багатоаспектним явищем, що зумовлює можливість її тлумачення у різних значеннях: діяльність держави з протидії злочинності засобами кримінального права; ідеальна модель або державна концепція здійснення такої діяльності; система наукових знань, що вивчає закономірності та перспективи її здійснення; відповідна навчальна дисципліна. Відзначається, що, домінуючим є перший аспект, який набуває першочергового, фундаментального значення, тоді як інші аспекти формуються навколо нього, є похідними від нього. Тому політику поводження із засудженими слід розуміти перш за все як діяльність держави (але не лише її, а й інших суб'єктів), оскільки для захисту прав відзначеної категорії осіб має значення саме здійснення такої діяльності, а не ідеї, покладені в її підґрунтя, система наукових чи догматичних знань.

Ключові слова: кримінальне право, кримінально-виконавче право, кримінально-правова політика, кримінально-виконавча політика, політика в сфері поводження із засудженими.

Pashchenko O. O.

Criminal law policy and the policy of treatment of convicts

In the article the available scientific approaches to the definition of criminal law policy are considered. This was done in order to define the policy of treatment of convicts and to identify functional dependencies between these types of policies affecting crime.

It is noted that criminal law policy is understood as the activity of state authorities, a set of management measures, strategy, basic legal and political ideas. At the same time, the subjects of the mentioned activity are state bodies, authorized bodies, state authorities, and society. Considering the correlational relations of subordination that exist between the criminal law policy and the policy of treatment of convicts, there are reasons to consider the latter as an activity, strategy, ideas and a set of measures in this area.

The scientific concept is analyzed, according to which the criminal law policy is a multifaceted phenomenon, which leads to the possibility of its interpretation in different meanings: the activity of the state to combat crime by means of criminal law; an ideal model or state concept for the implementation of such activity; a system of scientific knowledge that studies patterns and prospects for its implementation; relevant academic discipline. It is noted that, with this approach, each type of policy (especially legal) can be understood in the mentioned aspects. Dominant is the first aspect, which acquires primary, fundamental importance, while other aspects are formed around it, are derived from it. Therefore, the policy of dealing with convicts should be understood first of all as an activity of the state (but not only of it, but also of other subjects), since for the protection of the rights of the specified category of persons it is important the implementation of such activity, and not the ideas laid in its basis, a system of scientific or dogmatic knowledge. At the same time, for effective, fair, expedient, consistent implementation of the relevant activity, it should be based on ideas that reflect the main laws of social development at a certain stage of its formation. For modern Ukraine, such ideas are protection of human rights and need for European integration. Therefore, the activity of the state and other subjects implementing the relevant type of policy should first of all reflect the idea of full protection of the rights of convicts and the fulfillment of the obligations regarding European integration undertaken by our state in this area.

Key words: *criminal law, criminal-executive law, criminal law policy, criminal-executive policy, policy in the field of treatment of convicts.*

Стаття надійшла до редакції: 20.09.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

В. В. Пивоваров, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID 0000-0003-3754-8099

В. В. Ворожбіт-Горбатюк, доктор педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID 0000-0002-5138-9226

І. С. Яковець, доктор юридичних наук, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID 0000-0002-1022-3115

ПРОГРАМИ ПІДТРИКИ ДЛЯ ЗАСУДЖЕНИХ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Події, що розгортаються в Україні, виразно актуалізують доцільність розробки різних напрямів підтримки ветеранів війни. Адже із плином часу збільшується кількість військовослужбовців – учасників бойових дій, які скоїли кримінальні правопорушення. За статистичними даними Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, кількість осіб, які мають статус ветерана війни та перебувають в умовах ізоляції, станом на 01.07.2021 р. склала 320 осіб, станом на 01.10.2021 р. – 354 особи, станом на 01.01.2022 р. – 374 особи¹. На 01.07.2023 р. в установах виконання покарань відбувають покарання у виді позбавлення волі 333 особи, які брали участь в АТО/ООС, та 11 осіб – учасників бойових дій. Із них 310 осіб засуджені за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів².

¹ Програма психологічної підтримки засуджених ветеранів війни (Київ, 2022) 199

² Лист-відповідь Департаменту виконання покарань

Крім бойового досвіду, такі особи демонструють трансформації усіх аспектів життєдіяльності. Потрапляючи до мирного соціуму, ці трансформації часто зумовлюють у таких осіб певний дисонанс ціннісних орієнтирів. Травмуючий досвід ветеранів війни, кількість яких збільшується у реаліях запровадженого в Україні воєнного стану, потребує розроблення додаткових регламентів підтримки, пробаційних програм і програм диференційованого впливу, психолого-педагогічного і соціального супроводу на рівні міждисциплінарних рішень.

Підвищена тривожність, загострені почуття відповідальності і справедливості, зміна ціннісних і життєвих орієнтирів, деформації соціальних зв'язків – ці та інші аспекти приводять до конфлікту ветеранів війни із законом. Маючи уже сформо-

(В. Кошинець) на запит Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрНУ (вх.№ 10/1–14345-кш від 07.08.2023). 7 арк. 3

вані особливості соціальної взаємодії, які в умовах критичної загрози життю докорінно різняться із процесами соціальної взаємодії у мирному соціумі, ветерани війни, які скоїли кримінальні правопорушення, опиняються в ситуації повторного зламу поведінкових стереотипів. Соціальна ізоляція таких засуджених може поглибити чи спричинити нові негативні трансформації наявних психічних станів, стати причиною деструктивних змін у поведінці і самоідентифікації таких осіб. Крім того, попри труднощі воєнного стану, в реаліях сьогодення відбуваються стрімкі зміни, пов'язані із ситуаціями багатозадачності, цифровізації усіх сфер життєдіяльності суспільства, що впливає на формування психобіографії кожної особи. Це висуває нові завдання щодо організації реабілітації, різнопланової підтримки в процесах ресоціалізації засуджених ветеранів війни у суворій відповідності до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»¹.

На теперішній час діє програма диференційованого виховного впливу на засуджених «Підготовка до звільнення ветеранів війни, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції / операції Об'єднаних сил»². Реалізація цієї програми здійснюється відповідно до частин 4, 5 статті 123, статей 156, 157 Кримінально-виконавчого кодексу України³, статті 6 Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»⁴, спільного наказу Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених

органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 03 квітня 2018 р. №974/5/467/609/280⁵, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 05 квітня 2018 р. №408/31860. Також під егідою Міністерства юстиції України, Міністерства у справах ветеранів розроблено програму і методичний посібник до неї «Програма психологічної підтримки засуджених ветеранів війни»⁶.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заявлена проблема наразі перебуває у полі зору науковців, представників різних галузей знань. Методологія цього дослідження корелюється з аргументованими висновкам, визначеними у наукових працях І. Яковець⁷ Л. Гридковець⁸, О. Кокун, Н. Агаєва, І. Пішко та ін.⁹ Для цього дослідження цінними також є міркування і висновки С. Макаренка¹⁰. Авторка у статті зосередила увагу на проблемі психологічного супроводу цілих соціальних груп, коли психологічна допомога «полягає у забезпеченні емоційної, смислової й екзистенційної підтримки людини або суспільства в ситуаціях ускладнення, які виникають під час їх особистісного й соціального буття»¹¹. У статті наголошено увагу, що існують три концептуальні підходи до організації і здійснення психологічної допомоги у бойових ситуаціях, зокрема американська, ізраїльська і російська системи надання психологічної допомоги. На підставі емпіричних даних

¹ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України поточна редакція від 03.08.2023, підстава – 3022-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення:)

² Підготовка до звільнення ветеранів війни, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції / операції Об'єднаних сил: Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених. Наказ Міністерства юстиції України від 20 жовтня 2021 року №3742/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1364-21#Text>

³ Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України чинний, поточна редакція від 05.10.2023, підстава – 3380-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

⁴ Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України чинний, поточна редакція від 20.01.2018, підстава – 2249-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>

⁵ Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 03 квітня 2018 року №974/5/467/609/280 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0408-18#Text>

⁶ Програма психологічної підтримки засуджених ветеранів війни (Київ, 2022) 199

⁷ Яковець І. С. *Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія.* (Право, 2013) 392

⁸ Гридковець Л. *Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи: навчальний посібник.* Том 3. (Київ, 2018) 236

⁹ Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Остапчук В. В. *Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення: методичний посібник.* (НДЦ ГП ЗСУ, 2017) 282

¹⁰ Макаренко С. С. 'Соціально-психологічна реабілітація учасників бойових дій'. (2018) 3 (130) *Psychological Journal* 87 DOI: <https://doi.org/10.31108/2018vol13iss3pp86-95>

¹¹ –

презентовано сильні сторони кожної із названих систем. Однак поза увагою лишилася проблема використання національного контенту і конструктивних напрацювань українських психологів у методології, культурної відповідності цільових і змістовно-методичних аспектів практики психологічної допомоги військовослужбовцям і їх найближчому соціальному оточенню. Системним характером абрису проблеми, дотичної до нашої наукової розвідки, відзначається публікація колективу авторів: І. Назаренко, В. Якимець, В. Печиборщ, Г. Слабкий, В. Іванов, А. Поліщук¹. Хоча автори розглядали проблемні питання психологічної реабілітації військовослужбовців ветеранів – учасників Антитерористичної операції та Операції об'єднаних сил в Україні, для нашої наукової розвідки цінним є конкретизований нормативний базис «комплексу соціально-правових гарантій військовослужбовцям», а також авторське бачення системного підходу щодо надання медико-психологічної допомоги та реабілітації учасників АТО². Проблематика, дотична заявленій в темі статті проблемі, певною мірою висвітлена у статтях О. Турчиної³ і О. Шкути⁴ через призму діяльності спостережних комісій, піклувальних рад, інших форм долучення громадськості до здійснення ресоціалізації, реабілітації засуджених осіб і запобігання вчиненню повторних злочинів.

Разом із тим трансформації, що відбуваються в суспільстві, актуалізують потребу ретельного вивчення, аналізу дієвості чинних програм для досягнення безпеки і реалізації прав людини в місцях несвободи, досягнення чітких цілей ресоціалізації і реабілітації, їх систематичного оновлення і розробки інших таких програм саме з урахуванням особливостей характеристик засуджених ветеранів війни для запобігання вчиненню ними повторних злочинів. Крім того, цією публікацією

прагнемо привернути увагу наукової спільноти і фахівців-практиків до проблем підвищення рівня психологічної, предметно-методичної і педагогічних компетентності працівників пробаційної системи, які долучаються до розроблення і реалізації таких програм, створення умов для систематичного підвищення кваліфікації із практик відновлення і корекції психічного здоров'я, розробки просоціальних стратегій реалізації особистих потреб ветеранами війни після звільнення, формування і моніторингу психобіографій засуджених ветеранів війни тощо. Також убачаємо за необхідне привернути увагу спільноти, дотичної до заявленої проблеми, у контексті долучення до процесів створення умов безпеки, досягнення ресоціалізації, реабілітації і здійснення соціально-виховної роботи з метою запобігання вчиненню засудженими ветеранами війни повторних злочинів представництв об'єднань і громад на засадах паритетності в реалізації положень збереження і розвитку національної ідентичності, формування правової і громадянської культури⁵.

Мета статті: аналіз, визначення викликів і шляхів розв'язання проблемних питань у змісті чинних програм підтримки засуджених ветеранів війни в Україні для вироблення стратегії гуманізації системи виконання покарань, прозорості і відкритості системи пробації. Ця публікація спрямована, в тому числі, на оприлюднення поточних результатів наукових розробок фахівців відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України з фундаментальної теми «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні» (державний реєстраційний номер: 0121U114397) в 2023 році.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Конституції України Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»⁶ визначено засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців, конкретизовано єдину систему

¹ Назаренко І., Якимець В., Печиборщ В., Слабкий Г., Іванов В., Поліщук А. 'Проблемні питання психологічної реабілітації ветеранів учасників антитерористичної операції та військовослужбовців операції об'єднаних сил в Україні (аналітичний огляд літератури)' (2019) 1 (54) УКРАЇНА. ЗДОРОВ'Я НАЦІЇ 48–58. URL: https://foundationdv.com/site-static/Uzn_2019_1_10.pdf

² –
³ Турчина О. С. 'Громадський вплив як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених'. (дис. канд. юрид. наук. Харків, 2018) 219

⁴ Шкута О. О. 'Участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі' (2023) 1 Південноукраїнський правничий часопис 213–216. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.37>

⁵ Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України чинний, поточна редакція від 13.12.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

⁶ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України чинний, поточна редакція від 05.10.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

їх соціального та правового захисту, державних соціально-правових гарантій. Нормативно-правовими актами, які спрямовані на забезпечення прав і свобод людини взагалі і засуджених, зокрема, є Європейська конвенція з прав людини та протоколи до неї¹, конвенція ООН та Ради Європи проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання², Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими ООН (1955)³ та Європейські пенітенціарні правила⁴ (2006).

Соціально-виховна і психологічна робота із засудженими ветеранами війни здійснюється як в установах виконання покарань, так і в центрах пробації, якщо засуджені відбувають покарання, не пов'язане із позбавленням волі. Для України вкрай цінним має стати досвід розроблення і реалізації програм реабілітації засуджених в умовах несвободи⁵. Традиційно реабілітація охоплює більш ширший спектр послуг, ніж психологічна підтримка і соціально-виховна робота. Реабілітація містить серед компонентів медичну реабілітацію, психологічну допомогу (що розмежується з поняттям підтримки) консультування і когнітивно-поведінкові програми. Справедливо наголосити на тому, що на рівні міжнародних досліджень і документування визнається апріорність виправлення поведінки і ментальних стереотипів, охорони фізичного і психічного здоров'я, медичної допомоги і лікування від наркотичної залежності, реальної реінтеграції попереднього трудового досвіду, освіти і професійної підготовки, що, у свою чергу, передбачає затребуваність праці засуджених ветеранів війни.

Водночас зазначимо, що і заявлені у темі цієї публікації програми, і чинні пробаційні програми не містять чітких дороговказів щодо організацій-

них, змістових і процесуальних аспектів здійснення багатофакторної підтримки засуджених ветеранів війни для ресоціалізації, реабілітації, відновлення психічного здоров'я, запобігання вчиненню ними повторних злочинів. Державні гарантії щодо засуджених ветеранів війни, на наш погляд, мають стати критеріальною ознакою утвердження цінностей громадянського суспільства і демократії, оцінки якості відповідних програм реабілітації та ресоціалізації зазваної групи осіб.

Осмислення глибинних причин і утруднень у роботі з цією категорією засуджених сприятиме їх найповнішій ресоціалізації, реабілітації, відновленню позитивних соціальних зв'язків, соціальної і професійної адаптації після завершення строку відбування покарання. Треба підкреслити, що Мінімальні стандарти ООН поводження із в'язнями та Європейські в'язничні правила для забезпечення дотримання прав засуджених та інших осіб у різних місцях несвободи визначають вимоги щодо забезпечення прав недоторканності і поваги до людської гідності, необхідності створення безпекових умов перебування засуджених в установах виконання покарань чи в інших місцях. У свою чергу, все це передбачено процедурними моментами проходження пробаційних програм, задоволення основних потреб і прав людини, правового і соціального захисту. Це має вирішальне значення в розробленні програм ресоціалізації і психологічної підтримки. Адже такі програми передбачають різні методики діагностики стану психічного здоров'я особи, розробку індивідуальних програм психологічної підтримки, поетапні заходи диференційованого впливу із залученням широкого кола фахівців, у тому числі із застосуванням сучасних цифрових сервісів діагностики.

Тож перший вкрай серйозний виклик – забезпечити установи виконання покарань і центри пробації працівниками високого рівня професіоналізму, які реалізовували б подібні програми в установах виконання покарань і центрах пробації. У цьому напрямі варто скористатися не лише позитивними світовими, а й передусім національними практиками фахової підготовки до проведення реабілітаційної і соціально-виховної роботи, спрямованої саме на подолання чи усунення наслідків негативного впливу на психічне здоров'я, соціальну адаптацію попереднього бойового досвіду засуджених ветеранів війни (наприклад, травматичні події участі в бойових діях (операціях) під час

¹ Європейська конвенція з прав людини. Чинний поточна редакція від 01.08.2021 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

² Конвенція ООН та Ради Європи проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання. чинний, поточна редакція від 13.11.1998 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text

³ Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими ООН, поточна редакція від 30.08.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text

⁴ Європейські пенітенціарні правила, поточна редакція від 11.01.2006 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text

⁵ *Дорожня карта для розробки програм реабілітації в умовах тюрми: Серія довідників з питань кримінального правосуддя* (ООН, 2018) 80

відбування покарання засудженими ветеранами війни провокують фізіологічні прояви, зміни настрою та поведінки, рефлекторні реакції «Бий/атакуй», «Тікай», «Завмири» та ін.). У цьому контексті відзначимо, що на теперішній час фактично не використовується позитивних досвід реабілітаційних практик, що мали місце в козацькому товаристві, християнських релігійних об'єднаннях українців (братства, система послушництва в монастирських виховних практиках, досвід системи перевиховання продуктивною працею і системним режимом праці, організований відпочинок). Ці практики ретельно опрацьовані А. Макаренком (заклади соцвиху, трудових комун та ін.), проявляються у спадщині І. Мечникова (теорія ортобіозу) та В. Вернадського (міждисциплінарне вчення про ноосферу) та інших українських науковців і практиків.

У ході цього дослідження проаналізовано чинну програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Підготовка до звільнення ветеранів війни, які брали безпосередню участь в Антитерористичній операції / Операції об'єднаних сил», в якій в загальних положеннях визначено, що ця програма «спрямована на їх психологічну реабілітацію, корекцію соціальної поведінки під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та є складовою частиною процесу їх виправлення та ресоціалізації, становлення на життєву позицію, яка відповідає соціальним нормам». У меті програми наголошено лише на одному з напрямів, а саме: «соціальна адаптація засуджених із числа ветеранів війни, які брали безпосередню участь в Антитерористичній операції/Операції об'єднаних сил (далі – засуджені)».¹ Серед завдань соціальної адаптації у пункті 2 розділу II цієї програми визначено: «надання психологічної допомоги засудженим (у тому числі за допомогою програми психологічної реабілітації для засуджених ветеранів війни) з урахуванням вивчення індивідуальних психологічних потреб засуджених для подолання наслідків психологічних травм».² У цьому аспекті підтримуємо позицію І. Назаренко і колективу авторів щодо необхіднос-

¹ Підготовка до звільнення ветеранів війни, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції / операції Об'єднаних сил: Програма диференційованого виховного впливу на засуджених, чинний, поточна редакція від 20.10.2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1364-21#Text>

² _

ті комплексного підходу до соціально-психологічної реабілітації в єдності з медичною реабілітацією, що доповнюють, а не замінюють одна одну. У такому вигляді програма дійсно сприятиме відновленню втрачених чи порушених психічних функцій, працездатності і соціальної адаптації у реаліях сьогодення українського суспільства. Вважаємо за необхідне констатувати потребу у доопрацюванні зазначеної програми в контексті розмежування змістових компонентів між фахівцями медичного профілю, психологами, військовими психологами, працівниками соціального патронажу, представниками громадських організацій і волонтерами під час проведення заходів корекційного, ресоціалізуючого спрямування і, власне, реабілітаційних заходів. Адже будь-який напрям має відмінності в структуруванні роботи, використанні інструментів і методів взаємодії, критеріях оцінки ефективності виконаної роботи та ін. Крім того, необхідно розширити перелік напрямів роботи із засудженим на різних етапах реалізації цієї програми з опорою на компетентнісний підхід, який є основоположним у реаліях усіх суспільно-правових відносин, а не лише стосовно правової допомоги, як то визначено програмою.

Також під час дослідження проаналізовано програму психологічної підтримки засуджених ветеранів війни, яка відповідно до визначення корелюється з поняттям психологічної реабілітації. Тож ця програма певним чином змістовно і методично має узгоджуватися із згаданою вище. Разом із тим програма психологічної підтримки засуджених ветеранів війни не містить відповідних організаційних заходів психологічної реабілітаційної роботи³. Зокрема, у змісті програми втрачено необхідний компонент – спірання в психологічній підтримці засуджених ветеранів війни на прояви природних стратегій для виживання (наприклад, таких як: збентеження, фізичне або емоційне збудження, тривога, виснаження, смуток, заціпеніння, дисоціація, притуплення реакції на зовнішні подразники та сплюснення афектів тощо). Натомість, багато уваги приділено саморегуляції, мотивації до позитивних змін у житті, зміцненню почуття само-ефективності засуджених, формуванню навички управління стресом та позитивній реінтерпретації стресових подій⁴. В умовах тривання воєнного

³ Програма психологічної підтримки засуджених ветеранів війни. (Київ, 2022) 199

⁴ _

стану в Україні навіть поверхневий аналіз запропонованих методичних прийомів, технік і засобів роботи свідчить про формальний підхід і відсутність зв'язку між розробленою програмою та життєпрактикою засуджених ветеранів війни. Наголошено, що психологічна підтримка засуджених ветеранів війни повинна не лише спрямовуватися на відновлення психічного здоров'я для подальшої соціальної інтеграції такої особи у суспільне середовище, а й урахувати особливості вже сформованих психотипів мислення і свідомості, поведінкових стереотипів, реальної психобіографії та особливостей найближчого соціального оточення, до якого повернеться засуджений ветеран війни після відбування покарання. Для подолання цього виклику, на наш погляд, у реаліях сьогодення слід привернути увагу на потенціал технології створення психобіографії особи засудженого ветерана війни. У цьому ми вбачаємо можливість забезпечення національно зумовленої соціально-виховної роботи і психологічної підтримки, доцільних реабілітаційних практик, які традиційно узгоджені з ментальністю представника нації чи етносу.

На підставі проаналізованих програми психологічної підтримки засуджених ветеранів війни і програми «Підготовка до звільнення ветеранів війни» можемо наголосити на такому виклику змісту цих програм. Оскільки реабілітаційна робота, соціально-виховна робота, психологічна підтримка засуджених ветеранів війни має орієнтуватися на подолання негативних наслідків минулого бойового досвіду, левову частку роботи за відповідними напрямками слід направити на вивчення і діагностування індивідуальних потреб. У реаліях чинного законодавства відсутнє чітке визначення напрямів підтримки і реабілітації засуджених ветеранів війни, має місце неузгоджуваність дозволених процедур діагностики з протоколами і приписами щодо організації і здійснення міжвідомчої медико-психологічної реабілітації, ресоціалізації і відновлення працездатності на підставі стандартизованих протоколів із залученням фахівців із медичною і гуманітарною підготовкою. Для подолання цього виклику, на наш погляд, завданням має стати розроблення чітких організаційних регламентів взаємодії ветеранських спільнот, громадських організацій, працівників ДКВС України і центрів пробації для якісного дослідження реального соціального оточення засудженого ветерана війни та його психологічної характеристики, а так

само урахування наявних соціальних сценаріїв для вироблення індивідуальної стратегії запобігання вчинення повторних злочинів. У цьому плані доцільним убачаємо вивчення ретроспективи соціальних практик козацького побратимства, програм професійного навчання на виробництві, що мали місце в історії освіти України після Першої світової війни, орієнтації на суспільну користь й економічно обґрунтовані програми залучення ветеранів війни після Другої світової війни до продуктивної праці, життєствердного досвіду персональної реабілітації репресованих ветеранів війни в епоху Радянського Союзу. Реальні приклади позитивної ресоціалізації, реабілітації засуджених ветеранів війни містить ментально зумовлений ресурс стійкості. Ми переконані, що такі змістові блоки є не ефективними, ніж зарубіжні технології, адже все це позитивно відобразатиметься на результатах реабілітації засуджених ветеранів війни і сприятиме поверненню їх до повноцінного життя в суспільстві. Саме національно зумовлені техніки і змістові блоки реабілітації, соціально-виховної роботи і психологічної підтримки, на наш погляд, ураховують ментальну специфіку, адже таку допомогу ветерани часто сприймають як ознаку слабкості через страх бути осудженим у колі побратимів через стереотип «сильний допомоги не потребує». Тож у цьому напрямі корисним є досвід християнської філантропії, коли засуджений ветеран війни, замість самоізоляції, обирає шлях самопізнання та осмислення свого призначення завдяки релігійному вченню і людиноцентричним духовним практикам. Цікаві у цьому плані і традиції козацького товариства, наприклад, приписи «не дорікати за колишне», «спокути провини з побратимом», усамітнення для духовного гарту, освоєння мистецтва танцю чи гри на музичному інструменті для задання життю ритму тощо. Ці та інші приклади традиційних методичних прийомів убачаються нами ефективними для попередження фрустрації і функціональної неграмотності засуджених ветеранів війни під час їх долучення до реабілітаційних і ресоціалізуючих заходів.

Висновки. У статті визначено наукові засади розроблення програми диференційованого виховного впливу і програми психологічної підтримки засуджених ветеранів війни. Такими є: забезпечення установ виконання покарань і центрів пробації працівниками високого рівня професіоналізму, які реалізують подібні програми в установах

виконання покарань і центрах пробачії; розмежування змістових компонентів між фахівцями медичного профілю, психологами, військовими психологами, працівниками соціального патронажу, представниками громадських організацій і волонтерами у проведенні заходів корекційного, ресоціалізуючого спрямування і, власне, реабілітаційних заходів; розширення переліку напрямів роботи із засудженим на різних етапах реалізації цієї програми з опорою на компетентнісний підхід; урахування у тематиці і змісті реабілітаційних заходів особливостей уже сформованих психотипів мислення і свідомості, поведінкових стереотипів, реальної психобіографії і найближчого соціального оточення, в яке повернеться засуджений ветеран війни після відбування покарання. Системним за характером є такий виклик, як потреба чіткого визначення напрямів підтримки і реабілітації засуджених ветеранів війни, узгодженість дозволених процедур діагностики з протоколами і приписами щодо організації і здійснення міжвідомчої медико-психологічної реабілітації, ресоціалізації і відновлення працездатності на підставі стандартизованих протоколів із залученням фахівців з медичною і гуманітарною підготовкою. Визначені засади, завдання і виклики, вочевидь, потребують міждисциплінарного підходу на основі трендів європейсько-орієнтованого реформування як сучасного вітчизняного кримінально-виконавчого права, так і діяльності щодо системи виконання кримінальних покарань України в цілому.

Перспективними напрямами у розв'язанні значеної проблеми є: оновлення і конструктивні зміни положень Концепції Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадaptaції учасників Антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення

національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2022 року¹ (з метою забезпечення організаційно-правових заходів щодо скоординованих дій з боку органів державного управління, виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, недержавних установ та громадських організацій, працівників ДКВС України, центрів пробачії для цілеспрямованої медичної, психологічної, соціальної і професійної реабілітації засуджених ветеранів війни), розробка організаційних регламентів національно спрямованої соціально-виховної роботи і психологічної підтримки засуджених ветеранів війни; системний моніторинг результативності таких програм і забезпечення якісного рівня фахової підготовки працівників, які долучені до реалізації таких програм.

Крім того, існує потреба у: правовому забезпеченні медичної, соціально-психологічної, фізичної, професійної реабілітації для соціальної реінтеграції таких осіб у суспільство; конкретизації форм і методів реабілітації на початковому, основному і заключному етапах; систематизації заходів, спрямованих на запобігання повторному вчиненню ветеранами війни кримінальних правопорушень. Також вбачається за доцільне залучити до розробки програм менторської підтримки засуджених ветеранів війни саме тих ветеранів, хто впорався і подолав життєві кризи та успішно ресоціалізувався в суспільстві.

¹ Про схвалення Концепції Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадaptaції учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2022 року: Розпорядження КМУ від 12 липня 2017 р. №475-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2017-%D1%80#Text>

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Закон України «Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti» Dokument 2834-IX, chynnyi, potochna redaktsiia vid 13.12.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (in Ukrainian)
2. Закон України «Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovoslužhbovtstv ta chleniv yikh simej» Dokument 2011-XII, chynnyi, potochna redaktsiia vid 05.10.2023, pidstava – 3379-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (in Ukrainian)

3. Zakon Ukrainy «Pro sotsialnu adaptatsiiu osib, yaki vidbuvaiut chy vidbulu pokarannia u vydi obmezhenia voli abo pozbavlenia voli na pevnyi strok» Dokument 3160-VI, chynnyi, potochna redaktsiia vid 20.01.2018, pidstava – 2249-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text> (in Ukrainian)
4. Zakon Ukrainy «Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu» Dokument 3551-XII, chynnyi, potochna redaktsiia vid 03.08.2023, pidstava – 3022-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (in Ukrainian)
5. Kryminalno-vykonavchy kodeks Ukrainy. Dokument 1129-IV, chynnyi, potochna redaktsiia vid 05.10.2023, pidstava – 3380-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (in Ukrainian)
6. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy, Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy, Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 03 kvitnia 2018 roku №974/5/467/609/280 «Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii ustanov vykonannia pokaran, upovnovazhenykh orhaniv z pytan probatsii ta subiektiv sotsialnoho patronazhu pid chas pidhotovky do zvilnennia osib, yaki vidbuvaiut pokarannia u vydi obmezhenia voli abo pozbavlenia voli na pevnyi strok» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0408-18#Text> (in Ukrainian)
7. Polozhennia pro prohramu dyferentsiiovanoho vykhovnoho vplyvu na zasudzhenykh «Pidhotovka do zvilnennia veteraniv viiny, yaki braly bezposeredniu uchast v antyterorystychnii operatsii / operatsii Obiednanykh syl». Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 20 zhovtnia 2021 roku №3742/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1364-21#Text> (in Ukrainian)
8. Pro zatverdzhennia polozhen pro sposterezhni komisii ta pikluvalni rady pry spetsialnykh vykhovnykh ustanovakh Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Polozhennia vid 01.04.2004 №429 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF#n11>
9. ro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi tsilovoi prohramy z fizychnoi, medychnoi, psykholohichnoi reabilitatsii i sotsialnoi ta profesiinoi readaptatsii uchasnykiv antyterorystychnoi operatsii ta osib, yaki braly uchast u zdiisnenni zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii v Donetskii ta Luhanskii oblastiakh, zabezpechenni yikh zdiisnennia, na period do 2022 roku. Rozporiadzhennia KMU vid 12 lypnia 2017 r. №475-r URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2017-%D1%80#Text> (in Ukrainian)
10. Prohrama dyferentsiiovanoho vykhovnoho vplyvu na zasudzhenykh «Pidhotovka do zvilnennia veteraniv viiny, yaki braly bezposeredniu uchast v antyterorystychnii operatsii / operatsii Obiednanykh syl» Dokument z1364-21, chynnyi, potochna redaktsiia vid 20.10.2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1364-21#Text> (in Ukrainian)
11. Prohrama psykholohichnoi pidtrymky zasudzhenykh veteraniv viiny. Kyiv, 2022. 199 s. (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Hrydkovets L. (2018). Osnovy reabilitatsiinoi psykholohii: podolannia naslidkiv kryzy. [Basics of rehabilitation psychology: overcoming the consequences of the crisis]. *Navchalnyi posibnyk*. Tom 3. Kyiv. 236 s. (in Ukrainian)
2. Iakovets I. S. (2013). Teoretychni ta prykladni zasady optymizatsii protsesu vykonannia kryminalnykh pokaran [Theoretical and applied principles of optimizing the process of execution of criminal punishments]: monohrafiia. Kharkiv: Pravo. 392 s. (in Ukrainian)

Edited books

3. Kokun O. M., Ahaiev N. A., Pishko I. O., Lozinska N. S., Ostapchuk V. V. (2017). Psykholohichna robota z viiskovoslužbovtsiamy – uchasnykamy ATO na etapi vidnovlennia [Psychological work with servicemen – participants of the anti-terrorist operation at the stage of recovery]: *Metodychnyi posibnyk*. K.: NDTs HP ZSU, 2017. 282 s. (in Ukrainian)

Non-authored books

4. Dorozhnia karta dlia rozrobky prohram reabilitatsii v umovakh tiurny. (2018). [Road map for development of rehabilitation programs in prison conditions]. Seriiia dovidnykiv z pytan kryminalnoho pravosudivstva, OON. Viden. 80 s. (in Russian)
5. Osnovy reabilitatsiinoi psykholohii: podolannia naslidkiv kryzy. (2018). [Basics of rehabilitation psychology: overcoming the consequences of the crisis]. *Navchalnyi posibnyk*. Tom 3. Kyiv, 2018. 236 s. (in Ukrainian)
6. Lyst-vidpovid Departamentu vykonannia pokaran (V. Koshchynets) (2023). [Letter-reply of the Department of Execution of Punishments] na zapyt Naukovo-doslidnoho instytutu vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa NAPrNU (vkh.№10/1-14345-kshch vid 07.08.2023). 7 ark. (in Ukrainian)

Journal articles

7. Makarenko S. S. (2018). Sotsialno-psykholohichna reabilitatsiia uchasnykiv boiovykh dii. [Socio-psychological rehabilitation of combatants]. *Psychological Journal*. №3(130). 86–95. 87 DOI: <https://doi.org/10.31108/2018vol13iss3pp86-95> (in Ukrainian)

8. Nazarenko I., Yakymets V., Pechyborshch V., Slabkyi H., Ivanov V., Polishchuk A. (2019). Problemni pytannia psykholohichnoi reabilitatsii veteraniv uchasnykiv antyterorystychnoi operatsii ta viiskovosluzhbovtziv operatsii obiednanykh syl v Ukraini (analitychnyi ohliad literatury). [Problematic issues of psychological rehabilitation of veterans of the anti-terrorist operation and servicemen of the joint forces operation in Ukraine (analytical review of the literature)]. *UKRAINA. ZDOROVIA NATsII*. № 1 (54). 48–58. URL: https://foundationdv.com/site-static/Uzn_2019_1_10.pdf (in Ukrainian)
9. Turchyna O. S. (2018). Hromadskyi vplyv yak odyn z osnovnykh zasobiv vypravlennia i resotsializatsii zasudzhenykh. [Public influence as one of the main means of correction and resocialization of convicts]. (Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. 12.00.08, Kharkiv). 219 (in Ukrainian)
10. Shkuta O. O. (2023). Uchast hromadskosti u vypravlenni i resotsializatsii zasudzhenykh do pozbavlennia voli. [Participation of the public in the correction and resocialization of those sentenced to imprisonment]. *Pivdennoukrainskyi pravnychy chasopys*. № 1. 213–216. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1>. (in Ukrainian)

Пивоваров В., Яковець І., Ворожбіт-Горбатюк В.
Програми підтримки для засуджених ветеранів війни в Україні

У статті автори визначили виклики в розробленні програми диференційованого виховного впливу і програми психологічної підтримки засуджених ветеранів війни. Актуальність заявленої в темі проблеми обґрунтована зростанням числа засуджених ветеранів війни в Україні, потребою розробки пробаційних програм для таких засуджених, наявними суперечностями у змісті чинної програми диференційованого виховного впливу на засуджених «Підготовка до звільнення ветеранів війни, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції / операції Об'єднаних сил». Також автори проаналізували зміст програми психологічної підтримки засуджених ветеранів війни з позицій відповідності загальним положенням та принципам психологічної реабілітації. У статті зазначено, що на теперішній час виразною є потреба побудови національно обумовленої соціально-виховної роботи, психологічної реабілітації таких засуджених, використання краєвих світових практик з опорою на глибинні дослідження особистісних якостей і особливостей травмуючого досвіду таких засуджених саме в реаліях провадженого в Україні воєнного стану. Автори звернули увагу на доцільність вивчення досвіду українських і світових науковців щодо створення психобіографії засудженого ветерана війни, використання практик соціально-педагогічної корекції стереотипних моделей поведінки інструментами роботи ментора «рівний рівному», ортобіотичного підходу (І. Мечников). Варто у змісті пробаційних програм виокремити аспекти, що стосуються саме засуджених ветеранів війни та специфіки наявних соціальних сценаріїв, особливостей найближчого соціального середовища побратимів і посестер, особливостей професійної реалізації з опорою на позитивний досвід участі в бойових діях (операціях). Автори наголосили увагу на потребі удосконалення правових механізмів професійної реалізації (відновлення чи удосконалення професійних компетентностей) засуджених ветеранів війни.

Автори зосередили увагу на потребі якісного оновлення чинних на теперішній час пробаційних програм з урахування особливих особистісних характеристик і наявного попереднього досвіду участі в бойових діях (операціях) таких засуджених ветеранів війни. Також автори зазначили про доцільність урахування ризиків соціального знецінення статусу ветеранів війни. У статті запропоновано напрями вирішення проблем в означеній галузі: узгодження змісту, організаційного та методичного забезпечення, процедур моніторингу якості пробаційних програм і програм диференційованого виховного впливу, психологічної підтримки засуджених ветеранів війни. Для цього слід використовувати досвід комунікативного менеджменту і самоорганізації ветеранів війни для забезпечення системної підтримки в ресоціалізації і реабілітації ветеранів війни. Також автори наголосили на значенні особистісної орієнтації в розробленні стратегій соціально-виховної роботи, психологічної підтримки і професійної реалізації таких засуджених. Є потреба розроблення чітких, вимірюваних, зрозумілих критеріїв оцінки якості пробаційних програм і програм підтримки засуджених ветеранів війни, розширення кола надавачів реабілітаційних послуг, залучення ветеранів війни до менторської соціально-виховної роботи.

Ключові слова: ветеран війни, пробаційна програма, соціально-виховна робота, психологічна підтримка, ресоціалізація, реабілітація, права людини.

Pyvovarov V., Iakovets I., Vorozhbit-Horbatiuk V.
Support programs for convicted war veterans in Ukraine

In the article, the authors identified challenges in developing a program of differentiated educational influence and a program of psychological support for convicted war veterans. The urgency of the problem stated in the topic is justified by the increase in the number of convicted war veterans in Ukraine, the need to develop probation programs for such convicts, existing contradictions in the content of the current program of differentiated educational influence on convicts «Preparation for the release of war veterans who took a direct part in the anti-terrorist operation / operation «United Forces». The authors also analyzed the content of the psychological support program for convicted war veterans from the standpoint of compliance with the general provisions and principles of psychological rehabilitation. The article states that at the present time there is a clear need to build nationally determined social and educational work, psychological rehabilitation of such convicts, use of the best world practices based on in-depth research of personal qualities and characteristics traumatic experience of such convicts precisely in the realities of martial law in Ukraine. The authors drew attention to the expediency of studying the experience of Ukrainian and international scientists regarding the creation of a psychobiography of a convicted war veteran, the use of social-pedagogical practices for the correction of stereotyped behavior patterns with the tools of the work of an «equal to equal» mentor, the orthobiotic approach (I. Mechnikov). In the content of probation programs, it is worth highlighting the aspects that relate specifically to convicted war veterans and the specifics of existing social scenarios, the features of the immediate social environment of brothers and sisters, the features of professional implementation based on the positive experience of participating in combat actions (operations). The authors emphasized the need to improve legal mechanisms for professional realization (restoration or improvement of professional competences) of convicted war veterans.

The authors focused attention on the need for a qualitative update of the currently valid probation programs, taking into account the special personal characteristics and previous experience of participating in combat actions (operations) of such convicted war veterans. The authors also noted the expediency of taking into account the risks of social devaluation of the status of war veterans. The article proposes directions for solving problems in the specified field: coordination of content, organizational and methodical support, procedures for monitoring the quality of probation programs and programs of differentiated educational influence, psychological support of convicted war veterans. For this, the experience of communicative management and self-organization of war veterans should be used to ensure systemic support in the resocialization and rehabilitation of war veterans. The authors also emphasized the importance of personal orientation in the development of strategies for social and educational work, psychological support and professional realization of such convicts. There is a need to develop clear, measurable, understandable criteria for evaluating the quality of probation programs and support programs for convicted war veterans, expanding the range of rehabilitation service providers, and involving war veterans in mentoring social and educational work.

Keywords: war veteran, probation program, social and educational work, psychological support, resocialization, rehabilitation, human rights.

Стаття надійшла до редакції: 20.09.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

І. В. Слободенюк, кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри правоохоронної діяльності та спеціальних юридичних дисциплін Національного університету водного господарства

Б. В. Селивоненко, аспірант кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СПЕЦІАЛЬНОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми пояснюється тим, що досягнення завдань кримінального провадження та забезпечення його дієвості у низці випадків зумовлюють потребу відступу від правила щодо особистої участі обвинуваченого у судовому провадженні. Особливого значення вона набуває в умовах воєнного стану, адже судове провадження за відсутності обвинуваченого дозволяє не лише налагодити оптимальну роботу в умовах складних воєнних реалій, а й забезпечити притягнення винних у вчиненні воєнних та низки інших кримінальних правопорушень до кримінальної відповідальності. У контексті євроінтеграційного курсу України, а так само через те, що інститут спеціального судового провадження є відносно новим для вітчизняного кримінального процесуального законодавства, потребують дослідження міжнародні стандарти і зарубіжний досвід спеціального судового провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми спеціального (заочного) судового кримінального провадження викликають значний інтерес науковців. Зокрема, на дисертаційному рівні їх досліджували такі вітчизняні учені, як Р. С. Брухаль, Г. В. Матвієвська, О. О. Нагорнюк-Данилюк, Р. Г. Песцов та ін. Водночас у науковій розробці цієї складної та багатоаспектної проблематики залишається чимало дискусійних моментів, одним з яких є зміст та значення міжнародних стандартів здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого і відповідність їм вітчизняного інституту спеціального судового провадження.

Відповідно метою цієї наукової статті є з'ясування системи міжнародних стандартів судового провадження за відсутності обвинуваченого, кращих світових практик у цій сфері, а так само встановлення відповідності їм спеціального судового провадження за законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Можливість здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*) передбачена законодавством багатьох європейських держав, зокрема Албанії, Болгарії, Данії, Естонії, Італії, Франції, Німеччини, Нідерландів, Чехії та ін. У деяких із зазначених державах кримінальне процесуальне законодавство не закріплює обов'язку підсудного особисто брати участь у судовому розгляді кримінального провадження стосовно нього, а розглядає це як право. Відповідно обвинувачений сам вирішує, як ним скористатися, і у випадку його неявки в судове засідання суд розцінює це як відмову обвинуваченого бути присутнім під час судового розгляду, що не є перешкодою для проведення останнього. Разом із тим неявка обвинуваченого до суду з поважних причин, які від нього не залежали, передбачає необхідність повторного проведення судового засідання або судового розгляду в цілому вже за участі обвинуваченого з метою захисту його прав. Такий підхід розглядає участь обвинуваченого у судовому розгляді передусім як засіб реалізації інтересів самого обвинуваченого, а отже, той має бути особисто зацікавленим у своїй присутності в судовому засіданні та відстоюванні своїх прав.

Натомість, законодавство України, як слушно зауважує Д. М. Шишман, передбачає інший підхід, розглядаючи участь підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні як обов'язок, а ухилення його від явки до правоохоронних органів та суду – як підставу для оголошення у розшук та зупинення кримінального провадження¹. Тому тривалий час здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого у кримінальному процесі України не допускалося. Це, в свою чергу, вело до затягування кримінального провадження у випадках, коли обвинувачений ухиляється від явки до суду. Задля усунення вказаних перешкод для притягнення особи до кримінальної відповідальності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції» № 119-VIII від 15.01.2015 р. у вітчизняне кримінальне судочинство було впроваджено інститут спеціального судового провадження (*in absentia*), який передбачає можливість проведення судового розгляду за відсутності обвинуваченого.

Однак, незважаючи на відносну поширеність проведення судового розгляду за відсутності обвинуваченого у зарубіжних державах, його все ж таки не можна вважати загальним правилом. Так, п. «d» ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачено, що особа, яка обвинувачується у скоєнні злочину, має право бути проінформованою про такі обвинувачення і судимою у власній присутності. Отже, особиста участь обвинуваченого у судовому розгляді своєї справи є загальноновизнаним міжнародним стандартом.

Хоча ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) і не передбачено особистої участі особи в судовому розгляді в контексті права на справедливий судовий розгляд, однак воно впливає із низки прав обвинуваченого, закріплених у ч. 3 цієї статті. Так, у Посібнику із застосування статті 6 Конвенції вказується, що обов'язок гарантувати обвинуваченому право бути присутнім у залі суду є однією з основних складових ст. 6; слухання може

бути проведене за відсутності обвинуваченого, якщо він або вона відмовилися від права бути присутніми на слуханні; хоча здійснення провадження за відсутності підозрюваного не є саме по собі несумісним зі ст. 6 Конвенції, проте відмова від правосуддя має місце, коли не було встановлено, що ця особа відмовилась від права з'явитись у суді і захищати себе особисто, або що вона мала намір переховуватись від правосуддя (пункти 255–265)².

Виходячи із цього, В. В. Афанасьєв зазначає, що особливості спеціального судового провадження, передусім його заочний характер, позначаються на реалізації положень ст. 6 Конвенції, зокрема, фактична відсутність обвинуваченого може поставити під загрозу основні засади кримінального провадження: доступу до правосуддя, змагальності сторін, рівності сторін, безпосередності дослідження показань, речей і документів³.

Із такою думкою слід погодитися, але водночас практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) свідчить про те, що право обвинуваченого бути присутнім у судовому засіданні не є абсолютним, та за певних умов судовий розгляд може бути проведено за його відсутності, а справедливість не може бути досягнута, якщо судовий розгляд не може бути проведено за відсутності обвинуваченого. ЄСПЛ визнав, що ситуація, коли судові засідання відбуваються за відсутності підсудного, сама по собі не є порушенням ст. 6 Конвенції за наявності достатніх гарантій забезпечення прав обвинуваченого, який відсутній під час судового розгляду (рішення у справі «Да Лус Домінгеш Ферейра проти Бельгії»⁴).

Аналогічна правова позиція, згідно з якою існування процедури заочного кримінального провадження не викликає заперечень за умови, що при цьому дотримуються гарантії, що забезпечують права людини, закріплені Конвенцією, висловлено у рішенні «Меденіца проти Швейцарії»⁵.

² 'Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights: Right to a fair trial (criminal limb)' (Council of Europe / European Court of Human Rights) <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_6_criminal_eng> (дата звернення 12.09.2023)

³ Афанасьєв В. В. 'Проблеми відповідності спеціального кримінального провадження (*in absentia*) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод' (2018) 1 Юрист України 37.

⁴ Case of Da Luz Domingues Ferreira v. Belgique (Application no 50049/99) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-100326%22%5D%7D> (дата звернення 12.09.2023).

⁵ Case of Medenica v. Switzerland (Application no. 20491/92) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-59518> (дата звернення 12.09.2023).

¹ Шишман Д. М. 'Порівняльно-правовий аналіз підстав здійснення кримінального провадження *in absentia* в законодавстві України та іноземних країн' (2018) 52 Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПРАВО 121.

У рішенні у справі «Б. проти Франції» ЄСПЛ вказав, що коли обвинуваченого засуджують заочно без його на це прямо вираженої згоди, і він згодом, дізнавшись про вирок, може домогтися відновлення розгляду справи по суті, то права на слухання в суді й, отже, конкретні права захисту, не можуть бути ослабленими в такий спосіб, щоб це позбавило здійснення цих прав будь-якого практичного значення¹.

Із другого боку, у справі «Колоцца проти Італії» ЄСПЛ зазначив, що ніщо не виправдовує в очах суду повну і непоправну втрату права на участь у судових слуханнях². У справі «Сейдовіч проти Італії» ЄСПЛ наголосив на тому, що повідомлення особи про порушене проти неї кримінальне провадження має бути здійснене відповідно до процесуальних і матеріальних вимог, що гарантують ефективно здійснення її прав³.

Таким чином, практика ЄСПЛ підтверджує, що здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого загалом не є порушенням ст. 6 Конвенції, за умови встановлення й дотримання відповідних процесуальних гарантій прав обвинуваченого.

Розглядаючи інші міжнародно-правові документи, що діють у цій сфері, варто виокремити ст. 21 Європейської конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків 1970 р., згідно з якою, якщо ця Конвенція не передбачає іншого, виконання вироків, винесених у відсутність обвинуваченого, та постанов у кримінальних справах здійснюється за тими самими правилами, що й інших вироків. За винятком випадків, зазначених в пункті 3, вирок у відсутності обвинуваченого для цілей цієї Конвенції означає будь-який вирок, винесений судом в Договірній Державі після кримінального провадження, на слуханнях якого засуджена особа не була присутня особисто⁴. З наведених положень випливає принципова можливість ухвалення вироків за відсутності обвинуваченого.

¹ Case of B v France (Application no. 57/1990/248/319). URL: <https://www.globalhealthrights.org/b-v-france/> (дата звернення 12.09.2023).

² Case of Colozza v. Italy (Application no. 9024/80). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57462> (дата звернення 12.09.2023).

³ Case of Sejdivic v. Italy (Application no. 56581/00). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72629> (дата звернення 12.09.2023).

⁴ European Convention on the International Validity of Criminal Sentences of May 28, 1970 No. ETS-70. URL: <https://rm.coe.int/1680072d3b> (дата звернення 12.09.2023).

Критерії, які регламентують здійснення провадження за відсутності обвинуваченого, стали предметом окремої Резолюції № 75 (11) Комітету міністрів Ради Європи від 19 січня 1973 р. Цей документ визначив необхідність належного повідомлення обвинуваченого повістками про дату та місце судового розгляду, що мають містити вказівку на наслідки його неявки; забезпечення збирання доказів звичайними способами та права сторони захисту брати участь у цьому процесі; доведення до відома обвинуваченого судового рішення, ухваленого за його відсутності, згідно з правилами вручення повісток тощо⁵.

Доцільність впровадження судового розгляду за відсутності обвинуваченого визначалася і в Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № 6 R (87) 18 щодо спрощення кримінального провадження, згідно з якою суди мають бути уповноважені розглядати справи й ухвалювати у них рішення за відсутності обвинуваченого (щонайменше щодо незначних правопорушень), за умови, що обвинувачений був належно повідомлений про дату судового засідання і про своє право на участь представника⁶. Показово, що здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого пов'язується у цьому документі саме зі спрощенням кримінального провадження, що вказує на основне призначення цього інституту, яким є досягнення процесуальної економії у сфері кримінального правосуддя.

Виходячи із наведеного, можна дійти висновку, що в цілому можливість здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого відповідає міжнародним стандартам та практиці окремих зарубіжних держав. Водночас на підставі системного аналізу зазначених міжнародних документів, а також рішень ЄСПЛ можна сформулювати певні умови, за яких судовий розгляд за відсутності обвинуваченого є допустимим, зокрема: у справах про малозначні або нетяжкі кримінальні правопорушення; із гарантуванням права обвинуваче-

⁵ Resolution (75) 11 On the criteria governing proceedings held in the absence of the accused (adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 21 May 1975 at the 245th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/09000016804f7581> (дата звернення 12.09.2023).

⁶ Recommendation No. R (87) 18 of the Committee of Ministers to Member States Concerning the Simplification of Criminal Justice I (Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 September 1987 at the 410th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/16804e19f8> (дата звернення 12.09.2023).

ного на юридичну допомогу; у разі належного повідомлення обвинуваченого; у разі доведення до відома обвинуваченого судового рішення; із забезпеченням повторного розгляду справи у звичайному порядку, якщо обвинувачений доведе, що був відсутній у судовому розгляді з поважних причин, тощо.

Аналізуючи відповідність спеціального судового провадження за законодавством України міжнародним стандартам у контексті наведених умов, варто підтримати думку О. Татарова, згідно з якою цей інститут повною мірою відповідає не всім цим вимогам¹.

З одного боку, можна вважати, що вітчизняне законодавство передбачає достатні гарантії забезпечення прав обвинуваченого у судовому провадженні *in absentia*. Як зазначає А. Лапкін, здійснення кримінального провадження за правилами *in absentia* покладає на прокурора, слідчого суддю та суд додаткові зобов'язання щодо захисту прав підозрюваного, обвинуваченого, зокрема, прав на захист, на доступ до правосуддя, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя, інформування про хід кримінального провадження та його результати тощо². Отже, у цій частині вимоги міжнародних стандартів можна вважати належним чином дотриманими.

Із другого боку, звертає на себе увагу міжнародний стандарт, згідно з яким заочне кримінального провадження має використовуватися переважно лише щодо справ про незначні кримінальні правопорушення (тобто про злочини невеликої

тяжкості і кримінальні проступки). Уявляється, що в цьому полягає основне протиріччя впровадженого в національне законодавство інституту міжнародним стандартам та світовій практиці, адже переважна частина злочинів, передбачених ст. 297–1 КПК України, щодо яких може проводитися спеціальне судове провадження, належать до тяжких та особливо тяжких. Отже, визначення можливості здійснювати кримінальне провадження щодо них *in absentia* суперечить наведеним міжнародним стандартам.

Висновки. Проведений аналіз досвіду зарубіжних держав, а також міжнародних документів і практики ЄСПЛ засвідчує, що здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого є поширеною практикою та само по собі не є порушенням міжнародних стандартів прав людини у сфері кримінального провадження. Водночас воно застосовується як виняток із загального правила про необхідність особистої участі особи під час судового розгляду кримінальної справи проти неї, а тому повинно мати чіткі підстави, визначені національним законодавством, а також відповідні гарантії забезпечення прав обвинуваченого.

Закріплений у КПК України інститут спеціального судового провадження (*in absentia*) відповідає міжнародним стандартам щодо гарантій забезпечення прав обвинуваченого, за відсутності якого здійснюється судовий розгляд, у частині належного інформування, забезпечення права на захист, установлення можливості повторного розгляду справи за його участі тощо. Разом із тим, вбачається, що має місце недотримання міжнародного стандарту стосовно можливості здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого лише у малозначних справах, а саме у справах про кримінальні проступки та нетяжкі злочини.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. European Convention on the International Validity of Criminal Sentences of May 28, 1970 No. ETS-70. URL: <https://rm.coe.int/1680072d3b> (in English).
2. Recommendation No. R (87) 18 of the Committee of Ministers to Member States Concerning the Simplification of Criminal Justice¹ (Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 September 1987 at the 410th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/16804e19f8> (in English).
3. Resolution (75) 11 On the criteria governing proceedings held in the absence of the accused (adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 21 May 1975 at the 245th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/09000016804f7581> (in English).

Cases

4. Case of B. v France (Application no. 57/1990/248/319). URL: <https://www.globalhealthrights.org/b-v-france/> (in English).
5. Case of Colozza v. Italy (Application no. 9024/80). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57462> (in English).
6. Case of Da Luz Domingues Ferreira v. Belgique (Application no 50049/99) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-100326%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-100326%22]}) (in English).
7. Case of Medenica v. Switzerland (Application no. 20491/92) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-59518> (in English).
8. Case of Sejdic v. Italy (Application no. 56581/00). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72629> (in English).

Bibliography

Journal articles

1. A fanasiev V. V. 'Problemy vidpovidnosti spetsialnoho kryminalnoho provadzhennia (in absentia) Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod' [Problems of compliance of special criminal proceedings (in absentia) with the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] (2018) 1 Yuryst Ukrainy 35–42 (in Ukrainian).
2. Lapkin A. V. 'Prokuror u spetsialnomu dosudovomu rozsliduvanni (in absentia)' [Prosecutor in a special pre-trial investigation (in absentia)] (2018) 13 Pravovi horyzonty 107–111 (in Ukrainian).
3. Shyshman D. M. 'Porivnialno-pravovyi analiz pidstav zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia in absentia v zakonodavstvi Ukrainy ta inozemnykh krain' [Comparative legal analysis of the grounds for carrying out criminal proceedings in absentia in the legislation of Ukraine and foreign countries] (2018) 52 Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu: Serii PRAVO 120–124 (in Ukrainian).
4. Tatarov O. Yu. 'Zarubizhnyi dosvid spetsialnoho kryminalnoho provadzhennia' [Foreign experience of special criminal proceedings] (2016) 1 Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav 288–302 (in Ukrainian).

Websites

5. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights: Right to a fair trial (criminal limb)' (Council of Europe / European Court of Human Rights) <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_6_criminal_eng> (in English).

Слободенюк І. В., Селивоненко Б. В.

Міжнародні стандарти та зарубіжний досвід спеціального судового провадження

У статті досліджуються міжнародні стандарти та зарубіжний досвід здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого (*in absentia*). Актуальність обраної теми зумовлена новизною інституту спеціального судового провадження для вітчизняного кримінального процесуального законодавства, а також євроінтеграційним курсом України, що вимагає дослідження та урахування міжнародних стандартів і зарубіжного досвіду спеціального судового провадження.

Метою наукової статті є з'ясування системи міжнародних стандартів судового провадження за відсутності обвинуваченого, кращих світових практик у цій сфері, а також встановлення відповідності їм спеціального судового провадження за законодавством України.

З'ясовано, що можливість здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*) передбачена законодавством багатьох європейських держав, зокрема Албанії, Болгарії, Данії, Естонії, Італії, Франції, Німеччини, Нідерландів, Чехії та інших.

Установлено, що здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого є поширеною практикою та само по собі не є порушенням міжнародних стандартів прав людини у сфері кримінального провадження. Воно застосовується як виняток із загального правила про необхідність особистої участі особи під час судового розгляду кримінальної справи проти неї. Тому спеціальне судове провадження повинно мати чіткі підстави, визначені законом, а також відповідні гарантії забезпечення прав обвинуваченого.

Зроблено висновок, що закріплений у КПК України інститут спеціального судового провадження (*in absentia*) відповідає міжнародним стандартам щодо гарантій забезпечення прав обвинуваченого, за відсутності якого здійснюється судовий розгляд, в частині належного інформування, забезпечення права на захист, встановлення можливості повторного розгляду справи за його участі тощо.

Разом із тим, вбачається, що має місце недотримання міжнародного стандарту стосовно можливості здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого лише у малозначних справах, а саме у справах про кримінальні проступки та нетяжкі злочини.

Ключові слова: кримінальне провадження, спеціальне судове провадження, заочний судовий розгляд, відсутність обвинуваченого, *in absentia*.

Slobodenyuk I. V., Selivonenko B. V.
International standards and foreign experience of special court proceedings

The article examines international standards and foreign experience of conducting court proceedings in the absence of the accused (in absentia). The relevance of the chosen topic is determined by the novelty of the institution of special court proceedings for domestic criminal procedural legislation, as well as the European integration course of Ukraine, which requires research and consideration of international standards and foreign experience of special court proceedings.

The purpose of the scientific article is to clarify the system of international standards of court proceedings in the absence of the accused, as well as the best world practices in this area, and to establish their compliance with special court proceedings under the legislation of Ukraine.

It has been found that the possibility of conducting criminal proceedings in the absence of the suspect or accused (in absentia) is provided for by the legislation of many European countries, including Albania, Bulgaria, Denmark, Estonia, Italy, France, Germany, the Netherlands, the Czech Republic and others.

It has been established that conducting court proceedings in the absence of the accused is a common practice and in itself is not a violation of international human rights standards in the field of criminal proceedings. It is used as an exception to the general rule about the need for a person's personal participation during the trial of a criminal case against him. Therefore, a special court proceeding should have clear grounds defined by law, as well as appropriate guarantees of ensuring the rights of the accused.

It was concluded that the institution of special judicial proceedings (in absentia) enshrined in the Criminal Procedure Code of Ukraine meets international standards regarding guarantees of ensuring the rights of the accused, in whose absence the trial is being conducted, in terms of proper information, ensuring the right to defense, establishing the possibility of retrial with his participation etc.

At the same time, there is a non-compliance with the international standard regarding the possibility of conducting court proceedings in the absence of the accused only in minor cases, namely, criminal misdemeanors and minor crimes.

Key words: criminal proceedings, special court proceedings, trial in absentia, absence of the accused, *in absentia*.

Стаття надійшла до редакції: 10.11.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

А. В. Ланкін, доктор юридичних наук, доцент, доцент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОБЧИСЛЕННЯ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ З УРАХУВАННЯМ ДІЇ КПК УКРАЇНИ У ЧАСІ

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми зумовлена тим, що внаслідок внесення низки змін до ст. 219 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України порядок обчислення строків досудового розслідування неодноразово змінювався. Це зумовило низку гострих проблем практичного характеру стосовно обчислення і продовження строків досудового розслідування у кримінальних провадженнях, які тривали на момент набуття чинності відповідними змінами. У зв'язку із цим проблема обчислення строків досудового розслідування з урахуванням дії КПК України у часі потребує самостійного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика строків досудового розслідування була предметом наукових розробок І. В. Гловюк, Є. О. Говорун, В. В. Козій, Є. В. Расчотнова, О. О. Торбаса, С. Б. Фоміна, М. В. Членова та інших дослідників. Разом із тим юридична наука й досі не виробила єдиного підходу до обчислення і продовження строків досудового розслідування у кримінальних провадженнях з урахуванням дії КПК України у часі. У зв'язку із цим у теоретичній площині наявні прогалини, що потребують заповнення з метою допомоги правозастосовній практиці.

Метою цієї наукової статті є вироблення єдиного підходу до обчислення і продовження строків досудового розслідування у кримінальних провадженнях з урахуванням дії КПК України у часі.

Виклад основного матеріалу. У своїй первісній редакції КПК України не передбачав строків досудового розслідування до моменту повідомлення особі про підозру. Такий підхід загалом відповідає практиці ЄСПЛ, згідно з якою період, що має братись до уваги при визначенні тривалості кримінального провадження, починає перебіг із дня

пред'явлення особі «обвинувачення» в автономному та фактичному значенні цього терміна. Цей період закінчується днем установлення обґрунтованості обвинувачення або припинення провадження (§ 51 Рішення ЄСПЛ у справі «Вашенко проти України»¹). Водночас у деяких випадках ЄСПЛ обчислює строки досудового розслідування з більш раннього моменту, який має вплив на становище підозрюваного: наприклад, від допиту заявника як свідка (§ 40 Рішення в справі «Калейя проти Латвії»²) або навіть із початку досудового розслідування (§ 110 Рішення у справі «Рінгейзен проти Австрії»³).

У 2017–2018 рр. підхід до обчислення строків досудового розслідування був кардинально змінений Законом України від 03 жовтня 2017 р. № 2147-VIII (далі – Закон № 2147-VIII)⁴, який: 1) визначив строки досудового розслідування до моменту повідомлення особі про підозру; 2) передав повноваження продовжувати строки досудового розслідування після повідомлення особі про підозру більш ніж на три місяці від прокурора слідчому судді та передбачив порядок продовження строків досудового розслідування слідчим суддею; 3) передбачив дві окремі підстави закриття кримінального провадження у разі за-

¹ Case of *Vashchenko v. Ukraine* (app. № 26864/03). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-87187> (дата звернення 12.09.2023).

² Case of *Kalēja v. Latvia* (app. № 22059/08). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-17734415> (дата звернення 12.09.2023).

³ Case of *Ringeisen v. Austria (Merits)* (app. № 2614/65). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57565> (дата звернення 12.09.2023).

⁴ Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19#n136> (дата звернення 12.09.2023).

кінчення строку досудового розслідування до і після повідомлення про підозру; 4) визначив день початку досудового розслідування в об'єднаному та виділеному кримінальних провадженнях; 5) установив, що строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею включається у строки досудового розслідування, тощо.

Ці зміни можна пояснити намаганням законодавця прискорити процес розкриття кримінальних правопорушень і визначитися із долею тих із них, які розкрити складно або взагалі неможливо, шляхом їх закриття у зв'язку зі впливом визначеного часу. Такий підхід, з одного боку, дозволяє розвантажити систему кримінальної юстиції, однак, із другого – допускає закриття кримінальних проваджень через фактичну бездіяльність її представників. Тому у науковій юридичній літературі ці зміни (відомі також як «правки Лозового») оцінюються критично. Так, М. Членов указує на відсутність єдиного системного підходу до зміни регулювання строків досудового розслідування¹. І. Зінковський зазначає, що уведення двох режимів строків досудового розслідування може деструктивно вплинути і на захист прав потерпілих, і на ефективність досудового розслідування загалом².

Практична реалізація положень Закону № 2147-VIII зіштовхнулася з низкою серйозних проблем щодо обчислення та продовження строків досудового розслідування у кримінальних провадженнях, розпочатих до дати набуття ним чинності. Вони були зумовлені тим, що згідно із п. 4 § 2 розділу 4 цього Закону зазначені зміни не мають зворотної дії в часі та застосовуються до справ, по яких відомості про кримінальне правопорушення внесені в ЄРДР після введення в дію цих змін. Датою введення в дію цих положень згідно із постановою Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду (далі – ККС ВС) від 11 вересня 2023 р. у справі № 711/8244/18, є 16 березня 2018 р.³. Отже, у справах, досудове

¹ Членов М. В. 'Щодо обчислення строків досудового розслідування під час об'єднання та виділення кримінальних проваджень' (2019) 3 Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції 156

² Зінковський І. 'Строки досудового розслідування: проблеми застосування оновлених норм Кримінального процесуального кодексу України' (2018) 2 Вісник Національної академії прокуратури України 94.

³ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 11 вересня 2023 р. у справі № 711/8244/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113536395>. (дата звернення 15.09.2023).

розслідування або судовий розгляд у яких тривали на цю дату, зазначені зміни не застосовуються. Такий підхід призвів до неоднозначного розуміння правил ст. 5 КПК України, відповідно до яких процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями цього Кодексу, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення. Адже у відповідності до Закону № 2147-VIII застосувати цей підхід необхідно до кримінального провадження в цілому, яке є триваючим та складається із великої сукупності дій та рішень, щодо кожного з яких мали б застосовуватися правила щодо дії КПК України у часі.

Позиції ККС ВС щодо цього є суперечливими. З одного боку, у постанові Об'єднаної палати від 31 жовтня 2022 р. у справі № 753/12578/19 він вказав на відсутність підґрунтя до встановлення всупереч приписам ст. 5 КПК окремих правових режимів щодо вирішення питання про продовження строків досудового розслідування, якщо такі відносини виникли з моменту введення в дію Закону № 2147-VIII. Порядок і підстави проведення процесуальної дії і прийняття рішення визначаються положеннями КПК, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення, а не датою внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР⁴. Із другого боку, у постанові Об'єднаної палати ККС ВС від 11 вересня 2023 р. у справі № 711/8244/18 вказано, що у п. 4 § 2 розділу 4 Закону № 2147-VIII сформульовано норму, яка є спеціальною щодо ст. 5 КПК України і, відповідно, у спеціально визначеній ситуації перевага має надаватися цьому положенню, а не загальній нормі ст. 5 КПК (*lex specialis derogat legi generali*). Із наведеної правової позиції випливає, що у будь-якому кримінальному провадженні, розпочатому до 16.03.2018, передбачені Законом № 2147-VIII зміни застосуванню не підлягають.

Ускладнення при цьому виникають у ситуації об'єднаних та виділених кримінальних проваджень, оскільки КПК України не врегульовує строки у випадках, коли кримінальне провадження, яке внесено до ЄРДР після 16 березня 2018 р., об'єднується із кримінальним провадженням, яке

⁴ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 31 жовтня 2022 р. у справі № 753/12578/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107219619> (дата звернення 12.09.2023).

внесено до ЄРДР до цієї дати, як і у ситуаціях, коли з такого провадження виділяється інше кримінальне провадження після 16 березня 2018 р.

Із системного аналізу наведених положень КПК України випливає, що строк досудового розслідування завжди обчислюється і продовжується у кримінальному провадженні в цілому, а не за окремими його частинами, складовими чи епізодами. Це відповідає правовій природі об'єднаного кримінального провадження, адже останнє стає єдиним провадженням, а не компіляцією кількох окремих кримінальних проваджень, що були об'єднані. Відповідно в об'єднаному кримінальному провадженні застосовуються єдині для всіх цих епізодів правила обчислення і продовження строків досудового розслідування, які здійснюються у провадженні загалом, а не за окремим кримінальним правопорушенням (епізодом), яке поряд з іншими розслідується в об'єднаному кримінальному провадженні. Щодо виділених кримінальних проваджень, то вони після виділення починають «жити своїм життям» самостійно від базового провадження, але від цього не стають новими. Тому до обчислення строків досудового розслідування у них продовжує застосовуватися той порядок, який був притаманний кримінальному провадженню, з якого вони були виділені.

Водночас підхід, за якого в об'єднаних та виділених кримінальних провадженнях застосовується єдиний правовий порядок (режим), притаманний тому провадженню, яке розпочалося раніше, не є бездоганим, адже він акцентує увагу на незмінності (статичності) такого порядку, хоча кримінальний процес є динамічним явищем. Розуміючи це, законодавець заклав у ст. 5 КПК України правило, згідно з яким кожна окрема дія та рішення можуть прийматися у нових процесуальних умовах та відповідно до чинних правових норм. Тож допустимим може бути і протилежний підхід, коли, приміром, нове кримінальне провадження, яке об'єднується із попереднім, привносить у нього свої правила обчислення і продовження строків досудового розслідування та пов'язаних із цим процесуальних механізмів, модифікуючи у такий спосіб попереднє. Вимога єдності об'єднаного кримінального провадження при цьому буде збережена, але вже в контексті його оновлення відповідно до поточних реалій. Так само це правило може бути застосоване і до виділених кримінальних проваджень, які

після виділення здійснюватимуться уже в новому процесуальному порядку.

При цьому можливість штучної зміни порядку обчислення і продовження строків досудового розслідування шляхом об'єднання та виділення кримінальних проваджень створює можливість маніпуляцій та не сприяє правовій визначеності. З огляду на це суди в кожному конкретному випадку мають оцінювати пов'язаність цих проваджень, їх рух до і після 16 березня 2018 р. Так, приміром, у постанові від 12 вересня 2022 р. у справі № 287/1490/20 ККС ВС дійшов висновку, що об'єднане кримінальне провадження, розпочате 04 січня 2018 р. на підставі відомостей про кримінальне правопорушення, за якими жодній особі не було повідомлено про підозру та в подальшому виділених в окреме провадження, але доповнене відомостями про низку кримінальних правопорушень, які внесені до ЄРДР після 16.03.2018 та за якими мало місце повідомлення про підозру, підлягає закриттю на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України (хоча вона не застосовується до проваджень, розпочатих до 16.03.2018)¹.

Прийнятий 8 грудня 2023 р. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» скасував «правки Лозового» в частині обчислення строків досудового розслідування до моменту повідомлення про підозру та підстави закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням цих строків. При цьому він вніс зміни до п. 20–8 Розділу XI «Перехідні положення» КПК України, передбачивши, що обчислення строку досудового розслідування з моменту повідомлення особі про підозру застосовується до всіх кримінальних проваджень, досудове розслідування або судовий розгляд яких не завершено до дня набрання чинності цим Законом (1 січня 2024 р.)².

На перший погляд, ці зміни покликані усунути окреслені вище проблеми щодо обчислення стро-

¹ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 вересня 2022 р. у справі № 287/1490/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106264606> (дата звернення 12.09.2023).

² Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури: Закон України від 08.12.2023 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2117632> (дата звернення 09.12.2023).

ків досудового розслідування та привести їх до єдиного порядку, що застосовувався до 16 березня 2018 р. Також вони мають на меті виконати міжнародні зобов'язання, які Україна взяла на себе щодо посилення інституційної спроможності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та підвищення ефективності протидії корупційним злочинам.

Разом із тим такі новації мають певні дискусійні моменти, а саме:

1) *порушення засади розумних строків кримінального провадження*. Відсутність установлених строків досудового розслідування до моменту повідомлення особі про підозру позбавляє такий період кримінального провадження будь-якої визначеності та обмежує його лише строками давності притягнення до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення;

2) *звуження обсягу гарантій прав особи у кримінальному провадженні*. Як зауважують фахівці Головного експертного управління Верховної Ради України, наявність строків досудового розслідування та можливості їх продовження у провадженнях, де немає підозрюваного, є одним з елементів контролю за законністю та якістю процесуальної діяльності, тому їх скасування може призвести до порушення прав потерпілих¹. Зауважимо, що це стосується не лише потерпілих та заявників, законний інтерес яких полягає у якнайшвидшому розкритті кримінального правопорушення, а й осіб, на майно яких накладається арешт, застосування якого не має визначених строків, а тому фактично безстроково позбавляє особу права користуватись та розпоряджатись своєю власністю. Крім того, здійснення досудового розслідування навіть до повідомлення про підозру створює суттєві репутаційні ризики для осіб, які мають відношення до обставин кримінального провадження, а тому останні є заінтересованими у тому, щоб ці ризики мали визначені темпоральні межі;

3) *зниження ефективності досудового розслідування*. Як слушно зауважував С. Б. Фомін щодо такого підходу до підрахунку строків слідства, він не сприяє активності правоохоронних

¹ 'Зауваження до проекту Закону України про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності спеціалізованої антикорупційної прокуратури (ресстр. № 10060)' <<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2114661>> (дата звернення 09.12.2023).

органів². Адже обмеження сторони обвинувачення певними строками досудового розслідування до моменту повідомлення про підозру, хай навіть і достатньо тривалими, стимулює її до активної діяльності щодо розкриття кримінального правопорушення та встановлення особи, яка його вчинила, в межах визначених строків. Натомість, відсутність таких строків легітимізуватиме бездіяльність органів досудового розслідування та прокуратури;

4) *перевантаження органів досудового розслідування та прокуратури безперспективними кримінальними провадженнями*. Встановлення визначених строків досудового розслідування у поєднанні із наявністю відповідної підстави для закриття кримінального провадження слугувало своєрідним «процесуальним фільтром» для кримінальних проваджень, у яких було неможливо ані встановити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, ані прийняти рішення про закриття кримінального провадження за відсутністю його події або складу. У протилежному разі такі провадження триватимуть роками аж до спливу у них строків давності, що створюватиме додаткове навантаження на слідчих і прокурорів та відволікатиме їх зусилля від перспективніших кримінальних проваджень;

5) *встановлення зворотної дії цих змін до проваджень, строки досудового розслідування в яких уже закінчилися*. Так, прийнятий Закон передбачає, що обчислення строку досудового розслідування з моменту повідомлення особі про підозру застосовується до всіх кримінальних проваджень, досудове розслідування або судовий розгляд яких не завершено до дня набрання ним чинності. Таким чином, його дія поширюється не лише на «фактові» кримінальні провадження, в яких тривали строки досудового розслідування до моменту повідомлення про підозру (що відповідає ст. 5 КПК України), а й на ті, в яких ці строки вже закінчилися або не підлягають застосуванню: коли повідомлення про підозру мало місце або коли провадження знаходиться на стадії судового розгляду. Можна спрогнозувати, що це призведе до суперечливої судової практики щодо визначення долі таких проваджень, як і тих, що були об'єднані з ними чи виділені з них.

² Фомін С. Б. 'Засоби забезпечення розумності строків кримінального провадження за новим КПК України' (2012) 2 Форум права 739.

Висновки. На підставі викладеного можна дійти висновку, що непослідовні зміни у порядок обчислення строків досудового розслідування, передбачений ст. 219 КПК України, ведуть до порушення засади розумних строків досудового розслідування, суперечать правилам дії КПК України у часі та не сприяють правовій визначеності у цьому питанні, погіршуючи якість кримінального процесуального закону. У зв'язку із цим видається за доцільне передбачити у ст. 5 КПК України окреме правило щодо дії у часі положень Кодексу щодо строків досудового розслідування, згідно з яким

для їх обчислення застосовуються положення КПК України, чинні на момент початку перебігу цих строків, а у випадку продовження – на момент прийняття рішення про їх продовження; для обчислення строків у об'єднаних кримінальних провадженнях – правила КПК України, чинні на момент прийняття рішення про об'єднання, а для виділених – про виділення; будь-які зміни у цій сфері не повинні мати зворотної сили до проваджень, у яких відповідні строки закінчилися або не підлягають застосуванню.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Tsyvilnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv: Zakon Ukrainy vid 3 zhovtnia 2017 r. №2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19#n136> (in Ukrainian).
2. Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia samostiinosti Spetsializovanoi antykoruptsiinoyi prokuratury: Zakon Ukrainy vid 08.12.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2117632> (in Ukrainian).

Cases

3. Case of Kalēja v. Latvia (app. №22059/08). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-17734415> (in English).
4. Case of Ringeisen v. Austria (Merits) (app. №2614/65). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57565> (in English).
5. Case of Vashchenko v. Ukraine (app. №26864/03). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre/?i=001-87187> (in English).
6. Postanova Obiednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu vid 11 veresnia 2023 r. u spravi №711/8244/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113536395> (in Ukrainian).
7. Postanova Obiednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu vid 31 zhovtnia 2022 r. u spravi №753/12578/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107219619> (in Ukrainian).
8. Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu vid 12 veresnia 2022 r. u spravi №287/1490/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106264606> (in Ukrainian).

Bibliography

Journal articles

1. Chlenov M. V. 'Shchodo obchyslennia strokiv dosudovoho rozsliduvannia pid chas obiednannia ta vydilennia kryminalnykh provadzhen' [Regarding the calculation of pre-trial investigation periods during the consolidation and separation of criminal proceedings] (2019) 3 Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii 154–157 (in Ukrainian).
2. Fomin S. B. 'Zasoby zabezpechennia rozumnosti strokiv kryminalnogo provadzhenia za novym KPK Ukrainy' [Means of ensuring the reasonableness of criminal proceedings under the new Criminal Procedure Code of Ukraine] (2012) 2 Forum prava 735–741 (in Ukrainian).
3. Zinkovskyi I. 'Stroky dosudovoho rozsliduvannia: problemy zastosuvannia onovlenykh norm Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy' [Terms of pre-trial investigation: problems of applying the updated norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine] (2018) 2 Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy 86–96 (in Ukrainian).

Websites

4. 'Zauvazhennia do proektu Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia samostiinosti spetsializovanoi antykoruptsiinoyi prokuratury (reiestr. №10060)' [Remarks on the draft Law of Ukraine on amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine on strengthening the independence of the specialized anti-corruption prosecutor's office (reg. No. 10060)] (Verkhovna Rada Ukrainy) <<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2114661>> (in Ukrainian).

Лапкін А. В.

Обчислення строків досудового розслідування з урахуванням дії КПК України у часі

У статті досліджується проблема обчислення строків досудового розслідування з урахуванням дії КПК України у часі. Актуальність обраної теми зумовлена низкою змін до передбачених ст. 219 КПК України строків досудового розслідування, що зумовило низку гострих проблем практичного характеру стосовно обчислення і продовження строків досудового розслідування у кримінальних провадженнях.

Метою наукової статті є вироблення єдиного підходу до обчислення і продовження строків досудового розслідування у кримінальних провадженнях з урахуванням дії КПК України у часі.

З'ясовано, що непослідовні зміни у порядок обчислення строків досудового розслідування, передбачений ст. 219 КПК України, ведуть до порушення засади розумних строків досудового розслідування, суперечать правилам дії КПК України у часі та не сприяють правовій визначеності у цьому питанні, погіршуючи якість кримінального процесуального закону.

Запропоновано передбачити у ст. 5 КПК України окреме правило щодо дії у часі положень Кодексу щодо строків досудового розслідування, згідно з яким для їх обчислення застосовуються положення КПК України, чинні на момент початку перебігу цих строків, а у випадку продовження – на момент прийняття рішення про їх продовження. Для обчислення строків у об'єднаних та виділених кримінальних провадженнях пропонується застосовувати правила КПК України, чинні на момент прийняття відповідних рішень про об'єднання або про виділення кримінального провадження. Обґрунтовано, що будь-які зміни щодо регулювання строків досудового розслідування не повинні мати зворотної сили до проваджень, у яких відповідні строки закінчилися або не підлягають застосуванню.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, строки досудового розслідування, об'єднання кримінальних проваджень, виділення кримінального провадження, продовження строків, закриття кримінального провадження.

A. V. Lapkin

Calculation of the terms of the pre-trial investigation taking into account the effect of the Criminal Procedure Code of Ukraine over time

The article examines the problem of calculating the terms of the pre-trial investigation taking into account the effect of the Criminal Procedure Code of Ukraine over time. The relevance of the chosen topic is determined by a number of changes to the provisions of Art. 219 of the Criminal Procedure Code of Ukraine on the terms of pre-trial investigation, which caused a number of acute practical problems regarding the calculation and extension of the terms of pre-trial investigation in criminal proceedings.

The purpose of the scientific article is to develop a unified approach to calculating and extending the terms of pre-trial investigation in criminal proceedings, taking into account the effect of the Criminal Procedure Code of Ukraine over time.

It was found that inconsistent changes in the procedure for calculating the terms of the pre-trial investigation provided for in Art. 219 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, lead to a violation of the principle of reasonable periods of pre-trial investigation, contradict the rules of the Criminal Procedure Code of Ukraine in time and do not contribute to legal certainty in this matter, worsening the quality of the criminal procedural law.

It is proposed to provide in Art. 5 of the Criminal Procedure Code of Ukraine a separate rule regarding the validity of the provisions of the Code regarding the terms of pre-trial investigation, according to which the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine in effect at the time of the beginning of these terms are used for their calculation, and in the case of an extension, at the time of making a decision on their extension. To calculate the terms in combined and separate criminal proceedings, it is proposed to apply the rules of the Criminal Procedure Code of Ukraine, valid at the time of making the relevant decisions on the consolidation or separation of criminal proceedings. It is justified that any changes regarding the regulation of pre-trial investigation periods should not be retroactive to proceedings in which the relevant periods have expired or are not applicable.

Key words: criminal proceedings, pre-trial investigation, terms of pre-trial investigation, consolidation of criminal proceedings, allocation of criminal proceedings, extension of terms, closure of criminal proceedings.

Стаття надійшла до редакції: 10.10.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

М. І. Демура, кандидатка юридичних наук, доцентка, старша викладачка кафедри кримінального процесу, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-5637-3290

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ПРИТЯГНЕННЯ ВИННИХ ОСІБ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Положення про можливість вільно користуватися процесуальними правами у межах та способ, передбачений КПК України, є складовою засади диспозитивності. Ця можливість найбільш повно розкривається у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Так, у ч. 4 ст. 26 КПК України передбачено, що кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК, і його представника, від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Одним зі складів злочинів, провадження щодо яких здійснюється виключно на підставі заяви потерпілого, є домашнє насильство (ст. 126¹ КК України). У цьому дослідженні пропонуємо розглянути особливості здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення щодо правопорушень, передбачених ст. 126¹ КК України. Таке дослідження буде здійснено за допомогою аналізу нормативного матеріалу, статистичних даних, національної правозастосовної практики та рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у релевантних справах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про вагомий внесок у науково-теоретичну розробку питання здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення та притягнення до відповідальності за ст. 126¹ КК України. Так, на рівні дисертаційного дослідження М. В. Азаров розглянув повноваження

прокурора у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення¹. О. О. Біловол проаналізував кримінальну відповідальність за домашнє насильство (ст. 126¹ КК України)². Окремі аспекти провадження у формі приватного обвинувачення було розглянуто М. І. Демурою в монографічній роботі³. А. В. Лапкін в роботі «Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми» визначив особливості реалізації прокурором своїх повноважень у провадженні у формі приватного обвинувачення⁴. С. І. Перепелиця в своєму дослідженні проаналізував кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення. Автор окрему увагу приділив порівняльно-правовому аналізу законодавства 1960 р. і 2012 р.⁵. І. А. Тітко у монографічній роботі дослідив питання нормативного забезпечення та практики реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України⁶. Варто також зазначити й про узагальнення правозастосовної практики, яке здійснено Касаційним кримінальним

¹ Азарова М. В. 'Повноваження прокурора у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення' (дис. ... канд. юрид. наук: Кривий Ріг, 2015) 227

² Біловол О. О. 'Кримінальна відповідальність за домашнє насильство (ст. 126–1 КК України)' (дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2021) 242

³ Демура М. І. *Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування: монографія.* (Право, 2018) 224

⁴ Лапкін А. В. *Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми: монографія.* (Право, 2020) 1304

⁵ Перепелиця С. І. *Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення: монографія.* (Право, 2015) 184

⁶ Тітко І. А. *Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України: монографія* (Право, 2015) 448

судом Верховного Суду (далі – ККС ВС)¹. Також слід звернути увагу на звіт за результатами моніторингу ситуації реагування системи правосуддя на вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі за 2019 р.² Водночас, вбачається, що питання здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення та притягнення до відповідальності за ст. 126¹ КК України потребують нового наукового пошуку з огляду на ратифікацію Україною Стамбульської конвенції та існуючих проблем правозастосування.

Метою дослідження є: 1) аналіз практики притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за ст. 126- КК України; 2) дослідження ознаки систематичності домашнього насильства та порядку її встановлення за допомогою аналізу національної правозастосовної практики та практики ЄСПЛ; 3) визначення засади *non bis in idem* у провадженнях стосовно домашнього насильства за допомогою аналізу національної правозастосовної практики та практики ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. Законом України № 2227-VIII від 06.12.2017 р. встановлено кримінальну відповідальність за домашнє насильство, що потягло за собою зміни до процесуального законодавства³. Така законодавча ініціатива пов'язана з необхідністю імплементації у кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство України положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (далі – Стамбульська конвенція)⁴.

Стаття 55 Стамбульської конвенції «Провадження *ex parte* та *ex officio*» зобов'язує Сторони цієї Конвенції забезпечувати, щоб розслідування

¹ 'Кримінальні провадження, пов'язані з домашнім насильством: судова практика ККС ВС' (Верховний Суд, 1 серпня 2022) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1302009/>> (дата звернення 15.09.2023).

² 'Моніторинг ситуації реагування системи правосуддя на вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі: 2019'. (Ла Страда) <<https://la-strada.org.ua/download/monitoring-sytuatsiyi-reaguvannya-systemy-pravosuddya-2019/>> (дата звернення 15.09.2023).

³ *Примітка.* Після внесення вказаних змін лише 20.06.2022 р. було прийнято Закон України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» № 2319-IX. Цей Закон набрав чинності 02.07.2022 р., а Стамбульська конвенція набрала чинності для України 01.11.2022 р.

⁴ Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Конвенція Ради Європи URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення 15.09.2023).

або кримінальне переслідування таких правопорушень, як фізичне насильство (ст. 35), сексуальне насильство, у тому числі згвалтування (ст. 36), примусовий шлюб (ст. 37), каліцтво жіночих геніталій (ст. 38), примусовий аборт та примусова стерилізація (ст. 39), не залежали цілком від повідомлення або скарги, поданої жертвою, і щоб провадження могло продовжуватися навіть, якщо жертва відкликає свою заяву або скаргу.

Перша частина цитованого положення Стамбульської конвенції – «щоб розслідування або кримінальне переслідування... не залежали цілком від повідомлення або скарги, поданої жертвою» наразі не знайшла свого відображення у національному законодавстві і потребує свого впровадження. Фактично це свідчить про необхідність змінити підхід до такої категорії кримінальних правопорушень, як фізичне насильство, сексуальне насильство та ін., зокрема, здійснювати провадження щодо них навіть за відсутності скарг чи заяв потерпілих. Тобто йдеться про їх виключення із переліку складів, зазначених у п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК.

Друга частина цитованого положення Стамбульської конвенції – «щоб провадження могло продовжуватися навіть, якщо жертва відкликає свою заяву або скаргу» наразі Україною впроваджена до національного законодавства, зокрема, відмова потерпілого від обвинувачення не є підставою для закриття провадження (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК).

На важливості захисту людини від домашнього насильства наголошує ЄСПЛ під час тлумачення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ). У справі «Valiulienė проти Литви» від 26 березня 2016 р. Суд оцінив факти справи і визнав жорстоким поведінням із заявницею діяння, яке мало наслідком спричинення їй тілесних ушкоджень п'ять разів у поєднанні з її почуттям страху та безпорадності. Суд зазначає, що зобов'язання держави притягувати до відповідальності тих, хто вчинив дії, що суперечать статті 3 КЗПЛ, служить насамперед для того, щоб акти жорстокого поведіння не залишалися ігнорованими відповідними органами влади та для забезпечення ефективного захисту проти актів жорстокого поведіння, які, зокрема, можуть проявлятися у вигляді вчинення домашнього насильства⁵.

⁵ Case of Valiulienė v. Lithuania (Application no. 33234/07). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-117636%22%5D%7D> (дата звернення 15.09.2023).

У національній правозастосовній практиці визначено, що «злочином, пов'язаним із домашнім насильством», слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого містять хоча б один з елементів, перелічених у ст. 1 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству», незалежно від того, чи вказано їх у відповідній статті (частині статті) КК України як ознаки основного або кваліфікованого складу злочину¹.

Далі пропонуємо проаналізувати кількісні показники щодо обліку кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126¹ КК України. У 2022 р. відомості Офісу Генерального прокурора за цією статтею є такими: обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді – 1498; кримінальні правопорушення, з яких особам вручено повідомлення про підозру, – 1342; кримінальні правопорушення, з яких провадження направлені до суду, – 1249, із них з обвинувальним актом – 1222; кримінальні правопорушення, з яких провадження закрито, – 582; кримінальні правопорушення, з яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення), – 235².

Як бачимо, перші три стовпчики рухаються по низхідній кривій, що свідчить про те, що не кожна заява про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126¹ КК України, закінчується притягненням особи до відповідальності.

А тепер порівняємо перше півріччя 2021, 2022 і 2023 рр. відповідно за тими самими критеріями, які наведені в аспекті аналізу 2022 р. (малюнок 2). Такий часовий проміжок зумовлений неможливістю оцінити дані за 2023 р. у цілому, тому дані для порівняння обрані у розрізі відповідних часових проміжків, що дорівнюють шести календарним місяцям.

Дані Офісу Генерального прокурора свідчать, що в перше півріччя 2022 р. кількість облікованих кримінальних правопорушень і, відповідно, інших даних, значно скоротилася³. Припускаємо, що таке скорочення зумовлено не позитивними змінами.

¹ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 лютого 2020 р. у справі № 453/225/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679> (дата звернення 15.09.2023).

² 'Звіт Офісу Генерального прокурора за 2022 рік' (Офіс Генерального прокурора) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2>> (дата звернення 15.09.2023).

³ 'Звіти Офісу Генерального прокурора за 2021, 2022, 2023 роки' (Офіс Генерального прокурора) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2>> (дата звернення 15.09.2023).

Скоріше це свідчить про те, що в умовах повномасштабного вторгнення деякі особи втратили доступ до правоохоронних органів унаслідок окупації, активних бойових дій. Також причиною може бути виїзд частини родини за кордон або до інших регіонів України і відсутність фізичного контакту жертви і кривдника.

Як ілюструють наведені дані щодо порівняння першого півріччя 2021, 2022 і 2023 рр., у 2023 р. відбулося поступове підвищення всіх показників і наближення до даних 2022 р. Окрім цього, ці дані ілюструють, що ст. 126¹ КК України є дієвою та застосованою в практичному аспекті. Водночас ознайомлення із великою кількістю правозастосовної практики, рішеннями ЄСПЛ щодо тлумачення ст. 2 та 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також із науковими роботами щодо притягнення до відповідальності за вчинення домашнього насильства, дає підстави зробити висновок, що наразі існує безліч проблем практичного характеру щодо здійснення кримінального провадження за ст. 126¹ КК України. Наприклад, йдеться про розмежування адміністративного правопорушення за ст. 173–2 КУпАП і ст. 126¹ КК України; систематичність домашнього насильства і порядок її встановлення; засада *non bis in idem* у провадженнях стосовно домашнього насильства тощо.

Враховуючи обмежений обсяг дослідження, а також багатоаспектність означеної проблематики, пропонуємо зупинитися на кількох питаннях:

1) ознака систематичності домашнього насильства та порядок її встановлення;

2) засада *non bis in idem* у провадженнях стосовно домашнього насильства.

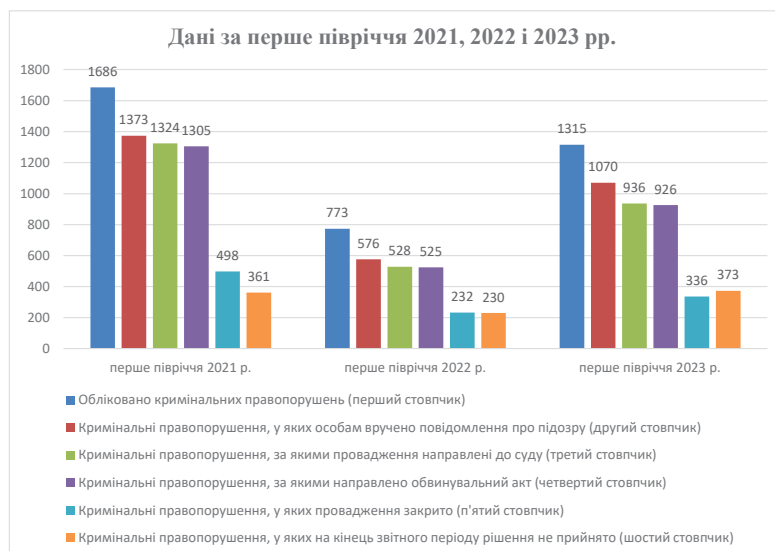
1) *Ознака систематичності домашнього насильства.*

У справі № 725/4683/20 до Касаційного кримінального суду надійшла справа щодо вчинення особою кількох епізодів домашнього насильства: 23 березня, 5 квітня та 16 червня 2020 р., а також епізоду, пов'язаного зі спричиненням легких тілесних ушкоджень, 4 квітня 2020 р. За вказані діяння особу було засуджено за ст. 126¹ КК України. Разом із тим суд апеляційної інстанції не вбачав ознак систематичності через те, що засуджений ще не був притягнутий до адміністративної відповідальності за статтею 173–2 КУпАП. Рішення суду першої інстанції було скасовано, а справа закрита.

Схематично це виглядає так:

Малюнок 1

Малюнок 2

Касаційний кримінальний суд зазначав, що невід’ємною ознакою домашнього насильства, передбаченого диспозицією ст. 126¹ КК України, є його систематичність, тобто вчинення низки діянь, кожне з яких в окремоті може і не містити ознак цього злочину, але у сукупності вони призводять до наслідків, визначених диспозицією цієї статті КК України. Суд наголосив на такому: домашнє насильство майже ніколи не становить собою окремих епізодів, а зазвичай охоплює кумулятивне та взаємопов’язане фізичне, психологічне, сексуальне, емоційне, вербальне та фінансове насильство щодо близького члена сім’ї чи партнера, наслідки якого виходять за межі обставин окремого епізоду. Повторення послідовних епізодів на-

сильства в особистих стосунках становить собою особливий контекст і динаміку домашнього насильства. Воно є триваючим правопорушенням, що характеризується продовжуваним зразком поведінки, в якому кожен окремий інцидент є цеглиною більш загального зразку поведінки. Для доведення систематичності домашнього насильства важливими є сам факт і обставини вчинення окремих його епізодів. Правові наслідки, які настали чи не настали для кривдника за цими окремими епізодами, а також час, коли такі наслідки настали, не є обставинами, що можуть впливати на доведеність цих епізодів. Таким чином, Верховний Суд доходить висновку, що суд апеляційної інстанції мав прийняти до уваги ті епізоди, за якими обви-

нувачений згодом був би притягнутий до адміністративної відповідальності, коли робив висновок про доведеність чи недоведеність систематичності домашнього насильства. Однак апеляційний суд не взяв до уваги докази, що прямо стосуються предмета доказування у даній справі, керуючись міркуваннями, що не ґрунтуються на вимогах КПК України¹.

В аспекті досліджуваного питання слід навести рішення ЄСПЛ «Kurt проти Австрії» від 4 липня 2019 р. У ньому особливий інтерес представляє окрема думка судді Гусейнова. Суддя погодився, що за конкретних обставин цієї справи було б важко зробити висновок про порушення статті 2 Конвенції та про те, що органи влади Австрії не виконали свого позитивного зобов'язання щодо захисту сина заявниці. Далі суддя зазначив, що широко визнано, що домашнє насильство часто є не просто окремим випадком, а скоріше безперервною практикою залякування та насильства. Тому державні органи повинні реагувати з належною ретельністю на кожен акт домашнього насильства та вживати всіх необхідних заходів для того, щоб такі дії не призвели до більш тяжких наслідків. Із цього випливає, що обов'язок попереджати та захищати вступає в дію тоді, коли існує ризик для життя, навіть якщо він не є неминучим. Іншими словами, у випадку насильства в сім'ї позитивне зобов'язання захищати життя може бути порушено державою навіть тоді, коли ризик для життя не є безпосереднім. Суддя повністю поділяє точку зору свого вченого колеги судді Пінто Де Альбукерке, висловлену кілька років тому у справі «Valiuliene проти Литви», де зазначено, що «на етапі «безпосереднього ризику» для жертви часто буває надто пізно для втручання держави. Крім того, рецидиви та ескалація, властиві більшості випадків домашнього насильства, роблять вимогу негайного виявлення ризику дещо штучною, навіть шкідливою». Суддя вважає, що намагання довести безпосередній ризик для життя у випадках домашнього насильства з метою встановлення порушення статті 2 не відповідатиме обсягу зобов'язань держав щодо належної обачності у сфері запобігання та боротьба з домашнім насильством, зокрема у світлі Стамбульської конвен-

¹ Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 28.02.2023 у справі № 725/4683/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109395413> (дата звернення 15.09.2023).

ції². Аналіз цитованої окремої думки судді містить заклик до держав-учасниць Конвенції щодо сучасного вжиття відповідними органами засобів захисту жертв домашнього насильства за наявності доказів загрози настання наслідків для їх життя та здоров'я, які неможливо буде виправити.

В іншій справі ЄСПЛ «Talpis проти Італії» заявниця після насильницьких дій, учинених проти неї у червні та серпні 2012 р., подала заяву про кримінальне правопорушення до правоохоронних органів щодо жорстокого поводження, заподіяного їй кривдником. Заявниця додала до своєї заяви медичний висновок, складений після нападу з описом фізичних ушкоджень, видимих на її тілі. Тоді вона висловила побоювання за своє життя та життя своєї доньки і попросила про застосування заходів захисту. Відповідно й поведінку національних органів влади слід оцінювати з цієї дати. Всупереч своїм обов'язкам органи влади не здійснили жодної оцінки ризиків, з якими зіткнулася заявниця, включаючи ризик повторних нападів. У світлі проаналізованих фактів Суд вважає, що, не діявши швидко після того, як заявниця подала свою заяву про злочин, національні органи влади позбавили скаргу будь-якої ефективності, створивши ситуацію безкарності, яка сприяла повторенню злочинів кривдником, зокрема, він вчиняв акти насильства щодо його дружини (яка була заявницею по справі) та сім'ї³.

Що цікаво, в аспекті аналізованого рішення Євросуд визначає момент відповідальності держави щодо вчинення відповідних дії для захисту життя особи з того часу, коли особа звернулася із відповідною заявою до правоохоронних органів. Убачається, що така позиція може бути позитивно імплементованою в національну практику в аспекті визначення систематичності звернення потерпілого щодо порушення КУпАП. Мається на увазі, що систематичність можна визначити не шляхом підрахунку кількості реагувань правоохоронних органів на незаконні дії кривдника, а шляхом підрахунку кількості звернень потерпілого із заявами, що містять ознаки домашнього насильства.

² Рішення ЄСПЛ у справі «Kurt v. Austria». Separate opinion of judge Hüseyinov. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-194187%22%5D%7D> (дата звернення 15.09.2023).

³ Рішення ЄСПЛ у справі «Talpis v. Italy» (application no. 41237/14). URL: <https://johan-callewaert.eu/wp-content/uploads/2021/12/CASE-OF-TALPIS-v.-ITALY.pdf> (дата звернення 15.09.2023).

2) *Zасада non bis in idem* у провадженнях стосовно домашнього насильства.

Відповідно до ст. 4 Протоколу №7 до КЗПЛ «нікого не може бути вдруге притягнуто до суду або покарано в порядку кримінального провадження під юрисдикцією однієї і тієї самої держави за правопорушення, за яке його вже було остаточно виправдано або засуджено відповідно до закону та кримінальної процедури цієї держави»¹. Ця засада досить часто стає предметом розгляду ЄСПЛ.

Так, у справі «А та В проти Норвегії» ЄСПЛ зауважив, що держави повинні мати можливість законно обрати додаткові юридичні заходи у відповідь на соціально небезпечну поведінку особи за допомогою різних процедур, що утворюють єдине ціле, для вирішення різних аспектів соціальної проблеми, яка виникла, за умови, що застосовані заходи в сукупності не являють собою надмірного тягаря для такої особи. У зазначеній справі ЄСПЛ не знайшов порушень ст. 4 Протоколу №7, оскільки застосування подвійних видів штрафів до заявників здійснювалося належним чином, передбачалось у рамках однієї з процедур, які були тісно пов'язаними між собою за своєю суттю та в часі. Як зазначено у вказаному рішенні, ст. 4 Протоколу №7 не виключає проведення подвійного провадження (у рамках кримінального та адміністративного права) у разі виконання певних умов. Зокрема, для того, щоб не відбулося забороненого подвійного засудження чи покарання, провадження мають бути об'єднані на комплексній основі та утворювати єдине ціле. Наведене означає не лише те, що мета й засоби, які використовуються для її досягнення, мають доповнювати один одного за своєю суттю і бути пов'язані в часі, а й те, що можливі наслідки такого правового реагування на відповідну поведінку повинні бути пропорційними та передбачуваними для осіб, яких вони стосуються².

У справі ЄСПЛ «Galović проти Хорватії» Суд зазначає, що мета провадження у справі про незначне правопорушення полягала у забезпеченні

швидкої реакції на конкретний випадок домашнього насильства, який сам по собі не становив кримінального правопорушення за Кримінальним кодексом, з метою своєчасного та ефективного запобігання подальшій ескалації насильства в сім'ї та захисту жертви. Це те, що було зроблено у справі заявника в кількох окремих випадках. Після того, як протиправна поведінка заявника досягла певного рівня жорстокості, проти нього було розпочато кримінальне провадження, спрямоване на комплексне вирішення поточної ситуації насильства.

Окремі два інциденти, які сталися раніше, разом з іншими інцидентами продемонстрували модель поведінки та дали можливість зробити висновок про серйозність злочинної поведінки заявника, і лише у своїй сукупності вони свідчили про загальний вплив на своїх жертв. За цих обставин у Суду немає підстав ставити під сумнів причини такого часткового дублювання провадження, яке переслідувало загальні інтереси швидкого та адекватного реагування на насильство в сім'ї, що має особливо шкідливі наслідки для жертви, сім'ї та суспільства. Суд зазначає, що таке подвійне провадження є додатковою реакцією на суспільно небезпечну поведінку домашнього насильства.

Суд також підкреслює, що дублювання проваджень і покарань може бути дозволено лише за умов, вичерпно визначених точними правилами, що дають можливість особам передбачити, які дії чи бездіяльність можуть стати предметом такого дублювання проваджень і покарань. Таким чином, держава гарантує, що право, яке передбачено ст. 4 Протоколу №7, не ставиться під сумнів як таке, адже зберігається правова визначеність. Стосовно питання про те, чи була подвійність провадження передбачуваною для заявника, Суд зазначає, що, поводячись жорстоко щодо близьких членів сім'ї у низці випадків, заявник повинен був усвідомлювати, що його поведінка могла призвести до таких наслідків, як порушення провадження у справі про дрібне правопорушення за конкретний інцидент відповідно до законодавчих положень про захист від насильства в сім'ї та кримінальне провадження за тривале і неодноразове вчинення такого насильства, за яке передбачається кримінальне покарання згідно з Кримінальним кодексом³.

¹ Протокол №7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804#Text (дата звернення 15.09.2023).

² Рішення ЄСПЛ у справі «A and B v. Norway» (applications #. 24130/11 and 29758/11). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr/{%22fulltext%22:\[%22%22CASE%20OF%20A%20AND%20B%20v.%20NORWAY%22%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-168972%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr/{%22fulltext%22:[%22%22CASE%20OF%20A%20AND%20B%20v.%20NORWAY%22%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-168972%22]}) (дата звернення 15.09.2023).

³ Рішення ЄСПЛ у справі «Galović v. Croatia» (application no. 45512/11). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr/{%22fulltext%22:\[%22Galovic%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-211592%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr/{%22fulltext%22:[%22Galovic%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-211592%22]}) (дата звернення 15.09.2023).

Наведені рішення ЄСПЛ дозволяють виокремити кілька умов, дотримання яких забезпечить державні органи від порушення засади *non bis in idem* у справах про домашнє насильство:

- провадження про менш тяжке правопорушення і кримінальне провадження повинні мати комплексну основу та утворювати єдине ціле;
- мета й засоби, які використовуються для її досягнення, мають доповнювати один одного за своєю суттю і бути пов'язаними в часі;
- можливі наслідки правового реагування на відповідну поведінку повинні бути пропорційними та передбачуваними для осіб, яких вони стосуються;
- закріплення і вичерпне визначення точними правилами порядку дублювання проваджень і покарань, які дозволяють особам передбачити, які дії чи бездіяльність можуть стати предметом переслідування.

У національній правозастосовній практиці також постало запитання: чи порушується засада *non bis in idem* у разі, якщо за останнім діянням, яке кваліфіковано за ст. 126¹ КПК України, кривдник не притягувався до кримінальної відповідальності, проте попередні судові рішення за ст. 173–2 КУпАП враховано для кваліфікації систематичності насильства? Фактично це запитання можна озвучити так: як співвідносяться засада *non bis in idem* і повторність вчиненого домашнього насильства для вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності?

У справі № 585/3184/20 судом першої інстанції особу визнано винуватим у тому, що вона, діючи умисно, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, систематично у період із 11 червня 2020 р. до 19 жовтня 2020 р. вчиняла психологічне насильство над колишньою дружиною. Так, 24 липня 2020 р., 28 серпня 2020 р. та 29 вересня 2020 р. особа була притягнута до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 173–2, ч. 2 ст. 173–2 КУпАП. Після цього 19 жовтня 2020 р. обвинувачений, діючи систематично, знову здійснював психологічне насильство над колишньою дружиною, висловлював погрози вбивством та спалюванням.

Водночас суд апеляційної інстанції скасував вирок суду першої інстанції і зактив кримінальне провадження у зв'язку з відсутністю в діянні обвинуваченого складу кримінального правопору-

шення, передбаченого ст. 126¹ КК України. Мотивуючи своє рішення про зактив кримінального провадження, апеляційний суд зазначив, що за всі правопорушення, вчинені до 19 жовтня 2020 р., обвинувачений був притягнутий до адміністративної відповідальності і на нього було накладено адміністративні стягнення, які він відбув. Разом із тим учинення домашнього насильства 19 жовтня 2020 р. не утворює складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК, через відсутність такої обов'язкової ознаки об'єктивної сторони, як систематичність, виходячи з принципу *non bis in idem*, тобто через неможливість притягнення до юридичної відповідальності вдруге за ті правопорушення, за які ця особа вже понесла відповідальність.

Касаційний кримінальний суд у своєму рішенні вказує на помилковість висновку суду апеляційної інстанції щодо того, що за три епізоди домашнього насильства обвинувачений був притягнутий до адміністративної відповідальності, а вчинення після цього ще одного епізоду не становить систематичності діяння, яке є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК. Крім того, в цьому провадженні суд апеляційної інстанції неправильно встановив, що фактично особа за те саме діяння вдруге притягується до кримінальної відповідальності після накладення на неї адміністративного стягнення.

Ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК України, є його систематичність. Натомість, систематичність як ознака кримінально караного діяння означає повторюваність тождесних чи схожих дій чи бездіяльності, кожне з яких само по собі може створювати враження незначного. Але їх вчинення у своїй сукупності досягає того рівня якості, коли у цілому діяння набуває ознак кримінального правопорушення, призводячи до наслідків, визначених диспозицією ст. 126¹ КК України (фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність або погіршення якості життя).

Тобто для кваліфікації дій винуватої особи важливо, що насильницькі дії вчиняються систематично, а систему може становити як неодноразово застосована одна із трьох форм насильства, зазначена у ст. 126¹ КК України, так і різна варіативність поєднання як фізичного, так і психологіч-

ного та економічного насильства щодо однієї і тієї самої потерпілої особи чи осіб.

За таких обставин те, що особу раніше притягували до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173–2 КУпАП, не виключає наявності в її діях складу кримінального правопорушення, якщо вона продовжує вчиняти домашнє насильство, кількість епізодів яких загалом не менше трьох і ці систематичні дії потягли наслідки, визначені ст. 126¹ КК України¹.

Таким чином, можна зробити висновок, що в національній правозастосовній практиці наявні проблеми щодо виконання вимог ст. 4 Протоколу № 7 до КЗПЛ, тому суди вищих інстанцій виправляють помилки, допущені іншими судами. Фактично не йдеться про повторність притягнення до відповідальності, враховуючи таку ознаку домашнього насильства, як систематичність і обов'язковість доведення факту систематичності як підстави для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 126¹ КК України. Тобто попереднє притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства за умови подальшої повторюваності вчинення протиправних дій не свідчить про подвійне притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Вбачається за можливе в національній правозастосовній практиці застосувати процедуру на перевірку умов, дотримання яких забезпечить державні органи від порушення засади *non bis in idem* у справах про домашнє насильство, які були наведені вище на підставі узагальнення правозастосовної практики.

Висновки. На підставі викладено можна дійти висновку, що не кожна заява про домашнє насильство закінчується притягненням особи до відпо-

¹ Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 14.06.2022 у справі № 585/3184/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301745> (дата звернення 15.09.2023).

відальності. Співставлення даних за низку років свідчать, що в перше півріччя 2022 р. кількість облікованих кримінальних правопорушень і, відповідно, інших даних, значно скоротилася. Таке скорочення зумовлено тим, що в умовах повномасштабного вторгнення деякі особи втратили доступ до правоохоронних органів унаслідок окупації, активних бойових дій, виїзду деяких членів родини за кордон або до інших регіонів України та відсутністю фізичного контакту жертви і кривдника. У 2023 р. відбулося поступове підвищення всіх показників та їх наближення до даних 2022 р.

На підставі аналізу практики ЄСПЛ щодо тлумачення ст. 4 Протоколу № 7 до КЗПЛ можна виділити такі умови, дотримання яких забезпечить державні органи від порушення засади *non bis in idem* у справах про домашнє насильство: провадження про менш тяжке правопорушення і кримінальне провадження повинні мати комплексну основу та утворювати єдине ціле; мета й засоби, які використовуються для її досягнення, мають доповнювати один одного за своєю суттю і бути пов'язаними в часі; можливі наслідки правового реагування на відповідну поведінку повинні бути пропорційними та передбачуваними для осіб, яких вони стосуються; закріплення і вичерпне визначення точними правилами порядку дублювання проваджень і покарань, які дозволяють особам передбачити, які дії чи бездіяльність можуть стати предметом переслідування.

Аналіз національної правозастосовної практики дозволяє побачити, що суди місцевого або апеляційного рівня помилково стверджують про порушення засади *non bis in idem*. Проте на рівні же касаційної інстанції встановлюється, що фактично не йдеться про повторність притягнення до відповідальності, враховуючи таку ознаку домашнього насильства, як систематичність і обов'язковість доведення факту систематичності як підстави для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 126¹ КК України.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Protocol No. 7 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Library_Collection_P7postP11_ETS117E_ENG (in English)
2. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. URL: <https://rm.coe.int/168008482e> (in English)

Cases

3. Valiulienė v. Lithuania: Judgment European Court of Human Rights (application no. 33234/07). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-117636%22%5D%7D> (in English)
4. Kurt v. Austria: Judgment European Court of Human Rights. Separate opinion of judge Hüseyinov. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-194187%22%5D%7D> (in English)
5. Talpis v. Italy: Judgment European Court of Human Rights (application no. 41237/14). URL: <https://johan-callewaert.eu/wp-content/uploads/2021/12/CASE-OF-TALPIS-v.-ITALY.pdf> (in English)
6. A and B v. Norway: Judgment European Court of Human Rights (applications #. 24130/11 and 29758/11). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22:%5B%22%20CASE%20OF%20A%20AND%20B%20v.%20NORWAY%22%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-168972%22%5D%7D> (in English)
7. Galović v. Croatia: Judgment European Court of Human Rights (application no. 45512/11). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22:%5B%22Galovic%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-211592%22%5D%7D> (in English)
8. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 лютого 2020 р. у справі №453/225/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679> (in Ukrainian)
9. Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 28.02.2023 у справі №725/4683/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109395413> (in Ukrainian)
10. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 14.06.2022 у справі №585/3184/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301745> (in Ukrainian)
11. Кримінальні провадження, пов'язані з домашнім насильством: судова практика ККС VS. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1302009/> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Demura M. I. *Protsesualne stanovyshche poterpiloho pid chas dosudovoho rozsliduvannya monohrafiia*. [Procedural position of the victim during the pre-trial investigation] (Pravo, 2018) 224 (in Ukrainian)
2. Lapkin A. V. *Prokuror u kryminalnomu provadzhenni: teoretychni, pravovi ta orhanizatsiino-metodychni problemy: monohrafiia*. [Prosecutor in criminal proceedings: theoretical, legal and organizational and methodological problems] (Pravo, 2020) 1304 (in Ukrainian)
3. *Pereplytsia S. I. Kryminalne provadzhennia u formi pryvatnoho obvynuvachennia: monohrafiia*. [Criminal proceedings in the form of private prosecution] (Pravo, 2015) 184 (in Ukrainian)
4. Titko I. A. *Normatyvne zabezpechennia ta praktyka realizatsii pryvatnoho interesu v kryminalnomu protsesi Ukrainy: monohrafiia* [Normative provision and practice of private interest realization in the criminal process of Ukraine] (Pravo, 2015) 448 (in Ukrainian)

Thesis

5. Azarova M. V. 'Povnovazhennia prokurora u kryminalnomu provadzhenni u formi pryvatnoho obvynuvachennia' [Powers of the prosecutor in criminal proceedings in the form of a private prosecution] (dys. ... kand. yuryd. nauk: Kryvyi Rih, 2015) 227 (in Ukrainian)
6. Bilovol O. O. 'Kryminalna vidpovidalnist za domashnie nasylystvo (st. 126-1 KK Ukrainy)' [Criminal liability for domestic violence (Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine)] (dys.... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 2021) 242 (in Ukrainian)

Websites

6. 'Кримінальні провадження, пов'язані з домашнім насильством: судова практика ККС VS' [Criminal proceedings related to domestic violence: case law of the CCS of the Supreme Court] (Verkhovnyi Sud, 1 serpnia 2022) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1302009/>> (in Ukrainian)
7. Monitoryng sytuatsii reahuvannia systemy pravosuddia na vchynennia domashnoho nasylystva ta nasylystva za oznakoiu stati: 2019 [Monitoring of the response of the justice system to domestic violence and gender-based violence: 2019] (La Strada) <<https://la-strada.org.ua/download/monitoryng-sytuatsiyi-reaguvannya-systemy-pravosuddya-2019>> (in Ukrainian)
8. 'Zvit Ofisu Heneralnoho prokurora za 2022 rik' [Report of the Prosecutor General's Office for 2022] (Ofis Heneralnoho prokurora) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2>> (in Ukrainian)

9. Zvit Ofisu Heneralnoho prokurora za 2021, 2022, 2023 roky [Report of the Prosecutor General's Office for 2021, 2022, 2023]. (Ofis Heneralnoho prokurora) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2>> (in Ukrainian)

Демура М. І.

Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення щодо злочинів, пов'язаних із домашнім насильством: аналіз практики притягнення винних осіб до відповідальності

У статті проаналізовано дані Офісу Генерального прокурора щодо обліку та руху кримінального провадження за фактом домашнього насильства у 2022 р. Також в роботі було співставлено статистичні дані за перше півріччя 2021, 2022 і 2023 рр. Такі дані свідчать, що в перше півріччя 2022 р. кількість облікованих кримінальних правопорушень і, відповідно, інших даних, значно скоротилася. Припускаємо, що таке скорочення обумовлено тим, що в умовах повномасштабного вторгнення деякі особи втратили доступ до правоохоронних органів внаслідок окупації, активних бойових дій. Також причиною може бути виїзд частини родини за кордон або до інших регіонів України і відсутність фізичного контакту жертви і кривдника. Після цього у 2023 р. відбулося поступове підвищення всіх показників наближення до даних 2022 р. Окрему увагу в роботі було приділено аналізу практики ЄСПЛ та національної правозастосовної практики щодо встановлення ознаки систематичності домашнього насильства та реалізації засади *non bis in idem* у цих провадженнях. На підставі аналізу практики ЄСПЛ щодо тлумачення ст. 4 Протоколу № 7 до КЗПЛ, нами було виокремлено умови, дотримання яких забезпечить державні органи від порушення засади *non bis in idem* у справах про домашнє насильство. Такими умовами є наступні: провадження про менш тяжке правопорушення і кримінальне провадження мають мати комплексну основу та утворювати єдине ціле; мета й засоби, які використовуються для її досягнення, мають доповнювати одне одного за своєю суттю і бути пов'язані в часі; можливі наслідки правового реагування на відповідну поведінку повинні бути пропорційними та передбачуваними для осіб, яких вони стосуються; закріплення і вичерпне визначення точними правилами порядку дублювання проваджень і покарань, які дозволяють особам передбачити, які дії чи бездіяльність можуть стати предметом переслідування. В процесі аналізу національної правозастосовної практики було виокремлено справи, де суди місцевого або апеляційного рівня помилково стверджували про порушення засади *non bis in idem*, однак на рівні касаційної інстанції було встановлено, що фактично не йдеться про повторність притягнення до відповідальності, враховуючи таку ознаку домашнього насильства як систематичність і обов'язковість доведення факту систематичності як підстави для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 126–1 КК України.

Ключові слова: домашнє насильство, систематичність, притягнення до відповідальності, провадження у формі приватного обвинувачення, подвійне притягнення до відповідальності.

Demura M. I.

Criminal proceedings in the form of private prosecution for crimes related to domestic violence: an analysis of the practice of bringing guilty persons to justice

The article analyzes the data of the Prosecutor General's Office regarding the registration and progress of criminal proceedings for domestic violence in 2022. The work also compared statistical data for the first half of 2021, 2022 and 2023. Such data indicate that in the first half of 2022, the number of recorded criminal offenses and, accordingly, other data, has significantly decreased. We assume that this reduction is due to the fact that in the conditions of a full-scale invasion, some persons lost access to law enforcement agencies due to the occupation and active hostilities. Also, the reason may be the departure of a part of the family abroad or to other regions of Ukraine and the lack of physical contact between the victim and the offender. After that, in 2023, there was a gradual increase of all the indicators approaching the data of 2022. Special attention was paid in the work to the analysis of the practice of the ECHR and national law enforcement practice regarding the establishment of signs of systematic domestic violence and the implementation of the principle of *non bis in idem* in these proceedings. Based on the analysis of the European Court of Human Rights practice regarding the interpretation of Art. 4 of Protocol No. 7 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, we have singled out the conditions, compliance with which will protect state bodies from violating the principle of *non bis in idem* in cases of domestic violence. Such conditions are as follows: proceedings on a less serious offense and criminal proceedings must have a complex basis and form a single entity; the goal and the means used to achieve it should complement each other in their essence and be related in time; the possible consequences of the legal response to the relevant behavior must be proportionate and foreseeable for the persons to whom they concern; consolidation and

comprehensive definition of the exact rules of the procedure for duplicating proceedings and punishments, which allow individuals to predict which actions or inactions may become the subject of prosecution. In the process of analyzing the national law enforcement practice, cases were singled out where local or appellate level courts erroneously asserted a violation of the principle of non bis in idem, however, at the level of the cassation instance, it was established that in fact there is no question of repeated prosecution, taking into account such a sign of domestic violence as systematicity and the obligation to prove the fact of systematicity as a basis for bringing a person to criminal responsibility under Art. 126–1 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *domestic violence, systematicity, prosecution, proceedings in the form of private prosecution, double prosecution.*

Стаття надійшла до редакції: 10.10.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

А. В. Калініна, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID 0000-0001-8015-0807

HARD SKILLS TA SOFT SKILLS У КАР'ЄРІ МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ (ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ «ПРАВО»)*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження hard skills (тверді навички) і soft-skills (м'які навички) зумовлена неперервним розвитком наук і активним процесом діджиталізації в освіті й усіх сферах виробництва. Розробка цієї проблеми має особливе значення для підготовки кадрів на третьому освітньо-науковому рівні. Адже юрист-дослідник, окрім володіння на високому рівні фаховими компетентностями відповідно до кваліфікації, має згідно з розробленим МОН України стандартом вищої освіти зі спеціальності 081 «Право» для третього освітньо-наукового рівня вищої освіти «продувати нові ідеї, розв'язувати комплексні проблеми професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності у сфері права»¹. Таким чином, чітко визначена інтегральна компетентність передбачає синтез усіх навичок, базисом яких є цінність усвідомленої професійної та особистої відповідальності.

Професійна діяльність на посадах судді, прокурора, адвоката, слідчого, нотаріуса, юрист-консульта та ін. передбачає не лише серйозну аналітичну роботу з різними видами інформації, а й системну взаємодію і спілкування з людьми. Часто в роботі юрист стикається з потребою професійного реагування на поведінку людини, яка пере-

живає суперечливі або негативні події, життєві негаразди, перебуває у конфлікті із законом. Таке реагування має не лише супроводжувати спілкування, взаємодію на засадах людяності, а й сприяти вирішенню професійних завдань у конкретних обставинах реальної дійсності виключно на засадах професійної і суспільної етики. Тож у роботі юриста навички вдумливого, емоційно насиченого співчуття, рефлексії та емоційної підтримки впливають на кінцевий результат вирішення професійних завдань. Отже, емпатія та конструктивна рефлексія має для кар'єрного зростання юриста апріорне значення.

Органічне поєднання hard skills і soft-skills під час формування компетентностей юриста-дослідника – здобувача вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах) під час реалізації компетентнісного підходу має неабияке значення². Адже розвинені та набуті академічні (тверді) і соціально орієнтовані (гнучкі) навички дадуть змогу фахівцям у галузі права реалізовувати фундаментальні й прикладні завдання на виконання Указу Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»³.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безсумнівним фаворитом у розгортанні ініціатив синтезування hard skills і soft-skills у процесах під-

* *Примітка.* Стаття підготована на виконання освітньо-наукової програми «Право» з підготовки докторів філософії за спеціальністю 081 «Право» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

¹ Про затвердження стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 «Право» для третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти. Наказ МОН України № 924 від 31.07.2023. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2023/02.08.2023/081-pravo-dok.filosofiyi-924-31.07.2023.pdf> (дата звернення: 20.09.2023)

² Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах): Постанова КМУ від 23 березня 2016 р. № 261. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 20.09.2023)

³ Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України Прийняття від 30.09.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>. (дата звернення: 20.09.2023)

готовки і підвищення кваліфікації фахівців із різних галузей знань і виробництва виступає *Всесвітній економічний форум в Давосі*. Зокрема, у жовтні 2020 року на ньому було презентовано ТОП-10 навичок, які зроблять затребуваними фахівців у 2025 році, а саме: здатність до аналітичного мислення й інноваційність; здатність до активного навчання і розроблення стратегій навчання; уміння розв'язувати складні проблеми; здатність критичного й аналітичного мислення; уміння демонструвати креативність, оригінальність, ініціативність; навички проявляти лідерство та здійснювати соціальний вплив; навички надавати логічну аргументацію і формування ідей; навички створення і використання технологій, програмування, здійснення моніторингу та контролю; навички витривалості, стресостійкості, гнучкості¹. Методологічний базис розробки заявленої проблеми сформовано на підставі міркувань і висновків зарубіжних дослідників J. Bartel² і M. Robles³. Тема розвитку hard skills і soft skills популярна в HR (зокрема, щодо рекрутингу), про що свідчать публікації в Інтернет-мережі⁴. Також все частіше ці терміни можна зустріти і в публікаціях із педагогіки⁵.

У чинному законодавстві у сфері освіти компетентності визначено як «динамічну комбінацію

¹ *Всесвітній економічний форум опублікував ТОП-10 навичок, які будуть потрібні для роботи через 5 років* (World Economic Forum, Oct 21, 2020) <https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them?utm_source=facebook&utm_medium=social_scheduler&utm_term=Education%20and%20Skills&utm_content=21%2F10%2F2020%2021%3A30&fbclid=IwAR3h_yMNY73A-WrEH7Fjar-WqRNCoqMTaqlngJelhHZXdyGMmO4ppJCZgAk> (дата звернення: 20.09.2023)

² Bartel J. 'Teaching soft skills for employability' (2018) 35 (1) TESL Canada Journal. 78–92.

³ Robles M. 'Executive Perceptions of the Top 10 Soft Skills Needed in Today's Workplace' (2016) 75 (4) Business Communication Quarterly 453–465.

⁴ 'Що таке hard skills і soft skills: як нас оцінює роботодавець' (Освітній Хаб) <<https://eduhub.in.ua/news/shcho-take-hard-skills-i-soft-skills-yak-nas-ocinyuye-robotodavec>>; Лісовська О. 'Recruitment specialist, Consultant, GlobalLogic Ukraine Soft and Hard Skills: Що важливіше? Розповідь одного рекрутера та ін' (Globallogic) <<https://www.globallogic.com/ua/insights/blogs/soft-hard-skills-what-important/>>

⁵ Наприклад, Сторчай Д. 'Юрист майбутнього: PRO soft skill – як інструмент розвитку професійності правника' (Pravokator, 15 квітня 2021 року) <<https://pravokator.club/news/yuryst-majbutnogo-pro-soft-skill-yak-instrument-rozvytku-profesijnosti-pravnyka/>>; Дроздова Ю. В., Дубініна О. В. 'Концептуальні підходи до визначення «softskills» у сучасних освітніх та професійних моделях. Softskills – невід'ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті' (Київ, 21 лютого 2020 р.) 31–34.

знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність»⁶. У статті 45 Закону України «Про вищу освіту» акцентовано увагу на тому, що освітній процес – це діяльність, яка передбачає «... систему науково-методичних і педагогічних заходів... на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості»⁷. Цим зумовлено намір презентувати досвід у цій сфері викладачів, науковців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (далі – НДІ ВПЗ).

Метою статті є висвітлення конструктивних практик формування hard skills і soft-skills у здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти, які опановують освітньо-наукову програму «Право»/«Law» зі спеціальності 081 «Право» у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України.

Виклад основного матеріалу. Терміни «hard skills» і «soft-skills» свого часу успішно запозичено зі сфери військового управління. Такі поняття використовували в армії США із середини 60-х років ХХ ст. із метою підвищення рівня підготовки військовослужбовців. Їх утворено за аналогією з англійськими термінами «hardware» – комп'ютерне залізо (hard skills) та «software» – програмне забезпечення (soft-skills)⁸.

Ці групи навичок на загальному рівні синтетично утворюють базу для формування компетентностей культури демократії для будь-якої особи⁹. Під час підготовки юридичних кадрів опановану-

⁶ Про освіту: Закон України Документ 2145-VIII, чинний, редакція від 02.07.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. (дата звернення: 20.09.2023)

⁷ Про вищу освіту: Закон України Документ 1556-VII, чинний редакція від 28.05.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 20.09.2023)

⁸ 'Що таке hard skills і soft skills: як нас оцінює роботодавець' (Освітній Хаб) <<https://eduhub.in.ua/news/shcho-take-hard-skills-i-soft-skills-yak-nas-ocinyuye-robotodavec>>. (дата звернення: 15.09.2023)

⁹ *Рамка компетентностей для культури демократії. Том 1 Контекст, концепції та модель. Видавництво Ради Європи F-67075 (Strasbourg Cedex, 2018) https://www.schools-for-democracy.org/images/documents/88/ramka_kompetentnosti_dlya_kultury_demokratiyi_ua.pdf*

вання таких компетентностей, деталізоване освітніми програмами за спеціальностями, певною мірою визначають професійну місію та особистісну репутацію кожного юриста¹. Комбінування hard skills і soft-skills презентовано в оприлюдненому стандарті вищої освіти зі спеціальності 081 Право для третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти².

Категорійне поле дослідження вказаних навичок конкретизовано з урахуванням пропозицій, висловлених у публікаціях О. Лісовської³ (історичний аспект і пропозиції щодо прийомів формування таких компетентностей за принципом пріоритетності конкретного фаху, професії, посади), Д. Попадич⁴ (відмінності між твердими і гнучкими навичками у професії юриста), Д. Сторчай⁵ (розкриття значущості гнучких навичок через призму автоматизації і цифровізації професійної діяльності юриста).

Підготовка здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти у НДІ ВПЗ загалом передбачає системну роботу зі здобувачами третього освітньо-наукового рівня вищої освіти, спрямовану на розвиток і вдосконалення загальних і фахових компетентностей майбутніх фахівців у галузі права⁶. Гарантом освітньо-наукової програми Д. Євтеєвою і проектною групою докладено системних зусиль для забезпечення органічної єдності hard skills і soft-skills у змістовій частині програми і матрицях відповідностей.

Слід зазначити про те, що здобувачі, які опановують освітньо-наукову програму «Право»/«Law»

зі спеціальності 081 «Право» в НДІ ВПЗ, демонструють виразну зацікавленість подіями і заходами, що відбуваються як форми навчальної взаємодії. Так, аспіранти є підписниками офіційних сторінок Інституту в соціальних мережах, регулярними глядачами офіційного каналу You Tube, на якому викладені відеоматеріали освітянських студій, вебінарів, майстер-класів для молодих (і не тільки) науковців. Одними із найпопулярніших за кількістю учасників під час проведення та переглядів на You Tube-каналі НДІ ВПЗ є заходи, проведені Радою молодих учених з нагоди відзнаки Дня науки в Україні у 2023 році, у виді інформаційних вебінарів та вебінарів-практикумів, зокрема: «Публічний виступ: прийоми привертання уваги слухачів» (за участі запрошеної гості – спікера Лідії Ткаченко, ХНПУ імені Г. С. Сковороди); «Hard skills та soft skills у кар'єрі молодого науковця» (спікери: Аліна Калініна, Дар'я Куковинець); «Професійні компетентності викладача ЗВО, необхідні для виконання дослідницьких/творчих проєктів, оприлюднення їх результатів та забезпечення захисту авторських прав» (за участі запрошених гостей – спікерів Володимира Пивоварова і Вікторії Ворожбіт-Горбатюк); «Цифрові застосунки в науково-дослідницькій роботі» (за участі запрошеної гості – спікера Тетяни Собченко, ХНПУ імені Г. С. Сковороди)⁷.

Значимо, що hard skills, або так звані тверді навички, набуваються у процесі здобуття освіти на третьому освітньо-науковому рівні з опорою на попередній академічний і професійний досвід. Такі навички характеризують особу як професіонала. Рівень опанування ними підтверджується результатами, зафіксованими документально (у додатку до диплома, сертифікатах, документах підсумкового оцінювання освітньої компоненти освітньо-наукової програми та ін.). Формування цієї групи компетентностей в освітньому процесі залежить від набутого досвіду академічного навчання, уміння виконувати поставлені завдання і досягати потрібного результату. Такі навички можна об'єктивно оцінити за попередньо визначеними критеріями. Тверді навички є базисом професійної компетентності фахівців за спеціальністю 081 «Право», основою структури компетентностей викладача-дослідника юридичних

¹ Сторчай Д. (дата звернення: 15.09.2023)

² Про затвердження стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 Право для третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти: Наказ МОН України №924 від 31.07.2023. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2023/02.08.2023/081-pravo-dok-filosofiyi-924-31.07.2023.pdf>. (дата звернення: 15.09.2023)

³ Лісовська О. 'Recruitment specialist, Consultant, GlobalLogic Ukraine Soft and Hard Skills: Що важливіше? Розповідь одного рекрутера' (Globallogic) <<https://www.globallogic.com/ua/insights/blogs/soft-hard-skills-what-important/>>. (дата звернення: 15.09.2023)

⁴ Попадич Б. Т. 'Відмінності hard-skills та soft-skills компетенцій майбутніх юристів' *Світ наукових досліджень*. Випуск 14: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції, (м. Тернопіль, Україна. м. Переворськ, Польща, 24–25 листопада 2022 р.) 123–126. <<http://www.economy-confer.com.ua/full-article/4084/>>

⁵ Сторчай Д.

⁶ *Освітньо-наукова програма «Право»/«Law» зі спеціальності 081 «Право»*. (2022) <<https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2022/09/%D0%9E%D0%9D%D0%9F-2022-2023.pdf>> (дата звернення: 21.09.2023)

⁷ НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрНУ (Офіційний ресурс, 2023) <<https://ivpz.kh.ua/uk/>> (дата звернення: 22.09.2023)

дисциплін. Hard skills в аспірантів НДІ ВПЗ формуються у процесі активної навчальної взаємодії із високого рівня фахівцями – викладачами групи забезпечення. Інспектором аспірантури А. В. Калініною систематично здійснюється моніторинг якості та результативності академічних комунікацій здобувачів і викладачів, вивчаються і оперативно враховуються персональні запити здобувачів щодо диференційованих завдань самостійної позааудиторної роботи. Наприклад, здобувачі є активними учасниками низки наукових заходів (конференцій, «круглих столів», форумів та ін.), що регулярно проводяться за ініціативи структурних підрозділів та Ради молодих учених НДІ ВПЗ, закладів та установ на рівні реалізації угод про співпрацю. Планування таких заходів здійснюється з урахуванням думки аспірантів, опитування яких здійснюється за допомогою гугл-форм та у меседжерах. Такі наукові заходи допомагають здобувачам, дослідникам-початківцям набуті досвіду презентації поточних результатів авторських наукових розвідок, комунікування у професійних спільнотах тощо.

Реалізації індивідуальної освітньої траєкторії дослідника-початківця сприяють практичного спрямування вебінари, авторські тренінги, онлайн «кави» (зокрема, онлайн-проект «Кава з адвокатом»). Яскравим прикладом таких заходів є ініційований доктором юридичних наук, професором, головним науковим співробітником відділу дослідження проблем кримінального права М. В. Карчевським тренінг «Віртуальні активи – нове поле правозастосовної діяльності», проведений 6 липня 2023 року¹.

Освітній процес у НДІ ВПЗ протягом 2022–2023 років відбувався в форматі онлайн навчання і систематичних асинхронних навчальних взаємодій у гнучкому режимі. Популярною і затребуваною є практика бінарних занять, до проведення яких залучаються і випускники аспірантури НДІ ВПЗ, і науковці, і працівники судових і правоохоронних органів, адвокати. Для досягнення високого рівня якості освіти вкрай важливими є розвиток soft skills, або так званих м'яких, гнучких навичок. Це ситуативні вміння, знання, риси характеру особистості, які можуть застосовуватись в будь-якій роботі, діяльності. Звернемо увагу, що такі навички формуються упродовж життя під впливом усіх чинників вихован-

ня і життєвого досвіду. Ці навички є визначальними в розбудові кар'єри та формуванні професійної репутації фахівця, за їх допомогою також оцінюється внесок співробітника у створення позитивного та продуктивного робочого середовища в професійному колективі². Soft skills завжди унікальні, мають виразний особистісний зміст. У таблиці 1 пропонуємо узагальнене бачення переліку необхідних soft skills, визначених чинним законодавством та ОНП «Право» НДІ ВПЗ.

Серед таких навичок, що мають бути сформовані у фахівця, викладача, дослідника у галузі права, на які звертають особливу увагу і викладачі групи забезпечення освітньо-наукової програми, Рада молодих учених НДІ ВПЗ, слід виокремити навички критичного мислення і розв'язання проблем. Для формування відповідних soft skills у навчальному процесі практикується проблемний виклад лекційного матеріалу, лекції-дискусії. У НДІ ВПЗ сформовано значний обсяг навчального контенту, здобувачі вільні у виборі матеріалів для самопідготовки. Також аспіранти мають можливість долучитися до аналізу й обговорення способів подачі навчального матеріалу, розробки і використання в навчально-методичному забезпеченні навчальних дисциплін кейсів професійного змісту. Важливим аспектом у формуванні критичного мислення здобувачів є практикування технологій самооцінювання, взаємного оцінювання, робота в групі.

Багато уваги в роботі з аспірантами приділено питанням формування витривалості, стресостійкості та гнучкості. Реалії життя нашої установи в м. Харкові (коли до кордону з країною-агресором менше 40 км), з одного боку стали викликом у роботі зі здобувачами, а з другого – розкрили додаткові перспективи. Зокрема, труднощі воєнного стану істотно згуртували колектив здобувачів, зробили їх відкритішими в плані емпатії, більш послідовними, створити умови для прояву лідерських якостей. Інститут не призупинив своєї роботи. Попри зовнішні загрози і перебої з електропостачанням, Інтернетом, працівники і наукові керівники підтримували тісний комунікаційний зв'язок із кожним здобувачем.

² Дроздова Ю. В., Дубініна О. В. 'Концептуальні підходи до визначення «softskills» у сучасних освітніх та професійних моделях. Softskills – невід'ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті' тези доповідей (Київ, 21 лютого 2020 р.) 31–34.

**Soft skills фахівця, дослідника-початківця
у галузі знань 081 Право**

Закон України «Про освіту»	Закон України «Про вищу освіту»	Наказ МОН України №924 від 31.07.2023 Про затвердження стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 Пра- во для третього (освіт- ньо-наукового) рівня вищої освіти	ОНП Право/Law зі спе- ціальності 081 «Право», НДІ ВПЗ станом на 2022–2023 навчаль- ний рік
1	2	3	4
<p>Метою освіти є всебіч- ний розвиток людини як особистості та найви- щої цінності суспільства, її талантів, інтелектуаль- них, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, вихо- вання відповідальних гро- мадян, які здатні до свідомо- го суспільного вибору та спрямування своєї ді- яльності на користь іншим людям і суспільству»...</p> <p>Пункт 23 статті 1: «рів- ень освіти – завершений етап освіти, що характери- зується рівнем складності освітньої програми, сукуп- ністю компетентностей, які визначені, як прави- ло, стандартом освіти та відповідають певному рівню Національної рамки кваліфікацій...» (8 рівень)</p> <p>Пункт 1 статті 17: «Ме- тою вищої освіти є здобут- тя особою високого рівня наукових та/або творчих мистецьких, професійних і загальних компетент- ностей, необхідних для ді- яльності за певною спеці- альністю чи в певній галузі знань...»</p>	<p>Пункт 5 статті 1: «вища освіта – сукупність систе- матизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, про- фесійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних ціннос- тей, інших компетентнос- тей...».</p> <p>Пункт 13 частини першої статті 1 в редакції Зако- ну № 392-IX від 18.12.2019: «компетентність – здат- ність особи успішно со- ціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної ком- бінації знань, умінь, на- вичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей».</p> <p>Частина перша стат- ті 5 згідно із Законом № 2145-VIII від 05.09.2017: «Освітньо-науковий рівень вищої освіти передбачає здобуття особою теоре- тичних знань, умінь, навич- ок та інших компетент- ностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професій- ної та/або дослідницько- інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності, а також про- ведення власного наукового дослідження...»</p> <p>Пункт 1 статті 47, роз- діл IX: «Освітній процес – це інтелектуальна, творча</p>	<p>ЗК01. Здатність генерувати нові ідеї (<i>креативність</i>).</p> <p>ЗК02. Здатність розро- бляти наукові проекти та управляти ними (<i>емо- ційний інтелект, командна робота</i>).</p> <p>З К 0 3 . Здатність розв'язувати комплексні проблеми на основі сис- темного наукового світо- гляду, професійної етики та загального культурного кругозору (<i>емоційний інте- лект, комунікативна ком- петентність, здатність критичного мислення</i>).</p> <p>СК02. Здатність застосо- вувати методи правового і міждисциплінарного дослідження, виявляти їх евристичні можливості та межі, використовувати релевантний дослідниць- кий інструментарій. (<i>здат- ність критичного мислен- ня, адаптивності</i>)</p> <p>СК03. Здатність здійсню- вати науково-педагогічну діяльність у вищій осві- ті та проєктах правничої освіти у системі освіти до- рослих. (<i>емоційний інте- лект, комунікативна ком- петентність, здатність критичного мислення, адаптивності, командної роботи</i>)</p> <p>СК04. Здатність виявля- ти, ставити та вирішувати проблеми дослідницького характеру у сфері права та забезпечувати якість виконуваних досліджень... (<i>емоційний інтелект,</i></p>	<p>Особливості ОНП: «роз- витку критичного мислен- ня, що базується на здат- ності вільно оперувати понятійними категоріями, логічними процедурами й методами прирощення нового наукового знання та виважено ставитися до оцінки результатив- ності власного наукового пошуку...; ...співпраці з творчими колективами та окремими дослідниками закладів вищої освіти й на- укових установ, а також із органами влади і місце- вого самоврядування, су- довими і правоохоронними органами; ...міжнародній комунікації з провідними науковими центрами закор- донних країн».</p> <p>Комунікативні компетент- ності відображено в ІК1, ЗК6, ФК3, ФК7, компетент- ності критичного мислен- ня – ІК1, ЗК1, ЗК3, ФК4, ФК5, компетентності емоційного інтелекту – ІК1, ФК6, компетентності командної роботи – ЗК4, ЗК5, ФК6, компетентності адаптив- ності – ФК1, ФК2, компетентності креатив- ності – ЗК2.</p>

1	2	3	4
	діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у закладі вищої освіти (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості...»	комунікативна компетентність, здатність критичного мислення) СК05. Здатність моделювати оптимальні варіанти вирішення складних правових проблем, прогнозувати можливі наслідки їх реалізації. (здатність критичного мислення, адаптивності) СК07. Здатність виявляти нові інституційні етичні виклики та етичні виклики в житті суспільства і пропонувати для них правові механізми розв'язання. (емоційний інтелект, здатність критичного мислення, адаптивності)	

Характерною ознакою спрямованості освітнього процесу на реалізацію компетентнісного підходу в Інституті є конструктивна співпраця Ради молодих учених із викладачами. Це дає можливість досягати навчальних цілей із використанням технології «рівний рівному». Для сучасного фахівця у галузі права, юриста-дослідника важливими є вміння брати на себе відповідальність, прагнення розвиватися і бути наполегливим у досягненні чітко визначених для себе цілей¹. Системного значення набуває комунікабельність як компетентність особистісного і професійного прогресу. Саме на цих елементах soft skills зосереджено увагу фахівців НДІ ВПЗ. Під час неформального спілкування інспектора з аспірантури з кожним здобувачем є можливість відчувати підтримку, досягти розуміння, попередити емоційне виснаження тощо. Традиційним є систематичне комунікування адміністрації Інституту і наукових керівників аспірантів. Це дає можливість аспірантам працювати плано-мірно, керуючись індивідуальним планом, регулярно оприлюднювати поточні результати авторських наукових розвідок на засіданнях структурних підрозділів, вчасно вносити корективи в методологію і процесуальні аспекти дослідження.

Висновки. Розбудова кар'єри молодого науковця – багатовекторне завдання, самостійно вирішити яке на старті професійного шляху часом склад-

но. Формуванню цілісної особистості науковця сприяє набуття і розвиток hard skills і soft skills.

Hard skills є більш очевидними, чітко окресленими освітньо-науковою програмою, робочими навчальними програмами. Ці навички можуть бути перевірені, оцінені відповідно до визначених у робочих навчальних програмах критеріїв із дотриманням політики академічної доброчесності. Однак професійний та особистий успіх юриста-дослідника визначають саме soft skills. У сучасних реаліях на базі НДІ ВПЗ у навчальних взаємодіях і позааудиторній індивідуальній роботі з аспірантами особлива увага приділяється формуванню досвіду активного навчання через дослідження для реалізації компетентнісного підходу, створення умов для індивідуальної освітньої траєкторії аспіранта.

Безумовно, першочергове значення у формуванні soft-skills відіграють персони викладача і відкритість, готовність до співпраці в аспіранта. Такій співпраці сприяють спільні наукові ініціативи, дослідницькі проекти, чітке бачення реальних професійних і особистісних перспектив для кожного аспіранта, його підтримка упродовж усього періоду опанування освітньо-наукової програми. А це, у свою чергу, передбачає глибоке системне вивчення цільової аудиторії як абітурієнтів, так і колективу аспірантів, які вже навчаються на освітньо-науковій програмі «Право»/«Law» зі спеціальності 081 «Право» у НДІ ВПЗ. Саме в цьому напрямі вбачаємо перспективу подальшої розробки заявленої у цій публікації темі.

¹ 'Державний центр зайнятості. Розширення можливостей молодих фахівців' (Державний центр зайнятості) <<https://www.dcz.gov.ua/storinka/analitika-ta-statystyka>>

REFERENCES

List of legal documents

Lagislation

1. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy Dokument 1556-VII, chynnyi redaktsiia vid 28.05.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (in Ukrainian)
2. Pro osvitu: Zakon Ukrainy Dokument 2145-VIII, chynnyi, redaktsiia vid 02.07.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (in Ukrainian)
3. Pro zatverdzhennia Poriadku pidhotovky zdobuvachiv vyshchoi osvity stupenia doktora filosofii ta doktora nauk u zakladakh vyshchoi osvity (naukovykh ustanovakh): Postanova KMU vid 23 bereznia 2016 r. №261. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-%D0%BF#Text> (in Ukrainian)
4. Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity zi spetsialnosti 081 Pravo dlia tretoho (osvitno-naukovoho) rivnia vyshchoi osvity: Nakaz MON Ukrainy №924 vid 31.07.2023. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverzeni%20standarty/2023/02.08.2023/081-pravo-dok.filosofiyi-924-31.07.2023.pdf> (in Ukrainian)
5. Pro tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy Pryiniattia vid 30.09.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (in Ukrainian)

Bibliografy

Non-athored books

1. *Ramka kompetentnosti dlia kultury demokratii. Tom 1 Kontekst, kontseptsii ta model.* [Competence framework for a culture of democracy. Volume 1 Context, Concepts and Model] (Vydavnytstvo Rady Yevropy F-67075 Strasbourg Cedex, 2018) <https://www.schools-for-democracy.org/images/documents/88/ramka_kompetentnosti_dlya_kultury_demokratiyi_ua.pdf> (in Ukrainian)
2. *Osvitno-naukova prohrama «Pravo»/«Law» zi spetsialnosti 081 «Pravo».* [Educational and scientific program «Law» in specialty 081 «Law».] (2022) <<https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2022/09/%D0%9E%D0%9D%D0%9F-2022-2023.pdf>> (in Ukrainian)

Journal articles

3. Bartel J. 'Teaching soft skills for employability' (2018) 35 (1) TESL Canada Journal. 78–92. (in English)
4. Robles M. 'Executive Perceptions of the Top 10 Soft Skills Needed in Today's Workplace' (2016) 75 (4) Business Communication Quarterly 453–465 (in English)

Conference papers

5. Drozdova Yu. V., Dubinina O. V. 'Kontseptualni pidkhody do vyznachennia «softskills» u suchasnykh osvitnikh ta profesiynnykh modeliakh. Softskills – nevidiemni aspekty formuvannia konkurentospromozhnosti studentiv u XXI stolitti' [Conceptual approaches to the definition of «softskills» in modern educational and professional models. Softskills are integral aspects of forming students' competitiveness in the 21st century] : *tezy dopovidey* (Kyiv, 21 liutoho 2020 r.) 31–34 (in Ukrainian)
6. Lisovska O. 'Recruitment specialist, Consultant, GlobalLogic Ukraine Soft and Hard Skills: Shcho vazhlyvishe? Rozpovid odnogo rekrutera' [What is more important? The story of one recruiter] (Globallogic) <<https://www.globallogic.com/ua/insights/blogs/soft-hard-skills-what-important/>> (in Ukrainian)
7. Popadych B. T. 'Vidminnosti hard-skills ta soft-skills kompetentsii maibutnykh yurystiv' [Differences between hard-skills and soft-skills competencies of future lawyers.]. Svit naukovykh doslidzen. Vypusk 14: *materalny Mizhnarodnoi multydystryplinarnoi naukovoii internet-konferentsii*, (m. Ternopil, Ukraina. m. Perevorsk, Polshcha, 24–25 lystopada) 123–126. <<http://www.economy-confer.com.ua/full-article/4084/>> (in Ukrainian)

Websites

8. 'Derzhavnyy tsentr zayniatosti. Rozshyrennia mozhlyvostey molodykh fakhivtsiv' [State Employment Center. Expanding the opportunities of young professionals] (Derzhavnyi tsentr zainiatosti, 2023). URL: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/analytika-ta-statystyka> (in Ukrainian)
9. 'Vsesvitnii ekonomichniy forum opublikuvav TOP-10 navychok, yaki budut potribni dlia roboty cherez 5 rokiv' (2020). [The World Economic Forum published the TOP-10 skills that will be needed for work in 5 years]. (World economic forum, Oct 21, 2020) <https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them?utm_source=facebook&utm_medium=social_scheduler&utm_term=Education%20and%20Skills&utm_content=21%2F10%2F2020%2021%3A30&fbclid=IwAR3h_yMNY73A-WrEH7Fjap-WqRNCoqMTaqlngJelHhZXdYGMmO4ppJCZgAk> (in Ukrainian)
10. Naukovo-doslidnyi instytut vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. 2023. [Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine] (Ofitsiyniy resurs) <<https://ivpz.kh.ua/uk/>> (in Ukrainian)

11. 'Shcho take hard skills i soft skills: yak nas otsiniuie robotodavets' [What are hard skills and soft skills: how the employer evaluates us] (Osvitnii khab, 2019) <<https://eduhub.in.ua/news/shcho-take-hard-skills-i-soft-skills-yak-nas-ocinyuye-robotodavec>> (in Ukrainian)
12. Storchai D. Yuryst maibutnoho: PRO soft skill – yak instrument rozvytku profesiinosti pravnyka. [Lawyer of the future: PRO soft skill – as a tool for the development of a lawyer's professionalism]. (Pravokator, 15 kvitnia 2021) <<https://pravokator.club/news/yuryst-majbutnogo-pro-soft-skill-yak-instrumentrozvytku-profesijnosti-pravnyka/>> (in Ukrainian)

Калініна А. В.

Hard skills ma soft-skills у кар'єрі молодого науковця (галузь знань «Право»)

У статті презентовано конструктивні практики формування hard skills ma soft-skills у здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти, які опановують освітньо-наукову програму «Право»/«Law» зі спеціальності 081 «Право» у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташица Національної академії правових наук України.

Наголошено, що hard skills (тверді навички) є базисом професійної компетентності фахівців за спеціальністю 081 «Право», основою структури компетентностей викладача-дослідника юридичних дисциплін, а soft-skills (гнучкі навички) є визначальними в кар'єрному розвитку та формуванні професійної репутації фахівця. За їх допомогою також оцінюється внесок співробітника у створення продуктивного середовища в професійному колективі.

Конструктивними практиками формування hard skills i soft-skills у здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти є: проблемний виклад лекційного матеріалу, лекції-дискусії, бінарні заняття, розв'язання практичних кейсів у межах проблематики авторських досліджень. Аспіранти в НДІ ВПЗ реалізують право вільного вибору матеріалів для самопідготовки, долучаються до аналізу й обговорення способів подачі навчального матеріалу, розробки і використання в навчально-методичному забезпеченні навчальних дисциплін кейсів професійного змісту. Важливим аспектом у формуванні критичного мислення здобувачів є практикування технологій самооцінювання, взаємного оцінювання, робота в групі.

Для синтетичного формування hard skills ma soft-skills широко використовуються позааудиторна робота, спільні наукові заходи і творчі події. У такий спосіб в аспірантів формується відчуття приналежності до потужної академічної спільноти Інституту. Спілкування аспірантів із науковими керівниками, викладачами групи забезпечення організовується на засадах людяності, позитивного оптимізму та емпатії. Розвитку психо-емоційної витривалості, стресостійкості, гнучкості сприяє використання принципу взаємодії «рівний рівному», систематичний моніторинг освітніх запитів аспірантів, співпраця Ради молодих учених зі структурними підрозділами.

Першочергове значення у формуванні soft-skills відіграють персоні викладача і відкритість, готовність до співпраці в аспіранта. Такій співпраці сприяють спільні дослідницькі проєкти, чітке бачення реальних професійних і особистісних перспектив для кожного аспіранта, його підтримка упродовж усього періоду опанування освітньо-наукової програми.

Ключові слова: формування hard skills i soft-skills, наукова установа, освітньо-наукова програма, аспірантура, якість освіти, компетентнісний підхід, індивідуальна траєкторія здобувача.

Kalinina A. V.

Hard skills and soft skills in the career of a young scientist (field of study «Law»)

The constructive practices of forming hard skills and soft skills on the third educational and scientific level of higher education, which are studied under the educational and scientific programme «Law» in the specialty 081 «Law» at the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems, the National Academy of the Law Sciences of Ukraine, are presented in the article.

It is emphasised that hard skills are the basis of professional competence of specialists in the specialty 081 «Law», the basis of the structure of competences of a teacher-researcher of legal disciplines, and soft-skills are determinative in career development and formation of professional reputation of a specialist. They also help to assess the employee's contribution to creating a productive environment in a professional team.

The constructive practices for the formation of hard skills and soft-skills in students of the third educational-scientific level of higher education are: problem presentation of lecture material, lecture-discussions, binary classes, solving practical cases within the framework of the problems of author's research. Postgraduate students at the Academician Stashis SRISCP

NALS of Ukraine exercise the right to freely choose materials for self-study, engage in analysis and discussion of ways of presenting educational material, and develop and use professional cases in the teaching and learning support of academic disciplines. An important aspect in the formation of critical thinking of postgraduates is the practice of self-assessment, mutual evaluation and group work.

For the synthetic development of hard and soft skills, extracurricular activities, joint research activities and creative events are widely used. In this way, postgraduate students develop a sense of belonging to the powerful academic community of the Institute. Communication between postgraduates and their supervisors and support staff is organised on the basis of humanity, positive optimism and empathy. The development of psycho-emotional endurance, stress resistance, and flexibility is facilitated by the use of the principle of peer-to-peer interaction, systematic monitoring of postgraduate students' educational requests, and cooperation between the Council of Young Scientists and structural units.

The primary role in the development of soft skills is played by the teacher's personality and the openness and willingness to cooperate of the postgraduate student. Such cooperation is facilitated by joint research projects, a clear vision of real professional and personal prospects for each graduate student, and support throughout the entire period of studying the educational and research programme.

Key words: *development of hard skills and soft skills, scientific institution, educational and research programme, postgraduate study, quality of education, competence-based approach, individual trajectory of the applicant.*

Стаття надійшла до редакції: 10.11.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

Трибуна докторанта і аспіранта

DOI: 10.31359/2079-6242-2022-46-168

УДК 343.545

К. В. Вареник, аспірантка відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ РОДОВОГО ТА ВИДОВОГО ОБ'ЄКТІВ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 303 КК УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Питання щодо родового об'єкта сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 КК України), так само як і всіх інших кримінальних правопорушень, передбачених розділом XII Особливої частини КК, вирішується в науці кримінального права неоднаково. Його дослідженню присвятили свої роботи В. В. Вітвіцька, Н. О. Горб, І. М. Даньшин, С. Ф. Денисов, О. М. Костенко, І. П. Лановенко, П. С. Матишевський, Б. М. Одайник, Н. О. Петричко, О. П. Рябчинська, П. П. Сердюк, І. О. Топольскова, Н. С. Юзікова, С. С. Яценко та інші науковці.

Одна група правників дотримується позиції, згідно з якою кримінальні правопорушення, відповідальність за які передбачено розділом XII Особливої частини КК, мають єдиний спільний родовий об'єкт, що впливає із самої назви цього розділу – громадський порядок і моральність¹. Друга група дослідників відстоюють позицію щодо наявності у розділі XII Особливої частини КК двох

різних (самостійних, окремих) родових об'єктів кримінально-правової охорони².

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про єдиний об'єкт відповідних злочинів зазначають також І. Г. Поплавський і Л. С. Кучанська, проте вони характеризують його більш широко, ніж учені, позиції яких було наведено вище. На їх погляд, це сукупність суспільних відносин, що забезпечують громадський порядок, нормальні умови життя людей та їх діяльність, суспільну моральність³. Із цього приводу вважаємо за необхідне зауважити, що потреби в такому докладному переліку суспільних відносин немає, адже «нормальні умови життя людей та їх діяльність» є складовими громадського порядку, причому складовими головними, визначальними, такими, що відбивають квінтесенцію цього поняття.

¹ Налуцишин В. В. 'Злочини проти громадського порядку та моральності' *Кримінальне право України. Особлива частина: навчальний посібник* В. К. Грищука, О. М. Омельчука (ред) (Хмельницького університету управління та права, 2016) 340; Пономаренко Ю. А. 'Загальна характеристика і види кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності' *Кримінальне право України. Особлива частина: підручник* В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютогіна (ред) (Право, 2020) 422; Базелюк В. В. *Кримінальна відповідальність за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини: монографія*. (Право, 2020) 68; Гуляков К. В. 'Кримінально-правова характеристика незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини' (автореф. дис. канд. юрид. наук. Національний університет «Одеська юридична академія», 2021) 9

² *Кримінальне право України. Особлива частина: підручник* М. І. Мельника, В. А. Клименка (ред) (Атіка, 2009) 446; Плотнікова А. В. 'Кримінальна відповідальність за організацію заняття проституцією' (автореф. дис. канд. юрид. наук. Національна академія прокуратури, 2010) 10; Бандурка І. О. *Злочини проти моральності у сфері статевих стосунків: монографія*. (Золота миля, 2012) 91; Савченко А. В., Репецький С. П. *Суспільна моральність як об'єкт злочинних посягань: монографія*. (Тіповіт, 2012) 131; Ландіна А. В. *Охорона моральності за Кримінальним кодексом України: монографія*. (Наукова думка, 2013) 19; Калмиков Д. О., Данилевський А. О. *Кримінальна та адміністративна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами: монографія*. (Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дидоренка, 2013) 121

³ Поплавський І. Г. 'Преступлення против общественного порядка и нравственности' *Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: учебник* Е. Л. Стрельцова (ред) (Одиссей, 2002) 470; Кучанська Л. С. 'Злочини проти моральності' *Кримінальне право України. Особлива частина: підручник* Е. Л. Стрельцова (ред) (Одиссей, 2009) 254

В. В. Кузнецов зауважує, що злочини, передбачені розділом XII Особливої частини КК, спрямовані на завдання істотної шкоди громадському порядку і моральним основам життя суспільства. Сукупність цих відносин, на його думку, є «родовим та одночасно основними безпосередніми об'єктами зазначених злочинів»¹ Таку точку зору навряд чи можна визнати послідовною, адже одні й ті самі суспільні відносини не можуть утворювати поняття (об'єкт) різного рівня узагальнення *одночасно*. Безпосередній об'єкт завжди є частиною родового, а не збігається з ним за обсягом.

Не зовсім послідовно підходить до визначення родового об'єкта А. В. Ландіна. Спочатку вона зазначає, що одним із родових об'єктів досліджуваних злочинів є встановлений законодавством порядок відносин між людьми в суспільстві в сфері моральності², а в іншому – пише про те, що доцільність вживання терміна «статева моральність» в кримінальному праві зумовлена тим, що цей вид моральності є родовим об'єктом злочинного посягання³. Таким чином, у різних місцях монографії дослідниця визначає родовий об'єкт досліджуваних посягань неоднаково. Крім того, два наведені поняття мають різний обсяг. Вочевидь, у першому досліджуваному випадку йдеться про певний *вид* моральності, в другому – про всю сферу моральності *загалом*. Уявляється, що зазначене протиріччя було б цілком логічно подолати шляхом виділення видового (групового) об'єкта, чого, на жаль, А. В. Ландіна не робить.

На противагу цьому І. А. Головки, видовий об'єкт виділяє, проте визначає його так само як родовий. Досліджуючи злочин, передбачений ст. 299 КК «Жорстоке поводження з тваринами», вона зазначає, що його родовим об'єктом необхідно вважати «суспільні відносини, що складаються у сфері охорони моральності», а видовим – «моральність як специфічна форма суспільних відносин, які традиційно склалися в процесі суспільного розвитку і відображають культурні, національні, релігійні особливості буття людини»⁴. Виходить, що за обсягом родовий і видовий

¹ Кузнецов В. В. *Злочини проти громадського порядку та моральності: практичний посібник* (Паливода А. А., 2007) 26

² Ландіна А. В. *Охорона моральності за Кримінальним кодексом України: монографія*. (Наукова думка, 2013) 19

³ – 49

⁴ Головки І. А. 'Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами' (автореф. дис. канд. юрид. наук Київський національний університет внутрішніх справ, 2010) 9

об'єкти є однаковими, оскільки і в першому, і в другому випадку дослідниця веде мову про моральність, спочатку лише називаючи її, а потім розкриваючи певним чином це поняття.

Метою статті є з'ясування родового та видового об'єктів злочину, передбаченого ст. 303 КК України.

Виклад основного матеріалу. Ознайомлення з науковою літературою свідчить про те, що під моральністю слід розуміти певне впорядковане явище, вимоги до поведінки людей, правила, стан, результат, порядок, що досягається (має місце) за умови дотримання моралі. Коли ж норми моралі не дотримуються (порушуються), моральність як явище відсутнє. З цього випливає, що мораль є первинною щодо моральності. Тому під час визначення родового (та частини родового) об'єктів досліджуваних злочинів слід вести мову про мораль, а не про моральність.

Водночас, поглянувши на ситуацію під іншим кутом зору, можна стверджувати, що без моральності моральні норми є мертвими, аналогом кантівської «речі в собі», існують як певне статичне явище, і лише їх дотримання або не дотримання втілюють їх у життя. При цьому таке дотримання або недотримання відбувається постійно, протягом усього часу: якісь особи порушують відповідні норми, а якісь ні. Тому ці поняття «мораль» і «моральність» існують одночасно, їх можна розділити лише умовно, в свідомості дослідника (суб'єкта пізнання). Ця ситуація є схожою з тією, що виникає під час дослідження складу кримінального правопорушення, де об'єктивна і суб'єктивна сторони існують одночасно, виявляються у вчиненому діянні одномоментно і виокремлюються лише для зручності правозастосувача, який здійснює процес кваліфікації.

Іншу позицію відстоює І. О. Бандурка, зазначаючи, що моральність є насамперед внутрішнім ставленням, визнанням, мірою реалізації норм моралі окремою людиною, а тому передбачає суб'єктивне сприйняття норм моралі, на основі чого формується особисте внутрішнє відчуття доброго і поганого, що трансформується у певну поведінку, впливаючи на вибір її варіантів стосовно себе, інших людей і суспільства в цілому. Тому, на її погляд, об'єктом кримінально-правової охорони є саме моральність, а не мораль. Окремий злочин, зазначає дослідниця, навряд чи може завдати шкоди суспільній моралі *в цілому*. Мораль,

ні її переконання, є більш стабільною категорією, і її зміна відбувається на більших значних проміжках часу, аніж моральність, яка може змінюватися за життя людини безліч разів¹. З приводу викладеного зауважимо про таке. Не заперечуючи проти того, що окремих злочин навряд чи може завдати шкоди суспільній моралі в цілому, відзначаємо, що варто зробити акцент на іншому. Головне тут – підкреслити *суспільний характер* уявлень про добро, зло, честь, гідність тощо (на протизвагу індивідуальному характеру таких уявлень кожної конкретної людини). Тобто об'єктом кримінально-правової охорони є те, що притаманне суспільству в цілому (принаймні, переважній більшості його членів), а не відсилає нас до аналізу уявлень кожного індивіда та пошуку відповіді на запитання, чи постраждали його уявлення у відповідній сфері або ні. На протизвагу цьому, І. О. Бандурка стверджує, що «моральність людини (кількох людей) є безпосереднім потенційно уразливим об'єктом, якому може бути завдана шкода»². З нашої точки зору, в такій інтерпретації у кожному конкретному випадку вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 303 КК, слід буде шукати (встановлювати) конкретних осіб, яким було завдано шкоду внаслідок діяльності певного сутенера або особи, яка втягнула (чи примушувала) іншу до заняття проституцією. Крім того, виникає запитання: а як тоді бути з випадками, коли таких осіб не знайдеться (не вдасться встановити)? Скажімо, коли про відповідну діяльність ніхто із сторонніх осіб (членів суспільства) взагалі не знав. У таких випадках залишається шукати потенційних потерпілих серед клієнтів, «споживачів» сексуальних послуг, та констатувати, що у разі відсутності їх «надавачів» та осіб, які забезпечують їх надання, не було б і попиту, виключалася б сама можливість задоволення сексуальних потреб у відповідний спосіб. Це, у свою чергу, унеможливило б уявлення потенційних клієнтів про таку поведінку як про припустиму, внаслідок чого вони б залишилися «більш моральними», ніж за умов, коли в суспільстві існує відповідне явище. Навряд чи вирішення питання у такий спосіб можна вважати послідовним. Тому позицію І. О. Бандурки, що злочин завдає шкоди не суспільній моралі в цілому, а моральності лю-

дини (кількох людей) не можна визнати обґрунтованою. Викладене, окрім цього, переконує в тому, що під час характеристики об'єкта кримінальних правопорушень слід вести мову не про моральність, а про мораль.

Наприкінці слід зауважити, що Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. визначає, що суспільна *мораль* – система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість³. Як бачимо, законодавець дає визначення *суспільній*, а не *громадській моралі*, що є аргументом на користь використання саме такого словосполучення під час з'ясування видового об'єкта розглядуваного злочину.

З нашої точки зору, вживання різних термінів «моральність» і «мораль» під час визначення об'єкта кримінально-правової охорони можна пояснити тим, що Закон України «Про захист суспільної моралі» було прийнято у 2003 р., тобто вже після Кримінального кодексу України 2001 р. У названому Законі йдеться саме про мораль (ст. 1), а не про моральність, тоді як в назві розділу XII Особливої частини КК навпаки. Слід відзначити, що в загальній теорії права не піддається сумніву теза про те, що регулятивні норми є первісними і визначальними щодо норм охоронних. Другі мають своїм призначенням охорону суспільних відносин, які регулюються першими, без наявності яких вони стають беззмістовними і не можуть виникнути взагалі. Зважаючи, що норми наведеного закону є за своєю правовою природою регулятивними, а більшість норм КК (у тому числі й розділу XII його Особливої частини) – охоронними, то під час виникнення сумнівів щодо того, положення якого з цих законодавчих актів є первісними і визначальними в досліджуваній сфері, перевагу слід віддати положенням регуляторної, а не охоронної галузі права (і законодавства). Це є аргументом на користь того, що об'єктом досліджуваного злочину (злочинів) є суспільна мораль, а не громадська моральність. Взагалі слід вказати, що під кутом зору хронології було б більш правильним спочатку приймати законодавчі акти регулятивних галузей права, і лише потім, з урахуванням їх по-

¹ Бандурка І. О. *Злочини проти моральності у сфері статевих стосунків: монографія*. (Золота миля, 2012) 94–96.
² – 95

³ Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 № 1296-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15#Text> (дата звернення: 03.10.2023 р.)

ложень, забезпечувати їх виконання (забезпечення, охорону) за допомогою охоронних галузей права. Насмілюсь висловити припущення, що у разі, якщо Закон України «Про захист суспільної моралі» було прийнято не у 2003 році, а раніше, ще перед ухваленням КК 2001 р., розробники останнього в назві розділу XII зазначили б про суспільну мораль, а не громадську моральність.

Висновки. Викладене дозволяє стверджувати, що кримінальні правопорушення, передбачені розділом XII Особливої частини КК (у тому числі

й ст. 303), мають єдиний спільний родовий об'єкт. Ним є суспільні відносини, що забезпечують громадський порядок і суспільну мораль.

Видовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 303 КК, є суспільні відносини, що забезпечують суспільну мораль, тобто систему етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro zakhy'st suspil'noyi morali: Zakon Ukrayiny' vid 20.11.2003 № 1296-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15#Text> (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

2. Bazelyuk V. V. *Kry'minal'na vidpovidal'nist' za nezakonne provedennya poshukovykh robit na ob'yekti arkhologichnoyi spadshhy'ny', zny'shennya, rujnuvannya abo poshkodzhennya ob'yektiv kul'turnoyi spadshhy'ny': monografiya* [Criminal liability for the illegal conduct of sound tests at sites of archaeological destruction, depletion, ruination or deterioration of sites of cultural destruction: monograph] (Pravo, 2020) 224 (in Ukrainian).
3. Bandurka I. O. *Zlochyny proty moralnosti u sferi statevy'kh stosunkiv: monografiya* [Crimes against morality in the field of sexual relations: monograph] (Zolota my'lya, 2012) 224 (in Ukrainian).
4. Kalmy'kov D. O., Dany'levs'ky'j A. O. *Kry'minal'na ta administraty'vna vidpovidal'nist' za zhorstoke povodzhennya z tvary'namy': monografiya* [Criminal and administrative liability for cruelty to animals: monograph] (Lugans'kogo derzhavnogo universy'tetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Dy'dorenka, 2013) 616 (in Ukrainian).
5. Landina A. V. *Okhorona moral'nosti za Kry'minal'ny'm kodeksom Ukrayiny': monografiya* [Protection of morality according to the Criminal Code of Ukraine: monograph] (Naukova dumka, 2013) 204 (in Ukrainian).
6. Savchenko A. V. *Repez'ky'j S. P. Suspil'na moral'nist'yak ob'yekt zlochy'nny'kh posyagan': monografiya* [Social morality as an object of criminal encroachments: monograph] (Tipovit, 2012) 280 (in Ukrainian)

Edited books

7. Melnika M. I., Klimenka V. A. (red) *Kry'minal'ne pravo Ukrayiny'. Osobly'va chasty'na: pidruchny'k* [Criminal law of Ukraine. Special part: textbook Melnika M. I., Klimenka V. A. (ed)] (Atika, 2009) 744 (in Ukrainian).

Part of the books

8. Kuchans'ka L. S. (red) *Zlochy'ny' proty' moral'nosti'. Kry'minal'ne pravo Ukrayiny'. Osobly'va chasty'na: pidruchny'k* [Crimes against public order and morality' Criminal law of Ukraine. Special parts: textbook] (Ody'ssej, 2009) 254–270 (in Ukrainian)
9. Nalucy'shy'n V. V. (red) *Zlochy'ny' proty' gromads'kogo poryadku ta moral'nosti' Kry'minal'ne pravo Ukrayiny'. Osobly'va chasty'na: navchal'ny'j posibny'k V. K. Gry'shhuka, O. M. Omel'chuka* [Nalutsyshyn V. V. 'Crimes against public order and morality' Criminal Law of Ukraine. Special part: textbook V. K. Hryshchuk, O. M. Omelchuk (ed.)] (Khmel'ny'cz'kogo universy'tetu upravlinnya ta prava, 2016) 340–370 (in Ukrainian).
10. Ponomarenko Yu. A. *Zagal'na xaraktery'sty'ka i vy'dy' kry'minal'ny'x pravoporushen' proty' gromads'kogo poryadku ta moral'nosti' Kry'minal'ne pravo Ukrayiny'. Osobly'va chasty'na: pidruchny'k V. Ya. Taciya, V. I. Bory'sova, V. I. Tyutyugina* (red) [Ponomarenko Yu. A. 'General characteristics and types of criminal offenses against public order and morality' Criminal Law of Ukraine. Special part: textbook V. Ya. Tatsiy, V. I. Borisov, V. I. Tyutyugin (ed.)] (Pravo, 2020) 422–437 (in Ukrainian).
11. Poplavsky'j Y'. G. *Prestupleny'ya proty'v obshhestvennogo poryadku y' npravstvennosty'' Ugolovnoe pravo Ukray'ny. Obshhaya y' Osobennaya chasty': uchebny'k E. L. Strel'czova* (red) [Poplavsky I. G. 'Crimes against public order and morality' Criminal law of Ukraine. General and Special parts: textbook by E. L. Streltsov (ed.)] (Ody'ssej, 2002) 470–482 (in Russian).

Thesis abstract

12. Golovko I. A. 'Kry'minal'na vidpovidal'nist' za zhorstoke povodzhennya z tvary'namy' [Criminal liability for cruelty to animals] (avtoref. dys. kand. yuryd. nauk. Ky'yivs'ky'j nacional'ny'j universy'tet vntrishnix sprav, 2010) 20 (in Ukrainian).
13. Gulyakov K. V. 'Kry'minal'no-pravova kharkyry'sty'ka nezakonnogo provedennya poshukovy'x robit na ob'yekti arxeologichnoyi spadshhy'ny', zny'shennya, rujnuvannya abo poshkodzhennya ob'yektiv kul'turnoyi spadshhy'ny' [Criminal law characteristics of illegal search operations at an archaeological heritage site, destruction, destruction or damage to cultural heritage sites] (avtoref. dys. kand. yuryd. nauk, Nacional'ny'j universy'tet «Odes'ka yury'dy'chna akademiya», 2021) 20 (in Ukrainian).
14. Plotnikova A. V. 'Kry'minal'na vidpovidal'nist' za organizaciyu zanyattya prosty'tuciyeu' [Criminal responsibility for organizing prostitution] (avtoref. dys. kand. yuryd. nauk, Nacional'na akademiya prokuratury, 2010) 20 (in Ukrainian).

Вареник К. В.

**Проблеми визначення родового та видового об'єктів злочину,
передбаченого статтею 303 КК України**

У статті розглянуто наявні в науці підходи до визначення родового та видового об'єктів злочину сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 КК України). Зазначено, що одна група правників притримується позиції, згідно якої кримінальні правопорушення, відповідальність за які передбачено розділом XII Особливої частини КК України, мають єдиний спільний родовий об'єкт, який впливає із самої назви цього розділу – громадський порядок і моральність. Водночас друга група науковців відстоюють позицію щодо наявності у цьому розділі двох різних (самостійних, окремих) родових об'єктів кримінально-правової охорони.

Зроблено висновок, що в науковій літературі під моральністю розуміють певне впорядковане явище, вимоги до поведінки людей, правила, стан, результат, порядок, що досягається (має місце) за умови дотримання моралі. В тому ж випадку, коли норми моралі не дотримуються (порушуються) – моральність як явище відсутнє. З цього впливає, що мораль є первинною щодо моральності. Тому під час визначення видового (та частини родового) об'єктів досліджуваних злочинів слід вести мову про мораль, а не про моральність. Водночас поглянувши на ситуацію під іншим кутом зору, можна стверджувати, що без моральності моральні норми є мертвими, аналогом кантівської «речі в собі», існують як певне статичне явище і лише їх дотримання або не дотримання втілюють їх у життя. При цьому таке дотримання або недотримання відбувається постійно, протягом часу якісь особи порушують відповідні норми, а якісь ні. Тому ці поняття «мораль» і «моральність» існують одночасно, їх можна розділити лише умовно, в свідомості дослідника (суб'єкта пізнання).

Відзначається, що згідно Закону України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р., суспільна мораль – це система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість. Тобто законодавець дає визначення суспільній, а не громадській моралі, що є аргументом на користь використання саме такого словосполучення під час з'ясування видового об'єкту розглядуваного злочину.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності, кримінальні правопорушення проти моральності, сутенерство, втягнення особи в заняття проституцією.

Varenyk K. V.

**Problems of determining the generic and species objects of crime, under Article 303
of the Criminal Code of Ukraine**

The article analyzes the approaches available in science for defining the generic and specific aspects of the crime of pimping and involvement in prostitution (Article 303 of the Criminal Code of Ukraine). It is indicated that one group of lawyers holds the position that criminal offenses, for which liability is provided in Section XII of the Special part of the Criminal Code of Ukraine, have a single common generic object. This common object is inferred from the very name of this section – public order and morality. At the same time, the second group of scholars defends the position that this section contains two different (independent, separate) generic objects for the protection of criminal law.

The conclusion drawn is that in scientific literature, morality is understood as a certain orderly phenomenon with requirements for human behavior, rules, state, result, and order that is achieved when morality is observed. In the same

case, when the norms of morality are violated, morality as a phenomenon is absent. It follows that morality is primary to morality. Therefore, when determining the species (and part of the generic) objects of the crimes under study, the discussion should be about morality, not morality. However, looking at the situation from a different perspective, one can argue that without morality, moral norms are dead, analogous to Kant's «things in themselves,» existing as a static phenomenon. Only their observance or nonobservance brings them to life. Such compliance or non-compliance occurs constantly over time, with some people violating the relevant norms and others not. Hence, the concepts of «morality» and «morality» exist simultaneously and can be divided only conditionally, in the mind of the researcher (subject of cognition).

It is noted that, according to the Law of Ukraine «On Protection of Public Morality» of November 20, 2003, public morality is a system of ethical norms and rules of conduct that have developed in society based on traditional spiritual and cultural values. These values include ideas about goodness, honor, dignity, social duty, conscience, and justice. In other words, the legislator defines public, not state, morality, supporting the use of this particular phrase when defining the specific object of the crime in question.

Keywords: criminal law, criminal offenses against public order and morality, criminal offenses against morality, pimping, involvement of a person in prostitution.

Стаття надійшла до редакції: 10.09.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

Є. В. Полях, аспірантка відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЛАТЕНТНІСТЬ ПОРУШЕНЬ НЕДОТОРКАНОСТІ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ: ЇЇ РІВЕНЬ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ

Постановка проблеми. Детальне вивчення й аналіз злочинності передбачають її постійне вимірювання в масштабах усієї країни і в межах окремих регіонів. Важливим кількісним показником у цьому контексті є її рівень, тобто виражена в числових показниках загальна кількість кримінальних правопорушень і осіб, які їх вчинили за певний період часу (місяць, квартал, рік) на конкретній території (у державі, області, районі)¹. Аналізуючи статистичні дані, надані Офісом Генерального прокурора на відповідний запит, доходимо висновку, що у період 2015–2022 рр. зареєстровано 1 870 порушень недоторканності приватного життя. При цьому динаміку їх виявлення можна вважати позитивною. Як позначено на малюнку 1, щороку обліковується все більше таких правопорушень. Виключення складає 2022 р., що, на нашу думку, пов'язано з повномасштабним вторгненням РФ на територію України. Разом із тим припускаємо, що це відбувалося не за рахунок того, що таких порушень стало більше, а за рахунок збільшення кількості заяв про їх вчинення до правоохоронних органів.

Однак беззаперечним є факт того, що дані статистичної звітності, що вважаються офіційними показниками стану злочинності в країні, не задовольняють потреби справжнього наукового пізнання², оскільки статистика відображає не стан злочинності як такий, а стан її реєстрації, тоді ж як реальна криміногенна ситуація може бути значно гіршою. Таким чином, при дослідженні злочинності практично значущим є установлення її латентної частини, що виявляється актуальним й для

дослідження окремих її різновидів, зокрема порушень недоторканності приватного життя.

Кількість зареєстрованих кримінальних проваджень, передбачених ст. 182 КК України за 2015–2022 рр.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В українському правовому полі питанням кримінально-правової охорони недоторканності приватного життя свої наукові пошуки присвятили О. Горпинюк, Ю. Дем'яненко, І. Король, С. Лихова та О. Сосніна. Безумовно, науковий доробок цих учених має фундаментальне значення не лише для розвитку кримінально-правової доктрини та закону про кримінальну відповідальність, а й для розробки оптимальних заходів запобігання та протидії порушенню недоторканності приватного життя у кримінологічній площині. Однак у жодному дослідженні взагалі не було приділено увагу питанням латентності порушень приватності, що є недоліком, оскільки у той час, як офіційна статистика вказує на незначну кількість порушень недоторканності приватного життя та суміжних складів кримінальних правопорушень, результати соціологічних опитувань свідчать про діаметрально протилежну ситуацію. Саме це й зумовлює необхідність визначення рівня латентності досліджуваних правопорушень.

Таким чином, **метою статті** є встановлення реальних масштабів порушень приватності, визначення фактичної криміногенної ситуації, а також дослідження причин латентності порушень недоторканності приватного життя.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з тим, що латентність порушення недоторканності приватного життя ще не досліджувалася на теренах України, вивчення цього питання слід почати з висунення гіпотези про високолатентність останніх.

¹ Головкін Б М (ред) *Кримінологія: підручник* (Право, 2020) 384

² Поклад В І *Методологія та методика вивчення латентної злочинності: Навчальний посібник* (РВВ ЛДУВС, 2007) 48

Малюнок 1

Однак, оскільки «кожне явище сприймається дослідником лише в раніше засвоєних ним поняттях»¹, власне дослідження доцільно розпочати з теоретичних питань, як от: поняття латентності, її видів, причин, місця у структурі злочинності тощо.

В. Оболенцев із посиланням на різні словники вказує, що термін «латентний» походить від лат. *latens (latentis)* і визначається як «прихований», «невидимий», де слово «прихований» означає «таємний», який не виявляється явно, тобто протилежний явному, загальновідомому; «невидимий» означає незримий, недоступний зору, непомітний². Загалом злочинність належить до латентних соціальних явищ та процесів, оскільки сутнісною характеристикою кримінальних правопорушень є їх прихованість. Водночас цілком слушною є теза про те, що використовуючи тільки ознаку «невідомість», «прихованість», ми не можемо сформулювати поняття «латентна злочинність», оскільки воно повинно включати й іншу суттєву ознаку – неврахованість вчиненого кримінального правопорушення у статистичній звітності³. Позиції про те, що до латентної частини злочинності слід віднести кримінальні правопорушення, які були вчинені, але не стали відомі правоохоронним органам, або стали їм відомі, але були приховані від обліку, дотримується більшість науковців (І. Даньшин,

В. Оболенцев, В. Поклад, О. Джу́жа, Х. Аликперов, Р. Расулов та ін.). Виходячи з практичної спрямованості цього кримінологічного дослідження, ми не будемо вдаватися до поглибленого дослідження центральних понять латентності. У межах цієї статті лише наголосимо на латентній частині злочинності як «сукупності фактично вчинених, однак невиявлених або таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, злочинів, відомості про які у зв'язку з цим не знаходять відбиття в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності»⁴.

Для характеристики прихованої злочинності як у науковій, так й у практичній площині вживається термін «рівень латентності», що позначає частку незареєстрованих кримінальних правопорушень серед усіх фактично вчинених деліктів та може бути високим (понад 65–70%), середнім (30–60%) та низьким (менше 30%)⁶. Вимірювання рівня злочинності на практиці здійснюється різними методами, найчастіше – соціологічними (опитування) та статистичними (аналіз офіційних даних кримінально-правової статистики), які й обрані нами для дослідження явища латентності порушення недоторканності приватного життя та приватності в цілому. Основою для дослідження питання порушень недоторканності приватного життя, зокрема, рівня, видів та причин їх латент-

¹ Поклад В І *Методологія та методика вивчення латентної злочинності: Навчальний посібник* (РВВ ЛДУВС, 2007) 48

² Оболенцев В Ф *Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження* (Видавець СПД ФО Вапнярчук Н М, 2005) 128

³ –

⁴ –

⁵ Головкін Б М (ред) *Кримінологія: підручник* (Право, 2020) 384

⁶ Поклад В І *Методологія та методика вивчення латентної злочинності: Навчальний посібник* (РВВ ЛДУВС, 2007) 48

ності, стали результати двох опитувань, які проводилися шляхом анкетування правників (4 730 опитаних працівників правоохоронних органів та суддів) і пересічних громадян (1 152 осіб). Анкетування проводилися на умовах добровільності й анонімності з використанням безкоштовного програмного забезпечення для адміністрування опитувань Google Forms, а також шляхом заповнення друкованих примірників анкет.

Отже, дослідження рівня латентності кримінальних правопорушень проти приватності, доцільно розпочати з аналізу оцінок правників. На запитання, скільки на одне обліковане кримінальне правопорушення проти приватності припадає не облікованих, відповіді працівників правоохоронних органів і суддів розділилися у такий спосіб: на думку 17,1% опитаних працівників правоохоронних органів та суддів в Україні реєструється лише одне з десяти порушень проти приватності. Інші відповіді структурно розподілилися так: 15,2% респондентів обрали співвідношення 1:1; 7,9% – «1:2»; 11,5% – «1:3»; 5,9% – «1:4»; 14,2% – «1:5»; 5,2% – «1:7»; по 5,1% – «>1:10» та «>1:20»; 5,5% – «>1:50»; 7,3% – «>1:100». Для зручності аналізу отриманих даних пропонуємо звести ці показники у групи, де сума варіантів відповідей «1:1», «1:2», «1:3» є показником низького рівня латентності; «1:4», «1:5», «1:7» – середнього, а «1:10», «>1:10», «>1:20», «>1:50», «>1:100» – високого.

Структурний розподіл відповідей респондентів щодо рівня латентності кримінальних правопорушень проти приватності, %

Як можна побачити на малюнку 2, більшість працівників правоохоронних органів і суддів (40,1%) вважають кримінальні правопорушення проти приватності високолатентними; 25,3% респондентів – такими, що мають середній рівень латентності; а 34,6% – низьколатентними. У цілому жоден з наведених показників не характеризується як абсолютна більшість (понад 50%) та не входить у межі запропонованого у правовій доктрині діапазону високолатентних правопорушень (понад 65%). Саме тому, на нашу думку, доцільно звернутися до результатів анкетування громадськості. На запитання щодо наявних фактів порушення права опитаних осіб на недоторканність їх приватного життя, 43,4% респондентів відповіли «так», 19,2% – «ні», а 37,4% – «не знаю». Цікавим є те, що 87,1% респондентів не зверталися

до правоохоронних органів із приводу захисту свого права на недоторканність приватного життя. Враховуючи те, що лише 12,9% опитаних все ж таки повідомили правоохоронцям про порушення власних прав, співвідношення між потенційно облікованими та невідомими фактами втручання у право на приватне життя наближується до 1:9, тобто на одне виявлене кримінальне правопорушення припадає дев'ять невиявлених, що говорить про високу латентність порушень недоторканності приватного життя.

При аналізі латентності важливого значення набуває питання про встановлення її причин. Але цьому має передувати дослідження видів останньої. Усю латентну злочинність більшість учених традиційно поділяють на три групи: природну, штучну та межову, беручи за критерій механізм латентизації, тобто «процес дії різних криміногенних чинників, що перешкоджають правоохоронцям своєчасно отримати інформацію про вчинені злочинні посягання»¹. Проте деякі науковці виділяють й четвертий вид^{2,3,4,5}, так звану «процесуальну латентність»⁶ або «латентність, що спричинена діями правоохоронців»⁷.

Природна латентність являє собою сукупність фактичних кримінальних правопорушень, про які ані правоохоронні органи, ані посадові особи, ані громадяни не мають ніякої інформації. Надаючи характеристику штучній латентності, варто зазначити, що більшість науковців під час опису цього явища дотримується вчення Р. Акутаєва, який стверджував, що в межах цього виду латентності згруповано кримінальні правопорушення, які або не взяті на облік, або ж узяті на облік, але

¹ Рішко Б С 'Латентна злочинність: поняття, причини, методи виявлення' (2016) 41 Том 2 Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право» 130–132

² Саско О І 'Щодо поняття латентної злочинності та причин її виникнення' (2017) 1 (9) Історико-правовий часопис 150–155

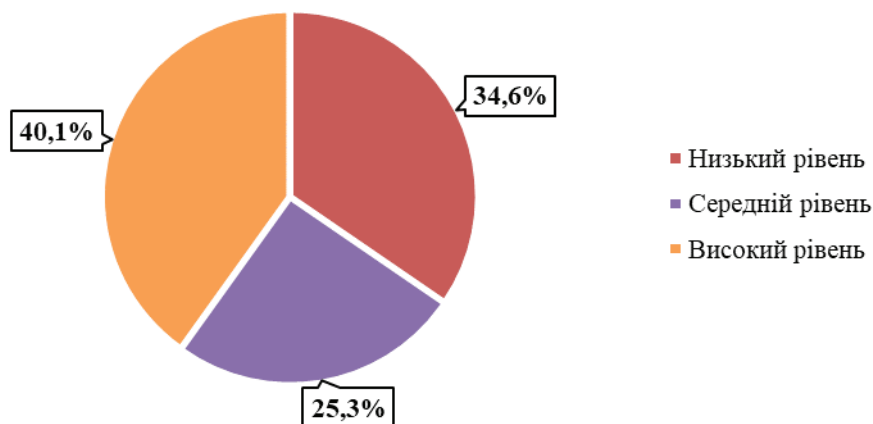
³ Кальман А Г, Христич И А *Краткий словарь криминологическо-статистических терминов* (НИИИПП АПРН України, 1998) 68

⁴ Оболенцев В Ф *Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження* (Видавець СПД ФО Вапнярчук Н М, 2005) 128

⁵ Фролова О Г *Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та криминологічні проблеми та шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів): Навч. Посібник* (АртЕк, 1997) 208

⁶ Даньшин И Н *Преступность: понятие, общая характеристика, причины и условия. Учеб. Пособие* (УМК ВО, 1988) 86

⁷ Головкін Б М (ред) *Криминологія: підручник* (Право, 2020) 384

Малюнок 2

не розкриті¹. Ми ж підтримуємо більш сучасний підхід, відповідно до якого: 1) штучна латентність акумулює у собі кримінальні правопорушення, про які, крім злочинця, знають й інші особи, але правоохоронцям про них вони свідомо з різних мотивів не повідомляють²³; 2) виявлені, але не зареєстровані правоохоронцями кримінальні правопорушення, створюють процесуальну латентність⁴. Межова латентність характеризується так званою «добросовісною помилкою», тобто коли факт вчинення кримінального правопорушення став відомим потерпілому чи стороннім особам, але через неясність ситуації або неправильну правову оцінку про цей факт не повідомляється в органи кримінальної юстиції.

Для того, аби виокремити превалюючий вид латентності досліджуваного явища, до анкети соціологічного опитування працівників правоохоронних органів та суддів нами було введено питання про причини незначної кількості кримінальних проваджень, пов'язаних із порушенням недоторканності приватного життя. Отже, респондентам запропоновано чотири варіанти відповідей, а також можливість поділитися власною думкою, якою, до речі, скористалися 2,1% опитуваних. Більшість правоохоронців і суддів вбачають, що кримінальні провадження не відкриваються через те, що громадяни не звертаються до право-

охоронних органів із приводу втручання в їх приватне життя (44,1%), тобто мова йде про існування переважно межової латентності досліджуваного явища. Ще 13,5% респондентів зазначають, що причина незначної кількості кримінальних проваджень полягає у відсутності фактів вчинення кримінальних правопорушень проти приватності, тоді як 21,3% осіб переконані, що такі факти все ж таки є, але потерпілі не знають про порушення їх прав, що, на нашу думку, говорить про природну латентність цього явища. Ще 19% працівників правоохоронних органів і суддів указують на існування процесуальної латентності, оскільки, на їх думку, виникають складнощі при кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення, що у подальшому, по суті, породжують так звані «безперспективні провадження». Крім того, більшістю розгорнутих відповідей також підтверджується існування процесуальної латентності. Так, респонденти акцентують увагу на неналежній кваліфікації слідчих/прокурорів та небажанні займатися справами цієї категорії; на складнощах у документуванні та доказуванні (збирання доказів та їх оцінка), встановленні правопорушників та суб'єктивної сторони правопорушення, зокрема, умислу; на відсутності напрацьованого механізму виявлення таких правопорушень, методик їх розслідування, правового механізму доведення винуватості, а також судової практики у таких справах. Деякі респонденти виказують, що перелічені вище фактори впливають із недоліків законодавства.

Разом із тим вважаємо за доцільне поділитися слушними думками представників апеляційних судів України. Наприклад, на думку одного із суддів причина незначної кількості кримінальних

¹ Акутаєв Р М 'К вопросу о методах измерения латентной преступности' (1998) 7 Государство и право 57–60

² Головкін Б М (ред) *Кримінологія: підручник* (Право, 2020) 384

³ Литвак О М 'Державний контроль за злочинністю' (дис. канд. юрид. наук, Харків, 2001) 377

⁴ Головкін Б М (ред) *Кримінологія: підручник* (Право, 2020) 384

провадження полягає «найчастіше в тому, що, з позиції слідчих органів та прокуратури, звернення громадян, які надходять із приводу втручання в їх приватне життя, межують із цивільно-правовими відносинами». Інший же суддя вбачає причини у «відсутності зацікавленості органів прокуратури у підтриманні державного [публічного – авт.] обвинувачення у суді щодо вказаної категорії кримінальних правопорушень; у непогодженні органом досудового розслідування повідомлення про підозру особі в учиненні зазначених діянь і, як наслідок, у неправильній кваліфікації зазначених діянь органами досудового розслідування, у невнесенні відомостей до ЄРДР».

Установлення домінуючих видів латентності порушень недоторканності приватного життя потребує дослідження й питання про причини її появи, яке потрібно розглядати з урахуванням особливостей ведення кримінальної статистики, що «залежать від різних мінливих суб'єктивних факторів або установлених організаційних схем»¹. Під причинами латентності слід розуміти сукупність обставин, що мають соціальний, історичний, організаційний, кадровий, матеріальний, правовий, технічний, психологічний чи будь-який інший характер та перешкоджають виявленню й реєстрації кримінальних правопорушень. Ними можуть виступати, зокрема, низький ступінь очевидності вчиненого діяння або його малозначність, ретельне приховування злочинного посягання, відсутність безпосередніх постраждалих, рівень кримінального професіоналізму винного, негативна практика «покращення» звітних показників через приховування виявлених посягань, випадки помилкової кваліфікації кримінальних правопорушень як адміністративних, низька кваліфікація працівників правоохоронних органів, низький рівень правосвідомості значних верств населення; зневіра у можливості знайти злочинця, небажання розголосу інтимних сторін життя, погрози винного, аморальна поведінка самого потерпілого тощо. Тобто факторами латентизації виступають як об'єктивні, так і суб'єктивні обставини.

З метою дослідження причин латентності порушень недоторканності приватного життя до анкет соціологічних опитувань як громадськості, так і правників, нами було введено схоже за змістом запитання. Зокрема, представникам правоохорон-

них органів і суддям було поставлене запитання про те, чому громадяни не звертаються до правоохоронних органів з приводу втручання в їх приватне життя. При цьому запропоновано обрати один із шести варіантів відповідей або запропоновано висловити власну думку.

Виходячи з отриманих результатів анкетування, робимо висновок, що майже третина опитаних (32,6%) основною причиною не звернення громадян до правоохоронних органів із приводу втручання в їх приватне життя вбачає саме небажання розголошувати певні аспекти свого приватного життя (подружні зради; домашнє насильство; нетрадиційні сексуальні відносини тощо). Трохи більше 1/5 респондентів (22,4%) переконані, що причина ховається у незнанні потерпілих про конституційне право на приватність та можливість притягнення правопорушників до відповідальності. Ще 18,5% опитаних зазначають, що такий стан спровоковано незначною шкодою від порушення недоторканності приватного життя; 12,5% респондентів підтримують тезу про намагання самостійного врегулювання проблеми. І лише 9,6% правників вважають, що причина у недовірі правоохоронним органам. Результати представлені у вигляді діаграми на малюнку 3.

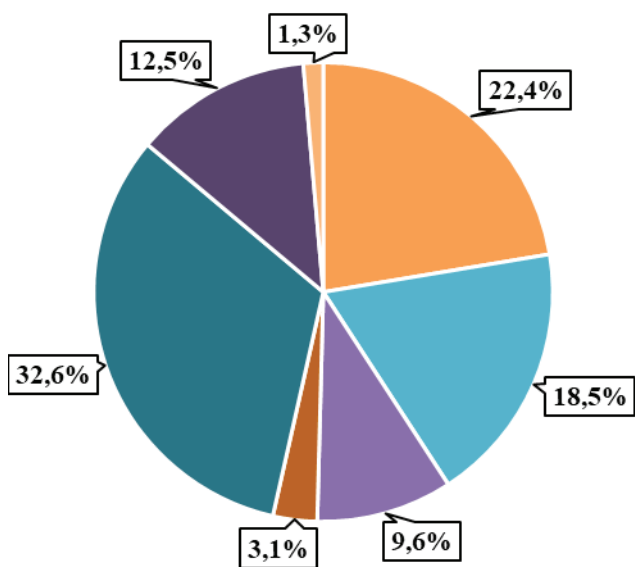
Структурний розподіл відповідей працівників правоохоронних органів і суддів

на запитання щодо причин не звернення громадян до правоохоронних органів із приводу втручання в їх приватне життя?» (%)

Крім того, представникам правоохоронних органів і суддям була надана можливість поділитися власною думкою щодо цього питання. Однак в абсолютній більшості відповідей правники наголошують на тому, що всі запропоновані нами варіанти відповідей у сукупності відображають їх бачення проблеми.

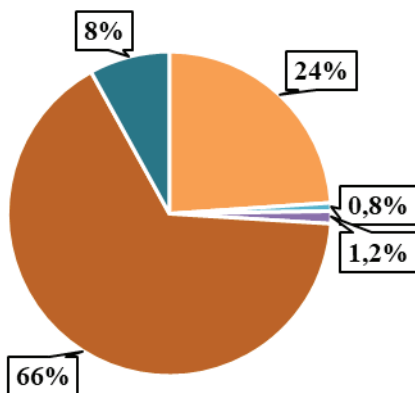
В анкеті соціологічного опитування громадськості на таке саме запитання ми запропонували схожі варіанти відповідей. Отримані результати показали, що абсолютна більшість пересічних громадян (66%) не вірить у можливість захисту права на недоторканність приватного життя правоохоронними органами. Майже чверть респондентів (24%) зазначає, що не звернулися б за захистом своїх прав через недовіру до правоохоронних органів. У той самий час правоохоронці і судді не відносять це до основної причини (9,6%). Не співпадає думка громадськості та правників й щодо такої

¹ Рущенко І. П. 'Соціологія злочинності'. Спеціальні та галузеві соціології: Навч. посіб. (Каравела, 2002) 220–256

- Не знають про конституційне право на приватність та можливість притягнення правопорушників до відповідальності
- Незначна шкода від порушення недоторканності приватного життя
- Не довіряють правоохоронним органам
- Через страх помсти з боку правопорушника
- Через небажання розголошувати певні аспекти свого життя
- Намагаються самостійно врегулювати проблему
- Інше

Малюнок 3

- Не довіряють правоохоронним органам
- Примирення з винним
- Не вважають, що за такі дії повинна бути передбачена відповідальність
- Не вірю в можливість захисту права на недоторканність приватного життя правоохоронними органами
- Не бажають розголошувати певні аспекти свого приватного життя, навіть якщо це необхідно для розслідування

Малюнок 4

причини, як небажання розголошувати певні аспекти свого приватного життя. Як ми вже зазначили вище, правоохоронці та судді вважають цю причину основною (32,6%), тоді як представники громадськості – ні (8%). З відповідей респондентів стає зрозумілим, що деякі з них намагалися б урегулювати проблемні стосунки самотужки – шляхом примирення з винним (0,8%). Таку саму думку висловили 12,5% правників. Ще 1,2% опитуваних взагалі не вважають, що за такі дії має бути передбачена відповідальність.

Результати представлені у вигляді діаграми на малюнку 4.

Структурний розподіл відповідей громадськості про причини не звернення до правоохоронних органів у випадку порушення права на недоторканність приватного життя (%)

Висновки. Отримані результати свідчать про високолатентний характер порушень недоторканності приватного життя в Україні. Встановлено, що реальний обсяг досліджуваних правопорушень у понад дев'ять разів перевищує офіційно обліко-

ваний рівень. На латентність порушень недоторканності приватного життя впливає чимала кількість факторів як суб'єктивного (проявляються, зокрема, у незнанні своїх прав в аналізованій сфері суспільних відносин та недовірі до правоохоронної системи в цілому), так й об'єктивного (сут-

теві складнощі, які виникають у правоохоронців під час виявлення та розслідування досліджуваного складу правопорушення, через що такі факти реєструються лише у випадку, коли безпосередньо виявлена особа та наявна доказова база) характеру.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Obolentsev V F, *Latentna zlochynnist: problemy teorii ta praktyky poperedzhennia* [Latent criminal: problems of prevention theory and practice] (Vydavets SPD FO Vapniarchuk N. M., 2005) 128 (in Ukrainian).
2. Kalman A G, Hristich I A, *Kratkiy slovar kriminologo-statisticheskikh terminov* [Brief dictionary of criminological and statistical terms] (NIIPP APrN Ukrainyi, 1998) 68 (in Russian).

Edited books

3. Danshin I N, *Prestupnost: ponyatie, obshchaya charakteristika, prichiny i usloviya: Ucheb. Posobie* [Crime: concept, general characteristics, causes and conditions: a tutorial] (UMK VO, 1988) 86 (in Russian).
4. Poklad V I, *Metodolohiia ta metodyka vyvchennia latentnoi zlochynnosti: navchalnyi posibnyk* [Methodology and methods of detection of latent crime: a study guide] (RVV LDUVS, 2007) 48 (in Ukrainian).
5. Frolova O H, *Zlochynnist i sistema kryminalnykh pokaran (sotsialni, pravovi ta kryminolohichni problemy ta shliakhy yikh vyrishennia za dopomohoi lohiko-matematychnykh metodiv): Navch. Posibnyk* [Crime and the system of criminal punishments (social, legal and criminological problems and ways to solve them using logical-mathematical methods): a study guide] (ArtEk, 1997) 208 (in Ukrainian).
6. Holovkin B M (uporiad) *Kryminolohiia: pidruchnyk* [Criminology: a manual] (Pravo, 2020) 384 (in Ukrainian).

Part of the books

7. Rushchenko I P, 'Sotsiolohiia zlochynnosti'. Spetsialni ta haluzevi sotsiolohii: Navch. posib [Sociology of crime. Special and branch sociologies: a study guide] (Karavella, 2002) 220–256 (in Ukrainian).

Journal articles

8. Akutaiev R M, 'K voprosu o metodakh yzmereniya latentnoi prestupnosti' [On the question of methods for measuring latent crime] (1998) 7 *Hosudarstvo y pravo* 57–60 (in Russian).
9. Rishko B S, 'Latentna zlochynnist: poniattia, prychyny, metody vyivlennia' [Latent crime: concepts, causes, detection methods] (2016) 41 *Tom 2 Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu Seriiia «Pravo»* 130–132 (in Ukrainian).
10. Sasko O I, 'Shchodo poniattia latentnoi zlochynnosti ta prychyn yii vynyknennia' [Regarding the concept of latent crime and its causes] (2017) 1(9) *Istoryko-pravovyi chasopys* 150–155 (in Ukrainian).

Dissertations

11. Lytvak O M, 'Derzhavnyi kontrol za zlochynnistiu' [State control over crime] (dys. kand. yuryd. nauk, Kharkiv, 2001) 377 (in Ukrainian).

Полях Є. В.

Латентність порушень недоторканності приватного життя: її рівень та причини виникнення

У статті розглянуто явище латентності порушень недоторканності приватного життя, її рівень та причини виникнення. Вказане дослідження є актуальним, оскільки встановлення реальних масштабів порушень приватності та визначення фактичної криміногенної ситуації є важливим складовим елементом розробки й впровадження ефективних заходів запобігання та протидії таким злочинним проявам.

Наголошено, що офіційна статистика вказує на незначну кількість порушень недоторканності приватного життя та суміжних складів кримінальних правопорушень, однак результати соціологічних опитувань говорять геть про діаметрально протилежну ситуацію. З року в рік обліковується все більше таких правопорушень але, авторка припускає, що це відбувалося не за рахунок того, що таких порушень відбувалося більше, а за рахунок збільшення кількості заяв про їх вчинення до правоохоронних органів. Шляхом використання соціологічних та статистичних методів вимірювання рівня латентності, дослідниця приходиться до висновку, що співвідношення між

потенційно облікованими та невідомими фактами втручання у право на приватне життя наближене до 1:9, тобто на одне виявлене кримінальне правопорушення 9 невиявлених. Це говорить про високу латентність порушень недоторканності приватного життя.

Значну увагу приділено визначенню видів латентності порушень приватності, серед яких превалюючу роль має межова латентність, оскільки найчастіше кримінальні провадження не відкриваються через те, що громадяни не звертаються до правоохоронних органів з приводу втручання в їхнє приватне життя. Приділено увагу природним та процесуальним криміногенним чинникам, що також зумовлюють існування латентності вказаного явища.

Зроблено висновок про те, що причини (фактори) латентизації є, з одного боку, відображенням суб'єктивного сприйняття потерпілими, що здебільшого проявляється у незнанні своїх прав у аналізованій сфері суспільних відносин та недовірі до правоохоронної системи в цілому. З іншого боку, не можна виключати й об'єктивні причини, серед яких доцільно вести мову про суттєві складнощі, які виникають у правоохоронців під час виявлення та розслідування досліджуваного складу правопорушення, через що такі факти реєструються лише у випадку, коли безпосередньо виявлена особа та наявна доказова база.

Ключові слова: латентна частина злочинності, латентність, фактори латентизації, кримінальні правопорушення проти приватності, недоторканність приватного життя

Poliakh Ye. V.

Latency of violations of the inviolability of private life: its level and causes of occurrence

The article examines the phenomenon of latency of privacy violations, its level and causes. This research is relevant, because establishing the real scale of privacy violations and determining the actual criminogenic situation is an important component of the development and implementation of effective measures to prevent and counter such criminal manifestations.

It is emphasized that official statistics indicate a small number of violations of privacy and related criminal offenses, but the results of sociological surveys speak of a diametrically opposite situation. From year to year, more and more such offenses are recorded, but the author assumes that this was not due to the fact that there were more such violations, but due to an increase in the number of statements about their commission to law enforcement agencies. By using sociological and statistical methods of measuring the level of latency, the researcher comes to the conclusion that the ratio between potentially recorded and unknown facts of interference with the right to private life is close to 1:9, that is, for one detected criminal offense 9 undetected. This indicates a high latency of privacy violations.

Considerable attention is paid to determining the types of latency of privacy violations, among which border latency plays a predominant role, since most often criminal proceedings are not opened due to the fact that citizens do not contact law enforcement agencies about interference in their private lives. Attention is paid to natural and procedural criminogenic factors, which also determine the existence of the latency of this phenomenon.

It was concluded that the causes (factors) of latenzation are, on the one hand, a reflection of the subjective perception of the victims, which is mostly manifested in ignorance of their rights in the analyzed sphere of social relations and distrust of the law enforcement system as a whole. On the other hand, objective reasons cannot be excluded, among which it is expedient to talk about significant difficulties that arise for law enforcement officers during the detection and investigation of the investigated composition of the offense, which is why such facts are registered only in the case when a person is directly identified and available evidence base.

Key words: latent part of crime, latency, latenzation factors, criminal offenses against privacy, inviolability of privacy (private life)

Стаття надійшла до редакції: 1.10.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

В. П. Самойлов, аспірант кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-7332-1070

СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ: ДО ПИТАННЯ ДОСТАТНОСТІ ПРАВОВИХ ОРІЄНТИРІВ

Постановка проблеми. Попри те, що Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України»¹, яким Кримінальний кодекс України (далі – КК) доповнено новими статтями 96¹ та 96² із новим підходом до регулювання спеціальної конфіскації, набрав чинності близько десяти років тому ще 15.12.2013 р., правозастосування у частині спеціальної конфіскації і досі перебуває на етапі формування та не реалізовує повною мірою потенціал цього інституту. Підтвердженням цієї тези, зокрема, може слугувати те, що відповідно до довідки до розділу 1 Звіту судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2022 рік рішення про застосування спеціальної конфіскації прийнято лише в 575 провадженнях, що суттєво контрастує із загальною кількістю проваджень щодо тих кримінальних правопорушень, в яких відповідно до законодавства України про кримінальну відповідальність може застосовуватися спеціальна конфіскація².

Причому подібна ситуація не є унікальною і такою, що характерна лише для України. Згідно із даними Європолу, що стосуються проміжку часу із 2010 до 2014 року, лише 2,2% доходів від вчи-

нення кримінальних правопорушень були арештовані; 1,1% таких доходів підлягав фінальній конфіскації на рівні ЄС³. Зазначене зумовлює актуальність подальших пошуків шляхів покращення боротьби з активами, здобутими від вчинення кримінальних правопорушень, зокрема, з урахуванням новітніх способів здобуття та перетворення таких активів.

Одним із найскладніших у плані розуміння для кримінально-правового реагування способів їх акумулювання є застосування у різних схемах, ланцюгах перетворення або й прямо як предмета кримінального правопорушення віртуальних активів, зокрема, криптовалют. Тим не менше провідні світові юрисдикції вже формують практику конфіскації наведених об'єктів. Так, 09.02.2022 р. Департамент юстиції США відрепортував про рекордну конфіскацію викрадених криптовалют Bitcoin вартістю, що перевищує 4 млрд доларів США⁴.

Водночас у правозастосуванні України наразі відсутні приклади подібних спеціальних конфіскацій. З урахуванням того, що Україна в 2022 р. посіла за обігом криптовалют третє місце з-поміж всіх держав за Глобальним індексом впровадження⁵, якнайшвидший розвиток відповідної правової

¹ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 18.04.2013 № 222-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-18#Text> (дата звернення: 10.09.2023).

² 'Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2022 рік. Форма № 1-к (річна).' (Судова влада України, 2023 рік) <https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-k%20_%2004-%202022.xls> (дата звернення: 10.09.2023)

³ 'Criminal asset recovery in the EU. Survey of statistical information 2010–2014.' (Europol, 2016) P. 4 <https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/criminal_asset_recovery_in_the_eu_web_version_0.pdf> (accessed: 10 September 2023)

⁴ 'Record-high seizure of \$4bn in stolen Bitcoin' (BBC News, 9 February 2022) <<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-60310783>> (accessed 10 September 2023)

⁵ 'The 2022 Global Crypto Adoption Index: Emerging Markets Lead in Grassroots Adoption, China Remains Active Despite Ban, and Crypto Fundamentals Appear Healthy' (Chainalysis, 14 September 2022) <<https://www.chainalysis.com/blog/2022-global-crypto-adoption-index/#top-20>> (accessed: 10 September 2023)

практики є необхідним та досить актуальним викликом для правової системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання, пов'язані із спеціальною конфіскацією, в тому числі у частині предмета спеціальної конфіскації останніми роками досліджували такі українські та зарубіжні вчені, як В. В. Березнер, В. М. Бурдін, А. О. Винник, І. М. Горбачова, К. П. Задоя, О. В. Козаченко, А. І. Зіневич, О. Я. Кондра, Ф. К. Набіулін, Н. А. Орловська, М. М. Панов, Г. М. Собко, В. О. Туляков, М. І. Хавронюк, В. В. Шпіляревич, Г. З. Яремко та ін.

Наразі в теорії кримінального права майже безальтернативним є підхід, відповідно до якого майно (тобто предмет спеціальної конфіскації) у розумінні ч. 1 ст. 96¹ КК тлумачиться шляхом бланкетності з відсиланням до цивільно-правового розуміння майна. Зокрема, такий підхід має місце у дисертаційному дослідженні Винник А. О., яка зазначає, що сфера застосування спеціальної конфіскації не обмежується лише якимось певними речами матеріального світу чи їх сукупністю, а поширюється і на майнові права, що, зокрема, зумовлюється положеннями ч. 1 ст. 190 Цивільного кодексу України (далі – ЦК)¹.

При цьому на теоретичному рівні предметні дослідження здійснення спеціальної конфіскації саме віртуальних активів відсутні.

Матеріали та методи дослідження. Основним інформаційним підґрунтям нашого дослідження є положення законодавства України, зокрема, закону про кримінальну відповідальність, а також актуальної судової практики. Основними методами, що застосовувалися у процесі дослідження, є аналіз і синтез, спеціально-юридичний та порівняльно-правовий методи.

Мета статті. Для того, щоб мати широко застосовувану практику конфіскації віртуальних активів, будь-яка правова система повинна пройти такі послідовні кроки (причому кожен наступний не має значення без закінчення попереднього):

1. Запровадження правових орієнтирів, що забезпечують можливість конфіскації віртуальних активів;

2. Забезпечення інституційної спроможності органів досудового розслідування щодо виявлення, арешту та управління такими активами;

3. Створення умов для реалізації віртуальних активів.

Метою цього дослідження є аналіз предмета спеціальної конфіскації як елемента її юридичної конструкції у частині достатності правових інструментів для здійснення спеціальної конфіскації віртуальних активів у правовій системі України, тобто, по суті, стан досягнення першого кроку з описаних вище.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 96¹ КК предметом спеціальної конфіскації у найбільш широкому сенсі виступають гроші, цінності та інше майно² (тобто з урахуванням вжитого слова «інше» збірним поняттям у цій частині є, власне, поняття майна), яким притаманний певний прямий або опосередкований зв'язок із кримінальним правопорушенням.

Згідно із ч. 1 ст. 190 ЦК майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки³. У зв'язку із наведеним вище належною передумовою спеціальної конфіскації віртуальних активів є встановлення їх майнової природи, а тому запитаннями, на які потрібно знайти відповідь, є такі: (1) якою є природа віртуальних активів? (2) чи є віртуальні активи майном у розумінні ч. 1 ст. 96¹ КК?

Перелічені питання, які постають перед кримінальним правом України, не є унікальними в цьому контексті, адже й у світовій практиці, як покаже аналіз нижче, визнання майнової природи віртуальних активів є першим кроком для здійснення подальших юридично значущих дій із ними, зокрема, і конфіскаційних процедур.

Щодо природи віртуальних активів.

Тривалий час, допоки Закон України «Про віртуальні активи» не набрав чинності, в Україні були відсутні саме законодавчі орієнтири для розуміння правової природи віртуальних активів, криптовалюта та співвідношення цих понять між собою. Однак зазначені об'єкти вже понад десять років перебувають у фокусі практичної уваги авторитет-

¹ Винник А. О. 'Спеціальна конфіскація майна як інший захід кримінально-правового характеру за кримінальним правом України' (дис канд юрид наук, Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019) с. 111.

² Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.09.2023).

³ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.09.2023).

них міжнародних інституцій. Тому їх досвід у тлумаченні цих понять є корисним до використання.

Так, Європейський Центральний Банк у своєму звіті «Схеми віртуальних активів» (Virtual Currency Schemes) визначає віртуальні активи як різновид нерегульованих цифрових грошей, які випускаються та, як правило, контролюються їх розробниками, а також приймаються та знаходяться в обігу серед членів певної віртуальної групи. Далі у зазначеному звіті роз'яснено, що за критерієм взаємодії із традиційними валютними цінностями та реальною економікою можна виділити три різновиди схем віртуальних активів:

1. Закриті схеми віртуальних активів (closed virtual currency schemes), які, зазвичай, не мають жодного зв'язку із реальною економікою та можуть бути використані у закритій віртуальній системі (наприклад, World of Warcraft Gold);

2. Схеми віртуальних активів з одностороннім потоком (virtual currency schemes with unidirectional flow). Такі активи в односторонньому порядку пов'язані з реальною економікою: відповідний актив можна придбати із розрахунком у традиційній валюті, а вже згодом використати для покупки віртуальних товарів і послуг (наприклад, кредити Facebook);

3. Схеми віртуальних активів з двостороннім потоком (virtual currency schemes with bidirectional flow). Такі активи характеризуються взаємними зв'язками із реальною економікою: допускається як їх придбання за рахунок традиційних валютних цінностей, так і купівля за рахунок відповідних віртуальних активів традиційних валютних цінностей або оплата ними реальних товарів, робіт, послуг (наприклад, Bitcoin)¹.

У більш пізньому звіті Європейського Центрального Банку «Схеми віртуальних активів – подальший аналіз» (Virtual Currency Schemes – a further analysis) віртуальні активи визначені як цифрове відображення вартості, що не видається центральним банком держави або іншою грошово-кредитною установою чи установою електронних грошей, яке за певних обставин може бути використане як альтернатива грошам². Також

¹ 'Virtual Currency Schemes' (European Central Bank, October 2012) P. 13–19 <<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>> (accessed 10 September 2023)

² 'Virtual Currency Schemes – a further analysis' (European Central Bank, February 2015) P. 4 <<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemesen.pdf>> (accessed: 10 September 2023)

з останнього звіту випливає, що криптовалюта (наприклад, Bitcoin) є складовою віртуальних активів з двостороннім потоком³.

Подібний підхід у тлумаченні понять «криптовалюти» та «віртуальні активи» поділяє і Міжнародний валютний фонд. Так, останній зазначає, що криптовалюти є різновидом віртуальних активів, які, в свою чергу, є цифровими представленнями вартості, що випускаються приватними розробниками і виражені у власній розрахунковій одиниці⁴.

Комітет платежів та інфраструктури ринку, який входить до складу Банку міжнародних розрахунків, визначає криптовалюти як цифрові активи, або схеми цифрових активів.

При цьому схеми цифрових активів характеризуються такими ключовими ознаками:

1. Це активи, вартість яких визначається законами співвідношення попиту і пропозиції; при цьому вони мають нульову внутрішню вартість;

2. Ці активи використовують поширені ресурси, які дозволяють віддалений рівноправний обмін електронною вартістю за відсутності як довіри між сторонами, так і необхідності залучення посередників;

3. Щодо обігу цих активів не здійснює управління жодна спеціально уповноважена інституція⁵.

Аналогічно й Європейський Банківський Орган (ЕВА) вживає поняття «криптовалюти» у значенні різновиду віртуальних активів. Останні, в свою чергу, є цифровим відображенням вартості, яке не видається центральним банком або іншою публічною інституцією та не обов'язково прив'язане до фіатної валюти, але використовується фізичними або юридичними особами як засіб обміну і може передаватися, зберігатися або торгуватися в електронному вигляді⁶.

Світовий банк також тлумачить криптовалюти як підгрупу цифрових активів, які він визначає

³ Ibid, 9.

⁴ 'Virtual Currencies and Beyond: Initial Considerations' (International Monetary Fund, January 2016) P. 7 <<https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2016/sdn1603.pdf>> (accessed: 10 September 2023)

⁵ 'Digital Currencies' (Bank for International Settlements, November 2015) 4–7 <<https://www.bis.org/cpmi/publ/d137.pdf>> (accessed 10 September 2023)

⁶ 'EBA Opinion on 'virtual currencies' (European Banking Authority, 4 July 2014) 11 <<https://www.eba.europa.eu/sites/default/documents/files/documents/10180/657547/81409b94-4222-45d7-ba3b-7deb5863ab57/EBA-Op-2014-08%20Opinion%20on%20Virtual%20Currencies.pdf?retry=1>> (accessed: 10 September 2023)

як цифрові відображення вартості, номіновані у власній розрахунковій одиниці і відмінні від електронних грошей¹.

Наостанок наводимо розуміння криптовалюти та віртуальних активів, яке дає Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей (FATF). Криптовалюта вважається різновидом віртуальних активів. Останні FATF характеризує як цифрове відображення вартості, що може бути предметом торгівлі шляхом цифрових технологій і що функціонує як 1) засіб обміну; 2) розрахункова одиниця; 3) сховище вартості, однак не має статусу законного платіжного засобу у жодній юрисдикції.

Зазначена організація розділяє віртуальні активи на два основні види:

1. Конвертовані віртуальні активи (convertible virtual currencies), які мають еквівалентну вартість у реальній валюті та можуть обмінюватися на неї; ці віртуальні валюти можуть бути централізованими або мати децентралізований характер (тобто вони можуть мати центральний адміністративний орган, який здійснює нагляд, або ж відповідна інституція відсутня);

2. Неконвертовані віртуальні активи (non-convertible virtual currencies), що характерні для певного віртуального домену або світу (наприклад, онлайн-ігри); за правилами, що регулюють їх використання, вони зазвичай не можуть бути предметом обміну на фіатну валюту².

Поряд із проаналізованими вище підходами до розуміння віртуальних активів та криптовалют, які мають перш за все економічне та фінансове спрямування, важливим напрямом перейняття іноземного досвіду є правові позиції правозастосовних інституцій щодо майнової (або немайнової) природи віртуальних активів. У цьому контексті заслуговує на увагу рішення Верховного Суду Нової Зеландії від 08.04.2020 р. у справі № CIV-2019-409-000544 [2020] NZHC 728. Одне із питань у цій справі полягало в тому, чи є віртуальні активи майном. Суд на підставі відповідності віртуаль-

них активів чотирьом критеріям – 1) предмет, що підлягає чіткій ідентифікації; 2) властивість предмета мати володільця, який може бути чітко ідентифікований третіми особами; 3) можливість бути придбаним третіми особами; 4) певний ступінь стійкості та стабільності – дійшов висновку, що віртуальні активи мають майнову природу³.

Підсумовуючи окреслені світові підходи у тлумаченні віртуальних активів та криптовалют авторитетними міжнародними інституціями, зазначимо, що в них наявні певні термінологічні відмінності. Втім, очевидно, такі відмінності змістовно не впливають на визначення (1) сучасної системи віртуальних цінностей, в якій криптовалюти є лише складовою, поряд із неконвертованими (або закритими) віртуальними активами, а також (2) майнової природи віртуальних активів, які зазвичай уподібнюються до реальних валютних цінностей.

Чи є віртуальні активи майном у розумінні національної правової системи? Іншими словами, чи визнає правова система України майнову природу віртуальних активів, що є належною передумовою для здійснення їх спеціальної конфіскації? Одразу зазначимо: поки що досвіду здійснення конфіскаційних процедур щодо віртуальних активів правова система України не знає.

Спочатку судова практика України вкрай неохоче надавала правову оцінку віртуальним активам, причиною чого насамперед слід визнати відсутність законодавчого регулювання. Наприклад, у рішенні Дарницького районного суду міста Києва від 24.03.2016 р. у справі № 753/599/16-ц зафіксовано, що Bitcoin не є предметом матеріального світу, не має індивідуальних ознак, а тому, оскільки такий предмет договору не можна ідентифікувати, визначити його ознаки матеріального світу, такий предмет не може бути об'єктом судового захисту⁴.

Водночас у теперішній час позиції судів не є настільки категоричними та формують, по суті, протилежну судову практику у цій частині. Так, в ухвалі Голосіївського районного суду міста

¹ 'Distributed Ledger Technology (DLT) and blockchain' (World Bank Group, FinTech note, no. 1. Washington, D. C., 2017) P. IV <<https://documents1.worldbank.org/curated/en/177911513714062215/pdf/122140-WP-PUBLIC-Distributed-Ledger-Technology-and-Blockchain-Fintech-Notes.pdf>> (accessed 10 September 2023)

² 'Virtual Currencies – Key Definitions and Potential AML/CFT Risks' (Financial Action Task Force, June 2014) P. 4–5 <<http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Virtual-currency-key-definitions-and-potential-aml-cft-risks.pdf>> accessed 10 September 2023.

³ Case of Ruscoe vs Cryptopia LTD (in liquidation) No. CIV-2019-409-000544 [2020] NZHC 728. High Court of New Zealand. April 8, 2020. URL: https://www.justice.govt.nz/jdo-documents/workspace_SpacesStore_e58d36af_d708_45cb_a474_6b08bd75ace9.pdf (Last Accessed: 10.09.2023).

⁴ Рішення Дарницького районного суду міста Києва від 24 березня 2016 року, судова справа № 753/599/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56686444> (дата звернення: 10.09.2023).

Києва від 25.06.2021 р. у справі № 752/15268/21 накладено арешт у кримінальному провадженні на криптовалютний гаманець¹. Крім цього, у рішенні Східного апеляційного господарського суду від 02.12.2020 р. у справі № 922/95/20 суд визнав криптовалюту предметом договору купівлі-продажу².

Подальшій позитивній судовій практиці, як видається, у цій частині має сприяти нещодавнє набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав», яким Цивільний кодекс України доповнено новою статтею 179¹, котра закріплює поняття цифрової речі, встановлює, що до цифрових речей також належать віртуальні активи, а, по суті, закріплює на законодавчому рівні майнову природу цифрових речей³.

¹ Ухвала Голосіївського районного суду міста Києва від 25 червня 2021 року, судова справа № 752/15268/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98019621> (дата звернення: 10.09.2023).

² Постанова Східного апеляційного господарського суду від 2 грудня 2020 року, судова справа № 922/95/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93327784> (дата звернення: 10.09.2023).

³ Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав: Закон України від 10.08.2023 № 3320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3320-20#n12> (дата звернення: 10.09.2023).

Висновки. Як світова практика тлумачення поняття віртуальних активів авторитетними міжнародними інституціями та іноземними судами, так і правові орієнтири України останнім часом визнають за віртуальними активами майновий характер, що є юридичною умовою для можливості здійснення стосовно них конфіскаційних процедур.

В Україні завдяки положенням ст. 179¹ та ст. 190 ЦК віртуальні активи можна вважати майном у розумінні ч. 1 ст. 96¹ КК, що є передумовою для їх спеціальної конфіскації. Більше того, навіть до набрання чинності змін до ЦК, якими його доповнено положеннями щодо цифрових речей, вже почала формуватися обмежена судова практика щодо здійснення юридично значущих дій щодо віртуальних активів або криптовалют.

Разом із тим для формування реальної практики здійснення конфіскаційних процедур у кримінальному провадженні, зокрема, спеціальної конфіскації щодо віртуальних активів лише цього є недостатньо. А тому на теперішньому етапі викликом буде забезпечення інституційної спроможності органів досудового розслідування щодо виявлення, арешту та ефективного управління віртуальними активами, а також створення умов для реалізації віртуальних активів.

REFERENCES:

List of legal documents

Legislation

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (in Ukrainian)
2. Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo ta Kryminalnogo protsesualnogo kodeksiv Ukrainy stosovno vykonannia Planu dii shchodo liberalizatsii Yevropeiskym Soiuzom vizovoho rezhymu dlia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.04.2013 № 222-VII (in Ukrainian). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-18#Text> (in Ukrainian)
3. Pro vnesennia zmin do Tsyvilnogo kodeksu Ukrainy shchodo rozshyrennia kola ob'ektiv tsyvilnykh prav: Zakon Ukrainy vid 10.08.2023 № 3320-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3320-20#n12> (in Ukrainian)
4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (in Ukrainian)

Cases

5. Case of Ruscoe vs Cryptopia LTD (in liquidation) No. CIV-2019-409-000544 [2020] NZHC 728. High Court of New Zealand. April 8, 2020. URL: https://www.justice.govt.nz/jdo_documents/workspace___SpacesStore_e58d36afd708_45cb_a474_6b08bd75ace9.pdf (in English)
6. Postanova Shkhidnogo apeliatsiinoho hospodarskoho sudu vid 2 hrudnia 2020 roku, sudova sprava № 922/95/20 (in Ukrainian). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93327784> (in Ukrainian)
7. Rishennia Darnytskoho raionnogo sudu mista Kyieva vid 24 bereznia 2016 roku, sudova sprava № 753/599/16-ts URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56686444> (in Ukrainian)
8. Ukhvala Holosiiivskoho raionnogo sudu mista Kyieva vid 25 chervnia 2021 roku, sudova sprava № 752/15268/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98019621> (in Ukrainian)

Bibliography

Theses

1. Vynnyk A O 'Spetsialna konfiskatsiia maina yak inshyi zakhid kryminalno-pravovoho kharakteru za kryminalnym pravom Ukrainy' [Special confiscation of property as another measure of criminal law nature according to criminal law of Ukraine] (dys cand yuryd nauk, LvSUIA 2019) 220 (in Ukrainian).

Websites

2. 'Criminal asset recovery in the EU. Survey of statistical information 2010–2014' (Europol, 2016) <https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/criminal_asset_recovery_in_the_eu_web_version_0.pdf> (in English)
3. 'Digital Currencies' (Bank for International Settlements, November 2015) <<https://www.bis.org/cpmi/publ/d137.pdf>> (in English)
4. 'Distributed Ledger Technology (DLT) and blockchain' (World Bank Group, FinTech note, no. 1. Washington, D. C., 2017) <<https://documents1.worldbank.org/curated/en/177911513714062215/pdf/122140-WP-PUBLIC-Distributed-Ledger-Technology-and-Blockchain-Fintech-Notes.pdf>> (in Ukrainian)
5. 'EBA Opinion on 'virtual currencies' (European Banking Authority, 4 July 2014) <<https://www.eba.europa.eu/sites/default/documents/files/documents/10180/657547/81409b94-4222-45d7-ba3b-7deb5863ab57/EBA-Op-2014-08%20Opinion%20on%20Virtual%20Currencies.pdf?retry=1>> (in English)
6. 'Record-high seizure of \$4bn in stolen Bitcoin' (BBC News, 9 February 2022) <<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-60310783>> (in English)
7. 'The 2022 Global Crypto Adoption Index: Emerging Markets Lead in Grassroots Adoption, China Remains Active Despite Ban, and Crypto Fundamentals Appear Healthy' (Chainalysis, 14 September 2022) <<https://www.chainalysis.com/blog/2022-global-crypto-adoption-index/#top-20>> (in English)
8. 'Virtual Currencies and Beyond: Initial Considerations' (International Monetary Fund, January 2016) <<https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2016/sdn1603.pdf>> (in English)
9. 'Virtual Currencies – Key Definitions and Potential AML/CFT Risks' (Financial Action Task Force, June 2014) <<http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Virtual-currency-key-definitions-and-potential-aml-cft-risks.pdf>> (in English)
10. 'Virtual Currency Schemes – a further analysis' (European Central Bank, February 2015) <<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemesen.pdf>>
11. 'Virtual Currency Schemes' (European Central Bank, October 2012) <<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>> (in English)
12. 'Zvit sudiv pershoi instantsii pro rozghliad materialiv kryminalnoho provadzhennia za 2022 rik. Forma № 1-k (richna).' (Sudova vlada Ukrainy, 2023) ['Report of the Courts of the First Instance on Consideration of Criminal Proceedings for 2022. Form No. 1-k (annual).'] (Judicial Power of Ukraine, 2023)] (in Ukrainian). https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-k%20_%204-%202022.xls (in Ukrainian)

Самойлов В. П.

Спеціальна конфіскація віртуальних активів: до питання достатності правових орієнтирів

У статті проаналізовано сучасний стан правових орієнтирів на предмет того, чи можуть бути віртуальні активи предметом спеціальної конфіскації за кримінальним правом України. Із цією метою проаналізовано предмет спеціальної конфіскації відповідно до ч. 1 ст. 96¹ КК та встановлено, що спеціальна конфіскація може бути застосована до віртуальних активів лише у разі, якщо віртуальні активи мають майнову природу. Здійснено аналіз позицій авторитетних міжнародних інституцій у частині природи віртуальних активів. Встановлено, що тривалий час законодавчі орієнтири щодо віртуальних активів в Україні були відсутні. Судова практика України спочатку не визнавала віртуальні активи предметом будь-яких правовідносин, разом із тим наразі вже формується протилежна судова практика, зокрема, і в рамках кримінального судочинства. Констатовано, що в рамках правових орієнтирів України віртуальні активи можуть бути предметом спеціальної конфіскації, однак до забезпечення інституційної спроможності органів досудового розслідування щодо виявлення, арешту та ефективного управління віртуальними активами, а також створення умов для реалізації віртуальних активів реальної регулярної практики здійснення спеціальної конфіскації віртуальних активів очікувати передчасно.

Ключові слова: юридична конструкція, спеціальна конфіскація; захід кримінально-правового характеру; віртуальні активи; криптовалюти.

Samoilov V. P.

Special confiscation of virtual assets: issues on sufficiency of legal provisions.

The article analyzes the current of legal provisions on the issue whether virtual assets can be subject to special confiscation under the criminal law of Ukraine. In this regard the subject of special confiscation is analyzed according to part 1 of Art. 96–1 of the Criminal Code of Ukraine. It establishes that special confiscation can be applied to virtual assets only if the virtual assets are of a property nature.

An analysis of the positions of international institutions (European Banking Authority, International Monetary Fund, Financial Action Task Force, Bank for International Settlements etc.) in terms of natural virtual assets is carried out. There are grounds for conclusion that international practice consider that virtual assets have property nature. In this regard the position of Supreme Court of New Zealand is analyzed.

Also, it has been established that for a long time there have been no legislative provisions regarding virtual assets in Ukraine. The judicial practice of Ukraine initially did not recognize virtual assets as the subject of any legal relationship, however, the opposite judicial practice is currently being formed, in particular, within the framework of criminal proceedings. The conclusion is established that according to legal provisions in Ukraine, virtual assets can be subject to special confiscation. At the same time without ensuring the institutional effectiveness of pre-trial investigation bodies regarding the detection, seizure and effective management of virtual assets, as well as the creation of conditions for the sale of virtual assets, the regular practice of special confiscation of virtual assets cannot be enforced.

Key words: *legal construction, special confiscation, measure of criminal character, virtual currencies, cryptocurrencies.*

Стаття надійшла до редакції: 10.09.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Н. В. Глинська, докторка юридичних наук, старша наукова співробітниця, завідувачка відділу дослідження проблем кримінального процесу та судострою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

РЕЦЕНЗІЯ НА НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ПОСІБНИК «ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ, ЗАСОБИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ В КРИМІНАЛІСТИЦІ ТА СУДОВІЙ ЕКСПЕРТИЗІ»

Актуальне видання з криміналістики та судової експертизи. У 2023 р. вийшов друком науково-практичний посібник «Інноваційні методи, засоби та технології в криміналістиці та судовій експертизі» (автори: Валерій Шепітько, Галина Авдєєва, Віолетта Коновалова, Владислав Негребецький, Микита Соколенко, Лариса Тарнавська, Віктор Шевчук, Вікторія Яремчук), який є результатом проведення дослідження в межах фундаментальної теми «Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі»¹ науковим творчим колективом співробітників лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

У сучасних реаліях підготовлене видання є своєчасним та актуальним. Запропонований посібник присвячено проблемам використання та впровадження інноваційних продуктів у практику правозастосування, діяльність слідчих, прокурорів, суддів та судових експертів. Важливим є розгляд проблем використання інформаційних технологій та цифрової інформації (цифрових доказів) у кримінальному провадженні, а також можливостей запровадження штучного інтелекту в юридичну діяльність. Розглядувані в посібнику

питання відображають сучасний стан розвитку криміналістики та судової експертизи, європейський вектор їх розвитку.

Викладення матеріалу в посібнику належним чином структуровано і повною мірою розкриває зміст поставленої проблеми. За своєю структурою науково-практичний посібник складається з передмови, трьох розділів та 13 підрозділів. Матеріал викладено у логічній послідовності, характеризується елементами наукової новизни та практичної значущості.

У першому розділі «Інноваційні методи в структурі криміналістичного забезпечення органів правопорядку та судово-експертних установ України» автори звертаються до тенденцій розвитку криміналістики та судової експертизи в сучасних умовах протидії російській агресії проти України. У цій частині роботи досліджується роль криміналістичних інновацій у розслідуванні кримінальних правопорушень та експертній практиці, розглядаються питання застосування новітніх науково-технічних засобів у кримінальному провадженні, здійснення алгоритмізації слідчих (розшукових) дій, використання біометричних та інших технологій.

У другому розділі «Роль цифрових доказів в доказуванні кримінальних правопорушень» акцентовано увагу на використанні цифрової інформації у кримінальному провадженні, визначено її роль під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень та проведення судових експертиз, констатовано формування окремої галузі криміналістики – цифрової криміналістики.

¹ ¹ Фундаментальна тема «Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі», затверджена постановою Президії НАПрН України № 118/5 від 15.06.2021 р. та постановою Вченої ради ІВПЗ НАПрН України № 7 від 28.12.2021 р. номер державної реєстрації 0121U114402.

Третій розділ «Цифрові технології та використання штучного інтелекту у правозастосовній практиці» присвячено окремим проблемам криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень в умовах цифрових технологій, використання систем штучного інтелекту у правозастосовній діяльності та перспективам їх впровадження в діяльність органів правопорядку.

Пропонований посібник має не лише наукове значення, а й практичне спрямування. Рекомендації, що сформульовані в роботі, можуть бути успішно використані в практичній діяльності співробітниками органів досудового розслідування та суду.

У роботі піддано аналізу чинне законодавство та інші нормативно правові акти. Під час підготування посібника використано широкий спектр спеціальних літературних джерел. До кожного розділу посібника сформульовано запитання для самоконтролю.

Науково-практичний посібник може бути корисним для широкого кола читачів – науковців, викладачів, аспірантів, студентів, а також слідчих (дізнавачів, детективів), прокурорів, адвокатів, суддів та судових експертів.

Стаття надійшла до редакції: 10.10.2023 р.

Прийнята до друку: 20.11.2023 р.

В. А. Мисливий, професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», доктор юридичних наук, професор

РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ «СТРАТЕГІЯ VISION ZERO: УРОКИ
ДЛЯ УКРАЇНИ»
ЗАВІДУВАЧА ВІДДІЛУ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА НАПРН
УКРАЇНИ, КАНДИДАТА ЮРИДИЧНИХ НАУК,
СТАРШОГО НАУКОВОГО СПІВРОБІТНИКА
КОЛОДЯЖНОГО МАКСИМА ГЕННАДІЙОВИЧА

Проблема безпеки дорожнього руху в розвинутих країнах світу почала набувати актуальності із середини минулого століття. З цього приводу в одному із перших досліджень британський лікар Л. Г. Норман відзначав, що за даними 47 країн-членів Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), у 1957 році жертвами дорожніх пригод стало понад 100 тис. людей. Протягом наступних років масштаби аварійності ставали ще більш загрозливими, адже тільки в одній країні – колишньому СРСР, у 1989 році в дорожніх аваріях загинуло 59 тис. осіб. Нарешті, на початку XXI ст. цей показник на планеті сягнув жахливих результатів – 1 млн 350 тис. загиблих щорічно.

Незворотні втрати суспільства у людському вимірі, колосальні матеріальні збитки, моральна та інші види шкоди, пов'язані з процесом автомобілізації, змусили суспільство визнати проблему протидії дорожньо-транспортній аварійності як одну із найбільш пріоритетних у сучасному цивілізованому світі.

Сьогодні пошук шляхів запобігання дорожньо-транспортним деліктам сформувався як самостійний комплексний науковий напрям планетарного масштабу, що охоплює різні галузі знань, поєднує зусилля науковців та інших фахівців, націлюючи суспільство на створення ґрунтовних теоретичних, практичних та організаційних засад щодо запобігання дорожньо-транспортним деліктам.

Певний внесок у протидію дорожньо-транспортним деліктам в Україні належить юридичним наукам. Проте слід констатувати, що проблема безпеки дорожнього руху не отримала достатньої уваги та глибини наукового пошуку з боку учених-правників. У цілому стан наукових досліджень у сфері протидії дорожньо-транспортній деліктності свідчить про відсутність інтегративних наукових розвідок, особливо тих, що висвітлюють міжнародно-правовий досвід боротьби з аварійністю на дорогах країн різних континентів для використання позитивних надбань на національному рівні. При цьому особливого значення набуває вивчення та запровадження досвіду країн Європейського Союзу, що обраний як вектор руху й нашою країною.

Вважаємо, що важливим кроком у цьому напрямку є монографічне дослідження Колодяжного М. Г. «Стратегія Vision Zero: уроки для України». Рецензування монографії показує, що наукова праця підготовлена з використанням таких фундаментальних та прикладних наук, як філософія, адміністративне, кримінальне, цивільне та міжнародне право, кримінологія, соціологія, психологія, інформатика, статистика та інших галузей знань, що дозволило автору опрацювати їх потенціал для вирішення наукових завдань із пошуку й обґрунтування найбільш ефективних заходів запобігання дорожньо-транспортним деліктам.

Свідченням саме такого підходу при дослідженні стратегії Vision Zero є обрана та сформульована архітектоніка монографії, яка дозволила: здійснити об'єднання інституційних засад забезпечення дорожнього руху у розвинутих країнах світу; дослідити міжнародно-правове забезпечення вказаної сфери; проаналізувати низку національних стратегій; розглянути особливості відповідальності за дорожньо-транспортні делікти в європейських країнах; дослідити особливості дорожньої інфраструктури у країнах ЄС та США; проаналізувати інновації з безпеки дорожнього руху в країнах світу; розробити рекомендації з упровадження стратегії безпеки дорожнього руху в Україні; запропонувати заходи безпеки учасників дорожнього руху в умовах воєнного стану в Україні.

Успіх результатів наукового дослідження і, зокрема, монографічного характеру багато в чому залежить від обраної автором концепції роботи, методології і використаних методів наукового пошуку, які іноді залишаються поза увагою широкого загалу читачів, оскільки вони прагнуть передусім ознайомитись зі змістом наукового твору. Разом із тим саме розуміння теоретико-методологічних засад, на яких ґрунтується дослідження, дають можливість з'ясувати і простежити його світоглядні орієнтири, раціональність наукових підходів, організацію творчої лабораторії дослідника та, нарешті, визначити його внесок у загальну скарбницю знань у певній їх галузі.

Тому насамперед слід відзначити, що автор на початку роботи декларує, що при дослідженні наукової проблеми забезпечення дорожнього руху він спирається на теорію інституціоналізму. Важливо, що при цьому він не обмежується лише його назвою, а цілком доречно розглядає поняття, генезу, застосування у праві та обґрунтовує доцільність їх використання у власній монографії (стор. 15). Слід зазначити, що цей підхід простежується через всю наукову працю.

Саме з цих позицій М. Г. Колодяжний у Розділі 1 монографії, ураховуючи сучасний досвід провідних західних держав світу, розкриває інституційні засади безпеки дорожнього руху: політичну, правову, організаційну, економічну, соціально-психологічну, науково-технічну складові, які утворюють у своїй сукупності своєрідний інституційний секстет (стор. 17), та надає характеристику кожній виділеній засаді (стор. 14–26). Водночас особливу

увагу, враховуючи профіль наукової праці, автор приділяє правовій засаді.

Ключовою ідеєю монографічного дослідження є вивчення та впровадження міжнародного досвіду забезпечення дорожнього руху. Саме тому у Розділі 2 монографії цілком закономірним є звернення до предмета дослідження через призму міжнародно-правового регулювання. До суттєвих ознак цього явища пропонується віднести такі, як: об'єкт, суб'єкт, система, мета. Якщо в межах об'єкта традиційно розглядається сфера безпеки дорожнього руху, то відносно суб'єктів дослідник пропонує нестандартний підхід, який з огляду на правові та наукові категорії включає низку взаємопов'язаних наукових параметрів, що стосуються: а) виділення певних ознак суб'єктів, які задіяні у формуванні міжнародно-правової основи забезпечення дорожнього руху; б) їх видів за допомогою відповідної класифікації; в) виділення особливостей діяльності основних суб'єктів у вказаній царині. Такі суб'єкти мають виступати у формі міжнародно-правової особи, мати міжнародно-правовий статус і бути стороною міжнародно-правових відносин. При цьому вони повинні мати відношення до міжнародно-правового забезпечення безпеки дорожнього руху (стор. 32–34). У цьому контексті розглядається роль таких організацій, як ООН, ВООЗ, Світовий банк, Глобальний фонд з безпеки дорожнього руху та ін., а також аналізується їх внесок у протидію дорожньо-транспортній деліктності (стор. 35–41).

У Розділі 3, присвяченому нормативно-правовим засадам Стратегії Vision Zero за кордоном, розглянуті глобальний, регіональний, національний та місцевий рівні забезпечення безпеки дорожнього руху, в якому автор значну увагу приділив дослідженню стану запобігання аварійності в країнах континентальної Європи і, зокрема, країн-учасниць ЄС. Так, піддаються аналізу затверджена у 2020 р. Єврокомісією Стратегія сталості та розумної мобільності – європейський транспорт на шляху до майбутнього, розраховану до 2030 р., яку автор наводить у додатку монографії (стор. 52–53), а також регламенти та директиви керівних органів ЄС (стор. 55–57).

До переваг роботи у цьому розділі слід віднести й дослідження досвіду визнаних на міжнародному рівні країн-лідерів безпеки дорожнього руху, зокрема прийняття у 1997 р. шведським парламентом революційної у свій час довгострокової стра-

тегії безпеки дорожнього руху – Vision Zero (Мета нуль), тобто стратегії зведення загибелі або серйозного травмування внаслідок ДТП до нульового значення. Як підкреслює автор, «філософія цього документа виходить з неприйнятності того, що людські помилки призводять до фатальних наслідків, отже, умовно кажучи, вина перекладається з особи, яка керує транспортним засобом, на тих, хто: проектує транспортну систему, управляє транспортними потоками, виробляє транспортні засоби, приймає законодавство у цій сфері» (стор. 58–59). При цьому ніхто не знімає відповідальності з водія та не звільняє його від обов'язків дотримуватись правил дорожнього руху. Також розглядаються аналогічні стратегії Ірландії, ФРН, Франції та США. При цьому дослідження автором вказаних довгострокових програмних документів базується на належно напрацьованій емпіричній базі (стор. 59–66).

Заслуговує на позитивну оцінку дослідження автором питань місцевого рівня нормативно-правового забезпечення дорожнього руху у зарубіжних країнах (штатах, землях, графствах, кантонах, префектурах тощо), що можуть бути використані на рівні окремих регіонів України (стор. 66–70).

Особливості відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху піддані аналізу у Розділі 4, в якому автор зосередився на адміністративній та кримінальній відповідальності, що, на думку автора, являють собою найбільший кримінологічний інтерес. Застосування порівняльно-правового методу дозволило відслідкувати в зарубіжному кримінальному законодавстві норми, подібні вітчизняним заборонам, а також привернути увагу до таких норм, передбачених кримінальними кодексами країн-членів ЄС (Албанія, Болгарія, Польща, Франція, ФРН та ін.), які не мають аналогів у чинному законодавстві України. Особливої уваги приділяється вивченню європейського досвіду боротьби з керуванням транспортними засобами в стані сп'яніння (стор. 74–78). У цілому автор підтверджує висновок, що за останні сімдесят років законодавство багатьох європейських країн пройшло еволюцію переважно у бік посилення юридичної відповідальності за порушення правил дорожнього руху (стор. 77–78)

Аналізуючи національну специфіку адміністративної відповідальності за деякі незаконні дії водіїв, що негативно впливають на стан безпеки

дорожнього руху, автор має рацію, стверджуючи про необхідність визначення кореляції розміру адміністративних штрафів за адміністративні правопорушення, а також обсягу ВВП на душу населення з рівнем безпеки дорожнього руху у відповідних країнах ЄС (стор. 81–85). Критично оцінюючи показники кореляції між розмірами штрафу за правопорушення та станом безпеки дорожнього руху, автор доходить висновку про неможливість її визначення в окремих європейських країнах.

Такий висновок має емпіричне обґрунтування, яке показує, що поряд із належним фінансуванням цієї сфери більшість європейців мотивує не страх бути покараними за недотримання правил дорожнього руху, а саме цілі, які переслідують такі правила, що виявляють зацікавленість у власній безпеці на дорозі (стор. 85–86).

Водночас, характеризуючи вплив економічного стану на рівень безпеки дорожнього руху в Україні, де одна з найгірших ситуацій у цій сфері в Європі, а також низький показник ВВП на душу населення (3 540 євро), кореляційний зв'язок цих двох параметрів є очевидним (стор. 87). Поряд з іншими засобами превенції у монографії розглянута існуюча у більшості країн ЄС прогресивна система штрафних балів (Penalty Point System), яка зумовила зменшення кількості порушників дорожнього руху на 14% (стор. 92), а також розглянуті альтернативні підходи щодо виховного й правового впливу, в тому числі цивільно-правового і дисциплінарного характеру, на порушників вимог безпеки дорожнього руху в низці європейських країн.

Разом із цим автор дійшов висновку, що засоби правової охорони суспільних відносин у сфері безпеки дорожнього руху не відіграють у зарубіжних країнах ключової ролі у превентивній діяльності (стор. 96).

Розділ 5 монографії присвячено дорожній інфраструктурі – складовій безпеки дорожнього руху з урахуванням відповідних положень Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху на період до 2024 р., що є одним із головних напрямів запобігання аварійності в Україні. Автор на підставі аналізу емпіричної бази, яку становлять показники якості європейських доріг, стверджує, що найвищий рівень безпеки дорожнього руху простежується в тих країнах, де досягнуто відносно високого рейтингу щодо якості доріг (Швейцарія, Франція, Австрія, ФРН та Іспанія). Врахо-

вуючи, що Україна має за індексом якості доріг одну з найгірших дорожніх інфраструктур у світі (130 місце із 137), відповідь щодо кореляційного зв'язку з безпекою дорожнього руху в нашій країні є очевидною.

Таким чином, можна довести, що на стан безпеки дорожнього руху істотним чином впливають економічні чинники, а відтак, рівень дорожньо-транспортного травматизму корелює з обсягом інвестицій у дорожню інфраструктуру (стор. 105). Очевидно, в сенсі врахування позитивного зарубіжного досвіду у цій сфері мав би відіграти відповідну роль інфраструктурний проект «Велике будівництво».

У цьому розділі роботи також піддано розгляду розвиток дорожньої інфраструктури у країнах ЄС (Швеція, Норвегія, Швейцарія, Нідерланди) та США. При цьому автор, зокрема, поділяє парадигму стосовно того, що запобігання дорожньо-транспортним правопорушенням неможливо досягти застосуванням високих штрафів, натомість, має панувати принцип етичного імперативу – відповідальність за безпеку дорожнього руху слід покладати не лише на водіїв, а й на уповноважених суб'єктів у цій сфері (стор. 110).

Значний обсяг проаналізованої емпіричної бази щодо стану та розвитку дорожньої інфраструктури проілюстровано відповідною наочністю, яка посилює предметність сприйняття предмета дослідження (стор. 112, 113, 115, 118, 121 та ін.). Загалом викладений матеріал переконує в необхідності врахування прогресивного сучасного зарубіжного досвіду у сфері розбудови дорожньої інфраструктури для вирішення завдань безпеки дорожнього руху.

Очевидно, що наукове дослідження монографічного рівня не могло залишити поза увагою проблеми інновації у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а так само їх види і напрями застосування за кордоном, що знайшли своє висвітлення у Розділі 6 наукової праці.

Тут, як і в інших розділах роботи, автор користується наскрізним поняттям багаторівневої соціальної системи «люди – транспорт – дороги», адже інновації зачіпають усі її складові.

Досліджуючи ступень інноваційного розвитку окремих країн світу зі станом безпеки дорожнього руху, автор при науковому пошуку кореляційних зв'язків користується Глобальним індексом конкурентоспроможності (Global Competitiveness

Index 4.0), який визначається Міжнародним економічним форумом (стор. 129). Такий підхід дослідника є виправданим, оскільки вказаний індекс є визнаним міжнародним співтовариством, а отже, його індикатори можуть слугувати кримінологічним вимірюванням. Застосування вказаного індексу дає підстави для визначення рейтингу найбільш інноваційних країн (Ізраїль, США і Швеція), тобто тих, які демонструють найкращі показники технологічності і водночас мають високий рівень безпеки дорожнього руху, на що вказує відносний показник смертності у розрахунку на один мільйон населення (стор. 131–132). Таким чином, розвиток інновацій та їх упровадження при виробництві транспортних засобів, проектуванні й будівництві дорожньої інфраструктури та інші елементи складної транспортної галузі безпосередньо впливають на стан безпеки дорожнього руху. У цій царині Україна за інноваційним розвитком поки що значно відстає від названих країн-лідерів.

Розглядаючи інновації, пов'язані з транспортними засобами, що становлять субстрат дорожнього руху, автор аналізує значний арсенал допоміжних безпекових систем та опцій автомобілів, які на рівні технічних і технологічних рішень удосконаливали його системи та функції, починаючи від підголівників до сучасних систем штучного інтелекту. При цьому автор передбачає існуючі перспективи останнього щодо суттєвого зниження аварійності (стор. 147–150).

Не залишилося поза увагою автора й застосування інновацій при експлуатації транспорту, що передбачає розвиток технологій «розумних» автомобілів та «розумних» доріг, які без перебільшення є трендами транспортної галузі майбутнього, адже «спілкування» автомобілів між собою, з дорогами, пішоходами, сервісними службами шляхом оперативного обміну інформацією вже сьогодні є невід'ємною складовою «розумних міст» (Smart City) у США, КНР, мегаполісі Сінгапур.

Значне місце у дослідженні посідають інновації, пов'язані з розвитком дорожньої інфраструктури починаючи від матеріалів та якостей дорожнього полотна до всього комплексу їх сучасного облаштування (дорожньої розмітки і знаків, засобів інформації, технічних засобів регулювання дорожнього руху, освітлення, огороження тощо).

Застосування інноваційних рішень автор також убачає у «розумному» дорожньому русі, що впро-

ваджується у світі за допомогою спеціального програмного забезпечення для впорядкування транспортно-трафіку, ефективності останнього в частині зменшення заторів, скорочення негативного впливу автомобілізації на довкілля та витрат на паливо. При цьому автором розглядаються окремі працюючі програми, відзначені у 2021 році на Всесвітньому економічному форумі (стор. 164–166).

Значної уваги у розділі приділено сучасним системам автоматичної фіксації порушень правил дорожнього руху, їх видам та характеристикам залежно від їх функцій. Проаналізовано щільність розташування вказаних систем у багатьох країнах світу та ефективність їх застосування, висвітлено досвід застосування технологій штучного інтелекту, який дозволяє значно розширити можливості цього обладнання (стор. 167–174).

Нарешті, у Розділі 7 монографії розглядається шлях України до мети Стратегії Vision Zero з урахуванням прогресивної світової практики, в якому відповідні заходи класифіковані на правові, організаційні, фінансові, соціально-психологічні, інформаційні та деякі інші. Характеризуючи Стратегію підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року в правовому аспекті, автор обґрунтовано піддає сумніву його мету у виді скорочення рівня смертності внаслідок дорожньо-транспортних пригод щонайменше на 30% до 2024 р., зменшення ступеня тяжкості наслідків дорожньо-транспортних пригод, адже отримання таких результатів за короткий термін є неможливим (стор. 180).

Також не можна не погодитись із висновком автора щодо позиції законодавця, для якого часто найпростішим і єдиним виходом виявляється саме посилення відповідальності та покарання, адже хибність такого підходу в державно-правовій політиці вже давно є доведеною.

Розробка стратегій з безпеки дорожнього руху та інших програмних документів в Україні вимагає затребуваності з боку органів державної влади спеціальних кримінологічних досліджень правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту для врахування усього комплексу існуючих викликів, що постають перед розробниками вказаних документів.

Узагалі більшість пропозицій автора щодо правових аспектів забезпечення дорожнього руху вимагають вивчення та впровадження в практичну діяльність.

Серед перспективних організаційних напрямів діяльності щодо забезпечення дорожнього руху в Україні автор називає: визначення орієнтирів на кшталт сучасних високорозвинених й технологічних міст світу («розумних» міст), які мають бути взірцем для розвитку транспортної системи українських міст; створення умов для більш широкого використання електромобілів; використання досвіду Швейцарії, де враховується думка людей щодо розвитку транспортної інфраструктури; удосконалення діяльності патрульної поліції; поглиблення політики державно-приватного партнерства у сфері безпеки дорожнього руху; збільшення фінансування сфери безпеки дорожнього руху; здійснення систематичних соціологічних опитувань населення з питань безпеки дорожнього руху; покращення рівня доведення до населення кримінологічної інформації та вдосконалення правової пропаганди з питань безпеки дорожнього руху та ін. (стор. 201–207). Вказані пропозиції так само можуть бути використані при вирішенні проблеми безпеки дорожнього руху в Україні.

Певну цінність роботі надає останній підрозділ монографії, в якому автор спромігся не лише проаналізувати зміни, що торкнулися сфери дорожнього руху та експлуатації транспорту під час дії правового режиму воєнного стану, викликаного збройною військовою агресією РФ проти України, а й запропонувати заходи, що можуть забезпечити учасників дорожнього руху від злочинних посягань при різних життєвих обставинах та уникнути ситуацій перетворення на жертву власної необережної поведінки (стор. 207–214).

Резюмуючи наукове дослідження, автор пропонує нестандартний варіант щодо визначення його змісту, наголошуючи на намірі дещо відійти від усталених канонів написання висновків, роблячи це з мотивів особливого авторського ставлення до предмета дослідження та власних намагань реально змінити у кращий бік ситуацію зі смертністю на українських дорогах. Відзначимо, що, на наш погляд, така авторська ремарка є додатковим аргументом переконання у щирості й доброчесності дослідника у пошуках шляхів припинення «кривавих війн» на дорогах країни.

Пропонуючи нестандартний варіант висновків щодо вирішення проблеми безпеки дорожнього руху у вигляді спростування «Десяти міфів», які мають місце в сучасному суспільстві, М. Г. Колодязний, на наше переконання, намагається у такий

спосіб не лише в черговий раз наголосити на «безкомпромисності» своїх наукових висновків, які підтверджуються всім змістом його наукової праці, а й привернути до них увагу всіх тих, хто є не байдужим до проблеми безпеки дорожнього руху.

Значення рецензованої монографії М. Г. Колодяжного полягає й у тому, що в ній містяться оригінальні ідеї щодо теорії та практики міжнародного досвіду протидії дорожньо-транспортній деліктності з позицій стратегії цієї діяльності. При цьому така діяльність розглядається у межах міжнародного співробітництва у боротьбі з аварійністю як важливий напрям правової політики, що розробляється та здійснюється на різних рівнях: світовому (в рамках ООН, її органів, установ і організацій), регіональному (в масштабах Європейського Союзу, Ради Європи), національному (в рамках окремих держав) та місцевому. Головне ж полягає у використанні міжнародного позитивного досвіду різних країни світу через відповідні стратегії на теренах України.

Рецензована наукова праця цінна ще й тим, що в ній автором запропоновані нові оригінальні теоретичні і прикладні заходи вирішення проблеми безпеки дорожнього руху на основі застосування інституціонального підходу. Безсумнівною перевагою роботи є наявність солідної та різнопланової емпіричної бази, яка включає опрацювання автором передусім великого обсягу англomовних зарубіжних нормативно-правових, наукових та спеціальних джерел, присвячених різним аспектам предмета дослідження, що дозволяє досліднику доводити свої висновки з використанням відповідних репрезентативних даних.

Разом із цим загальна висока оцінка фундаментальної праці М. Г. Колодяжного не виключає окремих зауважень, а також визначення дискусійних положень, на які повинен вказати рецензент. Адже закономірно, що у рецензованій роботі, як і в будь-якому значному творчому дослідженні, є певні положення, з приводу яких виникає бажання подискутувати з його автором.

Так, характеризуючи зміст вступної частини, автор констатує, що вона традиційно призначена для загального окреслення об'єкта і предмета дослідження, його актуальності, наукових задач, мети, застосованих методів та інших обов'язкових положень дослідження. Разом із тим, пропонуючи нестандартний підхід до змісту вступу, він відзначає, що зазвичай цей розділ потрібен для реклами

монографії та привернення на неї уваги якомога більшою чисельністю різних категорій читачів (стор. 5). З урахуванням останнього автор вважає, що зазначена монографія та її тематика такої реклами не потребує, а отже, дотримання вищевказаних рубрикацій не є обов'язковим. Проте з такою аргументацією автора не можна погодитись, оскільки монографія – це наукове дослідження, в якому поглиблено висвітлюється одна тема, а отже, ця наукова праця розрахована насамперед на фахівців, для яких наявність та зміст указаних рубрикацій має важливе значення для з'ясування багатьох питань, що стосуються конкретного наукового продукту. Зокрема, при розгляді твердження М. Г. Колодяжного про те, що «кожний розділ наукової праці супроводжується авторським підходом до методології пізнання тієї чи іншої проблематики» (стор. 11), що, очевидно, стосується визначення методології пізнання предмета дослідження – системи міжнародно-правового забезпечення безпеки дорожнього руху, виникає питання щодо переконливості такої позиції автора, оскільки методологія як вчення про методи та способи пізнання має відображати світоглядні позиції дослідника, а отже, методологія в науковій праці наскрізно пронизує весь зміст наукового дослідження та його структурні частини. Виходячи з цього, виникає сумнів у доцільності супроводження методології пізнання кожного розділу авторським підходом. Можливо, в цьому контексті автор мав на увазі використання сукупності тих чи інших методів, обраних ним у межах методології, залежно від потреб вирішення специфічних завдань окремих розділів монографії? Таким чином, вдається, що автору саме у вступі монографії слід було у більш концентрованому вигляді визначити методологію свого наукового дослідження.

У монографічному дослідженні автор при розгляді інституційних засад предмета дослідження користується складною соціальною системою, що презентує певну теоретичну парадигму, яка в різних структурних частинах монографічного дослідження сформульована у вигляді тріади «люди – транспорт – дороги», або «учасники дорожнього руху – транспорт – дороги». Враховуючи важливе значення наукового понятійного апарату, тим більше таких системних понять, що мають методологічне значення, автору варто обґрунтувати співвідношення названих ним теоретичних конструкцій як аналогічних або відмінних для

з'ясування їх сутнісного значення при розв'язанні завдань наукового дослідження.

На основі аналізу досвіду зарубіжних країн щодо особливостей відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху М. Г. Колодяжний доходить висновку, що правова охорона суспільних відносин у досліджуваній сфері хоча й посідає власне місце у системі запобігання таким правопорушенням, однак вона не відіграє у зарубіжних країнах ключової ролі у цій діяльності. Тому виникає необхідність у вивченні інших аспектів, які стосуються царини дорожнього руху (стор. 96). Не наполягаючи на особливій дискусійності такого підходу, позиція автора могла б бути більш переконливою за умов визначення в рамках наукової праці загального переліку та своєрідного рейтингу відповідних видів заходів із позицій ефективності їх впливу на запобігання дорожньо-транспортній аварійності.

Автором відзначається, що в Україні зріс коефіцієнт автомобілізації, оскільки протягом лише квітня-червня 2022 року, у період звільнення громадян від сплати ввізного мита, ПДВ й акцизного збору при купівлі товарів за кордоном в Україну було завезено 236,8 тис. автомобілів. Це означає, що вітчизняний автопарк, який складається із 10,5 млн одиниць транспортних засобів (2021 р.), збільшився на 2,2%, що додатково загострило проблему безпеки дорожнього руху, а відтак, заважило досягненню мети Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року. Вважаємо, що наведені показники вимагають відповідного коригування, оскільки не враховують кількості транспортних засобів, переміщених за кодон біженцями, а також незначену кількість автотранспорту, викраденого та знищеного агресором.

Разом із цим висловлені зауваження жодним чином не впливають на загальну позитивну оцінку монографічного дослідження, а отже, можуть бути використані виключно на розсуд автора, оскільки навряд чи можна дорікати йому в тій чи іншій авторській позиції, яка була продуманою та обраною під час створення наукової праці.

У свою чергу, багатоаспектний, комплексний характер проведеного дослідження, значення результатів цієї праці для підвищення рівня безпеки

в сфері дорожнього руху та правового захисту населення дають підстави віднести рецензовану монографію до цікавих та оригінальних наукових робіт із зазначеної проблематики, що визнає її як своєчасну та актуальну.

Структура роботи, застосовані методи та логіка і методика виконання визначених автором завдань, рівень аргументації та наукове обґрунтування найбільш важливих висновків дослідження, форма та науковий стиль викладення матеріалу відповідають вимогам, що висувуються до монографії.

Загалом рецензована наукова праця вирізняється глибиною дослідницького аналізу, виваженістю та коректністю наукової полеміки, вмільм та творчим підбором матеріалу. Одержані автором науково обґрунтовані результати слугуватимуть розв'язанню важливої для суспільства проблеми запобігання дорожньо-транспортній деліктності. Дослідження визначає нові перспективні наукові положення, доповнює, уточнює низку положень теоретичного, методичного та правового характеру на міжнародно-правовому та національному рівнях.

Отже, в цілому автора можна привітати із значним творчим успіхом – підготовкою наукового видання, в якому він зумів втілити власну авторську концепцію дослідження на монографічному рівні міжнародного досвіду забезпечення дорожнього руху та розробки пропозицій і рекомендацій для його впровадження в Україні.

Монографія буде корисною для здобувачів, аспірантів, ад'юнктів вищої освіти всіх форм навчання юридичних та інших закладів вищої освіти, а також для науково-педагогічних працівників, співробітників правоохоронних органів з метою підвищення рівня знань у здійсненні практичної діяльності щодо запобігання дорожньо-транспортним деліктам, а також може бути використана в процесі службової підготовки та підвищення кваліфікації працівників сфери безпеки дорожнього руху та бути цікавою для широкого загалу читачів.

*Стаття надійшла до редакції: 10.10.2023 р.
Прийнята до друку: 20.11.2023 р.*

І. С. Яковець, доктор юридичних наук, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

РЕЦЕНЗІЯ НА КОЛЕКТИВНУ МОНОГРАФІЮ «ВСТУП ДО ПРОБЛЕМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ»

Наукове дослідження колективу авторів Глинської Наталії Валеріївни, Клепки Дар'ї Ігорівни, Рєпіної Юлії Сергіївни «Вступ до проблеми цифровізації кримінального провадження» присвячено актуальній проблемі цифрової трансформації кримінального провадження та є вельми затребуваним з огляду на глобальний та національний тренд, яким є діджиталізація – найпопулярніше слово 2019 року в Україні. В нинішніх жахливих умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну використання цифрових технологій сприяє вирішенню завдань кримінального провадження там, де традиційні засоби та заходи не працюють. Більше того, саме під час російської агресії в Україні прийшло остаточне усвідомлення на всіх рівнях державної влади безальтернативності запровадження новітніх технологій в усі сфери суспільного життя та кримінальний процес, зокрема, для розвитку правової держави. Наразі не має сумнівів в тому, що завдяки їх використанню ефективність діяльності органів кримінальної юстиції здатна значно підвищитися. Досвід проведення досудового розслідування під час воєнного стану доводить, що використання новітніх технологій надає нові можливості для розслідування кримінальних правопорушень щодо встановлення особи та місця знаходження правопорушника, отримання доказів, комунікацій між учасниками кримінального провадження тощо.

Слід зазначити, що в останні роки КПК України неодноразово доповнювався положеннями такого змісту, які мали на меті впровадити та унормувати використання цифрових технологій у кримінальній юстиції. Водночас такі зміни внаслідок ігнорування системного підходу до кримінального процесуального законодавства виявилися малое-

фективними, про що свідчать, зокрема, проблемні питання допустимості електронних доказів під час судового розгляду. Тому видається вкрай важливим завданням – концептуалізація цифровізації кримінального провадження як основи для системного вдосконалення відповідного національного законодавства, яке з огляду на євроінтеграційні прагнення нашої держави має відповідати стандартам, насамперед європейським, щодо застосування новітніх технологій у кримінальній юстиції. Колективна монографія «Вступ до проблеми цифровізації кримінального провадження» виглядає науковим дослідженням, яке здатне допомогти його виконати.

Колективна монографія «Вступ до проблеми цифровізації кримінального провадження» характеризується наявністю критичного аналізу попередніх наукових розробок цієї проблеми вітчизняними та зарубіжними вченими, позиванням до досвіду інших країн, ґрунтовним аналізом як практики ЄСПЛ, так і національних судів. Її структура є логічною, а сама робота містить ознаки наукової новизни та практичної значущості отриманих результатів, а також положення, які заслуговують на увагу та підтримку.

Колективна монографія Глинської Н. В., Клепки Д. І., Рєпіної Ю. С. включає основні, керівні методологічні положення щодо комплексного фундаментального дослідження цифровізації кримінального провадження. Крім того, науковий інтерес становлять систематизовані авторами фактори актуалізації цифрової трансформації кримінального провадження. Особливу увагу, на наш погляд, слід звернути на ґрунтовний аналіз питання участі учасників кримінального провадження у судовому засіданні в режимі відеоконференції

під час досудового розслідування, перспективні напрями застосування технології штучного інтелекту в кримінальному судочинстві, а також пропозиції щодо вдосконалення національного кримінального процесуального законодавства. Втім, враховуючи, що тема дослідження є новою для науки кримінального процесу, окремі положення роботи, що рецензується, виглядають дискусійними. Однак це, звичайно, не знижує її загальної високої оцінки.

У монографії висновки та пропозиції належним чином обґрунтовані та заслуговують на підтримку, а також цілком можуть вважатися значним внеском у науку кримінального процесу та бути основою для подальших наукових досліджень щодо цифровізації кримінального провадження. На нашу думку, низка запропонованих у монографії положень може бути реалізована в законотвор-

чій, правозастосовній діяльності, у навчальному процесі ВНЗ, які здійснюють освітню діяльність за спеціальностями: «Право», «Правоохоронна діяльність», «Міжнародне право».

На підставі вищевикладеного вважаємо, що колективна монографія «Вступ до проблеми цифровізації кримінального провадження» відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою є суттєвим внеском у науку кримінального процесу, заслуговує на позитивну оцінку та рекомендації для ознайомлення фахівців галузі кримінального процесу, науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних ВНЗ і факультетів, а також юристів-практиків.

*Стаття надійшла до редакції: 10.10.2023 р.
Прийнята до друку: 20.11.2023 р.*

ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЯ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.

2. Наукові та науково-правові висновки (експертизи) відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами в установленому законодавством порядку.

3. Розроблення програмного продукту, впровадження, реалізація та супровід програмних засобів і продуктів у сфері діяльності Інституту.

4. Надання консультацій з питань наукових досліджень, їх організації та наукового обслуговування, послуг з розроблення науково-технічної документації на науково-технічну продукцію.

5. Підготовка на основі результатів аналізу, оцінки та узагальнення бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, аналітичних і фактографічних матеріалів, добірок, каталогів, буклетів, інформаційної та рекламної продукції для провадження наукової діяльності у сфері законодавства і права.

6. Підготовка понад державне замовлення відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами, аспірантів і докторантів, у тому числі іноземців в обсягах ліцензійних умов.

7. Прийом кандидатських іспитів, видання та розповсюдження авторефератів, дисертацій, стенографування під час захисту дисертацій, організація підготовки до захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук / доктора філософії та його проведення для осіб, які навчалися відповідно до договорів, укладених з фізичними або юридичними особами.

8. Організація та проведення наукових семінарів, конференцій, симпозіумів, лекторіїв, виставок, тренінгів тощо.

9. Упровадження результатів наукових досліджень.

10. Забезпечення доступу до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем (повністю у постанові пункт звучить так: забезпечення доступу до локальних і корпоративних комп'ютерних мереж, до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем через сегменти локальних і корпоративних мереж наукових установ).

11. Перекладацькі послуги.

12. Видання, розповсюдження та реалізація наукових, науково-технічних, науково-інформаційних,

науково-практичних, науково-популярних видань, тиражування матеріалів бібліотек на носіях інформації, надання поліграфічних послуг.

13. Створення, впровадження і реалізація наукової, науково-технічної, інноваційної продукції, техніки, обладнання, приладів та устаткування, що виготовлені за власними технологіями.

14. Надання юридичних послуг фізичним та юридичним особам, у тому числі надання наукових консультацій щодо законодавства України та зарубіжних країн, яке регулює окремі сфери правовідносин.

15. Розроблення за кошти замовників проєктів програм, стратегій боротьби зі злочинністю в окремих регіонах, містах, громадах.

16. Організація стажування спеціалістів, консультування та підвищення кваліфікації на замовлення юридичних та фізичних осіб.

17. Надання поліграфічних та рекламних послуг, реалізація власної друкованої продукції, у тому числі інформаційної, рекламної та бланкової (крім видання та реалізації друкованих засобів масової інформації), видання та розміщення на веб-сайтах банерів, рекламної продукції в електронній формі; розроблення поліграфічного дизайну.

18. Надання послуг з виготовлення рекламної та поліграфічної продукції іншим суб'єктам господарювання шляхом використання фондів бібліотек із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

19. Надання дистанційних інформаційних послуг відповідно до законодавства.

20. Виготовлення повнотекстових електронних копій видань (документів) на замовлення установ та фізичних осіб із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

21. Друкування, копіювання, сканування, ламінування, запис інформації на носії, виконання палітурних, брошурувальних робіт.

22. Здійснення заходів, пов'язаних із провадженням виставково-ярмаркової діяльності, згідно із законодавством.

23. Надання послуг з проведення експертизи засобів навчання, зокрема навчальних та навчально-методичних видань.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

вул. Пушкінська, 49. м. Харків, 61002

E-mail: ivpz@apynu.rol.net.ua; officemanager@apynu.rol.net.ua

Контактний телефон: (057) 706-02-91; (057) 700-65-81

Науковий редактор *В. С. Батургарєєва*
Відповідальна за випуск *Д. І. Кленка*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ №23672-13512 ПР від 21.11.2018

Підписано до друку __.02.2024.
Формат 60×84/8. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 23,3. Обл.-вид. арк. 18. Тираж 200 прим.
Вид. № 3261

Адреса редакції:

НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
вул. Пушкінська, 49, Харків, 61002
Тел.: +38 (057) 706-02-91, +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@apnu.rol.net.ua
Сайт: <https://ivpz.kh.ua>

Видавець – видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80, Харків, 61002, Україна
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлювач – ТОВ «ПРОМАРТ»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-28-80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017

Для нототок